

Др МИРОСЛАВ ЛУКЕТИЋ
КУЛТУРНА БАШТИНА II
ИЗБОР

Др Мирослав Лукетић

КУЛТУРНА БАШТИНА II
– ИЗБОР –

ЈУ НАРОДНА БИБЛИОТЕКА БУДВЕ, Будва

ПАШТРОВСКИ АЛМАНАХ, Будва

ШТАМΠΑР МАКАРИЈЕ, Београд

БУДВА 2019.

УМЈЕТНОСТ

ОПЕРА „ЦРНОГОРЦИ“ У ПРАГУ, „ЈОВАНА“ У ОСТРАВИ*

Опера „Црногорци“ Карла Бендла, настала прије стотињак година у Прагу, доживјела је велики успјех. Иако инспирисана црногорским борбама за слободу, остала је непозната Црној Гори

Тридесет година послје настанка опере *Les Montenegrins* француског композитора Лимандера, која је први пут изведена 31. марта 1849. године у Комичној опери у Паризу, чешки композитор Карел Бендл завршава у Прагу истоимену оперу *Černohorci*.

Није случајно да се ово музичко дјело, инспирисано црногорским мотивима, појавило у Прагу, славистичком центру онога доба. Слободарски дух и побједе Црногораца у борби против туђина биле су предмет широког интересовања чешке јавности. У сликарству, нашли су одраза код Јарослава Чермака, Франтишека Звјезине, а у литератури код Јозефа Холечека. Штампана је, такође, доста писала о Црној Гори, а и посјете Чеха нашим крајевима биле су све чешће. Подстакнути идејама словенске узајамности, у другој половини 19. вијека, многи чешки музичари долазе у јужнословенске земље и ту са успјехом раде на развијању музичке културе. Неки од њих стварају вриједна музичка дјела, користећи мотиве нашег народног мелоса. У Црној Гори су у том времену најзапаженије улоге одиграли чешки музичари и композитори Шулиц, Толингер и Вимер.

Карел Бендл је један од најпознатијих чешких композитора и дирегената и, уз Сметану и Дворжака, стоји у самом врху чешке музике. Рођен је у Прагу 1838. године. Ту је завршио музичке науке на високој оргуљашкој школи. Врло рано

---

* Текст „Црногорци у чешкој опери“ преузет из: *Казивања о прошлости*, Будва, Историјски архив, 1988, стр. 83-91, и допуњен текстом о опери *Јована*, објављеним у листу *Побједа*, 19. априла 2003, стр. 36. Наслов је промјењен у складу са садржајем. (Прим. ур.)

одлази у иностранство. Већ 1864. године ради као други диригент опере у Брислу, затим диригује хором у Амстердаму. Послије боравка у Паризу враћа се кући, диригује познатим хором 'Хлахол'.

Једно вријеме предаје на конзерваторијуму, помаже младом Дворжаку, хоровођа је руске цркве у Прагу, поново одлази у иностранство и ради у Ници и Лугану. Највеће признање добио је 1890. године, када је изабран за члана Чешке академије. Његов је стваралачки опус врло обиман: садржи 11 великих хорских дјела с оркестарском пратњом, кантате и баладе, десетак инструменталних

дјела, међу којима и *Југословенску рапсодију*, написану 1881. године; компоновао је 12 опера, међу којима су и *Црногорци*, двије оперете и један балет. Тешко је чак и процијенити број хорских пјесама које је Бендл написао. Али, нарочито су му познате *Циганске мелодије*. С успјехом је писао и црквену музику. Није било хора у Чешкој који на репертоару није имао коју Бендлову пјесму. Његова популарност је била толика да је поводом његове смрти 1897. године штампа писала да, послије Сметанине смрти, чешка музика није доживјела тежи губитак.

Бендл никада није био у Црној Гори али је, понешен њоме и идејама националног препорода, приступио темељним припремама да створи оперу *Црногорци*, као дјело трајне вриједности. Дуго и марљиво је студирао пјесме југословенских народа и оријенталну музику, да би пронашао музичке форме и садржаје карактеристичне за наше поднебље. Либрето за оперу написао је Ј. О. Весели, с великим амбицијама и увјерењем да у њега уноси нешто ново, специфично чешко, као Сметана који је то урадио у музици. Критичари су, међутим, оцијенили овај његов рад као неуспјело дјело.

Уствари, његове претензије превазилазиле су његове литерарне могућности. Весели је умро веома млад и није дочекао извођење опере. Радећи на опери, Бендл је био задовољан либретом. Али, тек након извођења опере, увидио је његове слабости. Композитор је оперу завршио 1879. године, прије свог другог одласка у иностранство. На конкурс, опера је добила награду и према пропозицијама требала је бити изведена на великој сцени Народног позоришта.

Баш у то вријеме, радови на изградњи Народног позоришта у Прагу били су у пуном јеку. Позориште се градило 13 година, добровољним прилозима цијелог народа. Понос чешког народа, велелепна зграда, грађена по пројекту чувеног чешког архитекте Зитека, била је завршена 1881. Све на њој било је урађено руком чешких мајстора и умјетника, и с правом је позориште носило назив народно. Незванично, почело је рад 11. јуна 1881. извођењем Сметанине националне опере *Либуша*. Због накнадних радова, представе су биле одложене до јесени, када се планирало и свечано отварање. У програму који је објављен у *Позоришном листу* (бр. 1. из 1881.) најављено је и извођење Бендлове опере *Црногорци*, и то одмах послје *Либуше*. У најави се веома похвално пише о стваралаштву композитора, а као лирик и драматичар ставља се у ред са Сметаном. За *Црногорце* се каже да је сиже узет из последњих сукоба Црногораца с Турцима. Била је то прва Бендлова опера у којој се осјећао утицај народне музике.

Изненадни пожар који је у позоришту букнуо 12. августа 1881, уништио је све што се годинама стварало. *Глас Црногорца* је тим поводом писао: „Велика несрећа постигла је честиту нашу браћу Чехе. Зграда њиховог Народног позоришта, дивна, величанствена зграда, коју су они подигли прилажући новчић по новчић пунијех тридесет година, и коју су градили пунијех тринаест година, ево се прошле нећеље уждида и за три уре сва изгорела! Три милиона фјорина изгоре у прах и пепео, само голи зидови стрше небу у висине... Не зна се којим је узроком ватра у згради букнула, сумња се и на пакост њемачку... За сада нека приме и наше братско учешће у жалости својој“.¹

1 *Глас Црногорца*, бр. 33, 1881.

Тако је пожар одложио извођење опере *Црногорци* на сцени Народног позоришта. Пошто су припреме већ биле у току, одлучено је да се премијера ипак одржи, само у другом, 'Новом чешком позоришту', у Краљевским Виноградима у Прагу, и да се њоме означи свечано отварање позоришне сезоне. У међувремену, Бендл се вратио из иностранства и 11. септембра 1881. године *Црногорци* су први пут приказани прашкој публици. Критика је, углавном, добро писала о опери, истичући музику и указујући на велике недостатке либрета. Тако критичар В. В. Зелени тим поводом пише: „Без обзира на националну шароликост цијеле композиције, инструментална драж и њежност хорског дијела дјелује непосредно, те је могуће да ће *Црногорци* придобити сталну омиљеност код позоришне публике. Први успјех је био одличан, а извођење у суштини врло добро. Сигурно да ће се драмска и уопште умјетничка вриједност дјела у даљем току моћи јасније сагледати, и можемо се надати и радовати да је број наших оригиналних опера сада повећан дјелом које има вриједности и које је способно да успјешно конкурише на позоришној сцени.

Црногорци су веома zgodни за сцену Великог народног позоришта, али недостаци либрета, посебно, говоре да би се у великом простору још више осјећали и зато је потребно направити одговарајуће исправке, што није тешко“, завршава овај познати критичар. Интересантно је навести реаговање самог композитора, које је изнио у писму свом пријатељу Рудолфу Ајценталеру: „Драги пријатељу“, пише Бендл, „либрето *Црногораца* је уистину тако – тако, има ненадахнутих мјеста, која човјек може примијетити тек на сцени. Ако дођете у Праг, увјерићете се сами. С музиком смо ја и публика доста задовољни, само господа извјештачи негодују, али рекао сам им, знате што? Кад не буде код мене никакве фантазије и кад ми ништа не буде падало на памет, почећу и ја писати у том вашем кожном стилу, како то ви желите, за сада ми то хвала богу није потребно. Да знате, били су бијесни!“ Даље Бендл у писму резигнирано говори о насталим приликама и односима између музичара у Прагу, и посебно се осврће на изјаву композитора Фибиха који се негативно изјаснио о опери, рекавши да ће свакоме дати 20 дуката ко у *Црногорцима* нађе неку мелодију. Бендл је на то одговорио лаконски, да он нажалост не може

толико да плати, али да је спреман да за туце мелодија из *Браника* (опера Фибиха, п. а.) дâ шестицу, „Више и при најљепшој жељи не могу. Много бих штетовао ...“, каже Бендл у писму. Из пера сталног позоришног критичара, новина *Позоришни лист* (бр. 30, 1881) доноси веома позитиван приказ опере. „Романтичка опера у три чина од Карла Бендла, по либрету Ј. О. Веселог, најважнија је од три до сада написане његове опере, награђена је акцеситом на конкурс, и зато је требало да буде изведена у Народном позоришту после *Либуше*. Упркос слабом либрету, ово је одлично дјело. У посљедње вријеме се давала Бендлова опера *Индијска принцеза* која се не може упоређивати с овим његовим најновијим дјелом. *Црногорци* имају пријатну музику, лако схватљиву, умјетнички вриједну, карактеристичну по народним мотивима, који толико зраче из овога дјела. Југословенско обиљежје носи главна арија Милоша и Илије у првом чину, као и пјесма *Многаја љета*. У другом чину се истиче црногорски хор и српско коло, а у трећем, тужбалица Милице и арија кнеза. Турским оријенталним карактером обојена је музика женског хора у првом чину и у финалу у трећем чину, балет и изванредна арија Зајме. Вјеровати је, после првих двију представа, да ће *Црногорци* бити једна од наших најпопуларнијих опера ...“, завршава критичар.

„Црногорци“ су били на репертоару позоришне сезоне 1881. године и 1883. године. *Позоришни лист* је о њима поново писао 1883. године указујући на неке недостатке извођача и истичући потребу да се либрето преправи.

Послије великог пожара који је задесио Народно позориште, чешки народ је још једном показао велико родољубље и спремност да заједничким средствима обнови изгорели театар. Радови на обнови су трајали пуне двије године и свечано отварање је било 18. септембра 1883. На ову свечаност били су позвани представници словенских земаља, али из Црне Горе није био нико. *Глас Црногорца* је и овога пута поздравео овај велики празник чешког народа и дао кратак опис прославе с коментаром говора чешког вође Ригера, који је обраћајући се умјетничком особљу и интенданту истакао њихову одговорност за рад и дјеловање театра, једине сталне народне позорнице, отворене пожртвовањем цијелог народа, приносима

Илустрације сцена из опере *Црногорци*

сиромашних удовица и радника, који можда никада неће видјети позориште.

„Умјетници нека би промислили, да ова кућа није грађена за спекулације, нити да задовољује љубопитство, већ да учини за доста највише умјетничкој цијељи, да има да буде школа за усавршавање и учење језика, школа у којој ће се репродуцирати народна пјесма у ријечи и свирци, да дјела чешких писаца нађу с овога мјеста пут другим народима и посвједоче да чешка умјетност не заостаје иза умјетности других народа ... Народ с оваквом животном снагом не мора се плашити за своју будућност. Та-

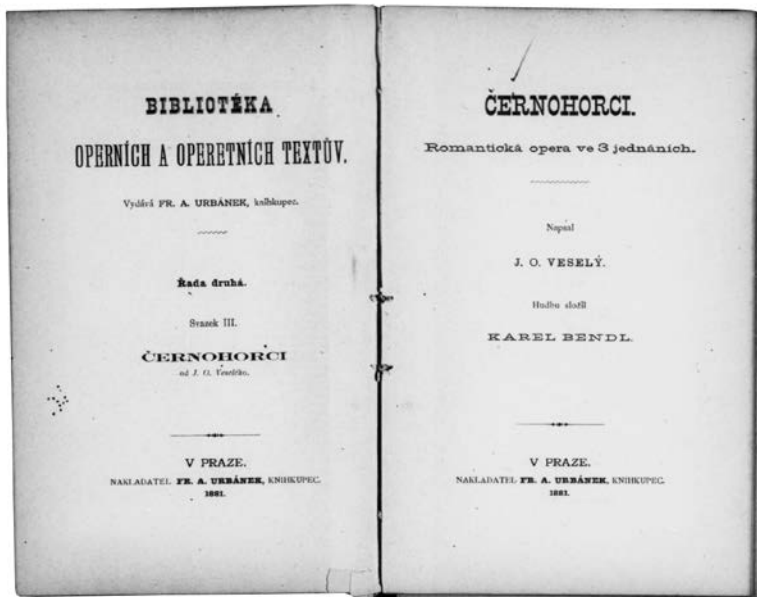
ком пожртвовању и такој истрајности мора се свако поклонити. Слава народу чешком“, завршава *Глас Црногорца*.² Ово реаговање *Гласа Црногорца*, треба повезати с одјеком који је у Црној Гори имала акција градње чешког позоришта. Јер, већ у марту 1884. на Цетињу је покренута широка акција за прикупљање добровољних прилога за градњу Зетског дома, прве позоришне куће у кнежевини Црној Гори. Подстакнути примјером Чеха, из разних крајева земље стизали су прилози, а међу њима било их је и из Чешке.

Тек 1886. године опера *Црногорци* доживљава своје прво извођење на сцени обновљеног Народног позоришта у Прагу. Познати чешки сликар Виктор Олива за ту прилику израдио је посебан плакат, а часопис *Zlatna Praha* доноси приказ представе. Радило се о новој поставци опере. Истиче се веома успјело вођство и поставка диригента Чеха. Критичар је и овога пута указао на слабости либрета, јер га нико у међувремену није поправљао. Публика је оперу

² *Глас Црногорца*, бр. 51, 1883.

примила веома топло, а позоришној управи је препоручено да ово дјело има на свом репертоару. Колико су још пута *Црногорци* били изведени и када, нијесмо успјели пронаћи. У Чехословачкој енциклопедији умјетности (т. VIII, 1935. г.) пише: „Послије пожара у Народном позоришту упалило се свјетло за ново позориште. Приказани су *Црногорци*. Они су имали буран успјех. Томе су допринијели јаркост националне ношње, оријентални мотиви у игри и музици, романтизам материје. Критичари су прецијенили ову оперу“.

Зачуђује податак да у црногорској штампи нијесмо наишли ни на помен ове опере. *Глас Црногорца* је донио вијести из Чешке, писао је у неколико наврата и о позоришту, али оперу није ни поменуо. И касније, све до данашњих дана, ова опера је остала готово анонимна за Црну Гору. Поменуо ју је само др Перо Шоћ, истраживач наше културне историје.

Јавор, лист за забаву, поуку и књижевност, који је излазио у Новом Саду, у броју 33, за 1878, у рубрици 'Разно', донио је садржај либрета ове опере, који у цјелини доносимо. Иза потписа 'Сложио – дс', како је утврдио др Отон Беркопец, стоји Коста Ивковић. Ево тог текста:

САДРЖАЈ ЧЕШКЕ ОПЕРЕ „ЦРНОГОРЦИ“.

Романтичка опера у три чина.

Написао Ј. О. Весели, компоновао К. Бендел.

ЛИЦА:

Кнез Петар II Петровић-Његош, владика Црне Горе.

Никола Кнежевић

Милош Мартиновић, поглавар

Љубота, тајни потурчењак

Милица, жена Милошева

Стеван, синчић Љуботин

Илија, стари гуслар

Хусејин, турски паша

Зајма његова кћи

Јусуф, турски официр у једној пограничној тврђи

Црногорке, Црногорци, Турци и Туркиње

I. чин

Ирма Реихова која је тумачила улогу
Зајме. Рад Јана Вилимиха, 1884.

Стеновита покрајина на граници Црногорској. – Зајма у пратњи турских девојака – које хвале бога за красни дан – увијена у црногорски плашт чека Милоша, јер га љуби, па му то и рећи хтеде. Милош долази песмом славећи домовину своју, најављује Зајми на понуду њену да већ има љубу која га и у боју не оставља; увређена љубав Зајмина помишља на освету. Поглавари и народ црногорски чека кнеза, који беше од паше у Подгорицу ради примирја позван, па вероломно заробљен, да га по уговору с пашом

златом откупе; Црногорци чекају са откупом кнеза, међутим гуслар пева како је паша матер Николину заробио, те овај осветом распламћен чини још чвршће побратимство са Милошем. Турци долазе с кнезом. Црногорци дају откуп али и освету им наглашавају, и кнез Богу се помоливши чини припреме за војну. Паша и достојници се саветују с Љуботом како би помогли својим пријатељима којима смрт од Црногораца прети; Зајма изјављује оцу да љуби Милоша, побратима Николина, чију је матер паша уграбио; то исто жели и Зајма с Милошем и Љубота даје савјет да Милоша у двор пашин позову, гдје ће наћи побратимову матер, те том приликом пренесу оружје својим пријатељима. Јусуф скупља војску да осујети освету Црногораца; Љубота за свој савет постаје четовођа њихов. Зајма једва чека час, да угледа момка, кога тако силно љуби.

II. чин

Вече је. Табор црногорски где жене помажу мужевима пушке набијати. Милош се стара да их не би Турци преварили и потајно се приближили; Милица показује дивне особине праве Црногорке. Балерине обучене као Црногорке играју коло; разилазе се, за њима иде Милица и Црногорке, а Црногорци одлазе да чувају стражу од Турака. Љубота долази и прича Милошу о Николиној матери, како тужи и како ће ју Милош још ове ноћи ослободити моћи; Милош одлази да ослободи матер побратима свога а оставља Љуботу за вођу Црногорцима док се он не врати. Љубота шиље свога сина Хусејину да му вест јави, а Црногорце одводи на друго стење изговарајући се да бољу заседу тражи. Ту прилику употребе Турци с пашом и донесу оружје; скрију се, Љубота се заклиње паши да ће бранити веру своју и да ће полумјесец подићи на Цетиње, где ће он пашом постати; Никола не виђен чуо њихов разговор, убија Љуботу и позива Црногорце да Турке побију. Црногорци се врате, побију се с Турцима који бегати стадоше. Стеван мора Црногорцима да пут покаже у Хусеинове дворе, да ослободе Милоша.

III чин

Ноћ је. У двору Хусејиновом. – Зајма очекује Милоша; њој савјетује Хусеин да га задржи да не би у мрежу пао. Милош улази кроз прозор у собу, од Зајме мисли да је мати Николина и моли је да с њима пође; Зајма подигне вео, изјављује му љубав њену, он ју љубити неће, него иште да она с матером за њим пођу, а Зајма зове оца у помоћ. Хусејин му вели да је заробљен и да их је Љубота издао; Милош чувши вику Црногораца полети с ханџаром на пашу, Зајма га задржи и Хусејин Милоша лако рани. Ступају Црногорци, Никола видев Милоша рањена полети Хусејину и прободе га мачем; Милица као Црногорка осећа своје боље и по смрти Милошевој у Николи побратима тражи; но Милош је јунак – лав, који не подлеже једној рани, и теши Милицу. Кнез са Црногорцима и Црногоркињама долази у помоћ пређешњим; певају песму „Онамо, онамо...“ и благодаре бога да им оружје благословио.“

Иако је приређивач овог текста стилски и језички слабо пренио садржај либрета, намеће се закључак да су чешки критичари били у праву када су истицали његове слабости. Додајмо и то да је Весели, уводећи у текст Његоша као историјску личност, приказао га као кнеза и владику, а познати случај с откупом владике Данила приписао њему. Да је био жив, вјероватно би аутор либрета сам начинио исправке након критике и можда би то утицало да се опера дуже задржи на репертоару чешких позришта, а и да се нађе на сцени неког нашег театра.

Зна се да су партитуре опере сачуване, а налазе се у Народном музеју у Прагу. Вриједно би било да се наши музиколози упознају с њима и пруже нам прилику да чујемо, барем у фрагментима, дјело које је настало прије сто година, као плод искреног умјетничког надахнућа и виђења једног времена кроз музику, чији је творац наш пријатељ и умјетник из Прага.

*

Непозната Црној Гори остала је још једна чешка опера, *Јована*, изведена 1939. године у Острави у Моравско-слеском Народном позоришту, а њен аутор је Јарослав Вогел (1894-1970.), један од еминентних чешких музичара двадесетог вијека. Студирао је на Музичкој академији у Минхену у класи композитора Витеслава Новака, био је члан Дворжакове школе и курса de Vicent d'Indy у Паризу. Његова каријера почиње у Народном позоришту у Прагу; био је руководилац хора опере у Плзењу; директор опере у Острави; диригент оркестра у Народном позоришту у Прагу; шеф оркестра Филхармоније у Брну, и друго.

Јарослав Вогел (1894-1970)

Јарослав Вогел је написао четири опере: *Мареја* (1922.), *Мистр Јура* (1924.), *Јована* (1935-1937.), *Hiawatha* (1965.), као и више инструменталних дјела и соло пјесама... (*Мала енциклопедија чешке опере*)

Премијера *Јоване* била је 30. марта 1939. године у Народном позоришту у Острави у Моравској. У *Дневним новинама* објављен је приказ представе који у скраћеном преводу наводимо: „Јарослав Вогел, директор опере НДМС поставио је на нашој сцени оперу *Јована* са пуним успјехом. Подстрек за ово дјело нашао је у причи црногорског народног пјесника Мићуна Павићевића, веома реалистичној и убједљивој, са значајном драматуршком напетошћу. Јарослав Вогел је познат у драмској уметности, као дугогодишњи диригент наше опере. Он је умјетник изванредног квалитета који је из текста овог дјела успио да искористи све фолклорне елементе Догађаји се збивају крајем деветнаестог вијека у црногорском селу за вријеме борбе са Турцима ...

У главној улози *Јоване* наступила је као гост Штеп. Јелинкова, убједљиво и у драматурском заносу свог раскошног умјећа.

Велики значај дат је улози Марије, коју је изванредно одиграла Божена Михлева ... Важна је и улога Мила, мјесног јунака, коју је успјешно одиграо Бох. Хромадка, посебно се истицао у лирским

сценама. Тројица Маријине браће: Фер. Котас (Раде), Јосеф Жижка (Нико) и Петр Бурја (Душан). Жижка је поред тога играо и гуслара у првом чину. Велики пјевачки удио припао је и Јану Пацлову у улози сеоског предводника.

Посебно сликовито показао се и Л. Хавлик у типичној улози попа. У женским улогама истакле су се још Милада Мусилова у улози чобанице, и Хелена Земанова као сеоска старица. Утицајан је био и дјечји хор у другом чину. Композитор је сам режирао оперу; оркестар је дјеловао складно, како у солистичким партијама, тако и у цјелини. Карел Константин је остварио на сцени убедљиве народне колоритне и животне сцене. Црногорска ношња и фолклорне сцене дјеловале су убједљиво и дочаравале су мјесто догађаја. Ловоров вијенац композитору и цвијеће осталима најљепши и заслужени су дар свима учесницима.“

Премијера опере *Јована* изведена је у марту 1939, у мјесецу у којем је Чехословачка била окупирана од стране фашистичке Немачке. Ваљда је то и разлог што у *Библиографији о Црној Гори на чешком језику* има само једна јединица о овој опери. У црногорској штампи *Јована* се сада први пут помиње.

ПРОЉЕТНИ ЦВИЈЕТ*

ЗАШТО У ОНДАШЊОЈ ЦРНОГОРСКОЈ ШТАМПИ, А И КАСНИЈЕ, СВЕ ДО ДАНАШЊИХ ДАНА, НЕМА НИ ПОМЕНА О ОВОМЕ ЗНАЧАЈНОМ КУЛТУРНОМ ДОГАЂАЈУ

У Библиографији о Црној Гори на чешком језику налазимо занимљив податак о извођењу црногорске опере књаза Мирка *Прољетни цвијет* у Монте Карлу. Идући тим трагом, као одговор на молбу, Словенска библиотека у Прагу послала нам је фотокопију једног кратког прилога који је објављен у ревији за позоришна питања *Дивадло*¹, и ми га у преводу доносимо:

„Црногорска опера. Црногорски принц Мирко, млађи син краља Николе, наслиједио је, рекло би се, пјеснички и умјетнички дар свога старога, али још свјежега и великога оца. Мирко је компоновао у посљедње вријеме оперу *Прољетњи цвијет*, дјело које се одликује необичном привлачношћу. Одломци из ње су крајем новембра изведени бањским оркестром у Монте Карлу, гдје краљевић борави.“

Дивадло (Позориште) у коме је објављена ова вијест је озбиљна ревија у којој су се у посебној рубрици редовно пратила позоришна збивања у словенским земљама. Поред тога, ако се има у виду велики утицај чешких музичара у Црној Гори; редовно и активно писање чешке штампе о политичком и културном животу Црне Горе, тешко се може посумњати у вјеродостојност вијести. Са друге стране, с правом се намеће питање зашто у тадашњој црногорској штампи, и касније, све до данашњих дана, нема ни помена о овоме значајном културном догађају. Покушали смо одговор потражити у Дворском музеју на Цетињу, у његовој пребогатој библиотеци, која, поред осталих драгоцених књига, чува

* Преузето из: *Побједа*, 24. мај 2003, стр. 39. (Прим. ур.)

1 *Divadlo*, Praha, 1913/1914, бр. 1, стр. 17.

и преко хиљаду и пет стотина музикалија. Фонд музикалија је каталoшки обрађен и у њему се налазе сљедећа дјела књаза Мирка: *Изгубљена срећа*, за један глас уз пратњу, Лајпциг, 1912; *Моја лира*, Лајпциг, 1912; *Ferdinand Marsch*, Roma, (s.a); *La petite fleur du printemps*, Valse pour piano, Roma (s. a.); *На лунару*, Лајпциг, 1912. Дакле, међу Мирковим дјелима нема опере *Прољетњи цвијет*. Међутим, постоји дјело *La petite fleur du printemps*, Valse pour piano, које у преводу гласи *Мали прољетњи цвијет*, валцер за клавир, штампан у Риму без навођења године штампања. Да ли је могуће да је то Мирково дјело изведено у Монте Карлу, а објављена вијест да се ради о опери?

Да ли је ова вијест тачна? Да ли је опера *Прољетњи цвијет* прво, и до сада једино дјело из овог музичког жанра које је компоновао један Црногорац? Та, и друга питања у вези са овим текстом траже прави и пуни одговор. Наша је жеља била да објављивањем ове вијести подстакнемо музикологе да свестраније приступе проучавању црногорског музичког наслеђа и цјеловито оцијене дјело књаза Мирка Петровића.

Очекивати је да ће црногорски принц Никола Петровић, Михаилов син и унук књаза Мирка, користећи своја познанства и утицај, заинтересовати се за стваралаштво свога дједа и помоћи да се коначно утврди да ли је он заиста написао ову оперу, да ли су сачуване њене партитуре, и гдје су. За принца Николу Монте Карло није далеко.

Више истраживача црногорске културне прошлости, почев од др Пера Шоћа, Риста Драгићевића, др Ђока Пејовића, и других наводили су називе штампаних и необјављених композиција књаза Мирка, али нико у тим пролазима није ни наговјестио његов рад на опери.

Животописа књаза Мирка нема, он није био предмет посебног научног интересовања и зато су биографски подаци о њему доста оскудни.

Књаз Мирко родио се на Цетињу 1879. године као девето дијете књаза Николе и књегиње Милене. Од раног дјетињства био је породични љубимац и доста ствари од малена гледало му се кроз прсте. Од малена је исказивао таленат за музику и благодарећи своје учитељу, изванредном чешком музичару и композитору Роберту Толингеру, у току седмогодишњег музичког школовања солидно је савладао солфеђо и технику компоновања.

Врло млад почео је да путује по свијету. Опчињен је био лијепим женама, годио му је публицитет, а претендовао је и на престо. Заљубио се у Наталију Константиновић и упркос противљењу династије Обреновић оженио се њоме 1902. године.

Свадба је услед тога била без помпе. Брак је почео романтично, али није био срећан. Мирко је отпочео са новим љубавним авантурама и Наталија је напустила Цетиње 1912. године, мада се нијесу развели. У браку са Наталијом имао је пет синова; два прва сина умрла су му од епидемије; касније су се родили Михаило, Павле и Емануел. Послије капитулације Црне Горе Мирко је био интерниран у Подгорици у резиденцији на Крушевцу. Ту је остао до 1918. када је, тешко болестан од туберкулозе, пребачен на лијечење у Беч и исте године тамо и умро. Парастос на Цетињу служио му је митрополит Митрофан Бан, а пјевало је друштво Његош, под руководством Фрања Вимера. Двије године након његове смрти Наталија се поново удала. (Подаци из књиге М. Јовићевића *Вјенчања на црногорском двору*.)

НЕПОЗНАТЕ ФРЕСКЕ МИЛА МИЛУНОВИЋА НА ЦЕТИЊУ*

Првијенац фреског сликарства Мила Милуновића, композиција слика изведена на зидовима бивше капелице у Даниловој болници, нестала је заувјек. Милуновић је те слике радио у својој двадесетој години, у вријеме кад је са својим народом преживљавао тешке дане аустријске окупације. Он је у овом дјелу изразио тугу и бол, патњу и страдања народа, коме је увијек слобода била највећи симбол.

Једини писани извор о овоме дјелу пронашли смо у *Цетињским новинама*, листу који је издавало Војно генерално гувернерство за Црну Гору. У броју 213 од 29. августа 1918. објављен је приказ овог дјела под насловом „Капела у Даниловој болници“. Текст тог умјетничког приказа гласи:

„Тихо, нечујно, без икакве рекламе, настало је у овдашњој Даниловој болници дјело праве умјетничке вриједности. – У неугодним просторијама узгрдне зграде узето је мјесто за нову капелу. Градњом управљао је технички официјал господин Крал, који је с много љубави и интереса за ово дјело, настојао, да збором и твором потпомогне свакога, који је у раду учествовао. Бизарно дјело, гдје је ускоћа простора и ограничена могућност набаве техничких средстава присилила умјетника на многа тешка ограничења, те је често био присиљен на презрену имитацију материјала, да би ипак из свију тих ограничења и потешкоћа створио нешто цијелога, и ваљаног.

---

* Преузето из: *Казивања о прошлости*, Будва, Историјски архив, 1988, стр. 105-107. (Прим. ур.)

Мило Милуновић, творац тога дјела, знао је да уско спаја најстарије с најновијим, романско-бизантско с импресионистичким мотивима. Сликарије зида, које у ситним бојама показују мозаик-мотиве, који требају да сјећају на оно доба када је крилати лав још држао своје шапе над Црном Гором, подлога су великих фигуралних приказа, који покривају зидове лијево с улаза и с обију страна олтара. Скроз наш кроз модеран, слиједи овдје Милуновић идеалу љепоте наших дана, његова лица су велики, мршави, коштуњави и екстатични људи, покојници, његов Христос, убијени, жртвовани. Блиједа, болна лица, руке, отврднуле у раду – није то чисти сјај, ведро чело, благи поглед и зраз лица, како га гледаше мајстори ренесансе, нити наивна вјера староњемачких твораца, а још мање нивелирајућа појава грађанскога Спаситеља наших дана, како га створише новоромантичари, Ухде, као посљедњи, касно рођени тога друштва приказује, а није ни сликарство легенда, пуно љубави и анегдота једнога Schwinda, које је Liebenwein тако сјајно наставио. Властита је то, демонска мистика, Христос је то, у чијем се лицу одразује сва бол тешких ратних година, посредник, који је жртвован, и навјеститељ да његова жртва има да доноси спасење и од тешког терета, који данас штити човјечанство у времену које испуњавају крвави бојеви.

Милуновић види Њега и свете жене својим оком Црногорца; црнокосе, болне појаве, дјеца су његова народа, које показује на зидовима, вјеран и у томе класичним узорима. Јевреји Рубенса, Римљани Вернета су конационалци умјетника. Дирер пушта њемачке слуге да страже код крста Спаситеља, а његов Исус је плав идеалиста, како су изгледали душевни великани његова доба.

Благо свијетло пада из уских, бојадисаних прозора на ту творбу своје врсте. У озбиљним данима створен је споменик као трајна мисао, чедо нужде и сиротиње крутога времена.“

Ко је аутор овога текста нијесмо могли утврдити, јер се он није потписао. У издању листа на њемачком језику *Cetinger Zeitung*

објављен је готово идентичан текст и аутор се потписао са иницијалима. О. в. Р. Трагајући за рјешењем ових иницијала прегледали смо издања листа на њемачком и нашем језику и наишли на више прилога са истовјетним потписом и са тематиком из културно-умјетничког живота (чланак о војној архитектури, и други). Чланци на нашем језику су потписани са О. пл. Р., што би значило да је аутор имао титулу племића. Као познавалац ликовне умјетности, критичар је дао високу оцјену Милуновићевог рада, и изразио, у постојећим условима цензуре, пријатељска осјећања према нашем народу и дао хуману осуду рата. То нам даје за право да аутора текста тражимо у неком од чешких функционера у аустријској војсци на Цетињу, који је, вјероватно, и омогућио умјетнику да у оно доба реализује своју замисао.

Колико нам је познато, ни у једном биографско-естетском приказу Милуновићевог стваралаштва (за текстове објављене у црногорској штампи то можемо поуздано тврдити), није помнут овај рад. Чак и његов најбољи пријатељ Сретен Стојановић у чланку „Мило Милуновић, сликар“, објављеном у листу *Млада Зета*, Подгорица, 1929. године не даје овај податак.

Не сјећамо се да је Милуновић било гдје помињао ове фреске. Покушали смо да обновимо сјећања некадашњих Милових пријатеља који сада живе на Цетињу. Његов интимни друг из младих дана, Косто Ђуфка, сјећа се да га је Мило водио у капелицу, показивао му и објашњавао смисао сликаних мотива, жалио се на недостатак боја, што га је приморавало да неке прави сам од чађе и угља. Исте године када је радио фреске, Мило Милуновић је израдио и изванредни портрет Коста Ђуфке, прво у акварелу, а затим други у уљу. Портрет се и данас чува у његовој кући на Цетињу. Неколико старих медицинских радника Данилове болнице описали су нам ентеријер бивше капелице. Први дио заузимала је мања просторија која је служила за сецирање, а у другом дијелу налазила се капелица чији су зидови били исликани фрескама.

Данас, на мјесту некадашње капелице, налази се болнички магазин за храну. Преградни унутрашњи зидови су срушени, а остали су већ више пута стругани и кречени. Заједно са стручњаком

за фреско сликарство, академским сликаром Брајовићем, скидали смо више слојева малтера и креча у нади да су бар неке композиције сачуване. Фрескама нема ни трага.

Нијесмо могли утврдити када је капелица преуређена, када су фреске уништене и ко је то учинио. Појединци се сјећају фресака и капелице још тридесетих година. Затим је изграђена нова, данашња капела, на сасвим другом мјесту. Тако је нестало дјело од изванредне умјетничке вриједности, уништено је, ваљда, одлуком неког предратног начелника, родни град Милуновића осиромашен је тиме.

Критичар у *Епохи* још 1930. године је написао о Милу: „Црногорац по рођењу, Југословен по мисли и осјећању, космополит по својој умјетности, он чини част нашем народу“. Цетиње, његово родно мјесто није још ничим трајно обиљежило његово присуство. Вријеме је да се то уради.

МУЗИКА ЗА ПЈЕСМУ „ОНАМО, 'НАМО“ КРАЉА НИКОЛЕ, КОЈУ ЈЕ КОМПОНОВАО ДАНИЛО ПЕТРОВИЋ ЧУВА СЕ У ПРАГУ*

Прошло је десет година од када је Централна библиотека Црне Горе у оквиру едиције *Црногорска библиографија* објавила двотомну, свеобухватну и научностручно утемељену *Библиографију о Црној Гори на чешком језику*. Њени аутори, др Зденка Раднхункова, данас директорица Словенске књижовне у Прагу, и др Михела Рехакова, водећи библиограф исте библиотеке, овим дјелом увелико су задужили Црну Гору, дајући немјерљив прилог проучавању црногорске историје, посебно њеног културног наслеђа. Међутим, ово богатство информација остало је недовољно искоришћено. Несхватљиво је са научно-информативног становишта да данас наше културне и научне институције недовољно користе средства информационе технологије за комплетирање монтенегрине.

Такав закључак стекли смо бавећи се проучавањем културних веза између Црне Горе и Чешке. Читаво богатство нових података садржи ова библиографија, нарочито са подручја музичког живота, гдје су Чеси понајвише учинили за развитак ове гране у Црној Гори.

Међутим, ни једно од ових издања не можете наћи у нашим библиотекама. Црногорски музиколози ову библиографију као извор података за своју област нијесу користили. Примјера има доста; овога пута навешћемо изворе за црногорску химну.

Зна се да је прву црногорску химну *Убавој нам Црној Гори* компоновао 1870. године Чех Антун Шулц на ријечи пјесника Јована Сундечића. Послије њега, на исти текст Ј. Сундечића музику за химну је написао даровити и први школовани црногорски

---

* Преузето из: *Побједа*, 12. јул 2003, стр. 46. (Прим. ур.)

музичар Јован Иванишевић, а на то га је, како је говорио, побу-
дило „силно осјећање жудње за својом домовином“. Послије завр-
шетка прашког конзерваторијума, пред сам повратак у домови-
ну, несрећним случајем Иванишевић се 1889. године утопио у
водама Влтаве.

Пјесма краља Николе *Онамо*, ‘*намо!*...’, написана 1867. године,
полако је у народу постојала све популарнија и, без обзира што
није утврђено да је званично прихваћена као нова државна химна,

у јавности се сматрала државном химном Црне Горе. Популарности ове пјесме, свакако је, поред текста, који је у оно вријеме одговарао политичком и националном програму Црне Горе и Србије допринијела и мелодија пјесме коју је написао Даворин Јенко.

Колико је ова пјесма постала популарна, поготово послје проглашења Црне Горе за краљевину и током балканских ратова илуструјемо и подацима да је само у Чешкој *Онамо 'намо!...* доживјела више од двадесет издања. Сва та издања, углавном, ову пјесму третирају као црногорску народну химну; у вијести која је објављена у прашкој штампи 1912. године пише да је та пјесма постала званична државна химна. На чешки језик је ову пјесму први превео Ј. Холечек, а затим Ј. Худец, преводилац *Горског Вијенца*.

Међу наведеним бројем посебних издања пјесме *Онамо, 'намо!...* штампаних у Прагу, право открочење представљају издања ове Николине пјесме са музиком коју је компоновао његов првијенац – син Данило Петровић. До сада се знало за Николиног млађег сина Мирка, као музички даровитог човјека, за његове објављене композиције, међу којима је, могуће, и опера *Прољетњи цвијет*. Сада сазнајемо да се и Данило опробао у овом жанру умјетничког стваралаштва. Познати чешки издавач музикалија, предузеће 'Емануел Стари' из Прага, основано 1867, објавило је четири посебна издања ове пјесме, са музиком Данила Петровића, и то: за клавир, за цитру, за оркестар и за блех музику. Цијена првих двеју композиција била је 80 круна, а композиције за оркестар коштале су по 240 круна; на издањима пише да су ауторска и издавачка права заштићена и да се издања не смију умножавати. Љубазношћу Словенске књижовне из Прага добили смо једну фотокопију посебног издања ове пјесме са музиком Данила Петровића, коју је за цитру прилагодио Карел Ј. Цибула; на крају музикалије, страници 5, дат је и текст пјесме *Онамо, 'намо!...* преведен на чешки језик. На издању пјесме није наведена година објављивања, али на насловној страни пише „Текст црногорског краља Николе“, што значи да је музикалија штампана послје 1910. године, када је Црна Гора проглашена за краљевину. Наслов публикације, који у преводу гласи 'Побједнички поход црногорско-српски', упућује да

се ради о побједама црногорске и српске војске у Балканском рату и да је то инспирисало Данила да на пригодан текст пјесме свога оца напише музику.

У Музичкој школи у Будви одсвирали су нам мелодију ове пјесме; нама се допала, али оцјену њене вриједности могу дати само мериторни стручњаци и то њима и препуштамо. Несумњиво је једино да се у Прагу, код познатог издавача није могла појавити композиција без умјетничке вриједности или неки музички плагијат.

Наш је предлог да надлежни органи, посебно, Музичка академија са Цетиња, затраже из Прага фотокопије издања музике књаза Данила за пјесму *Онамо, намо!*... и њу равноправно третирају за избор будуће музике за нову црногорску химну. Уколико њени умјетнички квалитети то заслужују, питање музике за нашу нову химну било би ријешено на најбољи начин: аутор музике је Црногорац, престолонаследник црногорског двора; тиме би се, макар и симболично, остварио континуитет веза са Петровићима; партитуре су већ написане за клавир, цитру, оркестар и блех музику, преостало би само да се изабере одговарајући текст за химну.

ЧЕШКИ СЛИКАР ЗВЈЕЖИНА И ЦРНА ГОРА*

Преко Његоша, који је увео Црну Гору у Европу, успостављају се и везе чешког народа са Црногорцима. Временом, оне постају све јаче и врхунац достижу у другој половини 19. вијека, када су главни протагонисти те узајамности, Чермак кичицом и Холечек пером, највише допринијели стварању Култа Црне Горе у Чешкој. Литература са темама из црногорског живота, у којој се велича словенска патријархалност нашег човјека, истиче његов самопријегор и јунаштво у борби за слободу – најчитанија је у Чешкој. Црну Гору посјећује све већи број Чеха, међу којима се налазе књижевници, умјетници, музичари, научници, и друге личности. Многи од њих о овом далеком словенском огњишту слободе публикују своје утиске у листовима, часописима или посебним публикацијама. Нигдје се није толико писало и објављивало материјала о Црној Гори и са толико хвале, као у Чешкој. Овај романтичарски занос према Црногорцима проистиче из оног дубоког националног препорода који је у 19. вијеку захватио чешки народ. То је доба када је цвјетала књижевност на народном језику, умјетност, музика, позориште, све је било у знаку националног буђења и борбе против њемачког утицаја. Идеје Колара, Шафарика, Палацког, и других лидера продиру у срца народа, одушевљавају га у борби за своје национално биће. Праг постаје центар славистике, а Чеси творци панславистичких идеја и борци за развијање словенске узајамности. Црну Гору, најмању слободну словенску државу, која је оружјем сама себе бранила од турске најезде, Чеси узимају за примјер, за свој идеал.

---

* Преузето из: *Казивања о прошлости*, Будва, Историјски архив, 1988, стр. 77-82. (Прим. ур.)

С друге стране, у Црној Гори расте популарност Чеха, расте њихов утицај у развоју културне и просвјетне дјелатности. Црногорци Чехе сматрају за најкултурнији и највреднији словенски народ. О томе свједочи писање црногорске штампе, како по броју објављених прилога, тако и по садржини.

Поред Чермака, који је умро 1878. године, око двадесетак других чешких умјетника наставља његову традицију, надахњује се темама и мотивима са словенског југа, а Црна Гора у њиховом стваралаштву заузима истакнуто мјесто.

Сликар Звјежина, како тврди његова унука у недавно објављеној књизи о њему на чешком језику, осам пута је посјећивао Црну Гору, у раздобљу од 1870. до 1890. године. Биле су то посјете неуобичајене за оно вријеме, када је сваки виђенији странац који је долазио на Цетиње био примљен и код Господара. Звјежина, напротив, изгледа, није посјетио Цетиње јер нијесмо наишли ни на један мотив са Цетиња као ни слику са двора књаза Николе. Исто тако, у многим његовим објављеним забиљешкама са путовања није поменуто посјета Цетињу. У црногорској штампи, која је пажљиво пратила долазак странаца на Цетиње, нијесмо нашли податак о боравку Звјежине у Црној Гори. Изостала су и уобичајена одликовања која је странцима давао књаз Никола за заслуге у популарисању Црне Горе ван њених граница.

У вријеме својих долазака у Црну Гору умјетник је већ био афирмисан и ван своје земље. Његова дјела са тематиком са словенског југа објављују водећи европски листови, међу којима се истичу илустровани листови Аустрије. Њемачке, Русије и Енглеске.

Репродукције његових радова објављивали су и неки срски листови, а од чешких највише је објављено ликовних прилога у познатим часописима *Kvety*, *Svetozor* и *Zlata Praha*. Своја путовања у Црну Гору и друге словенске земље Звјежина није обављао као стипендиста државе или уз помоћ редакције неког листа, већ као сиромаш са торбом напуњеном најпотребнијим стварима, који на сопствени ризик путује највише пјешке по несигурним путевима Балкана. Био је то страсни сликар – путник, коме су оловка, блок за скицирање и виолина били главно оружје и најбоља препорука на бројним и далеким путовањима. Најчешће је путовао прерушен у калуђера или у пратњи неког од њих. То му је омогућило да посјети и најудаљеније крајеве, манастире и старе цркве на подручју Босне, Далмације, Херцеговине, Србије, Македоније, Славоније, Албаније и Црне Горе. На путовањима често је био заједно са архимандритом манастира Добрићево. Последњи пут су заједно путовали 1889. године. Поклон од српског патријарха, позлаћени месингани крстић и ланчић, служио је као легитимација и омогућавао да ужива гостопримство у манастирима. Познанство са архимандритом Нићифором Дучићем искористио је за посјету Македонији. Приликом бројних путовања у Црну Гору сликар је посјећивао углавном пограничне рејоне који леже према Боки Которској, Херцеговини, Санџаку и Албанији. То су баш они рејони до којих је било најтеже и најопасније доћи.

Као очевидац пратио је догађаје у Херцеговачком устанку 1875. године, борбе црногорске војске у ратовима 1876. и 1877, и регистровао многе окршаје Црногораца са Турцима. Циклус његових радова, који се односи на приказивање мотива из херојске борбе Црногораца са Турцима, најљепше је приказан у композицији која носи наслов *Борбе код Дуге и Никшића*. Сликао је типове Црногораца и Црногорки, међу којима се истичу *Црногорац на стражи*, *Црногорка припремљена за борбу*, *Пет црногорских ликова*, *Главар из Васојевића*, *Гуслар*, и низ других. Израдио је и дуборез *Црногорац који умире*. Низ веома успјелих, и у штампи често репродукованих композиција, које је Звјежина насликао, односе се на свирепости и злодјела Турака према невином црногорском живљу из Куча,

František Zvěřina: Seljaninski grad (Selská tvrz)
u Kněžlance v Přímoří (Světozor XXXIII, 256)

Васојевића, Пипера, и других племена. Звјежина слика храбру дјевојку Таду Марковић из Васојевића која је успјела да испред Турака изведе у планину слијепог кума и болесног комшију и када се по трећи пут враћала у село да спаси мало стадо коза пала је исцрпљена на мјесту званом Крвна међа. На другој слици приказан је изненадни упад Турака у црногорско село. Турци на коњима пале

куће и дугим копљима пробадају тијела очајних жена и дјеце и растрзају их коњима.

Звјежина је познат и као изванредан етнограф и познавалац словенских обичаја те је у својим радовима тежио да до детаља прикаже народну ношњу, оружје, свадбене и друге обичаје. На слици *Свадба у Васојевићима* слика случај када се невјеста из Васојевића удаје ван граница своје домовине. Невјеста одјевена у бијело упола клечи поред свог младожење. Отац је држи за руку, док кћер не баци пред свим присутнима мараму чедности у провалију. Послије тога, отац пушта њену руку и прима је младожења.

Критичари су с правом истицали Звјежинове успјехе при сликању пејсажа. Умјетник нам је оставио више слика са мотивима из тог жанра. Познате су му слике *Медвећа стопа у Црној Гори*, гдје показује све карактеристике каменитог планинског пејсажа.

Приморски мотиви заступљени су сликама Будве и Котора. Звјежина нам је оставио више слика грађевина и споменика од којих данас неких и нема више. Тако нам приказује млин у пустој планини у коме живи сам његов власник Мато Вучетић; на другој слици приказује млин у Кривошијама. Цркву св. Ђорђа у Колашину насликао је на дан славља црквеног празника, са детаљним описом црквене и народне свечаности. Сликао је тврђаву Клобук, према Херцеговини, и тврђаву Мурадино, код Пећи. Бокелски устанак 1869. године инспирисао је умјетника да посети Кривошије – главни устанички центар.

Тешко је утврдити тачан број слика и цртежа које је Звјежина насликао на тему и са мотивима Црне Горе. Њихов број прелази више десетина. Све су оне сликане познатим „Звјежиновим стилем“. Тим поводом критичар из *Svetozora* је и забиљежио поводом 70-годишњег јубилеја умјетника: „Када би неком нашем дједу донијели часопис *Kvety* од прије педесет година и показали му га он би препознао слике Звјежине и рекао: „То је наш Звјежина“. И данас, када би видио дјела умјетника, поново би узвикнуо „То је наш Звјежина!“.

Из кратке аутобиографије коју је сликар објавио у часопису *Zlata Praha* (1909. г.) дознајемо да је рођен 1835. године у мјесту Хротовице у Моравској. Отац му је радио као чиновник на имању њемачког барона Сина. Сва дјеца у породици, а било их је дванаест, имала су смисла за сликарство. Франтишек се после завршетка реалке 1852. године уписао на академију ликовних умјетности у Прагу, гдје је студирао сликарство у класи професора Рубена, Хаусховера и сликара историјског жанра Лота. Због својих панславистичких идеја, 1859. године био је удаљен са академије. Умјетник се одаје страсним путовањима по словенским земљама. Прво посјећује Русију, а затим крстари по словенском југу. Стотине његових слика и цртежа објављено је у листовима и часописима и у већини случајева Звјежина је, као добар познавалац прилика живота словенских народа, писао текстове уз слике. Треба истаћи и његову педагошку дјелатност, као професора сликања у гимназијама у Горици, Марибору, Брну и Бечу. Звјежина је имао више самосталних изложби у разним градовима Чешке и у Бечу, и критика је веома похвално писала о његовим радовима. Имао је низ награда и признања, од којих је чланство у Чешкој академији наука, литературе и умјетности највеће.

Његово стваралаштво код нас није познато, о њему није писано. У књизи Томаша Брајевића *Црна Гора у дјелима ликовних умјетника других крајева и народа* (Обод, 1967. г.) налази се једна репродукција његових радова (стр. 164), под називом *Црногорац на стражи*, а као аутор стоји Звјержин Фрања. У предговору Брајевић не помиње овог сликара. Штета је што Брајевић није имао прилике да користи чешке фондове за своју књигу јер би знатно обогатио избор репродукција и повећао број страних аутора

који су сликали на тему Црне Горе. Не помиње га ни Павле Васић у прилогу „Црна Гора у умјетности XIX века“ који је објављен у првом броју *Гласника Цетињских музеја*, за 1968. годину.

Унука сликара Звјезине, који је умро у 73. години, живи данас у Чешкој и посједује његову богату заоставштину. Њена жеља је да допринесе организовању изложбе радова у Југославији, посебно у Црној Гори. За такву изложбу она је спремна да уступи Звјежинове радове који се налазе код ње на чувању. То би била прилика да се наша културна јавност упозна са дјелом овог чешког сликара чије је стваралаштво уграђено у темеље пријатељства између чешког и црногорског народа. То би био и дуг према овом пријатељу и ствараоцу.

ЈЕДАН НЕПОЗНАТИ ЦРНОГОРСКИ СЛИКАР*

Чешки недељни илустровани лист *Svetozor*, који је излазио у Прагу од 1867. до 1943. године, уживао је велику популарност у чешкој јавности. Његови сарадници су били истакнута имена чешке културе, књижевности и умјетности. Као што му сам назив говори, лист је оријентисан на праћење догађаја из свијета. Посебно интересовање владало је за збивања у културном животу словенских земаља. На страницама листа доста се писало о Црној Гори, и то увијек са симпатијама. Објављено је више прозних и пјесничких дјела посвећених Црној Гори. Најчешће се јављао неморни Холечек са својим репортажама и сликама из црногорског живота. Ипак, највећу вриједност у листу чине безбројне репродукције умјетничких дјела, углавном чешких аутора. Њихов број је толики, квалитет репродукције и избор такав, да представљају ретроспективни преглед чешке умјетности за период од скоро осамдесет година.

Нас посебно интересују дјела чешких сликара инспирисаних Црном Гором; мотиви из црногорског патријархалног живота, борбе Црногораца са Турцима, црногорски пејсаж... На десетине репродукција Чермака, Звјезине и других чешких сликара објављено је у *Svetozoru*. Прикупљајући материјал за тему „Црна Гора у мотивима чешких сликара“, нашли смо у *Svetozoru* (година 1885, стр. 718) репродукцију слике која на чешком језику има назив *Novořekyně*. У преводу на наш језик значи ‘Новогркиња’. Као аутор слике потписан је латиницом Х. Мартиновић и датирана је 1883. године.

---

* Преузето из: *Казивања о прошлости*, Будва, Историјски архив, 1988, стр. 101-104. (Прим. ур.)

Уредништво листа је из пера свог ликовног критичара уобичавало да уз сваку репродуковану умјетничку слику објављује на крају истог броја и краћи коментар и приказ слике. Чешћи је случај да пропратни текст поред естетске оцјене дјела садржи и податке о сликару и историјату дјела. Текст уз наведену слику, гласи: „Новогркиња. Класичним филолозима и археолозима би, вјероватно, био дражи лик Старогркиње. Он би био пропраћен опширним научним излагањем из класике. Али нама, а заједно са нама и већини наших читалаца, милији ће бити дражесни лик са којим нас упознаје Х. Мартиновић, преко своје изванредне слике. Његов оригинал приказује својом животном привлачношћу бледолики израз типичан за све античке Хелене. Можда би љепота наше Новогркиње дала неким истраживачима повода да доказују њену директну везу са прелијепом Менелајевом супругом. Но, сигурно је да ће многи осјетити ону исту тежњу према њој коју је осјећао Парис.“

Нажалост, овога пута пропратни текст осим заслужене високе оцјене умјетничког дјела не садржи податке о аутору, одакле је,

гдје живи и ради. Одговор на ово питање нијесмо нашли ни у бројним енциклопедијама и лексиконима које смо прегледали у нади да дођемо до жељених података о сликару. Ни једна друга репродукција од истог аутора није објављена у *Svetozoru*, а нијесмо је нашли ни у неким другим илустрованим часописима, као на примјер, *Zlata Praha* из истог и каснијег периода. Нијесмо имали могућности да трагамо по бројним умјетничким галеријама Прага или да потражимо архиву *Svetozora*.

Очигледно је по презимену да се ради о аутору који би требало да буде поријеклом Црногорац.

Матица Мартиновића у Црној Гори су Бајице. Има их још у Васојевићима и Брајићима, а било их је и у Боки Которској, од којих је и чувени Марко Мартиновић, морепловац и учитељ руских бојара. Један број Мартиновића иселио се у Русију. Можда је сликар поријеклом од оних Мартиновића који су се под Арсенијем Чарнојевићем из Бајица, крајем 17. вијека, преселили у Мађарску, а од којих потиче чувени научник, филозоф и револуционер Игњат Мартиновић, погубљен у близини Пеште 1795. године.

Ово су дилеме око утврђивања поријекла аутора слике *Новогркиња* и разјашњавања других чињеница у вези са њиме. Успјели смо се донекле приближити рјешењу. Наиме, у фонду Државног музеја на Цетињу чува се портрет војводе Мирка Петровића, који је рађен према његовој фотографији. Слика је добро очувана иако је рађена оловком. Аутор је потписан ћирилицом: 'Н. К. Мартиновић Манжурија 18. јула 1903. г.' У инвентару Музеја нема никаквих других података о слици – када је набављена, на који начин је стигла у Музеј, а нема никаквих података ни о аутору.

Да ли је слику *Новогркиња* из 1883. г. и портрет војводе Мирка из 1903. године радио један исти аутор?

У вријеме књаза Данила сердар Мило Мартиновић емигрирао је у Аустрију и са њим и поп Крсто Мартиновић. Један од његових синова Нико Крстов Мартиновић, преко Задра, отишао је у Русију и тамо живио и радио. Према подацима које је о њему сакупио др Н. С. Мартиновић, Нико Крстов Мартиновић био је сарадник Руског географског друштва а касније и члан Етнографског одјељења Друштва. Бавећи се етнографијом путовао је у Сибир и Манџурију и објавио више прилога у разним часописима. Учествовао је у припреми *Зборника Потоњина* (познатог руског научника). Бавио се проучавањем и турског фолклора. Зна се да је живио до 1912. г. У одсуству других поузданих података може се само претпоставити да је он аутор слике војводе Мирка која се чува у Државном музеју на Цетињу.

Детаљном естетском и стручном анализом, нарочито графолошким, могло би се са сигурношћу утврдити да ли је обадвије слике радио исти аутор. Ми ћемо изнијети неке претпоставке.

Слика *Новогркиња* потписана је са Х. Мартиновић. Уколико се ради о истом аутору то би значило да је он приликом потписа латиницом написао уобичајено ћирилично Н, и тако је испало латинично Х. Друга претпоставка може бити да се аутор зове Крсто, односно Христифор, јер код Црногораца нема мушког имена које почиње са Х. Што се тиче временског раздобља од двадесет година између прве и друге слике то не би морала бити сметња. Нико К. Мартиновић рођен је отприлике педесетих година прошлог вијека, те је могао 1883. године насликати наведено дјело. На питање, одакле грчки мотив у сликарству Мартиновића може се тражити одговор у његовом интересовању и проучавању турског фолклора, те би се могло претпоставити да је постојало интересовање и за грчки фолклор. Преостаје још изнијети могуће објашњење одакле у чешком часопису његова слика. То би могло бити у вези са оријентацијом часописа да објављује ликовне прилоге странаца, а не може се искључити ни евентуална веза аутора са Холечеком или неким другим познатијим Чехом, који су утицали да се слика појави у *Svetozoru*.

Ми смо навели неке индикације које говоре у прилог мишљењу да је Нико К. Мартиновић аутор једног и другог дјела. Има их и супротних. Једна од најважнијих је естетска. Портрет *Новогркиње* је рађен сигурном сликарском вјештином, руком правог умјетника. Тај ниво није испољен у портрету војводе Мирка.

Објављујући овај прилог са пуно претпоставки, које ће само даља истраживања потврдити или одбацити, жеља нам је била да заинтересујемо историчаре умјетности за овог нашег непознатог сликара, који је, вјероватно, најстарији из групе сликара Црногораца у деветнаестом вијеку. Истовремено, то је и прилика да се још једном истакне колико је наше културно наслеђе неистражено.

РОБЕРТ ТОЛИНГЕР НА ЦЕТИЊУ*

Када је Роберт Толингер 1890. године кренуо за Црну Гору она му није била непозната. Као дјечак читао је Хохолаушекове романе о Црној Гори, Холечекове репортаже о животу и борби Црногораца са Турцима, гледао је дјела Чермака, Звјезине и других чешких сликара који су сликали у Црној Гори. У вријеме када је био на студијама на конзерваторијуму у Прагу, истакнути чешки композитор Карел Бендл завршио је своју оперу *Црногорци*.

„Волио је много Црногорце. Помагао је сиромашне ђаке Црногорце и увијек држао код себе неког од њих“, забиљежио је о Толингеру његов пријатељ. Једно од својих најобимнијих дјела, кантату *Косовка* посветио је 1889. године и послао „Витешком Краљу Црне Горе Николи I“.

Послије десетогодишњег боравка у Великој Кикинди, гдје је стекао име свестрано обдареног умјетника, одлучује се да дође на Цетиње и у граду под Ловћеном тражи нова надахнућа у свом стваралаштву. За собом је већ имао 16 објављених композиција и више њих у рукопису. Стекао је славу врсног хоровађе и педагога и са пјевачким друштвом ‘Гусле’ добио многа заслужена признања. Концертирао је као одличан виолончелист, писао музичке критике и уређивао први музички часопис *Гудало*. По општем мишљењу музичких стручњака, Толингер је умјетнички најзрелији од свих чешких композитора који су боравили у нашим земљама.

Толингер није био први чешки музичар који је живио и стварао у Црној Гори. Први диригент Српског пјевачког друштва

---

* Преузето из: *Казивања о прошлости*, Будва, Историјски архив, 1988, стр. 93-99. (Прим. ур.)

Библиографија музичког часописа Гудало, поводом 100-годишњице излажења

‘Јединство’ у Котору 1839. године био је Чех Буреш. Под руководством Антона Шульца на Цетињу је 1871. године формирана прва црногорска војна музика. Фрањо Вимер, истакнуто име наше културе, живио је и стварао у Црној Гори око тридесет година. И касније је у Црној Гори боравило више способних музичара, поријеклом Чеха, од којих треба издвојити Богослава Шуле. Познато је да је Лудвиг Куба, истакнути чешки сликар, етнолог и музиколог први забиљежио и објавио око 250 црногорских мелодија, да су први црногорски музичари и композитори: Иванишевић, Ивановић и Милошевић, стекли музичко образовање у Прагу. Сви ти подаци свједоче о

значајној улози Чеха у развоју музичке културе код нас.

Цетиње се деведесетих година прошлога вијека, као престоница све брже развијало у политички и културни центар.

Културно-забавни живот одвијао се у то вријеме углавном преко дјелатности Друштва ‘Цетињска читаоница’. У Зетском дому одржаване су аматерске позоришне представе, музичке приредбе и друге пригодне свечаности. Популарно је било одржавање забава, свечаних академија и бесједа поводом празника или јубилеја, углавном везаних за двор. Приступ је био слободан, а сала увијек дупке пуна. По правилу, свакој представи присуствовао је неко од чланова владајуће куће. На приредбама су наступали, као дилетанти – пјевачи и глумци, истакнуте личности града. Од музичара

аматера истицао се Шпиро Огњеновић, секретар министарства финансија, који је руководио Пјевачким друштвом и компоновао неколико мањих музичких дјела. Књаз Мирко, као покровитељ друштва 'Цетињска читаоница', такође је компоновао и објавио неколико маршева и других мањих композиција. Фрањо Вимер, који је на Цетиње дошао годину дана прије Толингера и у врло кратком времену успио да обнови рад војне музике, био је присутан свугдје.

Доласком Толингера музички живот био је знатно обогачен и налазио се на завидном умјетничком нивоу. Срећна је околност била да се два врсна музичара и педагога, Толингер и Вимер, обојица Чеси, нађу заједно на Цетињу и својом дјелатношћу ударе темеље даљем развоју музичке културе код нас. Неопходна су свестрана истраживања архивског и библиотечног фонда Државног музеја на Цетињу, као и Толингерове заоставштине која се чува у Српској академији наука и умјетности у Београду, да би се добила комплетна оцјена дјелатности овог истакнутог ствараоца. *Глас Црногорца* је редовно пратио културна збивања у престоници и доносио критичке приказе културно-умјетничких приредби. Из тих прилога може се само дјелимично дати приказ његовог стваралаштва и рада за период седмогодишњег боравка на Цетињу. Ти написи су, уједно, и једна од првих новинских критика из области музике код нас, а из пера др Клеанта Теодоридеса, љекара, поријеклом Грка. Широке културе и образовања, он је као дилетант узимао активног учешћа у многим приредбама.

Музичка дјелатност Толингера на Цетињу била је многострана. Као композитор наставио је са компоновањем дјела користећи

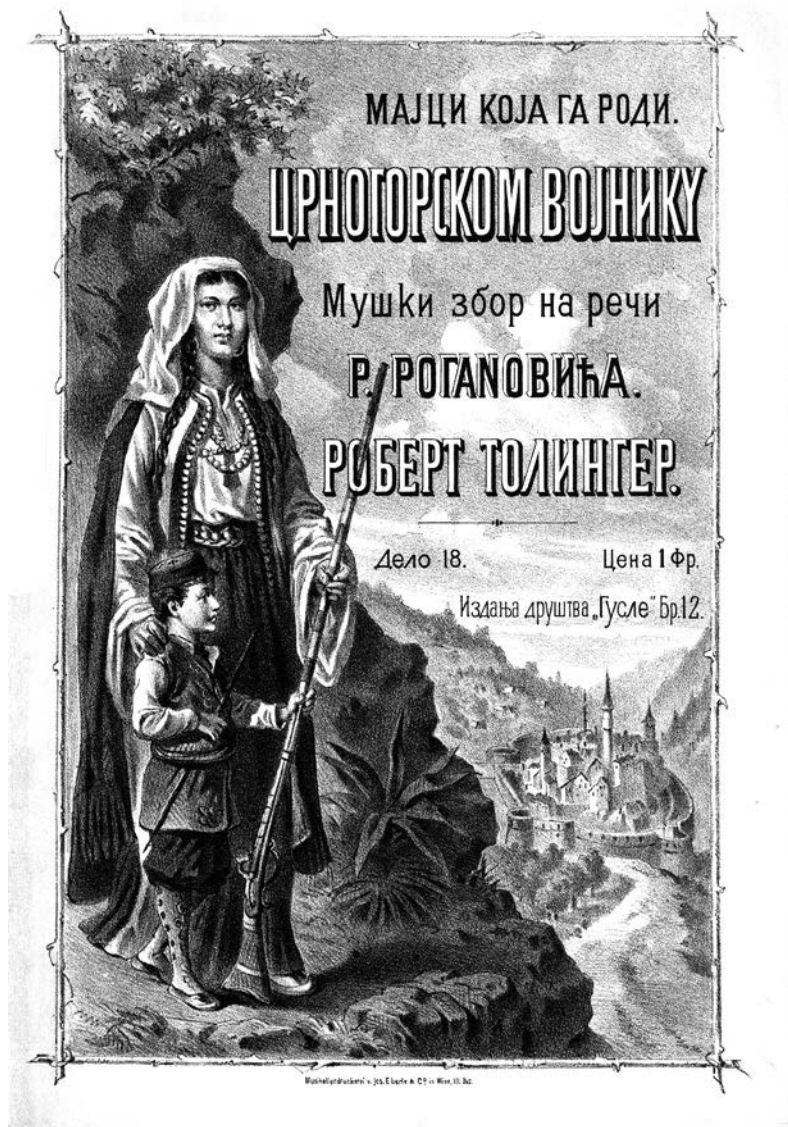
Роберт Толингер (1859-1911)

црногорске фолклорне мотиве; као извођач-виртуоз на виолончелу плијенио је слушаоце својом врхунском извођачком умјетношћу; као искусан педагог изванредне успјехе постигао је у музичком образовању ученика у гимназији, богословско-учитељској школи и Дјевојачком институту; као хоровађа подигао је на завидну висину ниво хорског пјевања код нас и одњеговао више вокалних соло извођача. Јављао се и у црногорској периодици са критичким прилозима, анонимно и под псеудонимом 'Мирослав'.

Неколико дана после доласка отпочео је са радом као учитељ музике у гимназији и богословско-учитељској школи, а касније и у Дјевојачком институту. На предавањима су се скупљали ђаци свих разреда, те је одбор 'Цетињске читаонице' за те часове уступио велику дворану у Зетском дому.

Први јавни наступ пред цетињском публиком Толингер је имао крајем новембра на вечерњој забави коју је организовала 'Цетињска читаоница'. Мушки и женски хор под његовом управом пјевао је његову композицију *Сунце јарко*, од Ђирића, а на клавиру Толингер је пратио Шпира Огњеновића, који је пјевао одломке из Вердијеве опере *Набукодоносор*. Свега неколико дана касније 'Читаоница' организује свечану бесједу у част имендана књаза Николе са богатим музичким програмом. Бесједи је присуствовао књаз и дипломатски кор. Пјевана је химна *Убавој нам Црној Гори* од Шульца за мушки збор, коју је Толингер приредио за мјешовити збор и уз пратњу на клавиру четвороручно Милене Огњеновић и Толингера. Са великим успјехом по први пут је изведена нова композиција Толингера *У далеком Дренопољу*, одломак из *Балканске царице* у соло интерпретацији М. Огњеновић. Затим је пјевано *Тихо ноћи* од Змаја, коју је Толингер рекомпоновао за дует. *Еј, Косово* — нека врста рецитатива за баритон „соло“, одломак из опсежног дјела које је композитор написао за вријеме боравка у Великој Кикинди изведен је са мањим успјехом.

Присутне је највише одушевила пјесма *Црногорском војнику* од Радоја Рогановића Црногорца коју је Толингер компоновао за мушки хор. Критичар одаје посебно признање композитору и извођачима, члановима хора: пред. општине Божу Новаковићу,

капелнику Вимеру, проф. К. Теодоридесу (први тенори); секретару М. Мартиновићу, проф. Ф. Јерговићу (други тенори): проф. Душану Јовановићу и другима. На сљедећој приредби Толингер је свирао своју композицију *Српска импровизација бр. 2*.

Непуна два мјесеца су прошла од доласка, а *Глас Црногорца* јавља: „Г. Р. Толингер довршио је овијех дана читав низ композиција. Наиме споменимо: I Циклус композиција за гласовир под насловом „Са Ловћена“; II Циклус мушких зборована на ријечи Јована Сундечића и велика фантазија на српске народне пјесме за соло тенор и соло алт, мјешовити збор и гласовир на четири руке“. Почетком јануара 1891. године Толингер објављује у *Гласу Црногорца* оглас за претплату на његове нове композиције за клавир за двије руке ‘Са Ловћена’ које ће издавати у тромјесечним свескама. „... Овом је мом подузећу сврха, да пружи један прилог нашој српској домаћој музици“, каже се поред осталог у позиву. Иако у позиву аутор тврди да за љепоту и доброту издања јемчи име једне од првих фирми у овој струци, сигурно је мислио на исту фирму у Бечу гдје су раније штампана сва његова дјела, није познато да ли је и једна свеска из ове едиције објављена. Без сумње одзив на претплату је био слаб и из тог разлога није дошло до штампања. Зачућује чињеница да ни у једном библиографском попису његових објављених и необјављених дјела нема помена о циклусу ‘Са Ловћена’, који је створен на Цетињу.

Неуспјех са објављивањем композиција морао се одразити на даљи стваралачки рад умјетника. За кога стварати, коме су потребна његова дјела? У таквој ситуацији он се поново враћа својој виолончелу, налази мира у неуморном раду са ученицима у организовању разних музичких приредби. Види се то из бројних наступа које је забиљежила штампа.

На свечаној забави у мају 1891. године његови ученици изводе богати програм. *Знаш ли, Ковачу, Домовини, Хајдуци, На рочишту, Пролеће, Поточара и Мај* — све наведене пјесме су из његове збирке ‘Пупољци’, на коју је још 1888. године Јован Иванишевић дао исцрпну критику у *Јавору*. Случај је хтио да је овај наш млади талентовани композитор послуже успјешног завршетка студија

на конзерваторијуму у Прагу трагично завршио у водама Влтаве, исте године када је и Толингер дошао на Цетиње.

Завршни испити након прве године музичке наставе у свим цетињским школама показали су изузетан успјех ученика и праћени су били пригодним музичким свечаностима са учешћем Толингера. И наредних година била је стална пракса да школе приређују свечане музичке академије. Ради илустрације навешћемо један програм такве академије коју је приредио Толингер, поводом рођендана к. Милене у априлу 1892. г. Први дио програма: Д. Јенко: *Богови силни*. Соло квартет. Пјевају гг. Ф. Јерговић, Ф. Вимер, М. Мартиновић, Б. Новаковић и Ш. Огњеновић; 2. а) Галтерман: *Кантилена*, б) Попер: *Гавота*. Свира на виолончелу Р. Толингер уз гласовирску пратњу Ф. Вимера; 3. *Српски звуци*. На виолини и на виолончелу свирају Вимер и Толингер. II дио: *Одломак из једне музикално-драматичне сцене*, композиција Толингера на стихове проф. Филипа Ј. Ковачевића. Сцена се догађа у логору црногорском са хоровима у извођењу ученика. Све присутне, међу којима су биле личности са двора и дипломатски кор, поново је одушевио Толингер свирањем на виолончелу.

У јануару 1893. године књаз Никола је одликовао Толингера Даниловим редом V степена.

Питомице завода царице Марије приредиле су у априлу 1893. године вокални и инструментални концерт који је трајао више од два и по сата. Са нарочитим успјехом извођена је тачка из Толингерове нове композиције, кантате *Цигани* за соло, гласовир, хармонијум, виолончело и дјечје инструменте.

Посљедње двије године свог боравка на Цетињу Толингер је приредио неколико веома успјелих концерата на виолончелу. Поводом извођења сопствене *Гајдашке импровизације* на виолончелу, објављен је у *Гласу Црногорца* надахнути приказ његове извођачке умјетности. „Толингер не свира само прстима, већ душом, зато његова музика тако дубоки утисак оставља нашој души ... Зар није довољно што је учинио да заборавимо олује земаљских страдања ... што нам је створио пред очима врхунце светог Ловћена обасјате безоблачним сунцем хармоније?“

Учествовао је на концерту посвећеном 50-годишњици књижевног рада Љубе Ненадовића, на концерту у част 400-годишњице Ободске штампарије, када је као гост свирао на виолини и познати чешки умјетник проф. Карбулка. Заједно са Толингером, на свим музичким приредбама истицао је име младе Јелене Мартиновић, која је за своје соло пјевање добијала највише аплауза. Под руководством Толингера, ова талентована Црногорка, иако без музичког образовања, достигла је висок ниво пјевачке вјештине и за то добила од двора златни прстен са брилијантима. Она је једна од првих црногорских жена која је наступала као вокални солист.

У децембру 1895. године Толингеров рад на Цетињу добио је ново велико признање – орден Даниловог реда IV степена.

За вријеме успјешног гостовања у Црној Гори 1896. српског оперског пјевача Стевана Дескашева, који је пјевао арије из *Аиде*, *Ђоконде*, *Красни Сарафан*, српске народне пјесме, *Гусле моје*, и друго, пратио га је на клавиру проф. Толингер и уз сарадњу мјесног секстета под управом Вимера.

Посљедњих година живота и рада на Цетињу Толингер је још неколико пута јавно наступао на концертима и приредбама и извео своју нову *Српску композицију бр. 3*. Чекао је завршетак школске године и да се опрости са Црном Гором. У присуству к. Мирка и к. Ксеније, ученице Дјевојачког института посљедњи пут сулагале испит из музике и пјевања пред својим професором. Успјех је и овога пута био одличан, „што је заслуга вриједног учитеља“. Било је то у јуну 1897. године, а већ идућег мјесеца *Глас Црногорца* бр. 27 донио је сљедећу вијест: „Г. Толингер, који је провео овдје неколико година као учитељ пјевања и пјана, пошао је у Праг, гдје намјерава саставити пјевачку дружину, којом ће покушати, да по Јевропи разнесе српске народне мелодије, на којима је сам радио. Ми желимо нашем пријатељу срећан пут и добар успјех“.

Толингер није више долазио у Црну Гору.

Глас Црногорца још једном се од њега опростио – 1911. године доносећи некролог поводом његове смрти и завршавајући га ријечима „Вјечна му памјат“.

ИСКРЕНИ ПРИЈАТЕЉ ЦРНОГОРСКОГ НАРОДА АЛФРЕД ЈЕНСЕН*

Плејади знаменитих странаца који су у срцу носили Црну Гору припада и Швеђанин Алфред Јенсен. Јенсен је један од оних, чијом је заслугом европска јавност ондашњег романтичарског времена толико говорила и писала о горштакској земљи и њеним житељима у вјековној борби за слободу.

Међутим, он је и један од оних који су код нас заборављени, кога наша новија књижевна историја заобилази. Користећи се подацима из црногорске штампе даћемо кратак приказ његове научно-књижевне дјелатности, посебно истичући везе са Црном Гором.

Глас Црногорца (бр. 15, 1900. год.), преносећи чланак из *Дубровника* даје општу карактеристику и оцјену Јенсеновог стваралаштва. „Ријетки су прави искрени словенски пријатељи, који не управљају своје осјећање према дневној политичкој струји, већ црпе своје знање о словенству и своје симпатије за Словене из умнијех производа словенскијех народа, бива, из њиховијех књижевности. Док многи њемачки политичари и књижевници имају смјелости, да за дан данашњи говоре и пишу о инфериорности словенскијех народа према њемачком народу, дотле један скромни али вриједни књижевник, син шведскога народа, пружио своме народу, што у пријеводима, што у студијама, што у путничкијем биљешкама, тако потпуну слику о словенству, да сумњамо да је иједна јевропска литература посједује“.

Алфред Јенсен је рођен 1859. године у Худиксвалу, у Шведској. Универзитет је завршио у Упсали, 1884. године. Од 1888. године

---

* Преузето из: *Казивања о прошлости*, Будва, Историјски архив, 1988, стр. 121-124. (Прим. ур.)

датирају његова научна путовања по Европи са боравком у Берлину, Бечу, Москви, Варшави, Кракову, Прагу, Загребу, Београду, Софији, Цетињу, Дубровнику, и другим мјестима. Боравио је и у Грчкој и на Криту за вријеме грчко-турског рата. Радио је и као секретар Нобеловог института у Стокхолму и референт за словенске књижевности. Умро је у Бечу 1921. године.

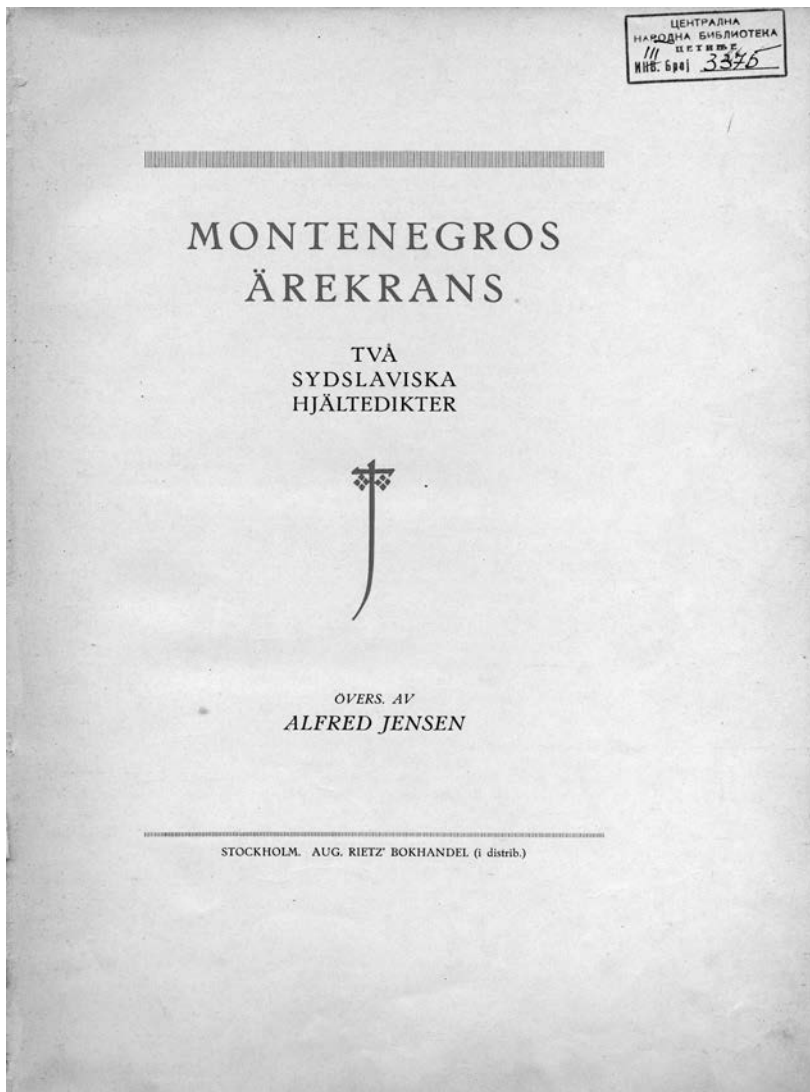
Алфред Јенсен са фесом, на путовању кроз Босну

Своја научна проучавања, етнографско-културне садржине, по словенским земљама објавио је у двије богато илустроване књиге под називом *Славија*. Бавио се поезијом и објавио неколико збирки. Пјесме су му инспирисане словенским мотивима и доживљајима са путовања. Ипак, основна садржина његовог стваралаштва је изучавање књижевности словенских народа и превођење њихових најбољих дјела на шведски језик. Тај задатак Јенсен је обавио са великим успјехом, благодаречи одличном познавању словенских језика. Написао је студију о руској народној лирици, студије о руским пјесницима – Жуковском, Пушкину, Љермонтову, Кољцову, Грибоједову, Гогољу, Бјелинском; мање радове о Достојевском, Тургееву, Толстоју, и другима. Превео је са руског на шведски

Евгенија Оњегина А. Пушкина и друге његове пјесме (за превод Демона и Мицира Љермонтова био је награђен од Академије наука у Стокхолму). Превео је Тарас Буљбу Гогоља, као и више других дјела из руске књижевности. Писао је студије из чешке књижевности и превео више дјела Јана Неруде, Врлицког, Сватоплука, и других. Академија наука је наградила и ове његове преводе. Из пољске књижевности, превео је главнија дјела Мицкијевича и других пољских писаца, и био изабран за почасног члана два пољска учена друштва. Написао је студију о бугарском књижевнику Христу Ботеву, као пјеснику слободе, и превео неколико његових пјесама.

Посебну љубав и наклоност Јенсен је испољавао према југословенским народима, одушевљавао се њиховом прошлошћу и наслеђем, старао се да проникне у њихову душу. У томе му је помогла наша народна пјесма, коју је толико популарисао у Шведској, и његов дужи боравак на нашем тлу. Одличан познавалац српскохрватског језика, уз то и сам пјесник, Јенсен је са великим успјехом преводио дјела наших писаца на шведски језик. Тако је превео Мажуранићев спјев *Смрт Смаил аге Ченгића*, пјесме Бранка Радичевића *Хајдуков гроб*, *Кад млидијих умрети*, приповијетке Симе Матавуља, Лазе Лазаревића, пјесму Петра Прерадовића *Путник*, приповијетку Ђалског *Марићон*, комедије Ива Војновића *Еквиноцио* и *Психе*, Гундулићевог *Османа*, збирку *Српске женске народне пјесме* (по Вуку), и друга дјела. Из словеначке књижевности написао је књижевне студије о пјесницима Прешерну и Ашкерцу и превео неколико њихових најбољих пјесама.

Врхунац у свом преводилачком раду Јенсен је постигао преводом *Горског вијенца* на шведски језик. По оцјени критичара сматра се једним од најуспјелијих превода овог дјела. Код нас је о овом преводу писао Павле Поповић у *Српском књижевном гласнику* а тај приказ је пренио *Глас Црногорца* (бр. 1 за 1914. годину). Ограђујући се од давања критичког приказа самог превода, због непознавања шведског језика, он пише о опреми и садржају издања: „Издање је врло елегантно, једино елегантно међу свима данашњим туђим и – на срамоту нашу – српским издањима овога дјела, најљепше међу њима, ван сваке сумње ... Кад ли ће, Боже, код нас изаћи

Превод Горскої вијенца на шведски језик

овакво издање „Горског вијенца“? Секретар шведске Академије наука др К. Д. Вирсен назива превод ‘лјепим’ и додаје да се ‘одликује вјерношћу, ерудицијом и укусом’.“

Једини, нама познати и код нас објављени критички приказ самог превода објављен је у листу *Вјесник* који је излазио на Цетињу (бр. 22 за 1914. годину). Овај приказ урадио је Георгиј Константиновић Крижицки, руски књижевник и професор петроградског универзитета, који је заједно са Лавровом, аутором познате студије о Његошу, писао историју црногорске литературе. Приказ је са краћим коментаром превео са руског пјесник Радомир Кривокапић Орлински. Крижицки, познавалац шведског језика, даје високу оцјену Јенсеновом преводу. Он каже: „И заиста, тачност превода је ријетка; многа су мјеста преведена сасвим буквално. Превод је размјера оригинална, тј. стих десетосложни без риме. Сличност српског и шведског језика у богатству једносложних и уопште кратких ријечи допустила је преводиоцу свуда сачувати не само тачно преношење смисла оригинала, већ и количину редова – стихова, и толико на једном мјесту (стр. 56, стих 538), мјесто једног стиха у оригиналу дошла су два у преводу. Стих је свуда чудновато лак и глатак, мјестимице изразит и бујан.“

Уз сам превод *Горског вијенца*, који је штампан заједно са Мажуранићевим спјевом *Смрт Смаил аге Ченгића* под општим називом *Montenegros ärekrans*, (што у преводу значи *Вијенац црногорске славе*), Јенсен је написао и студију о Његошу и Мажуранићу. У истој књизи објављена је и преведена пјесма Краља Николе *На гробу II. Петровића Његоша*. То је прва пјесма Краља Николе, веома успјешно преведена на шведски језик. За свој превод *Горског вијенца* Јенсен је добио награду Шведске академије наука. Интересантно је истаћи да је Јенсен *Горски вијенац* превео 1890. године, а објавио га је 1913. године у Готенбургу, о свом трошку. Поред *Горског вијенца* Јенсен је превео и неколико пјесама Његошевих, као и одломке из *Шћепана малог*. Од других писаца из Црне Горе Јенсен је преводио Љубишу, његову приповијетку *Краћа и прекраћа звона*, више пјесама Краља Николе и одломке из *Балканске царнице*.

Црну Гору Јенсен је први пут посјетио 1892. године. Обишао је пјешнице све до Скадра. Из ње је, како сам каже, понио најзгодније утиске, дивећи се оном голом стијењу о којем се толико вјекова ломила османлијска сила. Том приликом он излази и на Ловћен да се поклони сјени великог пјесника. Други долазак Јенсена у Црну Гору датира 1900. године, када је као професор славистике на универзитету у Стокхолму боравио дуже времена у Дубровнику и проучавао Гундулићева дјела.

Однос Јенсена према Црној Гори најбоље илуструје писмо које је упутио *Гласу Црногорца* 1899. године, које је редакција објавила са мањим коментаром. Ево тога текста: „Г. Алфред Јенсен познати шведски пјесник, који се бави ове јесени у Дубровнику, управио нам је отолен следеће писмо на српском језику ћирилицом написано:

Драги господине! Допустите да и ја, ако и иностранец, пошаљем овај мали прилог на подизању дома умоболнијех, о ком читао сам у Вашим новинама. Моја помоћ је слаба, али моја сућут за Црну Гору јака. Да Бог да срећу Вашему добром послу и нека Он сачува увјек Вашу јуначку земљу! Искрени пријатељ црногорског народа, Алфред Јенсен.“

КЊИЖЕВНОСТ

КАЊОШ МАЦЕДОНОВИЋ – МИТ ИЛИ СТВАРНОСТ*

У историји књижевности постоји мишљење да Кањош Мацедоновић није историјска личност, већ је његов лик плод Љубишине умјетничке творевине. Наводећи изворе за своје приповијести Љубиша је, међутим, једино за причу о Кањошу Мацедоновићу рекао да њу „скоро сваки Паштровић зна“. Тиме је јасно рекао да Кањоша није он измислио, већ је причу написао на основу традиције која се у Паштровићима преносила са кољена на кољено пуна четири вијека. У Буљарици, у подножју брда Дубовица, налази се заселак звани Кањоши. То је родно мјесто Кањоша Мацедоновића, јунака истоимене Љубишине приче. Сачувале су се неке старе зидине, за које се прича да потичу од Кањошеве родне куће.

Поред народне традиције о Кањошу – паштровском јунаку из петнаестог вијека, и Љубишине умјетничке обраде овог лика, постоје архивски извори који свједоче да је Кањош Мацедоновић, паштровски властелин – историјска личност. У више овјерених старих преписа паштровских привилегија име Кањоша Мацедоновића налази се међу потписницима уговора Паштровића са Млечанима 1423. године. Тако, на примјер, у збирци старих докумената породице Висковић у Музеју Пераста чува се рукописна књига *Паштровске привилегије*, на италијанском језику из 1688. године, коју је овјерио нотар Антонио Пизани. Привелигије је преписао Дионисије Миковић и са А. Вучетићем објавио у дјелу *Повијест Паштровића*. У тим привилегијама један од тринаест потписника уговора је Кањош Мацедоновић. У књизи *Паштровских привилегија*, овјереној од нотара

---

* Према *Био-библиографији* Мирослава Лукетића, преузето из: *Просвјетни рад*, бр. 5-6 (2000), стр. 10. (Прим. ур.)

Илустрација за италијанско издање *Кањоша Мацедоновића* (Alessandra d'Este, 2010.)

у Венецији 1746. године, која се чува у Архиву Црне Горе на Цетињу, међу тринаест Паштровића, потписника уговора, налази се и име Кањоша Мацедоновића. Ове привилегије превео је са италијанског језика и научни коментар дао др Славко Мијушковић, не доводећи у сумњу њихову вјеродостојност. Ови преписи су извршени знатно раније него је Љубиша писао о Кањошу.

Међутим, другачије податке налазимо код преписа овог истог уговора Јосифа Шафарика и Шиме Љубића. Шафарик је препис уговора из 1423. године објавио 1861. године у *Гласнику Друштва Србске Словесности* и у том препису наведена су имена тринаест потписника, а

међу њима нема Кањоша Мацедоновића; Шиме Љубић је 1886. године, у *Листинама* објавио текст уговора на латинском језику и наведена су имена четрнаест властелина – потписника уговора; међу њима је наведено име Кањош Владеновић Близикућа.

Постоје и друге разлике у именима и презименима Паштровића – потписника овог уговора. Прави одговор на питање како је и зашто дошло до ових разлика могуће је дати тек након архивских истраживања у Венецији. Но, за сада, можемо тврдити: Кањош Мацедоновић – паштровски властелин је историјска личност из петнаестог вијека.

Љубишино дјело „Кањош Мацедоновић – Прича паштровска из петнаестог вијека“ објављено је први пут 1870. године у *Забавнику Народне читаонице дубровачке*. Књижевна критика је изрекла оцјену да је то једна од најљепших приповиједака написаних на

српском језику и зато не чуди да је прича доживјела бројна издања: укључена је у сабрана дјела, штампана је више пута као посебно издање, ушла је у изборе приповједачке прозе, школске лектире, превођена је на стране језике.

„Љубишин Кањош Мацедоновић иде у ону врсту књижевних и уопште уметничких творевина које су стваралачки толико оживотворене да у њима свака, без обзира на степен културног узраста и интелектуалне радозналости, може наћи и део себе и део оне поруке коју би и он, кад би умео, желео да остави ... Као и ликови Марка Краљевића или Милоша Обилића или Вука Мандушића, настали у дубини народних умотвора, настао је лик Кањоша Мацедоновића као једно од мерила којима је народ процењивао моралне вредности живота. Кањош заиста спада у категорију изузетних књижевних ликова, али нам је, ипак, по оном што чини његову особеност, ближи од осталих. Тешко би било наћи у целој уметничкој књижевности југословенских народа сродан лик који би био раван Кањошу.“ (Ђ. Радовић)

Одломци из приче *Кањош Мацедоновић*:

„... Један дан прољетни на главној скупштини, коју су сазвали суђе и властела на обичном мјесту од правде, да подијели пресушено полуже, дође на искуп у доцније и Кањош Мацедоновић, човјек ниска струка, али жив и ћеперан, да би се на игли вртио. Мач о пасу а челенку на глави, викне: „Помоз Бог, браћо!“ Он је скоро походио Млетке, зато се сви с њим поцеливају и загрле; а кад сједе, почну га суђе распитивати о Млецима и о гласовима што је тамо скупио и амо донио ...“

Збор Паштровића саслуша Кањоша и одлучи да прихвати Дуждев позив и на двобој са Фурланом пошаље Кањоша:

„Приспје Кањош у Млетке на Цвијети, у најљепше доба године. Гдје ће, гдје неће, те он код оне тројице гдје је пио

кафу ... Кад виде тројица Кањоша намрде се, јер помисле да Паштровићи неће слати замјеницу дужду.

Кањош им се лијепо поклони и преда писмо; сва се три пригну да виде што пише, док рече један од њих, пошто се нешто међу се поразговоре: „Ми се надали да ће нам доћи бољи и виши јунак нег си ти.“

Наједи се Кањош да пукне: „Моја господо, бољи и виши поћоше бољијема и вишијема, а ја једва вас допадох! Ја сам најприје дошао до вас, јер нећу да излазим пред дужда него славодобитан, а ви мене лијепо дочекасте!“ ...

... Остаде Кањош сам. – „Сад што ћу да радим! Могло ми је бити да сједим дома као господин. Нанесе ме неки гријех да овдје лудо погинем: пак да је за кога ни по јада, но за ове страшиве и надуте никове.“

Слиједи опис сусрета и борбе са Фурланом:

„Ја сам“ , рече Кањош, „заточник дуждев; него кажи гдје ћемо се сјећи?“

„Не шали се, него кажи ко си“ , викну Фурлан.

„Знаћеш брзо ко сам“ , одговори Кањош, него хајде да се сијечемо, није мени дангубити.“ Пак се довати за мач, а зашкрипи зубима.

Укрцају се сваки у свој чуњ и завезу по крми. Кад допру к острвици, скоче оба једанак на крај, а Кањош отисне свој чуњ од краја. „Што чиниш“ , викне Фурлан, „што отури чуњ, јеси ли при себи?“

„Не требају нам два“, одговори Кањош, „ја ћу се твојијем вратити; а теби већ не требају ни чуња ни коња; ти си своју чашу испио“ .

Препеде се Фурлан, пак му стаде причати колико је јунака посјекао и убио.

А Кањош њему: „Мучи, рђо; ти нијеси јунака јошт ни видио, камо ли убио, него баци ту палошину да ти вежем руке наопако, да те водим дужду, е да му се смилује и да ти опрости кад те таква види.“

„Прођи се белаја и боја“, додаде Фурлан, „него хајде под мој шатор да ручамо, а вјеруј ми, незнана делијо, тај дужд за кога ћеш гинути, једнаки је душманин и мени и теби, пак те жалим гдје те ђаво нанио да ти попијем ту праву крв.“ ...

... Поврне Кањош и другом и трећом, но Фурлан вјешто одбија махове, док га Кањош, обиграјући окрену сунцу у очи. Потегне Фурлан једном, и чисто, да се Кањош некако хитро не усукa, хћаше га раскројити. Док Фурлан махну другом, Кањош га уграби и проби мачем с лијеве сисе на десну лопатицу. Паде Фурлан, а удари му из ране кужањ крви као да си вола заклао. – Допаде Кањош, дигне му с руке прстен, а распаше палoш, па га остави да диха.“ ...

За побједу у двобоју дужд жели да награди Кањоша:

„Сад“, рече тумач, „ево смо отворили благо светoга Марка, приступи и узми колико те је воља, и што сам заповиједаш.“ – Приступи Кањош гвозденој су три браве скрињи, кад ли скриња пуна удушена златнијех дуката. Погледа Кањош благо, пак се посмијехну, извади из тобоца својега дукат и баци у скрињу. – „Што чиниш?“ – викне зачуђени тумач. – А Кањош њему: „Да се из ове скриње диже а не меће то би благо брзо нестало: брзо бисте јој дно видјели.“

Мало затијем рече Кањошу онај исти господин да би било дужду веома драго да се с њим освати, и да би му рад поклонити кћер једину у жену.

„Благодарим“, рече Кањош, „на такву племениту понуду. У нашој је опћини обичај непрекидни да се свака жени у своје јату, и тако чувамо поштење нашијем сестрама.“

„А да тражи, вели ти дужд, какви дар!“

„Питама“, викне Кањош, „да нам не узимате царине ни мрнаре, да стојите поштено на погодби коју смо утврдили при предаји, и за боље јемство да се зове именом нашега народа она обала у Млецима при мору гдје се искрцава наша трговина. Другога дара и обиљежа нити тражим, нити примам.“

Извори и литература:

- Уговор Млечана и Паштровића из 1423, Ш. Љубић. *Листине*, 1886; Ј. Шафарик, *Гласник Друштва српске словесности*, Београд, 1861; *Паштровске привилегије*, препис из 1764, АЦГ, Цетиње; *Паштровске привилегије*, препис Д. Миковића из Висковићева архива у Перасту; И. Божих, *Немирно Поморје – Паштровићи*, 1979; Ј. Вукмановић, *Паштровићи*, 1960; С. Мијушковић, *Књига Паштровских привилегија. Историјски записи*, 12, књ. 15, 1959; Исто, *Приморске новине*, 1999; Р. Ђуровић, *Откуд Кањошу Мацеџоновићу такво име и презиме. Сиварање*, 12, 1974; С. М. Љубиша, *Кањош Мацеџоновић*, *Сабрана дјела*, књ.1, 1988. и др.

СТЕФАН ХАНИБАЛ ЗАНОВИЋ*

Породица будванског кнеза Антуна Зановића, Стефановог оца, доселила се у Будву из Паштровића, почетком осамнаестог вијека. У селу Калудерац, недалеко од Петровца, сачувала се кула Зановића, у којој су они живјели прије пресељења у Будву. Посљедњи Зановићи помињу се у паштровским исправама до средине деветнаестог вијека и били су посједници великог имања у Буљарици и Лучицама. У Будви, Зановићи су посједовали пространу и уређену кућу у којој су одсједале важне личности које су посјећивале град. Поред куће у старом граду, на свом имању, које се и данас зове Бабин до, Антун је изградио већу зграду, налик на замак, која је сада у рушевинама. Зановића у Паштровићима и у Будви више нема – изумрли су, али фама о овој породици живи и данас: историчари, књижевници, публицисти, наши и страни, пишу романе, објављују студије, штампају књиге у којима расвјетљавају и допуњују мозаик животописа изумрлих Зановића.

Антун Стефан Зановић вјенчао се у Будви 1744. године са Франћеском, кћерком капетана Марка Марковића, а кумови су им били Бечић и Марко Медин. Према књигама рођених, у Будви су им се родили синови: Марко – 10. јуна 1745; Примислав – 24. јануара 1747; Стефан – 13. априла 1749; Стефан Ханибал – 28. фебруара 1751. и Венцеслав – 29. марта 1755. године. Двије кћерке, Марија Елизабета и Терезија Јустинијана, рођене су такође у Будви, док се најмлађи син Мирослав родио у Венецији 1761. године, гдје се Антун са породицом преселио и живио све док га власти нијесу, 1766.

---

* Преузето из: *Поменик Паштровића I*, Петровац, Банкада – збор Паштровића, 2000, стр. 65-71. (Прим. ур.)

године, протјерале из тог града због хазардног коцкања. Антун се након тога вратио у Будву и активно учествовао у политичким збивањима овога краја. Умро је 1801. године.

Три Антунова сина, Примислав, Стефан Ханибал и Мирослав, својим пустоловинама и другим радњама допринијели су да се Будва и Паштровићи често помињали у водећим европским градовима и на дворовима краљева и разних велможа.

Од све браће, Стефан Ханибал је најпознатији. Издваја се као пустолов, пјесник и филозоф европског формата; аутор бројних дјела различите садржине, која до данас нијесу сва пописана; издавао их је под разним именима у многим европским градовима; штампана су на италијанском, француском, њемачком, латинском и руском језику, а нека су остала и у рукопису; представљао се као гроф од Бабилоније, принц од Албаније, потомак Скендербега, Шћепан Мали, деспот Груде, војвода Светога Саве, односно Херцеговине, и још много других титула и имена додавао је себи; лутајући је пропутовао цијелу Европу, боравећи на дворовима краљева и велможа, уживајући гостопримство значајних личности из свијета књижевности, филозофије, умјетности и науке, са којима се дописивао и којима је посвећивао своја пјесничка дјела; био је претендент на пољски престо и на још многе друге значајне положаје; познати је заводник и љубавник отменог женског свијета; знао је да очарава људе својом ерудицијом, познавањем европске и свјетске цивилизације и културе, маштовитом причом о свом поријеклу и везама, расправама о филозофским и политичким темама; био је галантан млади човјек привлачне спољашности, који је трошио позамашне суме новца добијене од својих покровитеља и богатих љубавница, позајмљене од банкара или добијене за карташким столом; стварао је дугове, повјериоци су га јурили, те је често био приморан да мијења мјеста живљења и тражи нове просторе за своје пустоловине; враћао се завичају с намјером да се ту смири у кругу поштованих родитеља, али Будва је била сувише тијесна да се у њој скраси; заносио се мишљу да се устоличи на црногорски престо, уживао у томе подршку старог владике Саве; имао је утицаја на младог архимандрита Петра,

будућег црногорског владара и митрополита, са којим је ковао планове о будућности Црне Горе и са њиме кретао у Русију – све то, и много другог што је за својег кратког, али бурног живота проживио и радио, дјелује понекад нестварно или немогуће, и показује да је Стефан био изузетно надарен човјек, маштовит, али без граница обузет страшћу за пустоловинама. То га је, на крају, коштало и главе.

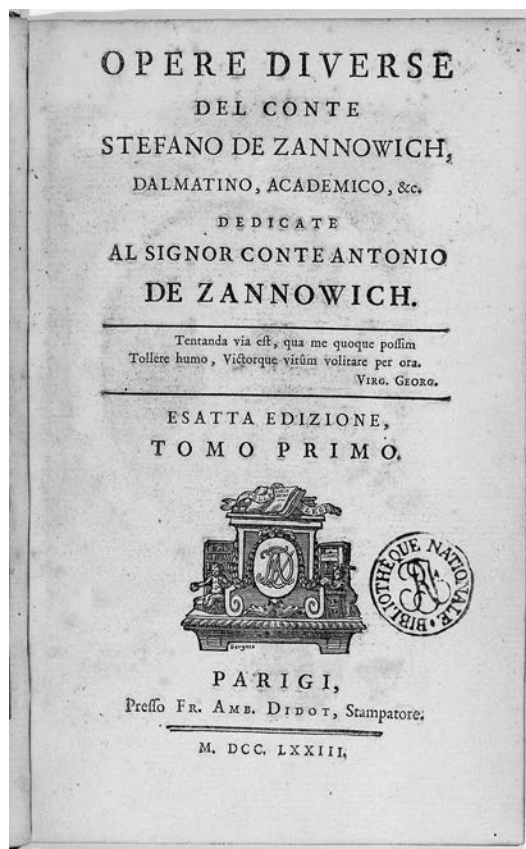
Стјепан Зановић, принц од Албаније

Стефан се школовао у Венецији и Падови; похађао је Колегијум, у друштву свештеника и фратара; једно вријеме боравио је код језуита; приватно се школовао у Фиренци и тамо, како сам наводи, „узео филозофију за своју учитељицу“; путовања и сусрети са људима од науке и књижевности највише су допринијели његовом општем образовању. Старији и искуснији брат Примислав увео га је у свијет коцке и пустоловина, тако да је већ у осамнаестој години протјеран из Венеције, а касније и из Тревиза. Обрео се у Фиренци, гдје је читао своје стихове посвећене царици Катарини и 1772. академија Апатиста додијелила му је звање академика. У Паризу је упознао Русоа, Даламбера, Волтера и друге научнике, књижевнике и енциклопедисте, преводио је њихова дјела, слао им своје пјесме и писма; боравио је и у другим градовима Француске; одлазио је у Лондон; преко Италије, посјећујући Милано, Торино, Рим и Напуљ, стигао је у Будву. Успут је објавио своје прве књиге: *Opere diverse* (Разна дјела), Париз, 1773. и *Poesie* (Пјесме), штампане исте године у Милану.

Из Будве, гдје се привремено склонио, Зановић је путовао у Италију, боравио у Дубровнику, више пута посјећивао Црну Гору и сретао се у Стањевићима и на Цетињу са архимандритом Петром Петровићем Његошем. У то вријеме лансирао је вијест, која је објављена у Вићенци, да је умро 1774. у Келну. Средином 1775. са црногорском делегацијом кренуо је у Русију да тражи помоћ и заштиту Русије; у Бечу се растао од архимандрита Петра Петровића

и отишао у Пољску, гдје је уживао гостопримство моћног грофа Огинског, великог хетмана Литовског. Из Пољске је отишао у Дрезден и ту створио пријатељства са утицајним људима и штампао књигу *Opere postume* (Посмртна дјела); написао је писмо Потемкину представљајући се заступником Црне Горе. У Дрездену је издао 1776. другу књигу *Lettere turche* која је добро примљена у јавности и ускоро штампана на француском и њемачком језику. Овај саксонски град морао је да напусти неславно и након тога обрео се у Берлину. Склопио је присно пријатељство са престолонаслѣдником краља Фридриха Виљема Другог и од њега добио позамашне суме новца. Тумарао је Европом задржавајући се краће

вријеме у појединим главним градовима њемачких држава и у Пољској, да би се 1778. обрео у Бечу и ту правио планове о ангажовању Црногораца у аустријску војску. Беч је морао напустити, пошто је претходно био бачен у окове а пуштен по царевој наредби. Поново је лансирао вијест о својој смрти и послије путовања по Француској стигао је у Рим као смјерни калуђер Варта. Но, овога пута Рим је за њега био срећан град: својом љепотом, шармом и успјелим удварањем успио је да освоји срце пребогате енглеске војвоткиње Кингстон, чувене по раскалашном животу и скандалима. Са њом је отпутовао за Русију гдје су посјетили царицу Катарину која му је додјелила звање

Различита дјела грофа Стефана Зановића, Далматинца и академика

козачког хетмана. Из Русије, овај пар љубавника је отишао у Париз; војвоткиња је купила стари замак и била је склона да се уда за Стефана.

Но, Паштровић се уморио од лагодног живота, напустио је војвоткињу и наставио са својим луталачким и авантуристичким животом. Преко Холандије, пут га је одвео у Њемачку, у Дрезден, код свог покровитеља престолонаследника Фридриха Виљема који га је послао у Пољску и Литву код својих савезника кнезова Огинског, Потоцког, и других. У октобру 1780. године из Хага је написао писмо оцу у Будви којим му јавља да је одлично примљен у високим круговима града. Стигао је и у Белгију и успио да се приближи и допадне гласовитом војсковођи и писцу кнезу де Лињу; одсјео је у његовом дворцу, користио богату библиотеку, писао и штампао своје књиге у његовој штампарији; затим је прешао у бању Спа, одсјео у најлуксузнијем хотелу и напустио га не плативши рачуне. У Франкфуту је подигао велику суму новца на мјеницу војвоткиње Кингстон.

У насталом спору између Аустрије и Холандије Стефан је видио нову, велику шансу за остваривање својих комбинација и зато одлази у Беч и цару Јосипу II нуди десет хиљада Црногораца за рат против Холандије. У то вријеме у Бечу се, на путу за Карловце гдје је требало да буде рукоположен за владика, налазио његов добар познаник архимандрит Петар Петровић Његош са опатом Долђијем и гувернадуром Радоњићем. Стефан се састајао са њима, показао им своје бројне књиге штампане у водећим европским градовима, спремао се да иде у Карловце на хиротонисање, износио планове о организовању државне управе у Црној Гори, и то помоћу Беча или Венеције. С тим у вези Стефан је крајем јула 1784. упутио опширан меморијал млетачком амбасадору у Бечу, у којем је изложио план о стварању црногорске државе којој би он био на челу. Међутим, сви његови планови су пропали; Стефан је морао да напусти Беч, јер се сазнало да је за њим издата потјерница у Венецији. По одласку из Беча написао је писмо цару у коме тешко оптужује Долђија за сплеткарење, а себе представља као правог господара Црне Горе, коме је владика Сава дао печат

црногорске митрополије и у аманет му ставио да поврати црногорске драгоцености које су Дубровчани бесправно присвојили.

Послије бечког неуспјеха Стефан је „у љето 1784. навукао још једном пустињачко одијело и склонио се код фра Емануела Пробста, човјека заиста светог и предоброг, и остао са њиме четири мјесеца у осами код Траубинга на Дунаву.“(М. Пантић,*Турска писма*). То вријеме искористио је за читање и писање нових књига и писама које је упућивао на разне стране. Изгледало је да је нашао мир у молитвама и хришћанској побожности, али била је то само варка.

Напустио је пустињачки живот и посветио се остваривању нове замисли: понудио је Холандији двадесет хиљада Црногораца за борбу против Аустрије. Не жалећи средстава и труда успио је да убиједи холандску владу, која је, 28. 12. 1785. године, донијела резолуцију којом прихвата његову понуду за ангажовање, истина, мањег одреда Црногораца и у којој стоји обећање да ће му напори бити признати и уложена средства надокнађена. У међувремену је склопљен мир, потреба за ангажовањем Црногораца је отпала и Стефан се одлучио да путује у Холандију да наплати трошкове.

На путу за Холандију Стефан се задржао неколико мјесеци у Паризу; ту се спријатељио са чувеним Каљостром, писцем и варалицом великог стила; упознао је Клоса, револуционара и филозофа, а у позоришту је срео грофицу Каролину, љепотицу и познату заводницу. Ова љубавна романса није дуго трајала јер га је грофица напустила: касније му је јавила да је постао отац једне лијепе дјевојчице, коју Стефан никада није видио.

Из Париза Стефан се упутио за Холандију крајем 1785; било је то путовање без повратка. У Гренингену је био примљен лијепом; његов пријатељ Фокенс увео га је у високо друштво; кћерка некадашњег гувернера Бенгала, Сабина, заљубила се у њега, али све то није дуго трајало. Убијеђен да има право на накнаду трошкова, које је холандска влада негирала, ступио је у сукоб са њом, писао прогласе, штампао брошуру са резолуцијом владе и другим документима, али без успјеха. У међувремену, појавили су се са оптужбама против Стефана холандски банкари, које је Примислав

Зановић, заједно са Стефаном, оштетио у великој превари лажне испоруке робе, што је својевремено изазвало оштар дипломатски сукоб Венеције и Холандије. На захтјев повјерилаца Стефан је ухапшен 4. априла 1786. приликом изласка из позоришта. Из затвора је писао писма својим пријатељима и познаницима тражећи помоћ, али одговора није добијао. Полиција је вршила истрагу и записници иследника су сачувани. Из њих се види да је Стефан негирао оптужбе, да се бранио упорно и досјетљиво, али спаса није било. Увидјевши да је остао сам, без помоћи са стране, у једном од посљедњих писама упућених из затвора најавио је самоубиство.

Театрално, као што је и живио, Стефан је завршио живот 25. маја 1786. у Амстердаму: сам у затворској ћелији, дао је стражару златну дугмад да му набави бокал вина; испио га је и стаклом пререзао себи вене. Овога пута то није била лажна смрт, није била глума, већ стварност. Живио је тридесет пет година.

БИБЛИОГРАФИЈА

Opere diverse del Conte Stefano de Zannonjich Dalmatino, Accademico, etc, dedicate al signor Conte Antonio de Zannonjich... esatta edizione, tomo primo, Parigi, 1773; Poesie del Conte Stefano de Zannonjich, Ginevra, 1773; La Didone. Scena drammatica del Conte Stefano Zannonjich... Ottava edizione, Rotterdam, 1772; (Torino, 1773); Pigmaliione. Opera del Conte Stefano Zannonjich, Dalmatino, Accademico... Parigi, 1773. (4 izdanja); L' Ingresso, poemetto, Bologna, 1773; Riflessioni filosofiche-morali, Parigi, 1773; Opere postume, Drezden 1775; Poesie Barbaresche, d Osmano. Berlino, 1776; Lettere Turche raccolte e stampate da Stiepan Pastorvecchio... Constantinopoli, (Drezden), 1776; Le Destin Politique de la Pologne... Croja, 1778; L'Horoscope Politique de la Pologne, de la Prusse, de l'Angleterre... a pastor-vecchio, aux pieds des Alpes de Montenegro, 1779, (више izdanja); La Poesie et la Philosophie d un Turc... Amsterdam, 1779; Epitres et chansonettes amoureuses d un Oriental... 1779; Le Grand Castriotto d Albanie. Historie. Francfort, 1779; Oeuvres

Choisies du Prince Castriotto d Albanie, Mons, 1782; *Epitres pathetiques adressees a Frederic Guillaume Prince royal de Prusse*, Londres (Hamburg), 1780; *L'Alcoran des Princes destinee au Trone...* St. Petersbourg, 1783; *Pensees de Stiepan – Annibale, vieux berger d'Albanie...* 1784 (i na njemačkom, 1785.); *Le faux Pierre III, impereur de Russie, ou Stiepan Mali*, qui parut dans de Montenegro, 1784. (više izdanja na francuskom, prevedena i na italijanski), i drugo.

Извори и литература:

- Архив Будве, ФЗ, књиге рођених; М. Брајер, *Анџун конџе Зановић и његови синови*, Загреб, 1928; М. Дор, *Сва моја браћа*, Загреб, 1987; Стефан Зановић, *Пакао или небо* (избор, пред. Р. Ротковић), Титоград 1979; Стјепан Зановић, *Турска њисма* (превела са италијанског и француског језика М. Поповић, приредио и предговор написао М. Пантић), Цетиње, 1996, и друго.

ТОМО МЕДИН*

У сјенци великог пустолова и књижевника Стефана Зановића остао је код нас мало познат, његов савременик, земљак и сабрат по професији – Томо Медин, потомак старог паштровског братства које се нарочито истицало у вријеме цара Душана, када су појединци из овог братства обављали високе функције у царској администрацији. Душан их је за то обилато наградио 1355. године давши им посједе у Ластви. Одакле су и када су Медини дошли у Паштровиће није утврђено, претпоставка је да су дошли из Шпаније. Задржао се и до данас стари назив локалитета Мединов крш, гдје се настанило и живјело ово братство. Паштровска Ластва је дуго уживала аутономију и представљала посебну комунитад са својом управом. Послије турског заузимања Бара, једно вријеме је у Ластви столовао надбискуп барски и примас српски. Сачувано је више паштровских исправа у којима се, све до краја осамнаестог вијека, у Ластви помињу свештеници и становници православне и католичке вјероисповијести.

Из тог малог паштровског насеља и његове околине, поникао је не мали број даровитих и способних људи који су се отиснули у свијет, тамо стекли висока образовања, постали богати и утицајни људи, заузимали важне положаје у држави и друштву. Било је и оних појединаца који су ‘славу’ на страни стицали на начин супротан патријархалном моралу који је владао у завичају; били су то пустолови, људи посебног соја и кова. Осамнаести вијек био је као створен за овакве личности: у Европи је доминирао француски

* Преузето из: *Поменик Паштровића I*, Петровац, Банкада – збор Паштровића, 2000, стр. 58-65. (Прим. ур.)

Насловна страна превода Волтерове Анријаде

просветитељски дух у предреволюционарном периоду и многи пустолови лутали су европским простором, представљали се лажним именима и звањима, картали се и заводили отмене даме на дворовима и у замковима богатих провинцијских велможа; били су то, махом, млади надарени људи, маштовити, образовани, са израженим склоностима према литератури и умјетности, али их је тежња за авантурама, лаким стицањем и трошењем новца, уводила у свијет криминала, често са трагичним посљедицама. У другој половини осамнаестог вијека један од њих доспио је у Црну Гору и једно вријеме њоме добро владао. Био је то Шћепан Мали. Паштровићи, мала слободна комунитад, предњаче по броју таквих нашијенаца, који су по Европи проносили њихово име. Да се зна, то су: Александар Николин, Стефан, Примислав и Мирослав Зановић и Томо Медин.

О Зановићима, посебно Стефану, доста је писано; његов животопис је и литерарно обрађен у роману и на сцени. О Тому Медину у црногорској књижевној публицистици готово нема помена. У историји италијанске књижевности, међутим, посвећена му је заслужена пажња као писцу и као пустолову који се кретао, углавном, у италијанском културном кругу и имао тијесне везе са чувеним Казановом. Подстакло је то и неке хрватске историчаре књижевности да напишу прилоге о Медину и да на основу доступних извора дочарају лик овог нашег земљака.

Томо Медин се родио у Ластви, данашњем Петровцу на мору, 1725. године. Других података о његовом животу у старој Ластви нема. Студирао је право и књижевност на Универзитету у Падови и тамо стекао „репутацију књижевника и галантног младића по моди“. Убрзо се одао пустоловном животу и 1756. био ухапшен и протјеран у Даламацију, без права повратка у Млетке. Немирног духа, обузет страшћу за коцком и авантурама, није дуго поштовао одлуку о протјеривању и 1758. поново је ухапшен и заточен у затвор тврђаве у Шибенику. Колико је тамо провео није познато, али се зна да се 1763. обрео у Бечу. У новој средини је задобио повјерење и заштиту канцелара Кауница и царице Марије Терезе, која га је 1765. године поставила на одговорну дужност шефа

криминалне полиције у граду Мантови. Ту се оженио дјевојком из племићке породице и имао све услове за миран и удобан живот. Али, склоност ка луталачком животу, коцки и друштву лаких жена поново је надвладила и Медин је напустио Мантову и вратио се у Венецију; године 1767. поново је протјеран. Након тога, до краја живота, Медин је наставио луталачки живот по разним земљама Европе.

Свједочанства о животу овог нашег пустолова и пјесника оставио је чувени Ђакомо Казанова у својим мемоарима које је писао у мирним годинама живота, након дугог лутања по европским земљама. Свакако, у тим његовим свједочењима има пристрасности у оцјени Мединове личности, али, ипак, без Казановиног казивања слика о Медину била би непотпуна. Први сусрет Казанове и Медина одиграо се у Падови почетком јесени 1746. године, када су и један и други имали само по двадесет једну годину живота. Медин је у то вријеме био сретни љубавник најпознатије млетачке куртизане – љепотице Анђиле. Због љубавног заплета, први сусрет Тома Медина и Казанове завршио се двобојем између њих „на мјесечини, под платанама у падованском парку“. До њиховог поновног сусрета, који се према Казановиним сјећањима одиграо 1770. у Посилипу крај Напуља, дошло је тек након четрнаест година. Ту се Млечанин одмарао у дому књижевника и пустолова Ангела Годара. Медин се нашао у аристократском друштву које се картало, упркос томе што се знало за његову коцкарску страст и преваре у игри. Како је био остао без новца, намјеравао је да за столом ‘оперуши’ младог, богатог и у картању неискусног патриција Моросинија, који је са пратњом путовао по Италији. Због вербалног сукоба са Казановом дошло је до њиховог другог двобоја сабљама у којем је Медин био рањен у руку. Бијесан на супарника, затражио је реванш, што је Казанова прихватио и обећао трећи двобој у Риму. Медин је стигао у вјечни град у пратњи своје љубавнице из Мантове и њене прелијепе младе сестре и смјестио се недалеко од куће у којој је становао и Казанова. Срећа која га је пратила док је картао, напустила га је, а повјериоци гонили тако да се нашао у римском затвору. Из затвора је писао дирљива

писма Казанови, молећи га за помоћ и нудећи му везу са младом сестром његове пријатељице. Но, помоћ је стигла са друге стране; везу са младом дјевојком остварила је утицајна личност из пратње њемачког цара који је посјетио Рим; вјеровници су били исплаћени и Медин је крајем 1770. напустио град. Према казивању Казанове, наредне године срели су се поново у Фиренци. Овога пута, заједно са њима, на сцени се појавио Примислав Зановић, старији Стефанов брат, коцкар, варалица и комбинатор. Оставши без средстава Медин није могао платити кочијашу превоз и обратио се Казанови за помоћ, показујући му писма са препорукама које је добио за пријем код племићких кућа у граду. Када је овај одбио да му помогне, Медин је насрнуо на њега и у насталој тучи, у коју су се умјешали и жбири, извукао дебљи крај. Спас од дугова и затвора донио му је овога пута Примислав Зановић, који је управо са пратњом стигао у Фиренцу и као гроф се кретао у аристократском друштву града. Примислав је платио све дугове свога земљака, рачунајући на његову спремност да заједнички остваре план и 'оперуше' на картама младог и богатог енглеског грофа Линколна. Због те афере, Казанова, Зановић и Медин морали су да напусте Фиренцу. Ову епизоду тројице пустолова описао је М. Дор у роману о Зановићима *Сва моја браћа*. Без обзира на сукобе између Казанове и Медина и опаске које је пустолов у мемоарима знао охоло упућивати свом супарнику, међу њима је постојала обострана наклоност и уважавање. Види се то из садржаја Мединових писама Казанови, а још бољи доказ дао је сам Казанова, који је у краткој биографији помињао неке чланове своје породице, љубавнице (без навођења имена), добротворе, папе, једног кардинала, Волтера, надвојводу Леополда тосканског, адмирала Орлова, кнеза Кауница и контеа Медина. У мемоарима Казанова је скицирао његов портрет, написавши поред осталог и ово: „... Медин је, дакле, био човјек племићког поријекла, добро образован и знатне интелигенције, али, на жалост, био је сиромашан. Упркос томе, волио је да троши, није се могао издржавати осим коцком, срећа га је напуштала, правио је трошкове које није могао платити и зато је увијек био принуђен да бјежи ...“

Познанство Тома Медина са Руђером Бошковићем, научником свјетског гласа, на први поглед може изгледати загонетним. Како су се и гдје упознали није забиљежено, али се зна да су ова два земљака 'Словинца', један Дубровчанин, исусовац, а други Паштровић, пустолов, једно вријеме били у блиским контакти-ма и сарађивали на чисто књижевном пољу. Бошковић и Медин су били људи немирног духа; потребна им је била афирмација и стицање познанстава у високом друштву и то их је зближило и повезивало. Медину је то требало да би се могао позвати на Бошковића, који је у то вријеме био познат научник. У часопису *Journal des Scavans pour l'annee 1768, Mars, 205-206*, објављен је литерарни прилог посвећен Медину и Бошковићу. У уводу тога текста се каже да је Медин, шеф криминалне полиције у Мантови, у то вријеме центру аустријске провинције Ломбардија; да је поводом оздрављења царице Марије Терезе написао запажен сонет посвећен М. le Prince Kaunitz. Поред текста објављеног на италијанском језику, дат је и превод сонета на латински, који је урадио Руђер Бошковић. За Бошковићев превод се каже како је том, и у Француској добро познатом, латинском пјеснику успјело да „латински даде тачно и истим бројем стихова све оно, што је садржано у италијанском изворнику“. У архиви Pozza-Sorgo чува се неколико писама које је Медин упутио Бошковићу. Писма се данас не могу објавити, али сигурно је да се у њима налазе „занимљиви детаљи о везама великог коцкара с једним великим човјеком науке“ (Ћ. Трухелка). Можда ће објављивање ових писама и евентуално неких других докумената показати како и гдје су се упознали; имају ли основе тврдње изнесене у неколико старих публикација према којима се поријекло Руђера Бошковића везује за Паштровиће. Историјски је доказано да је у Буљарици живјело братство Бошковића; по њима се звала кула – утврђење у близини ондашње границе према Турској. Интересантно је да се назив куле доводи у везу са Руђером Бошковићем. О томе је писала Грлица, календар црногорски за 1838. годину. У *Србско – Далматинском магазину* за 1849, који је излазио у Задру, протојереј Георгије Николајевић из Дубровника написао је о томе следећи текст:

„... Бошковићева кула, сада запуштена и опала, носи своје име од познатог астронома Бошковића Дубровчанина, који је из ње често пута а највише 1750. у небо гледао и потребне мјере узимао.“ И у неколико страних публикација кула се доводи у везу са Руђером Бошковићем. Забиљежили смо и народно предање у Буљарици према којем је кула припадала братству Бошковића, од којих је један у звијезде гледао и бавио се рачунањем и по томе био познат. Томо Медин рођен у Ластви, удаљеној свега неколико километра од куле, морао је знати о њеном постојању, јер је она често била мјесто сукоба Паштровића и Турака; можда је и лично познавао некога из братства Бошковића. Зато се намеће питање да ли је познанство са Руђером Бошковићем, који је од Тома био старији четрнаест година, било случајно или се ту назиру трагови међусобног познанства и сарадње и по завичајној паштровској линији. Но, без обзира на могућ одговор, сарадња на књижевном плану Медина са Бошковићем представља свијетлу страницу у његовом бурном, пустиловном и контраверзном животу. Неоспорно је да је Медин имао књижевног дара; историчари италијанске књижевности то истичу у својим дјелима. Општа је оцјена књижевне критике да је његов превод на италијански језик Волтеровог спјева *Анријада* (*L'Enriade del Sig.r di Voltaire tradotta in ottava rima e dedicata a Sua Altezza Serenissima Elettorale Carlo Teodoro Elettore Palatino del Reno* (ecc.ecc) dal Conte Tommaso Medini, Monaco, 1774.), који је припремио боравећи у Минхену 1774. године, један од најбољих превода на италијански језик. Похвале за успјели превод добио је и од чувеног италијанског пјесника Метастазија, који је високо цијенио и његову поезију, упоређујући је са најбољим остварењима италијанског пјесништва. Остваривао је Медин везе и са другим истакнутим и утицајним личностима оног времена: Бетинелијем, грофом Ламбергом, Шимуном Стратићем, и другима.

Медин није дочекао да за живота види објављеним и своје друго преведено дјело; овога пута ради се о спјеву римског писца Клаудија Клаудијана *Il Ratto di Proserpina*, које је штампано у Бреши 1806, такође са похвалама за успјели превод. Бројне пјесме, сонети и друга књижевна дјела, углавном посвећена појединим

личностима или догађајима, која су настајала у тренуцима краткотрајног предаха, када би се скрасио у неком мјесту, притијешњен оскудицама и невољама које му је доносио хазардни коцкарски живот, објављивана су у разним публикацијама или као посебна издања, или су остајала у рукопису. За штампање избора својих пјесама и за објављивање збирки поезије, изгледа није марио, или, тачније, то није стизао да уради, заокупљен страшћу за игром и пустоловинама.

Да ли је поред Бошковића и Зановића Медин имао везе и са другим ствараоцима поријеклом са словенског југа? Мате Зорић, књижевни историчар и аутор опсежног и документованог рада о Медину и његовим везама са Казановом, пронашао је у библиотеци фрањевачког самостана у Шибенику збирку пјесама на италијанском језику насталу у 18. вијеку, међу којима је неколико Мединових пјесама. Ипак, за разлику од свог савременика и земљака Стефана Зановића који је, лутајући Европом, знао да сврати и у Будву и посвети јој сонет, Томо Медин, изгледа то није радио. Отиснуо се из Ластве у свијет, а сјећање на родни крај исказивао је стављајући уз своје име титулу Conte di Lastva (Гроф од Ластве). Можда је то један од разлога што Медин није поменут ни у једној нашој антологији пјесништва и што је остао незабиљежен, као појава, у антологији барокне поезије и у најновијем прегледу *Књижевности Црне Горе од XI до XIX вијека*. У историји италијанске књижевности осамнаестог вијека, пак, неколико критичара дало је суд о Медину као поети словенског поријекла, не одричући му пјеснички дар и преводилачко умјеће исказано у времену просветитељства и волтеријанства.

Има још једна разлика између ове двојице пустолова и књижевника: Зановић је био већи мајстор и комбинатор, маштовитији и плоднији писац, живио је бурније и краће, претежно са старијим и богатијим дамама; потомство није оставио, а братство Зановић се истражило, нема их више у Паштровићима, нема на страни; Медин је живио знатно дуже од Зановића, био је ожењен и оставио је потомство у Италији; он није сам отишао из Ластве. Томова сестра дошла је у Италију, живјела једно вријеме са братом, и

као контеса удала се 1744. године за принца Леополда Гонзага (principe di Solferino e del Sacro Romano Imperio). Казанова је, као заводљиву дјевојку, спомиње у својим мемоарима. Медини у Паштровићима остали су све до данас јако и угледно братство, и бројни су њихови потомци који живе и ван завичаја.

Ипак, судбина ове двојице Паштровића, поред многих разноликости, била је слична по трагичном завршетку живота: Стефан је театрално испио чашу вина, пререзао вене и издахнуо у једном затвору у Амстердаму 1786. у тридесет петој години живота; Томо је, ако се може вјеровати запису Казанове, умро у неком лондонском дужничком затвору, негдје 1788. у шездесет трећој години живота.

Литература:

- G. Kazanova, *Storia Della Mia Vita*, V.3; Ђ. Трухејка, *Казанова – Медини – Бошковић*, Новости, Загреб, 1928; М. Зорић, „Књижевник и пустолов Томасо Медин у свијетлу Казановиних Мемоара“. *Годишњак ИКУ*, Београд, 1991; Стефан Зановић, *Турска њисма* (Предговор Мирослав Пантић), 1996; М. Лукетић, „Кула Бошковића у Паштровићима“. У: *Казивања о прошлости*, Будва, 1988.

КРСТО ИВАНОВИЋ – ПРИЛОГ ХРОНОЛОГИЈИ ЖИВОТА*

Живот и дјело гласовитог Будванина – Крста Ивановића, до данас нијесу у тој мјери проучени да би се могла направити потпунија хронологија његовог живота. Мало се зна о породици, школовању, његовом раду у Будви на положају каноника и учитеља и другим детаљима из младих дана. Оскудни су подаци о његовим везама са Будвом после одласка у Италију: не знамо је ли је посјећивао, колико је био везан за родни крај и родбину, у којој мјери је као утицајан човјек у Венецији, помагао град који је тешко страдао од турских напада и земљотреса, да ли је имао познанике међу угледним личностима Боке, и друго. Ако је судити по идиличном и надахнутом опису Будве и истакнутим врлинама људи његовог завичаја, које је у *Љетопису* приказао, онда је Ивановић био велики поклоник родног мјеста, а судбина га је приморала да га напусти и оде у свијет. О свему томе за сада можемо само износити претпоставке; архива Будве из тог периода није сачувана, постоје само црквене матичне књиге с почетка осамнаестог вијека. У будванској племићкој породици Розе, која је изумрла, чувала се докторска диплома Крста Ивановића и то је једини познати оригинални докуменат сачуван у Будви. Како је он доспио у Будву није познато. Ко је после Крстове смрти наслиједио његову имовину и заоставштину? Да ли је она пренешена у Будву или је остала у Венецији?

---

* Преузето из: Крсто Ивановић, *Драме и писма*, Цетиње, Обод, 1996, стр. 323-347. Оригинални наслови: *Крсто Ивановић, прилог хронологији живота и Прилог библиографији Крста Ивановића*. (Прим. ур.)

Из објављених писама види се да је Ивановић све до своје смрти водио обимну преписку. Сигурно да сва писма није штампао, него их је бирао са намјером да кроз њих индиректно прикаже себе као литерату и ученог човјека. То се најбоље види из објављеног писма Луписа принцу од Караре у којем се са апотеозом говори о Ивановићу и наводе подаци из његовог живота.¹ Међу штампаним писмима нема ни једног које би се односило на завичај. Зашто таквих писама нема у његовим књигама разумљиво је, тематика је сасвим друга. Међутим, преписка са Будвом морала се одвијати и по званичној и по приватној линији. Као поклицар Будве у Венецији сигурно је добијао писма са захтјевима да код млетачких власти интервенише код рјешавања појединих питања од интереса за град. Исто тако, морао је и одговарати на та писма и обавјештавати градске власти о предузетим мјерама. Са родбином, вјероватно и са пријатељима, у Будви је размјењивао писма.

Као писац који се огледао у неколико књижевних жанрова, објавио је, према садашњим сазнањима, четрнаест посебних издања. Само по тој основи Ивановић је имао голему грађу, не рачунајући и рукописе које није успио објавити.

Може се претпоставити да је Ивановић не једном био у прилици да пише своју биографију и да је прилаже надлежним инстанцама које су га бирале у своје чланство или постављале на одговорне дужности. Проналажењем таквог документа рјешиле би се многе непознанице из његовог живота.

Све ове констатације упућују нас на закључак да је Ивановић располагао вриједном и богатом документацијом. Као човјек од пера и науке знао је вриједност писаних извора, цјенио је значај архиве за будућност, поред осталог, и ради тога да о себи остави трајан траг у Венецији (примјер: изградња надгробног споменика за живота), и зато се може вјеровати да је архиву још за живота завјештао и смјестио на сигурно и трајно мјесто. Да ли је она сачувана као цјелина или се послуже смрти дијелила не може се рећи, али изазива сумњу чињеница да је његово главно незавршено

---

1 *Minerva al Tavolino*, 1681, писмо LXXXII.

дјело у рукопису *Рат Правовјерне Лиге Против Турака* доспјело у приватне руке и мјењало власнике, а Диплома о докторату нашла се у родној Будви. Но, без обзира на те сумње и претпоставке, архивска истраживања и трагања за Ивановићевом заоставштином треба обавити у Венецији, Верони и Падови.

Прилог хронологији живота Крста Ивановића рађен је на основу до сада објављених извора и литературе. Направљен је покушај да се из скромног мозаика података састави преглед главнијих догађаја из његовог живота, скицира портрет, да би читалац могао наћи податке на једном мјесту.

ХРОНОЛОГИЈА

О поријеклу будванске племићке породице Ивановић било је нагађања, најчешће се помињало да су се доселили у Будву из Доброте и да потичу од познате породице добротских помораца и властелина Ивановића. Поред осталог, као доказ наводило се и то да имају заједнички племићки грб. Међутим, Крсто Ивановић је у *Љетопису Будве*, наводећи племићке породице у граду и њихово поријекло, својом руком написао да су се Ивановићи доселили у Будву „са Цетиња из Црне Горе“.² Други податак о својим прецима

2 Н. Вучковић, „Будвански анали“ Крста Ивановића. *Историјски записи*, 1965, књ. 22, св. 4, стр. 623-652.

Ивановић је изнио у Венецији 1683. године, у поводу вијести да његови Ивановићи вуку поријекло од Ивановића који се помињу у раној руској историји. Тим поводом он је написао: „У вези са вијестима којима се моје поријекло везује за историју Москве, не могу рећи друго него то да најмање три вијека моја породица носи племство у Албанији (Млечани су за подручје данашњег Црногорског приморја употребљавали назив Млетачка Албанија. *Прим. аут.*) и да баш у времену, када су Турци скинули Деспота Ђурђа са краљевства Србије и Бугарске, остала је заједно са другим племићким породицама под владавином Узвишене Преведре Републике“.³

Потомака Ивановићеве породице у Будви нема; у првој половини осамнаестог вијека у црквеним књигама налазе се подаци о години смрти једног другог Крста Ивановића (1653-1729).⁴ У литератури је било помена да су истовремено постојала два Ивановића под истим именом и презименом, али се из приложених података види да је овај други Ивановић био млађи двадест пет година и надживио је свог претходника више од четрдесет година.⁵ Што се збило са будванским Ивановићима није познато, помена им нема од осамнаестог вијека и даље. На подручју Будве живи разгранато братство Ивановића, матица им је село Ивановићи у Маинама, али немају заједничко поријекло са Крстовом породицом.

1628-1650.

Било је спора у науци и око године Крстовог рођења. Пошто нема његовог биографског исказа о томе, нема књига рођених, више аутора је покушавало да утврди годину рођења посредним путем. Тако

3 С. Ivanovich, *Minerva al Tavolino*, II, 1688, p. 186; Вид. J. M. Paton, *The Venetians in Athens 1687-1688*, p. 60; у попису четрдесет племићких породица од којих су неке изумрле а неке живјеле у Будви у његово доба, Ивановић је за седам из њих навео да су дошле из Смедерева.

4 Архив Будве, *Матичне књиге цркве св. Ивана у Будви*. Податак саопштила Љиљана Зеновић.

5 Arnolfo Vacotich, *Cristofor Ivanovich (1618/1688)*..., p. 113. Бакотић је изнио ово мишљење тврдећи да је први Ивановић аутор драма и књига, док је други – каноник и јавни учитељ Будве и аутор рукописа *Анали Будве* који је сачуван у више копија.

се дошло до коначног закључка да се Крсто Ивановић родио у Будви 1628. године. Та година је изведена на основу податка са натписа на његовом гробу у цркви св. Мојсија у Венецији. Тамо се налази ознака о пјесниковој старости од 60 година: AET(ATIS) AN(NORUM) LX⁶

О Ивановићевом животу у Будви до 1650. године једине податке забиљежио је Лупис у писму принцу од Караре: “Веома је напредовао у учењу, али када је почео рат Ибрахима против Венеције (мисли се на Кандијски рат који је отпочео 1645. *Прим. аут.*), одлучио је да напусти домовину која је на самој граници са варварима и стално изложена нападима и опасностима и да оде у Италију. Да би га задржали у тим мучним догађајима, јер је био користан у управи Вијећа, било му је повјерено мјесто каноника у Катедрали”.

1650.

У двадесет другој години живота пише *Љетопис Будве* у три књиге; обавља дужност каноника катедралне цркве св. Ивана и градски је учитељ.

Пише ‘учени панегирик’ у коме прославља генералног провидура Леонарда Фоскола који је 1648-1649. ратовао против Турака на Црногорском приморју и у Далмацији.⁷

1653.

Са оригинала преписује *Статут Будве* и тиме доприноси да се сачува овај јединствени средњовјековни правни споменик града.

6 Први је овај податак тачно прочитао и закључио да се Ивановић родио 1628. године Патон у студији *The Venetians in Athens 1687-1688*. До тада се сматрало да је рођен 1618, јер је погрешно био прочитан натпис на гробу: 70. умјесто 60 година. Неки аутори су годину рођења утврђивали према портрету који је Ивановић објавио у књизи *Poesie...* (1675) на коме пише да има 44 године, што би значило да је рођен 1631. Међутим, портрет је рађен раније; исти портрет је репродуциран и у дјелу *Minerva al Tavolino* (1681). В. детаљно: Miloš Milošević, *Muzikološka prepiska Krsta Ivanovića iz druge polovine XVII stoljeća*. *Zvuk*, br. 3, str. 5-32.

7 Писмо Луписа принцу од Караре. *Minerva al Tavolino*, писмо LXXXII.

Напушта Будву и одлази у Верону. „Узео је примјер орла који да не одлети из свог гнијезда, не би освојио узвишено мјесто у ваздуху ...“ (Лупис, н. п.)

1653-1657.

„... Још у најмлађем добу, баченог једним несрећним усудом који се збио у мојој Домовини међу покољима у прошлом рату против Турака, примила ме Верона ... Овдје започех Поетику и за то захваљујем веома племенитим Академијама које су ме примјером научиле да се користим рјечитошћу Тоскане више него неуглађеношћу моје родне земље, гдје се прије вјежба оружјем Паладе него пером.“⁸

Три године проводи у Верони. „Марљиво учи а у доконим часовима пише.“ У Верони убрзо стиче афирмацију и као признање за успјешан рад биран је за члана двеју академија: *Academia Filarmonica* и *Academia dei Temperati*.

1657.

Одлази из Вероне и сели се у Венецију и ту се стално настањује. Постављен је за секретара Леонарда Пезара, прокуратора Светога Марка, који је био у сродству са дуждом Ђованијем Пезаром, и дуго остаје на тој дужности.

На предлог Ђакома Гастореа 14. фебруара 1657. године једногласно је изабран за члана Делфијске академије. Секретар академије, који га обавјештава о избору, оцјењује да његовим избором више добија Академија него Ивановић.⁹ Касније се помиње и као цензор Делфијске академије.

---

8 *Minerva al Tavolino*, писмо XLVI.

9 Miloš Milošević, *nav. djelo*, str. 50.

Амор као рајник: Насловна страна либрета и нотни лист са музиком Цијанија

1663.

Штампа своју прву књигу — либрето за драму са музиком *Амор као ратник* и посвећује је Франћеску Другом, дуки од Модене. Музику је написао дон Пијетро Андреа Цијани, један од познатијих композитора онога времена. Опера је изведена у позоришту Гримани у Венецији.

Као неоспоран знак угледа који је уживао међу савременицима је податак да је 1663. увршћен у *Први каталог људи који се баве књижевношћу*.

1665.

Кирка драма за музику, написана за прославу рођендана цара Леополда, а посвећена царици Елеонори, штампана је у Бечу и изведена премијерно у бечком царском позоришту. Музику за оперу написао је Пијетро Андреа Цијани, који је писмом одмах обавјестио Ивановића о успешном извођењу опере: “Коначно данас се појавила ваша *Кирка* у позоришту, са сјајем и аплаузом који одговара подједнако вриједности текста и величанствености царског пера ... Нека ми В. С. вјерује да се ни о чему другом не прича него о драми а госп. амбасадор Корнаро ми рече да се Царско Величанство изразило ријечима похвале и задовољства. Шаљем В. С. 18 примјерака на располагање, са међуиграма штампаним посебно. Поклон је упућен са златним ланцем и медаљом, што ће украшавати вашу врлину ...”¹⁰

1666.

Пише и објављује *Оду* у поводу вјенчања Марина и Паолине Гримани у Венецији.

---

10 Радош Ротковић, *Минерва за столом, предговор*, стр. 19-20.

1667.

Крсто Ивановић стиче докторат права у Падови, 'старом и прејасном граду', на једном од најстаријих европских универзитета (основан је 1222. г.). Проглашење Ивановића за доктора 'оба права, по обичају племства', дакле црквеног и грађанског права, изведено је 11. јуна 1667. године. Код промулгације наводи се да је Крсто Ивановић каноник у Будви и „син покојног племића, господина Доминика“. Оцјена коју је тајним гласањем и једногласно добио била је највиша могућа 'summa cum laude ac honore ingenti' и тиме постигао највиши степен школовања: 'ad summum apicem Doctoratus in Utroque Jure (Deo favente) pervenit'. У дипломи су наведена имена свих професора светог Колегија доктора, који су сачињавали комисију, а Ивановићу су свечано предате све инсигније: књиге, златан прстен, докторска капа и пољубац мира са благословом.¹¹

1669.

Пише драму за музику *Кориолан* која је изведена у дворском позоришту Фарнезе у Пјаћенци. Музику за драму написао је истакнути италијански композитор Франћеско Кавали. Исте године драма је и штампана и посвећена војводи и војвоткињи Пјаћенце и Парме Ранућу Фарнезе и Марији Д'Есте.

1673.

Тријумф упорности је трећа његова штампана драма за музику изведена у позоришту св. Мојсија у Венецији са музиком композитора Доменика Партенија.

11 Miloš Milošević, nav. djelo, str. 48.

1674.

У познатом Гриманијевом позоришту св. Ивана и св. Павла у Венецији изводи се његова четврта драма за музику *Лисимах*. Музику пише Ђовани Марија Палјарди. Драму штампа Ф. Николини. Ивановић је посвећује венецијанском патрицију Ђованију Микијелију.

1675.

Објављује књигу *Пјесме са додатком различитих писама које је слао и примао и панегириком Феникс у славу великог Лазара Моћенига...* Књигу штампа Б. Катани у Венецији; посвећена је Дуки од Парме.

У Болоњи се у позоришту Формиљари изводи други пут његова драма *Амор као ратник*, коју посвећује Франћеску Другом, дуки од Модене. Друго издање штампа у Болоњи Б. Бенаћи.

1676.

Када је прокуратор Светог Марка Леонардо Пезаро именован за једног од четворице специјалних амбасадора који су одређени да иду у Рим и честитају Иноћентију XI избор за новог папу, он је Ивановића именован за свог Мајстора камере и повео га у Рим представивши га папи као под-каноника Светог Марка.

1677.

У прилозима уз *Статут Будве* забиљежено је да су 1677. године доктор Крсто Ивановић и Зано Солимани „поклисари највјерније општине Будва“ у Венецији. Ово је једини познати доказ о Ивановићевим везама са завичајем.

1679.

Реприза *Кирке* у Венецији у позоришту Светог Анђела са музиком Доменика Фрескија. Драму посвећује венецијанском патрицију Ђованију Корнару. Друго издање штампа Франђеско Николени у Венецији.

1680.

У првој половини године одлази у Падову ради лијечења и тамо остаје неколико мјесеци. Из пријатељског писма, које му је из Венеције упутио докгор Доменико Давид, види се да је Ивановић био веома забринут својом болешћу. Сигурно да га је болест и навела да почне припреме за изградњу гробнице са надгробним спомеником. Свјестан да му је домовина са гробом предака далеко и да се тамо не може сахранити, Ивановић је предузео мјере

да у случају смрти обезбједи себи достојно мјесто у Венецији и да као странац не буде заборављен. Тако је 8. децембра 1680. године уплатио 80 дуката за мјесто споменика у цркви св. Мојсија, а четири године касније још 50 да би му дозволили да промјени мјесто за споменик.

1681.

Ова година је била веома значајна у животу нашег Будванина. У зрелим годинама (педесет три) као писац и свештено лице доживио је највише признање — именован је од стране млетачког дужда за каноника базилике Светог Марка у Венецији. Била је то веома висока и одговорна дужност

која је ријетко додјелјивана човјеку са стране. Именовање за каноника цркве која се у оно вријеме сврставала међу најутицајније у католичком свијету италијанског феудалног друштва, чини круну Ивановићевог успона у Млетачкој републици. На тој дужности остао је све до краја свога живота.

У поводу именовања за каноника: да прослави тај догађај и да уједно изрази захвалност дужду Луиђију Контаринију, који га је именовао на ту дужност, пише серенаду *Владајућа срећа* изведену 4. септембра 1681. године у дворишту каноничке курије, пред најугледнијим млетачким друштвом и у присуству самога дужда.¹² Серенада је штампана посебно и у књизи *Минерва за столом*, друго издање из 1688. године.

Ове године Ивановић штампа и своју обимну књигу *Минерва за столом*. У њој је објавио преко стотину писама која је слао познатим личностима и пријатељима, и њихове одговоре. По уобичајном маниру барокног доба, писма су пропраћена сонетима, тако да су ту и његова поетска остварења.

Своја дугогодишња истраживања историје млетачког театра, праћење и непосредно учествовање у театарском животу Венеције, Ивановић је крунисао дјелом *Успомене из позоришног живота*, које је, као посебан прилог, објавио у *Минерви за столом*.

1683.

Посљедње поетско дјело штампано посебно су Ивановићеви стихови под насловом: *Живјели! За Беч ослобођен од турске опсаде отпевана на уши европских владара*. Инспириран овим значајним догађајем у хришћанском свијету, пјесник је усхићеним стиховима славио ову велику побједу над Турцима. Дјело је штампано у Ђенови.¹³

12 Мирослав Пантић, *Књижевност на тлу Црне Горе и Боке Которске од 16. до 18. века*, СКЗ, 1990, стр. 161.

13 Ово Ивановићево дјело није било регистровано у нашим библиографским пописима. Наведено је у књизи: А. Cronia, *La conoscenza del mondo Slavo in Italia*, Padova, 1958, р. 265. Подаци преузети из књиге М. Пантића, *Књижевност на тлу Црне Горе и Боке*, стр. 165.

1684.

По пројекту Марка Белтрама, а уз учешће самог Ивановића, завршена је изградња његовог надгробног споменика и гробнице у цркви св. Мојсија у Венецији. Велелепни барокни споменик у мрамору, са попрсјем, породичним племићким грбом и натписом, заједно са гробницом, дјелују веома импресивно и у духу су времена и вриједности Ивановићевог дјела. Натписи на гробу су на латинском језику и у преводу гласе:

Б(ОГУ) Д(ОБРОМ) В(ЕЛИКОМ) СВЈЕСТАН СМРТИ, НЕ
ЗНАЈУЋИ САТ (КАДА ЋЕ ДОЋИ) ДА НЕ БИ БИО ИЗНЕ-
НАЂЕН, ПРИПРЕМА ОВУ УРНУ (ГРОБ) ДА ЊЕГОВ ПЕПЕО
ЧУВА КРСТО ИВАНОВИЋ С(ЛАВА) Д(ЈЕВИЦИ) Б(ОГОРО-
ДИЦИ) КАНОНИК СВЕТОГ МАРКА 1684.

Док у првом натпису Ивановић објашњава зашто је за живота изградио споменик и гроб, у другом, који се налази у средишњем дјелу споменика, са барокном патетиком покушава сажети схватања о свом животном путу:

БОЖАНСКИХ ТАЛЕНАТА КОЈИ СУ МУ ДАНИ ЧУВАР
ВРЕМЕНА И СМРТИ ПОБЈЕДНИК ВЈЕЧНОСТИ СВЈЕСТАН
НЕ ЗА СЕБЕ НЕГО ЗА БОГА ЖИВЕЋИ КРСТО ИВАНОВИЋ
ИЗ ВРЕМЕНА У ВЈЕЧНОСТ¹⁴

1687-1688

Ужурбано ради на завршетку свог обимног историографског дјела – рукопису *Рат Правовјерне Лиге Против Турака*, у три књиге.

---

14 Miloš Milošević, nav. djelo, str. 48-51. (sa fotografijama spomenika)

1688.

Излази из штампе *Минерва за столом*, друго издање, допуњено текстовима који се односе на побједу Свете Лиге против Турака. Била је то и посљедња књига коју је Ивановић за живота припремио и издао.

Тестамент је Ивановић написао 30. октобра 1688. године, а 9. јануара сљедеће године је објављен. Може се претпоставити да је умро крајем децембра 1688. или почетком јануара 1689. године. С обзиром да је венецијанска година почињала са првим мартом, његова смрт у јануару не мора бити у контрадикцији са датумом на споменику.¹⁵

ПРИЛОГ БИБЛИОГРАФИЈИ КРСТА ИВАНОВИЋА

Рад на припремању дјела Крста Ивановића за штампу требало је завршити у доста кратком року, тако да и библиографска истраживања нијесу могла бити свеобухватна и није било могуће испоштовати до краја принцип обраде дјела *de visu*. Оцјенили смо да је боље објавити и непотпуне податке о појединим издањима и један број јединица преузети из литературе. Такав начин обраде носи у себи ризик да се преузму грешке других, али у овим условима није се могло поступити другачије.

Први библиографски прилог на нашем језику, који је обухватио попис дјела Крста Ивановића и литературу о њему дао је Радош Ротковић у књизи *Минерва за столом*. Ротковић је навео четрнаест јединица његових дјела, четири дјела у рукопису и тридесет четири јединице литературе о Ивановићу.¹⁶ Ни он није имао могућности да сва дјела има у руци те му описи

---

15 J. M. Paton, *The Venetians in Athens*, pp. 7, 65.

16 Неколико јединица преузето је из ове библиографије, из књиге Патона *The Venetians in Athens...* и других извора.

појединих јединица нијесу потпуни и има грешака. Свакако да се ови пописи не могу сматрати коначним и тек ће будућа истраживања, приоритетно у Венецији, дати потпуније и тачније податке о објављеним дјелима и рукописној заоставштини. Прилика је да се нагласи да библиотеке у Црној Гори не посједују ни једну Ивановићеву књигу, Централна библиотека Црне Горе нема ни један примјерак фотокопираног дјела. Рад на националној библиографији Црне Горе није истовремено у довољној мјери праћен и настојањима да се комплетирају фондови и прибављањем копија, што је у данашњим условима, уз помоћ информационе технологије, лако изводљиво. У Венецији смо својевремено у Националној библиотеци за Историјски архив Будве микрофилмовали Ивановићеве драме, прво издање *Minerva al Tavolino* и Патонову књигу о Ивановићевом рукопису *Ram Свете лиге...*; љубазношћу Радоша Ротковића добили смо фотокопије Ивановићеве књиге *Поеме*.¹⁷

Посебно штампана дјела и дјела објављена у зборницима и периодици сврстана су хронолошким редом. Према подацима А. Бакотића, који се позива на дјело *Drammaturgia Accrecisciuta e continuata fino all anno MDCCLV dal Lione Allacci*, неколико драма доживјело је два издања. Ми смо те податке преузели и свако издање обрадили посебно. Интересантно је напоменути да драма *Circe*, посвећена аустријској царици, штампана у Бечу 1665. и изведена тамо исте године са великим успјехом, код Бакотића није наведена. Прво Ивановићево дјело објављено у Црној Гори 1965. је *Љетопис Будве*, књига прва, коју је превео и приредио за штампу Никола Вучковић. Од тада, код нас почиње превођење и објављивање других Ивановићевих дјела и свестраније поучавање овог писца.

17 Оригинал Ивановићеве књиге *Poesie* посједује Которска бискупија, а до земљотреса 1979. један примјерак се чувао и у архиву цркве св. Ивана у Будви.

I ПОСЕБНО ШТАМПАНА ДЈЕЛА

1. IVANOVICH Cristofor: I'AMOR GVERRIERO. Drama per musica. Reppresentato nel famosissimo Teatro Grimano L'Anno 1663. Coasectato All Altezza Sereniss. DI RANUCCIO FARNESE, Duka di Parma, Piacenza, &c. In Venetia, 1663. Per Francesco Nikolini.
2. IVANOVICH Cristofor: LA CIRCE. Drama per musica, per celebrar il Natale Della Sacra Cesaarea Maesta DI LEOPOLDO Augustissimo Imperatore Consecrata Alla Sacra Cesarca Maesta di LEONORA Augustissima Imperatrice da Kristoforo Ivanovich. In Vienna d'Austria, Appresso Matteo Cosmerovio, Stampatore della Corte, l'Anno 1665.
3. IVANOVICH Christofor: Clio presaga nelle nozze felicisissime Degli'illustrissimi Signori Marino e Paolina Grimani. ODA EPITALAMICA di Chrisoforo Ivanovich. — In Venetia, 1666, p. 12.
4. IVANOVICH Christofor: IL CORIOLANO. Drama, Rappresentato nel Teatro Dukale di Piacenza, l'anno 1669. All' Altezza Serenissima DI RANUCCIO II. Farnese, e di MARIA, Principessa d'Este, Duchi di Piacenza, e Parma, ecc. Poezia, Opera del Dottor Cristoforo Ivanovich, posta in Musica dal Sig. Francesco Caualli Maestro di Capella in S. Marco di Venetia. Piacenza, Nella Stampa Ducale di Gio, Bazachi.
5. IVANOVICH Cristofor: LA COSTANZA TRIOFANTE. Drama per Musica, Consegrato alia Eccell. Illustriss. del Sig. Gio: Antonio Di Mesmes, Conte d'Auaux, Consigliero in tutti i Consigli del Re Christianissimo, Maestro di Richieste ordinario del Regio Hostello e Ambasciadore della medema Sacra Maesta, Presso la Serenissima Republica di Venetia. Venetia, 1673, per li Bertani. Con Licenza de Superieri, e Priv.
6. IVANOVICH Cristofor: LISIMACO Drama per Musica. Da rapresentarsi nel Famoso Theatro Grimano a SS. Giouanni, e Paolo. L'Anno 1664. Consegrato All Illustriss. Sig. Giovanni Michieli. V Venetia, 1674. Appresso Francesco Nicolini Con Licenza de Super e Privilegie.
7. IVANOVICH Christofor: POESIE di Cristoforo Ivanovich. Con l'aggiunta di varie Lettere di Proposta, e Riposta, e della Fenice Panegirico alia memoria del gran Lazzero Mocenigo. Sagrate All'Altezza Serenissima di Ranuccio Secondo Farnese, Duka di Parma,

- e Piacenza, & c – In Venezia, 1675, Apresso Gio: Battista Catani. Con Licenza de Superiore, e Privilegio, p. 432.
8. IVANOVICH Cristofor: L'AMOR GUERRIERO. Drama per musica. Da Recitarsi nel Teatro Formagliari L'Anno 1675. Dedicato all'Altezza Serenissima di Francesco Secondo Duca di Modena, Regio & c. In Bologna, 1675 per L'Erede di Vittorio Benacci.
  9. IVANOVICH Cristofor: LA CIRCE. Drama per Musica. Da reppresentarsi nel Teatro di Sant' Angelo. L'Anno 1679. Consegrato All'Illustre & Eccell. Signore. Giovanni Cornaro. Della Ca' Grande. In Venetia 1679. Presso Francesco Nicolini.
  10. IVANOVICH Cristofor: MINERVA AL TAVOLINO, Lettere diuerse di Proposta, Risposta a varii Personaggi, sparse d'alcuni componimenti in Prosa ed in Verso. Nel Fine Le Memorie Teatrali di Venezia, di Cristoforo Ivanovich, Canonico della Basilica Dukale. Parte prima. Al Maestoso Trino di Principi nati all'Altezza Serenissima di Ranveccio Secondo Farnese, Duca di Parma, e Piacenza, & c Venezia, 1681, Apresso Nikolo Pezzana. Con Licenza ecc. 12, pp. 432.
  11. IVANOVICH Cristofor: LA FELICITA REGNANTE. Serenata Al Serenissimo Principe di Venetia Luigi Contarini, Fatta l'anno 1681. Dedicata firmata da Cristoforo Canonico Ivanovich.
  12. IVANOVICH Cristofor: MINERVA AL TAVOLINO, Lettere diverse di Proposta, e Risposta a varii Personaggi, sparse d'alcuni componimenti in Prosa ed in Verso... Concernenti per lo piu alle Vittorie della Lega contro in Turco sino questo Anno 1688, Con Memorie Teatrali di Venezia. Parte seconda. Venezia, 1688. 12, pp. 528.
  13. IVANOVICH Cristofor: THE VENETIANS IN ATHENS 1687-1688 from The 'Istoria' of Cristoforo Ivanovich. Edited by James Morton Paton. – Published for The American School of Classical Studies at Athens, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1940, p. 100.
- Sadrži: dva poglavlja iz obimnog Ivanovićeovog rukopisa *Istoria della Lega Ortodossa Contra i Turchi*, i to *The Occupation of Athens* (Zauzimanje Atine) i *The Abandonment of Athens* (Napuštanje Atine) na italijanskom jeziku; predgovor, skraćenice, poglavlje o Krstu Ivanoviću, opsežnu studiju sa komentarom, napomenama i indeksom.

14. Ивановић Крсто: МИНЕРВА ЗА СТОЛОМ – Изабрана дјела. Избор, предговор и биљешке Радослав Ротковић. – Титоград, Пobjеда, 1978, стр. 343. – (Библиотека Луча; 56)
Садржи преводе: одломке из *Будванских анала* и из рукописа *Рат Свете лиге против Турске* (освајање Атине); пјесме и сонете: *Венецијанска упорност при опсади Кандије*, *Лијепој жени која је из несташлука излазила из куће у вријеме када је снијезило*, *Лијена*, *окрутна и умилна*, *Чуда љубави*, *Прелијена дама*, *именом Лаура*, *виђена у једном храму*, *Проклетство људске судбине*; писма: *Монсињору Карлу Карафа апостолском нунцију у Венецији... 1658*, *Булију кардиналу Мазарини – Париз*, *Пресвијетлом господину Франћеску Пезару – Венеција*, *Господину Ђовани Марија Паљарди – Фиренца*; *Предговоре или напомене оне ко чита*; *Позоришне успомене*; драме *Кирка* и *Кориолан*.
Са предговором, библиографијом, напоменама о избору и преводу.

II ОБЈАВЉЕНА ДЈЕЛА

У ЗБОРНИЦИМА И ПЕРИОДИЦИ

1. ИВАНОВИЋ Крсто: ЛЈЕТОПИС БУДВЕ 1650. Дон Крста Ивановића племића, каноника и учитеља града Будве. – Историјски записи, Титоград, 1965, књ. 22, св. 4, стр. 623-652.
Садржи и италијански текст. Превео и предговор написао Никола Вучковић.
2. ИВАНОВИЋ Крсто: ВЕНЕЦИЈАНСКА УПОРНОСТ ПРИ ОПСАДИ КАНДИЈЕ. – Стварање, бр. 1-2, 1972.
Превод дијела поеме. Превели са италијанског језика Даница Лучић и Данило Радојевић. Објављено скраћено и у *Антологији црногорске књижевности IX-XX вијек*. *Стварање*, бр. 1-2, 1976. са биљешком о писцу.
3. ИВАНОВИЋ Крсто: КРОНИКА АНАЛА БУДВЕ, дон Крста Ивановића, каноника и јавног учитеља града. Књига друга. – Бока, Херцег Нови, 1978, књ. 10. стр. 287-307.

- Предео са италијанског и предговор написао Никола Вучковић.
4. ИВАНОВИЋ Крсто: БУДВАНСКИ АНАЛИ Књига прва 1650. Дон Крста Ивановића племића, каноника и учитеља града Будве; Књига друга Историја катедрале св. Ивана Крститеља у Будви. – Проза барока, Луча, приредили Г. Брајковић и М. Милошевић, 1978, стр. 106-114.
Садржи: прво, треће, једанаесто и осамнаесто поглавље прве књиге и прво, треће и једанаесто поглавље друге књиге. Предео са италијанског језика Никола Вучковић.
  5. ИВАНОВИЋ Крсто: ПРЕПИСКА. – Проза барока, Луча, приредили и превели са италијанског језика Г. Брајковић и М. Милошевић, 1978. стр. 408-419.
Садржи преводе седам Ивановићевих писама послатих: Монсињору Карлу Карафа, Ђулију кардиналу Мазаринију, композитору П. А. Цијанију (два писма), царици Леонори, маркизу Обици и композитору Ђ. М. Паљарди.

III ЛИТЕРАТУРА О КРСТУ ИВАНОВИЋУ

1. ALLACCI Lione: Drammaturgia, Accresciuta e cintinuata fino all'anno 1755, p. 60, 192, 219, 227, 338, 487.
2. APPENDINI Frances Maria: Memorie spettanti ad alcuni uomini illustri di Cattaro – Ragusa, 1811. p. 48-49.
3. BACOTICH Arnolfo: CRISTOFORO IVANOVICH (1618-1688) poeta, drammaturgo e storico del teatro. – Arhivio storico per la Dalmazia, Roma, 1937, XII, Vol. XXIII F. 135, p. 107-120.
4. БЕРИЋ Душан: Неколико биљежака о Будванину Крсту Ивановићу. – Стварање, 1951, св. 12. стр. 754-757.
5. BERIĆ Dušan: Još o Budvaninu Krstu Ivanoviću. – Slobodna Dalmacija, br. 2836, 24. ožujka 1954.
6. BONLINI Giovanni Carlo: Le Glorie della poesia e della musica contenute nell'estatta notizia de'teatri della citta di Venezia e nel catalogo purgatissimo de'drami musicali quivi sin'hora reppresentati... del 1731. – Venezia, p. 66.

7. VELIMIROVIĆ Miloš: Novi podaci o Kristiforu Ivanoviću. – Zvuk, 1963, br. 57, str. 243-255.
8. ВЕЛИМИРОВИЋ Милош: Будванин Крсто Ивановић, први историчар млетачке опере. – Звук, 1967, бр. 77-78, стр. 135-145.
9. VULOVIĆ Srećko: Popis narodnih Bokeških Spisatelja i njihovih djela. – Prvi program СК Realnog i Velikog gimnazija u Kotoru za školsku 1872-1873, Dubrovnik, 1873, str. 6-30.
10. ВУЧКОВИЋ Никола: *Будвански анали* Крста Ивановића. – Историјски записи, 1965, књига 22, св. 4, стр. 623-652.
Садржи препис прве књиге анала на италијанском и превод на српском језику са коментаром.
11. ВУЧКОВИЋ Никола: Књига друга *Будванских анала* Крста Ивановића. – Бока, Херцег Нови, 1978, бр. 10, стр. 287-307.
Садржи превод преписа друге књиге са италијанског на српски језик и предговор.
12. GELCICH Giusepe: Memorie storiche sulle Bocce di Cattaro. Zara, 1880, str. 183.
13. GLIUBICH Simeone: Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia. – Vienna, 1856. p. 178-179.
14. GLIUBICH Simeone: Statuta et leges civitatis Buduae... – Monumenta historico-juridico Slavorum Meridionalium. – JAZU, Zagreb, 1882-1883, V-IX-1-136.
15. GROppo Antonio: Catalogo di tutti i drammi per musica recitati ne' teatri di Venezia dall'anno 1637... sin all'anno presente 1745... Venezia, 1745.
16. D'ANCONA A.: Il teatro a Venezia sulla fine del secolo XVII. – Strenna dei Rachitici, a. VIII, 1890.
17. COLETI Nicolaus: Monumenta Ecclesiae Venetae Sancti Moysis. – Venetia, 1758. pp. 261-262, 336.
Sadrži podatke o Ivanovićevom spomeniku u crkvi sv. Mojsija.
18. CRONIA: La conoscenza del mondo slavo in Italia. – Padova, 1958, p. 265.
19. KRSTIĆ K.: Ivanović Krsto, Enciklopedija Jugoslavije. – Zagreb, Leksikografski zavod, 1955. sv. 4. str. 404.
20. QUADRI F. S.: Della storia e della ragione d'ogni Poesia. – Bologna, Milano, 1739-1751, vol. II, p. 330, and vol. V. pp. 426, 473.

21. LETI Gregorio: L'Italia Regnante. – Geneva, 1676, vol. IV, libro 1, pp. 219-222.
22. LORENZETTI G.: Venezia e il suo estuario. – Trieste, 1974, p. 517.
23. LUPIS Antonio: Il plico. – Venezia, 1696.
Sadrži pisma upućena Ivanoviću.
24. ЛУКЕТИЋ Мирослав: Крсто Ивановић. У: Будва, Петровац, Свети Стефан, 1965, стр. 193-196.
25. MEDIN Antonio: Storia della Republica di Venezia nella poesia. – Milano, 1904, p. 318.
26. MILOŠEVIĆ Antun: Glasoviti Budvanin Krsto Ivanovic. – Stvaranje, 1951; br. 9, str. 566-570.
27. MILOŠEVIĆ Miloš: Muzikološka prepiska Krsta Ivanovića iz druge polovine XVII stoljeća. – Zvuk, Sarajevo, 1981, br. 3, str. 5-32.
Studija objavljena i u njegovoj knjizi *Muzicke teme i portreti*, CANU, 1983, str. 31-51.
Sadrži i fotokopije: doktorske diplome, dvanaest pisama i slike nadgrobnog spomenika.
28. MILOŠEVIĆ Miloš: Il contributo di Cristoforo Ivanovich nell'evoluzione del melodramma seicentesco, – Il libro nel bacino Adriatico, Firenze, 1992, p. 111-125.
Prilozi sa simpozijuma.
29. MUŽIĆ Ivan: Udio Budvanina Ivanovića u razvoju opere. – Slobodna Dalmacija, br. 2833, 20. ožujka 1954.
30. ПАНТИЋ Мирослав: Књижевност на тлу Црне Горе и Боке Которске од XVI до XVII века. – Београд, Српска књижевна задруга, 1990, стр. 517.
Поглавље Доба барока, стр. 149-167, садржи приказ и општу оцјену стваралаштва Крста Ивановића, са литературом.
31. PATTON James Morton: The Venetians in Athens 1687-1688, from the 'Istoria' of Cristoforo Ivanovich. – Gennadeion Monographs, Vol. I, Harward university Press, Cambridge, Massachusetts, 1940.
Monografska studija posvećena neobjavljenom djelu Krsta Ivanovica *Istoria Della Lega Ortodossa Contra i Turchi...* (rukopis se nalazi u Harvardskoj biblioteci). Sadrži dva poglavlja iz rukopisa na italijanskom jeziku – zauzimanje i napustanje Atine.

32. PLAMENAC Dragan: Krsto Ivanović. – Novo doba, Split, br. 86, 12. IV 1936.
33. П(ОПОВИЋ) П(авле): Крсто Ивановић писац 'Оливе'. – Примјери за КЈИФ, Београд, 1935, књ. 25, стр. 201-202.
34. PORBIO Agniello: Delucidazione dal Deposito Ivanovich in S. Moise di Venezia, s.a. (1984?) p.60.
35. ROSENFELD von Federich Hezer: Wappenbuch des Koenigreichs Dalmatien. – Norimberg, 1873.
36. ПОТКОВИЋ Радослав: Минерва за столом. У: Крсто Ивановић, Минерва за столом, изабрана дјела, Подгорица, 1978. стр. 9-39. Садржи опсежну студију о животу и дјелу К. Ивановића са тумачењима, коментарима и библиографијом.
37. SANSOVINO Francesco: Venetia citta nobilissima et singolare. – Venezia, 1663, sa dopunama Giustiniano Martinioni: Primo catalogo del gl' Huomini Letterati Veneti ch'anno scritto dell' Anno 1600. sino al presente 1663.
Sadrži podatke o Ivanoviću str. 2. i 396.
38. SELVATICO P, LAZARI V.: Guida di Venezia e delle isole circonvicine. – Venezia, 1852, p. 74.
Sadrži ocjenu o Ivanovićевој поезији i spomeniku.
39. СРЕДЊОВЈЕКОВНИ СТАТУТ БУДВЕ, с италијанског превео Никола Вучковић; приредили Мирослав Лукетић и Жика Бујуклић. – Будва, Историјски архив, 1988, стр. 256.
О Ивановићу в. стр. 168.
40. CICOGNA Emanuele: Saggio di bibliografia Veneziana. – Bologna, 1847.
О Ивановићу на str. 142, 225, 236, 276, 277, 454, 464, 643.
41. WALKER Thomas: Gli errori di 'Minerva al tavolino'. – Venezia e il melodramma nel seicento a cura di Maria Teresa Murano, Milano, 1976, p. 7-20.
Prilozi sa simpozijuma. О Ивановићу још на str. 53, 151, 328, 329, 331.
42. WURZBACH Constantin: (Ivanovich Kristofor). – Biographisches Lexikon des Kaisertums Osterreich, Vienna, 1863, vol. X, pag. 3.

СИМЕОН ПИШЧЕВИЋ*

Из Окружја будванског, или Поморја, како се наш крај називао у минулим временима, од давнина људи су одлазили у свијет: не-коме је ту било тијесно, куће и земље мало за живот, те су морали одлазити у печалбу; други, којих је по броју знатно мање, природно надарени, умни и талентовани људи, напуштали су завичај да би у развијеном свијету стекли знања и могли задовољити своје духовне и стваралачке потребе и амбиције. И послѣје одласка, сви они, мање – више, били су везани за свој крај, враћали се њему, помагали га, писали о њему са заносом и носталгијом.

Руски генерал Симеон Пишчевић, поријеклом Паштровић, у свом необјављеном дјелу *О историји српског народа*, које је написао 1795. године, оставио је лијеп и документован напис о Паштровићима у којем је, поред осталог, записао:

„Они су од старине имали своју аутономију која им је дана привилегијама од римских и грчких царева и зато је та замља увијек била под својом управом – ни са ким помијешана са својим посебним обичајима. Становници те земље су природни Срби – Словени ... Потребно је о тој паштровској земљи рећи још и то, да они за вријеме српског царства, иако су признавали српске краљеве као поглаваре исте националности, под њиховом потпуном влашћу нијесу били – остајали су, на основу својих привилегија, под својом управом ... Да би међу њима био трајно сачуван

---

* Преузето из: *Поменик Паштровића I*, Петровац, Банкада – збор Паштровића, 2000, стр. 71-76. (Прим. ур.)

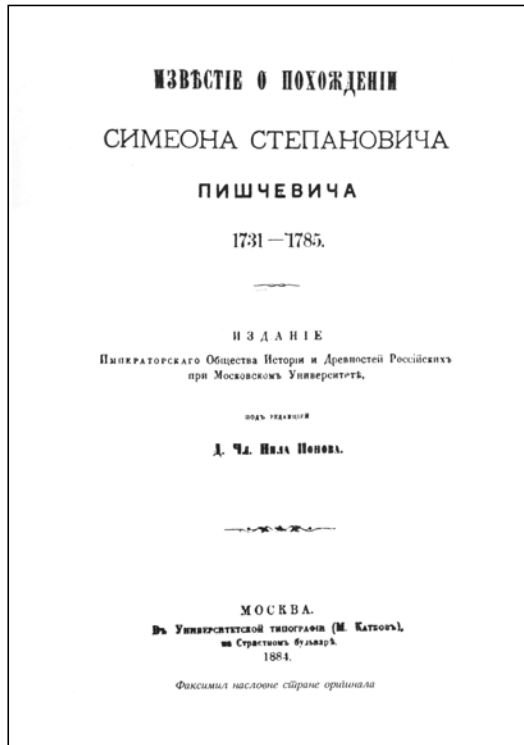
општи ред успоставили су они Судски савјет, којег они на свом српском језику зову Банкада (што значи: основни суд). Сваког љета на збору општим гласањем бирају они између себе дванаест одабраних људи, који су дужни општи ред у земљи својој штитити и текућим пословима управљати. Имају они свој архив у сједишту земље своје тврђави Свети Стефан на далматинској обали Јадранског мора. Избор тих особа на засједању Збора врши се према звањима: бирају се суђе, стимадури, војводе и властела. Пази се и настоји да се бирају људи из покољења оних дванаест породица које су од почетка том земљом управљале...

Зашто ја тако убједљиво о тој паштровској земљи пишеш – зато што је та земља моја првобитна и стара домовина и ради тога што има више од сто година како су се моји праћедови, у вријеме цара Леополда Првог, у државу његову преселили. Дјед мој је под командом славнога у то вријеме фелдмаршала принца Евгенија Савојског служио и командовао лаком коњицом – о чему свједоче оригинална документа, а даље и отац мој је истој држави служио и био штабски официр ... Тако ми се учинило потребним да овдје о свему томе појасним, а такође и мисли моје побудиле су ме љубављу да о мојој правој отаџбини читаоцу на знање ставим.“

Пишчевић је аутор и опсежног мемоарског дјела *Извјештај о доживљајима Симеона Степанова Пишчевића...* које за живота није успио да објави и оно је дуго било непознато јавности. Мемоари су први пут штампани у Москви 1883. године. Код нас су *Мемоари* преведени са руског и објављени тек 1961. и до сада су објављена три издања. Ово његово дјело увршћено је у антологијски избор *Сто дјела српске књижевности*.

„Дошао сам на свијет, како су ми родитељи казивали, 14. септембра 1731. године. Отац мој Стефан, син Гаврила Пишчевића, потицао је из старе племићке породице, као

што се из родослова јасно види. Имао сам браће и сестара и млађих и старијих. Било нас је четрнаесторо дјеце. Ја сам био четврти по реду ...“

Тако Пишчевић почиње своја аутобиографска казивања. Школовао се у Петроварадину, три године провео је на учењу у Бечу, затим је приватно учио војне науке у Сегедину. Отац је желио да му син настави породичну војну традицију и повео га је са собом као добровољца 1744. године у рат против Француза. Симеону је тада било само четрнаест година. Од тог времена Пишчевић почиње да прави дневничке биљешке о догађајима из свога живота, које је у касним годинама живота преточио у мемоаре. Своју војничку каријеру отпочео је као официр аустријске војске. Имао је све предиспозиције за напредовање у служби: потицао је из породице која је вјерно служила двору; био је обдарен интелигенцијом, говорио је добро њемачки, био је физички здрав, одан

и храбар војник. Истакао се у борбама против Француза и Бавараца и као веома млад човјек произведен за поручника. Међутим, Пишчевић је одлучио да, попут других Срба, напусти домовину и настави војничку каријеру у Русији. Послије многих тешкоћа добио је дозволу за отпуст из службе и са руским пасошем, са женом и двоје дјеце, упутио се крајем 1753. године на далеки пут у Русију. Имао је тада двадесет двије године.

У Русији је примљен у војску са чином капетана и у току своје дугогодишње ревносне и предане службе руском двору, са извјесним тешкоћама, напредовао је, стекавши чин генерал мајора. Један од првих повјерених му задатака био је да доведе људе из Србије и Црне Горе који су жељели да се преселе у Русију. На том послу, пао је невин у затвор, доста се напатио али је задатак успјешно обавио. Једно вријеме је служио на руском императорском двору и био је послат у повјерљиву мисију у Мађарску. На путовању преко Карпата, у великој непогоди доживио је тешку трагедију: погинула му је супруга са дјецом и изгубио је сву имовину. Након тога успио је да у Русију доведе оца са породицом; оженио се по други пут и имао је дјецу.

У великом рату Русије против Турске 1771-1775. г. учествовао је од почетка до краја, прво као потпуковник, а затим као пуковник и командант хусарског пука. Команданти су му одавали велику част и хвалу, посебно књаз Потјомкин, те је био достојан да од велике царице Катарине Друге прими својеручно писмо и буде награђен Орденом великомученика и побједоносца Георгија. Послије окончања рата и повратка у Русију, учествовао је у уништењу запорошке сече (козачка побуна) 1775. године. Био је непосредно представљен царици и она га је наградила додјеливши му преко реда чин генерал-мајора; подарила му је хиљаду душа у Могилевском намјесништву.

У мемоарима Пишчевић је описао свој пут за Беч 1757. године, куда је у поверљиву мисији био послат од руског двора. На путовању кроз Украјину сусрео је црногорског владика Василија, који је са делегацијом путовао за Русију. Пишчевић и владика Василије су се први пут срели у Москви 1754. године, исте године када је

Пишчевић и стигао у Русију. Владика га је приликом тог сусрета позвао да се укључи у пројекат пресељавања Црногораца у Русију, називајући га земљаком: „Рекао ми је да му је моје презиме познато и да у Албанији у Паштровићима од мога рода има добрих људи, који су тамо властела и господа ...“, наводи Пишчевић. Овај други случајни сусрет са Владиком, три године касније, Пишчевић је сликовито описао, посебно разговор за вријеме заједничке вечере, када су Црногорци настојали да сазнају циљ његовог путовања у Беч: „... Онда ми се обрати и онај што су га називали превасходством: Ми смо слушали, рече, да су ваши преци из Црне Горе и да сте ви старином из Паштровића, који се граниче с нама. Они су ваш род и носе ваше презиме, а наши су познаници, браћа и сусједи, и зато се надамо да ћете нас и ви вољети као и они.“ Архимандрит манастира Режевићи Димитрије Перезић у својој биографији записао је да је боравио код Пишчевића у Новој Србији у Русији три мјесеца, да су они из братства Перезића и слава им је Шћепандан. Међутим, у вријеме када је Перезић био у Русији, Симеон Пишчевић није био жив, тако да се та његова тврдња може односити на генераловог сина Александра, официра руске војске, који је попут оца оставио иза себе необјављене мемоарске записе. Потомака породице Пишчевић данас има и у Војводини и они чувају сјећање да су се њихови стари доселили из Паштровића. У објављеним паштровским исправама нема презимена Пишчевић, па остаје неразјашњено када и зашто је евентуално дошло до промјене њиховог презимена.

Пишчевић је умро 1797. године. На самрти, у страшни час, како гласи канон, овај официр кога је црногорски владика Василије поздравио десетерачком титулом ‘српска војводо’, понио се на начин својих предака, старинских главара, који су му били узором. Наредио је да га сахране на отвореном мјесту, како би се над њим, као задужбина, могла саградити црква. То је аманет који је оставио сину. „Ја знам“, рекао је духовнику „да ће мој син Александар ту подићи цркву. Кажите му нека је подигне на име архиђакона Стевана, патрона наше фамилије.“

Гдје се налази гроб овог истакнутог Паштровића и да ли је његов син Александар испунио очев завјет није нам познато. Да ли

је сачувана породична архива у којој је, нема сумње, било старих породичних докумената? Зна се да је Пишчевић одржавао везу са паштровском Банкадом, да је од ње тражио и добијао документа о свом поријеклу и о историји свога племена. Остаје нам да трагамо за судбином породице Пишчевића и да настојимо да се његово дјело *О српском народу* преведе, објави и учини доступним нашој јавности.

Литература:

- Симеон Пишчевић, *Мемоари* (предговор Бошко Петровић), 1972, стр. 621;
Симеон Пишчевић: *О српском народу*, 1795, Архив САНУ, Београд (изводе из рукописа превео с руског М. Лукетић)

Нова Србија на бакрорезној мапи Захарија Орфелина (око 1774.)

МЕРИМЕ, ПУШКИН И „ЦРНОГОРЦИ“*

Народна поезија, по праву, представља бисер нашег културног наслеђа. Велика је Вукова заслуга, који је 1814, издавши у Бечу *Малу простонародну славено-српску пјесмарицу*, па даље, преко издања у Лајпцигу 1823. и 1824. године, упознао страну јавност са нашом народном поезијом. Романтичари су били одушевљени њеном садржином и стилем. Гете, Грим и Хердер су је, како каже Јован Скерлић, увели у западну књижевност. Није случајно да су два велика писца, Мериме и Пушкин, обрађивали мотиве из наше народне поезије.

У Стразбуру је 1827. године штампана књига *La Guzla, ou choix de poésies illyriques, recueillies dans la Dalmatie, la Bosnie, la Croatie et l'Hercegowine*. Појава ове књиге изазвала је живо интересовање за наш живот и нашу народну поезију, на француском, са предговором, једном литографијом и 250 страна текста. Анонимни аутор ових лијепих пјесама био је Проспер Мериме. Књига је имала велики успјех, нарочито изван Француске. Вјешта мистификација Проспера Меримеа дуго вријеме није доводила у сумњу оригиналност ових пјесама. Пушкин, Мицкијевич, и други нијесу посумњали у њену изворност, док је Гете, међу првим претпоставио да је ово вјешта Меримеова мистификација, који је познат по мистификацији дјела *Драма Кларе Газул*.

Код нас је много писано о овој књизи. Јован Скерлић је објавио више прилога у *Српском књижевном гласнику*, а Војислав М. Јовановић одбранио је докторску дисертацију. Књига је врло ријетка и, ради прегледа, даћемо њен садржај, који обухвата наслове свих пјесама и биљежака.

---

* Преузето из: *Казивања из прошлости*, Будва, Историјски архив, 1988, стр. 109-119. (Прим. ур.)

Table des matières

1. Prèface VII
2. Notice sur Huacinthe Maglanovich I
3. L'aubépine de Veliko 13
4. La mort de Thomas II, roi de Bosnie... 27
5. La vision de Thomas II, roi de Bosnie 33
6. Le Morlaque à Venise 43
7. Chant de mort 49
8. Le Seigneur Merure 55
9. Les braves Heydugues 67
10. L'amante de Dannisich 73
11. La belle Héléne, première partie 77
12. La belle Héléne, deuxième partie 83
13. Introduction sur le mauvais oeil 91
14. Maxime et Zoé 101
15. Le mauvais oeil 113
16. La flamme de Perrussich 117
17. Barcarole 125
18. Le combat de Zenitza-Velika 129
19. Sur le vampirisme 135
20. La belle Sophie 157
21. Jeannot 169
22. Improvisation de Hyacinthe Maglanovich
23. Constantin Jacobovich 177
24. Impromptu 187
25. Le vampire 189
26. La querelle de Lepá et de Tchernyegor 193
27. L'amant en bouteille 207
28. Cara – Ali, le vampire 217
29. Les pobratimi 225
30. Hadagny, première partie 233
31. Hadagny deuxième partie 239
32. Les Monténégrins 245
33. Le cheval de Thomas II 249
34. Triste ballade de la noble épouse d'Asan-aga 251.

Мериме је тврдио да је написао *Гусле* за петнаест дана, а у ствари радио је дуго и савјесно. Резултати истраживања до којих је дошао В. М. Јовановић свједоче да су *Гусле* као и *Хроника владе Шарла IX* изводи из књига које је писац пажљиво читао, а то су: *Путовање у Далмацију* опата Фортиоа, путописи Вутјеа, Амедеа Шомет де Фосеа, Шарла Нодјеа, Дантеова *Божанствена комедија*, једна кинеска драма, збирка грчких народних пјесама Клода Фориела, књиге о чаробништву Огистена Калмеа, Жан-Батиста Порте и Балтазара Бекера, Теокритове идиле и, најзад, Библија. У почетку своје књиге Мериме даје занимљиву биљешку о гуслару Хијацинту Маглановићу. Не зна се да ли је овај гуслар уопште постојао. Изгледа да је већи дио података узет из књиге канцелара француског конзулата у Травнику, Амедеа Шомет де Фосеа *Пут по Босни у годинама 1807. и 1808.* која је изашла у Паризу, 1821. године.

Илустрација из 1. издања збирке *La Guzla* (Стразбур, 1827.)

Биљешка о Хијацинту Маглановићу¹

Хијацинт Маглановић је једини познати гуслар, који је, у исто вријеме, био и пјесник. Већина гуслара понавља старе пјесме или, пак, позајмљујући двадесетак стихова из једне баладе, двадесетак из друге, повезује све то својим лошим стиховима.

1 Превод с руског.

Наш се пјесник родио у Звониграду, како сам каже у балади *Племић рода великога*. Син је обућара. Родитељи, изгледа, нијесу много бринули о његовом образовању, јер није знао ни читати ни писати. Цигани су га украли кад му је било осам година. Одвели су га у Босну, научили својим навикама, и, без тешкоће, прекрстили у муслиманску вјеру, којој већина од њих припада. Један „ауап“, или старјешина, у Ливну отео га је од Цигана и одвео са собом. Код њега је служио неколико година.

Један католички монах прекрстио га је у хришћанску вјеру када му је било петнаест година, рескирајући да за то буде набијен на колац, јер Турци нијесу одобравали мисионарску дјелатност. Млади Хијацинт није се предомишљао када је требало да напусти свога суровог газду. Одлазећи из газдине куће, смислио је освету за грубо понашање према њему. Једне ноћи, за вријеме олује, напусти Ливно, узевши са собом шубу и газдину сабљу, укравши неколико цекина. Монах који га је прекрстио, пратио га је за вријеме бјегства и, вјероватно, да је оно извршено по његовом савјету.

Од Ливна до Сиња у Далмацији нема више од дванаест миља. Бјегунци су ускоро стигли под заштиту млетачке владе и у безбједност од прогањања „ауапа“. Ту је Маглановић испјевао своју прву пјесму. Опјевајући своје бјегство привукао је пажњу на себе и постао познат.

Пошто је био без средстава за живот, а уз то по природи сувише лијен за рад, живио је неко вријеме од милостиње сељана, благодарећи морлачком гостопримству. За то им се одуживао пјевањем неке старе научене пјесме. Ускоро је сам саставио неколико пјесама за свадбу и погреб, тако да је његово присуство постало обавезно.

Празник не би био празник, када он не би присуствовао са својим гуслама.

Тако је живио у околини Сиња, не бринући за своју родбину. Никада се није вратио у Звониград откада је одведен из њега.

У двадесет петој години био је то лијеп млад човјек, јак, окретан, изванредан ловац и више од тога, знаменити пјесник и свирач. Њега су поштовали сви, а нарочито дјевојке. Дјевојка, коју је изабрао звала се Марија, и била је кћерка богатог Морлака – Злариновића. Стекавши лако њену наклоност, по обичају, отме је. Имао је супарника Уљана, који је важио као неки градски сењор, а који је и раније знао о отмици. Илирски обичаји су такви да се одбачени љубавник тјеши лако и не гледа попријеко свога сретнога супарника. Али Уљан је био љубоморан и пријетио је да омете срећу Маглановића. Када је Марија сјела на коња, да би кренула са својим драганом, појавио се Уљан са двојицом слуга. Претећим гласом јој је наредио да се заустави. Супарници су, по обичају, били наоружани. Маглановић је пуцао први и убио Уљана. Да је имао породицу, она би га помогла и не би требало да оставља крај ради тога, али он је био сам. Против њега устала је на освету породица убијеног. Но, он је брзо нашао рјешење. Са женом се придружио хајдуцима. Дуго је живио са њима и био, чак, рањен борећи се са пандурима. Напосљетку, зарадивши нешто новца, не баш поштеним начином, оставио је планину, купио стоку и са женом и дјецом настанио се у Котору. Кућа му се налази око Смоковића, на обали потока који утиче у језеро Врана. Жена и дјеца су били заузети радом око крава и домаћинством, а он је готово непрестано био на путу. Често је посјећивао своје старе другове хајдуке, али није узимао учешћа у њиховим опасним борбама.

Срео сам га први пут у Задру 1816. године. У то вријеме ја сам слободно говорио илирски и много сам желио да чујем неког познатог пјесника. Мој друг, уважени војвода Никола, срео је у Биограду, мјесту свог становања, Хијацинта Маглановића, кога је и раније познавао и, знајући да овај иде за Задар, дао му писмо за мене. Пише ми, да ако хоћу да чујем гуслара, морам му најприје дати да попије, јер му надахнуће долази тек када је готово пијан.

Хијацинт је имао тада око шездесет година. Висок, још јак за своје године, широких плећа, са необично дебелим вратом; чудно загорелог лица, малених очију, орловског носа, доста црвен од јаког пића, дугих бијелих бркова и црних обрва. Све то скупа представља незабораван лик за оног ко га је видио макар једаред. Додајте овоме још дугачак ожиљак преко обрве и уздуж образа (несхватљиво како није изгубио очи при таквом рањавању). Глава му је била обријана, што је овдје обичај, а носио је црну јагњећу шапку, одијело изношено, али сасвим уредно.

Улазећи код мене у собу предао ми је писмо од војводе Николе и сјео без много обзира. Када сам прочитао писмо, обратио ми се са сумњом: „Тако, ви говорите илирски“. Ја сам одмах одговорио на истом језику, да довољно разумијем илирски и да могу разумјети његове пјесме, које су ми много хвалили. „Добро, добро“, одговорио је он, „али ја желим да једем и пијем; пјеваћу када поједем.“ Скупа смо ручали. Изгледало ми је да је гладовао најмање четири дана. По савјету војводе Николе, наливао сам му, а моји другови, чувши за његов долазак, дошли су код мене и пунили му чашу сваког часа. Надали смо се да ће, када та необична глад и жеђ буду задовољени, наш гост извољети да нам нешто отпјева. Очекивања су нам била узалудна. Одједном се дигао иза стола и спутивши се на ћилим близу ватре (догодило се то у децембру), истог часа је заспао и било га је немогуће пробудити.

Други пут сам био боље среће. Постарао сам се да га напијем само онолико колико је потребно да се расположи и тада ми је отпјевао неколико балада, које се налазе и у овом зборнику.

Вјероватно му је глас раније био лијеп, али тада је изгледало да је некако разбијен. Када је пјевао и свирао на гуслама, очи су му оживљавале, лице је добијало израз дивље љепоте, коју умјетници радо приказују на платну.

Растали смо се на доста чудан начин. Пет дана је живио код мене, а шестог дана ујутро отишао је и узалудно

сам га чекао све до навече. Рекли су ми да се вратио у Задар, својој кући. Истовремено сам примјетио нестанак једног пара енглеских пиштоља, који су до његовог изненадног одласка висили код мене у соби. Морам додати, да бих га оправдао, да је несметано могао однијети мој новчаник и златни сат, који су десет пута скупљи него оба пиштоља.

Године 1817. сам два пута боравио у његовој кући. Примио ме испољавајући велику радост. Његова жена, дјеца и унуци опколили су ме и грлили, а када сам отишао од њих његов старији син ми је служио у току неколико дана као водич. Немогуће га је било наговорити да прими било какву награду.

Од свих пјесама објављених у збирци најљепше су оне које обрађују историјске теме. Међу њима издваја се пјесма о храбрим хајдуцима и *Морлак у Млецима*. Са разлогом се промишљало да је у овој њој млади Морлак, који тугује за својом домовином, књижевни предак Његошевог војводе Драшка и Љубишиног Кањоша Мацедоновића. Већина осталих пјесама је у прози и говоре о народним вјеровањима, вампирима, мађијама, и слично.

Велики савременик Меримеа, Александар Сергејевич Пушкин, седам година послије појаве *Гусала* објављује своју збирку пјесама под насловом *Пјесме западних Словена*. Пушкин је један дио ових пјесама препјевао из *Гусала*, не сумњајући у њихову оригиналност. Мериме се тиме много поносио и поводом тога каже: „Кад је геније једне велике расе, коју представља њен највећи пјесник, познао себе у једној књижевној мистификацији, нико нема више право да омаловажава то дјело, па чак ни онај који је његов аутор“.

Портрет А. С. Пушкина
(О. Кипренски, 1827.)

Издање *Собрание сочинении Пушкина*, т. II, Москва, 1959, доноси коментар о свим Пушкиновим пјесмама, који у пријеву доносимо: „Циклус пјесама о западним Словенима Пушкин је написао користећи неколико извора; двије пјесме, вјероватно, спјевао је сам пјесник.

Једанаест Пушкинових пјесама представљају препјев пјесама из књиге *Гусле*, а то су: *Видение корля, Јанко Марнавич, Битва у Зеници Великој, Феодор и Елена, Влах в Венцији, Хайдук Хризич, Похоронная песня Иакинфа Маглановича, Марко Якубович, Бонапарт и черногорци, Вурдалак и Конџ*.

Двије пјесме Пушкин је препјевао из Зборника српских народних пјесама које је записао и издао Вук Караџић, највећи српски филолог. (*Српске народне пјесме*, т. I, 1824): *Соловей* (у оригиналу – *Три највеће туге*) и *Сестра и братџа* (у оригиналу – *Бог никоме не остаје дужан*).

За пјесму о Карађорђу Пушкин је имао најмање два извора. Он је могао користити причање Срба који су живјели у Кишињеву, као и штампане податке. Међу њима, најближа је верзија о постанку ове пјесме коју је дао (1808.) историчар Д. Н. Бантиш-Каменски, по причањима која је чуо за вријеме свог путовања у Србију и која су објављена у његовом раду *Путешествие в Молдавию, Блахию и Сербию* (Москва, 1810.)

Извори за пјесме *Војвода Милош* и *Јанош Краљевић* нијесу познати. Вјероватно да је прву Пушкин написао на основу књиге Вука Караџића *Живот и подвизи кнеза Милоша Обреновића, врховног вође и предводитеља народа српског* (СПГ, 1825). У пјесми *Јанош Краљевић* сиже је исти као и у Пушкиновој драми *Русалка*. Иако Пушкин говори о оригиналу ове пјесме, он није нађен.

Отпочевши са радом на *Гуслама* (не касније од 1833, а може бити, чак и 1828.), Пушкин није сумњао у оригиналност словенских пјесама које су се налазиле у књизи. Поколебао га је његов пријатељ С. А. Собољевски, који се вратио из иностранства, гдје се дружио са Меримеом. Собољевски је написао писмо Меримеу (писмо у штампи није познато), а његов одговор Пушкин је штампао у предговору збирке *Пјесме западних Словена*. Писање илирских пјесама није

било тако лако и тако кратковремено као што о томе пише Мериме у своме писму. Утврђено је да је он над овом књигом радио око седам година, детаљно изучавајући фолклор јужних Словена. Он је успио да истински изрази дух народне поезије.

Једини рукопис збирке *Пјесме западних Словена* који је сачуван јесте концепт *Славуја* и четири прва реда српског текста. Пјесник није разумио један српски израз и зато, умјесто оригиналног текста „Мајка није женила младог“, код Пушкина стоји: „Рано су, младог, женили.“

Пушкин је у предговору збирке *Пјесме западних Словена* објаснио постанак једног дијела својих пјесама и објавио писмо које је Мериме, као одговор, послао његовом пријатељу Собољевском. Увод и писмо смо превели са руског:

„Већи дио ових пјесама узео сам из књиге, која је изашла у Паризу крајем 1827. године под насловом *La Guzla ou choix de Poésies Illyriques, recueillies dans la Dalmatie, la Bosnie, la Kroatie, et l'Hercegowine*. У предговору непознати издавач каже да, скупљајући пјесме полудивљег племена без умјетничке вредности, није мислио да их објави, али касније, видјевши да је интересовање за страна дјела све веће, особито за она која се својом формом удаљују од класичних примјера, сјети се он своје збирке и по савјету другова преведе неке од ових поема (...) Овај непознати сакупљач био је сам Мериме, оштри и оригинални писац, аутор *Драме Кларе Газул*, *Хронике времена Карла IX*, *Двоструке грешке*, и других изванредних дјела која се истичу у доба опадања француске књижевности. Чак ни пјесник Мицкијевич, проницљиви критичар и добар познавалац словенске поезије, није посумњао у изворност ових пјесама, а неки научник Нијемац написао је о њима обимну дисертацију.

Много сам желио да знам на чему се оснива проналазак ових страних пјесама; С. А. Собољевски је на моју молбу писао Меримеу, кога је мало познавао и као одговор добио сљедеће писмо:

Париз, 18. јануара 1835.

Ја сам мислио, милостиви господине, да су *Гусле* имале само седам читалаца, међу њима вас, мене и коректора. Са великим задовољством сазнајем да могу додати њима још два, што представља на крају приличан број – девет, и потврђује пословицу: „Нико није пророк у својој домовини.“ Одговорићу на ваша питања искрено. *Гусле* сам написао из два разлога: прво, хтио сам да се наругам локалној боји са којом смо се слијепо сударили године 1927. Да бих објаснио други разлог, потребно је да вам испричам сљедећу историју. Исте 1827. године, ја и један мој пријатељ замислили смо путовање по Италији. На карти смо оловком набацили наш маршрут и тако, разумљиво, све по карти, стигли у Венецију гдје су нам додијали сусрети са Нијемцима и Енглезима, и ја предложим да отпутујемо за Трст, а одатле за Рагузу. Приједлог је био прихваћен, али наши новчаници су били скоро празни и та „неупоредива жалост“, како је говорио Рабле, зауставила нас је на пола пута. Тада сам ја предложио да опишемо наше путовање, продамо то издавачу, и добијене паре употребићемо за то да би провјерили јесмо ли се много преварили. На себе сам узео дужност да скупљам народне пјесме и да их преводим. Изражено ми је било неповјерење, али већ други дан донио сам мом сапутнику пет или шест пријевода.

Јесен сам провео на селу. Доручковали смо у подне, а устајао сам у десет; испушивши једну или двије цигаре и не знајући шта да радим до доласка дама у салон, писао сам баладе. Од њих је изашао мали том, који сам издао тајно и мистифицирао двоје или троје лица. Ево мојих извора, откуд сам црпио ту толико хваљену ‘локалну боју’: прво, омања брошура једног француског конзула у Бања Луци. Њен наслов сам заборавио, али говорити о њој није тешко. Аутор се стара да докаже да су Босанци рђави људи. Понегдје он употребљава илирске ријечи, да би показао своје знање (а у ствари ништа више није знао од мене). Ја сам брижљиво

скупио све те ријечи и ставио их у примједбе. Затим сам прочитао: „De' costumi dei Morlachi“ из *Путовања по Далмацији* од Фортиса. Тамо сам нашао текст и пријевод чисто илирске тужбалице жене Асан-аге; али пјесма је преведена у стиховима. Много сам се намучио док сам добио дослован пријевод, ради чега сам морао да упоређујем ријечи из самог оригинала са преведеним текстом Абата Фортиса. Радећи стрпљиво, добио сам дослован пријевод, али због неких мјеста још сам имао тешкоћа. Обратио сам се једном од својих другова који је знао руски, прочитао сам му оригинал изговарајући га на италијански начин и он га је, готово, потпуно разумио. Чудно је да се Нодје, који је открио Фортиса и баладу тужбалице жене Асан-аге и превео је са Абатовог пријевода у стиховима, развикао на све стране да сам га ја покрао. Ево једног стиха у илирском тексту: „Што се бијели у горје зеленој“. Фортис га је превео: „Che mai biancheggia nei verde Bosco“. Нодје је превео Bosco – зелена равница; он је погријешио, јер како су ми објаснили, ‘горје’ значи ‘гора’. Ево и цијеле историје. Испоручите господину Пушкину моје извињење. Ја се дичим, и стидим у исто вријеме, што се и он уловио, итд.“

И поред тога што је Пушкин повјеровао у оригиналност пјесама објављених у *Гуслама* и прихватио се рада на пријеводу неких од њих, то ни мало не умањује значај и љепоту ових Пушкинових пјесама. Не може се говорити о неком обичном пријеводу, већ би тачније било рећи о обради мотива узетих из *Гусала*. То најбоље показује читање и упоређивање Меримеовог текста и Пушкиновог препјева. Приморан да живи у Кишињеву, Пушкин је још прије појаве *Гусала* имао прилике да се упозна са многим Србима – избјеглицама који су тамо живјели. Преко њих, он се упознаје са борбом нашег народа против Турака, а читајући Вука, са нашом народном поезијом. Одушевљен идејом словенства и вјековном борбом наших народа против Турака, он у својој збирци *Пјесме западних Словена* истиче баш ту словенску боју, која код Меримеа није могла бити тако изражена. Зато је и Достојевски, говорећи о

Пушкиновим пјесмама, рекао да су „свесловенске, народне, које се изливају из словенског срца“.

Једна од препјеваних пјесама је и *Бонапарт и Црногорци*. Мало је познато у нашој јавности да је ову пјесму у оригиналу спјевао Мериме. Сви пријеводи ове пјесме на српски језик вршени су с Пушкиновог пријевода. Први пут руски текст ове пјесме објављен је у *Грлици*, календару црногорском за 1839. годину, и то под насловом Б) Руска, Бонапарт и Черногорци, са потписом Александар Пушкин. Овај податак нам говори да вјероватно ни Милаковић, издавач и уредник Календара, ни Његош, сарадник *Грлице*, нијесу знали за Меримеов текст ове пјесме. Трифун Ђукић у брошури *Мишљења о Црној Гори и Црногорцима*, Београд 1936, доноси свој пријевод с руског и наводи сљедећи коментар: „Александар Пушкин, велики руски пјесник, инспирисан неуспјехом Наполеонове војске на црногорској граници, написао је пјесму *Црногорци и Бонапарт* коју овдје доносимо у препјеву.“ У часопису *Стварање* Густав Крклец је објавио врло добар препјев ове пјесме са Пушкиновим потписом. Милорад Павић у *Сусретима* преводи ову пјесму са руског, а у приказу наводи да ју је Пушкин препјевао од Меримеа. Одакле је Мериме могао узети мотив за ову пјесму, није утврђено. Садржина пјесме говори да је аутор добро познавао историју, карактер и борбеност Црногораца. Највјероватније је да је све ове податке Мериме добио од непосредног учесника у збивањима тога доба између Француске и Црне Горе. На завршетку пјесме Мериме о аутору каже: „Овај, који је спјевао пјесму био је са својом браћом на сивој стијени; звао се Guntzar Wassieratch.“ Ова напомена требало је да убиједи читаоца у оригиналност пјесме и да прикрије Меримеову мистификацију.

Ево Меримеове пјесме из књиге *La Guzla*.

Les Monténégrins

1

Napoléon a dit: „Quels sont ces hommes
qui osent me résister? Je veux qu’ils viennent
jeter à mes pieds leurs fusils et leLirs ataqhous

ornes de nielles.“ Soudain il a envoyé à la montagne vinght mille soldats.

2

Il y a des dragons, des fantassins, des canons et des mortiers „Venez à la montagne, vous u verrez cinq cents braves Monténégrins. Pour leurs canons, il y a des précipices; pour leurs dragons, des rochers, et pour leurs fantassins, cinq cents bons fusils.“

3

4

Ils sont soleil partis: leurs armas luisaient au soseir; ils sont montés en ordre pour brûler nos villages! ils sont montés pour eulever dans leur poys nos femmes et nos enfans. Quand ils sont arrivés au rocher gris, ils ont levé yeux et ils ont vu nos bonnets rouges.

5

Alors a dit leur capitaine: „Que chaque home ajuste son fusil, que chaque homme tue un Monténégrin.“ Aussitôt ils ont tiré et ils ont abattu nos bonnets rouges qui étaient plantés sur des piquels. Mais nous qui étions à plat ventre derriere eux, nous leur envoyâme une vive fusillade.

6

„Écoutez l’echo de nos fusils, a dit le capitaine.“ Mais avant qu’il se fût retourné, il est tombé mort et vingt-cinq hommes avec lui. Les autres ont pris la fuite, et jamais de leur vie ils n’osèrent regarder un bonnet rouge. Celui qui a fait cette chanson était avec ses frères au rocher gris; il se nomme Guntzar Wassieratch.

Ево и Пушкинове пјесме:

Бонапарт и Черногорци

„Черногорцы? что такое? –
Бонапарте вопросил. –
Правда ль: это племя злое,
Не боится наших сил?
Так раскаются ж нахалы;
Объявить их старшинам,
Штобы ружья и кинжалы
Все несли к моим ногам“.
Вот он шлет на нас пехоту
С сотней пушек и мортир,
И своих мамлюков роту,
И косматых кирасир.
Нам сдаваться нет охоты, –
Черногорцы таковы!
Для коней и для пехоты
Камин есть у нас и рвы...
Мы засели в наши норы
И гостей незваных ждем, –
Вот они вступили в горы,
Истребляя всё кругом.
.
.
Идут тесно под скалами.
Вдруг смятение! .. Глядят:
У себя над головами
Красных шапок видят ряд.
„Стой! пали! Пусть каждый сбросит
Черногорца одного.
Здесь пощады враг не просит:
Не щадите ж никого!“
Ружьи грянули, — упали
Шапки красные с шестов:

Мы под ними ниц лежали,
Притаясь между кустов.
Дружным залпом отвечали
Мы французам. — „Это что? —
Удивясь, они сказали, —
Эхо, что ли?“ Нет, не то!
Их полковник повалился.
С ним сто двадцать человек.
Весь отряд его смутился,
Кто, как мог, пустился в бег.
И французы ненавидят
С той поры наш вольный край
И краснеют, коль завидят
Шапку нашу невзначай.

ХРОНОЛОГИЈА ЖИВОТА И РАДА СТЕФАНА МИТРОВА ЉУБИШЕ*

Поред Љубишиног *Животописа*, за израду ове хронологије коришћена су сачувана документа из Историјског архива Будве, која се односе на Љубишу и његову породицу, као и документа о његовом раду на разним дужностима у Општини будванској.¹ Архив садржи бројна документа са Љубишиним потписом, која је он у току своје дугогодишње праксе на пословима администратора, секретара, начелника и предсједника Општине састављао и потписивао.

Податке о његовом школовању, који се разликују од оних из *Животописа*, објавила је Јелисавета Суботић² на основу истраживања у Историјском архиву Котора. Све те нове податке, као и оне до којих је Радослав Ротковић дошао у току рада на припремању монографије о Љубиши³, користили смо при изради ове хронологије.

ЉУБИШИНО ПОРИЈЕКЛО

Љубише су једно од старих паштровских 'племена', настањени у селу Близикуће, између Светог Стефана и Петровца. У сачуваним паштровским исправама 1652. године први пут се помиње поп Љубиша. Из овог 'племена' су два архимандрита манастира

---

* Уз незнатне измјене, преузето из 5. књиге критичког издања сабраних дјела Ст. М. Љубише: *Био-библиографија; Прилози*. Титоград – Никшић – Будва, 1988, стр. 9-18. (Прим. ур.)

1 Документа обрадила архивист Љиљана Зеновић.

2 Ј. Суботић, Прилог биографији Стефана Митрова Љубише. *Бока*, 10/1978, стр. 219-231.

3 Р. Ротковић, *Трагајући за Љубишом*, Титоград, Побједа, 1982, стр. 257.

Прасквице, Василије и Сава, црногорски митрополит Висарион Љубиша и пјесник Никола С. Љубиша.

Митар, Љубишин отац, родио се 1769. Отац му се звао Лука, а мајка Катарина, рођена Ђаконовић. По занимању је био поморац (Љубиша за њега каже: „... провео је мал'не читав вијек на мору.“). Касније се доселио у Будву и био власник продавнице (бутигијер), што се види из докумената о плаћању пореза⁴). Умро је 31. децембра 1838. године у седамдесетој години живота у „своју кућу стојећу бр. 115 и сахрањен у копалишту ове парохије“ (Св. Тројица у Будви).

Мајка Љубишина Катина, рођена Брдар, доселила се из Грбља у Будву, по занимању је била плетилца.

Митар (Димитрије) и Катина вјенчали су се 1. септембра 1818. године.

ДАТУМ РОЂЕЊА

Постоји више података о датуму Љубишиног рођења.

Љубиша у свом *Животопису* тврди да је рођен у Будви „последњег дана мјесеца фебруара 1824“. Тај датум све доскора није оспораван.

Према подацима из Извјештаја Ниже основне школе у Будви од 1. септембра 1834, рођен је 6. марта 1822. године.

Из Књиге вјенчаних Парохије св. Тројице, бр. 27-1/1 за 1844. годину, сазнајемо да је рођен 23. фебруара 1822. године у Будви. Подаци из ова два извора слажу се, разлика је само у календарском обиљежавању времена.

Имајући у виду да је податак из школског извјештаја писан када је Љубиша имао 12 година, оправдано је 23. фебруар 1822. године сматрати као датум његовог рођења.

Још један податак о датуму Љубишиног рођења постоји у црквеном анаграфу Св. Тројице у Будви. Сви чланови Љубишине

---

4 Документа обрадила архивист Љиљана Зеновић.

породице уписани су у анаграф приликом одјаве из Будве и селидбе за Задар. За Љубишу је наведен податак да је рођен 23. децембра 1820. године у Будви.

Парохија св. Тројице нема књига рођених прије 1825. године, па се не могу провјерити подаци о дјечи која су се рађала у браку Љубишиних родитеља, а која су умирала 'у повоју'. Љубишина сестра Ђована рођена је 5. маја 1825, а друга сестра Ђулија, 23. априла 1827. године.

ШКОЛОВАЊЕ

Љубишина сјећања из дјетињства о школовању допуњена су тачним подацима из архивске грађе. Било му је шеснаест година када је остао без оца. О томе Љубиша у *Животопису* каже: „Јединац у мајке, Стефан је био пропуштен и прохирен; приспио четрнаестој години, није знао готово ни азбуке, јер у то вријеме у родном му граду није бивало уредне школе, а ону која је била Стефан је мало или нимало походио.“⁵

Прва јавна Нижа основна школа основана је у Будви јула 1831. године и имала је два ступња првог разреда – нижи и виши. Прије отварања ове школе дјецу су обучавали приватни учитељи Антун Којовић и други.⁶

Љубиша је 13. марта 1832. године полагао испит за први семестар првог разреда вишег ступња и из свих предмета показао одличан успјех. Имао је тада десет година. На крају другог полугодшта на испиту није био тако успјешан, вјероватно због чешћег изостајања са наставе (20 оправданих и 9 неоправданих часова).

Школске 1832/1833. нема података о Љубишином школовању у Нижој основној школи.

5 Ј. Суботић, н. д.

6 Ј. Суботић, н. д.

Наредне 1834. године, у марту мјесецу, као редовни ученик другог разреда полаже први семестар пред управитељем Ниже основне школе Лоренцом Лоренцијем и привременим учитељем свештеником Луком Антуновићем, и показује одличан успјех. Настава се изводила на италијанском језику, а вјеронаука на српскохрватском. Ученица није било. Други семестар другог разреда је положио у августу 1834. са одличним успјехом. Имао је тада дванаест година.

Припреме за полагање трећег разреда трајале су до 1840. године, када ће, као осамнаестогодишњак, приватно полагати трећи разред при Вишој основној школи у Котору. У међувремену, измјеном прописа морао је посјећивати наставу у празнично-недјељној школи у Будви. Тако је 1834. године поново полагао други разред ове школе и из свих предмета показао одличан успјех и био најбољи ученик.

Школске 1834/1835. завршио је први семестар другог разреда а наредне године је паузирао. Тек 1836. завршава други семестар другог разреда, такође са одличним успјехом.

О Љубишином даљем школовању постоје документа из школске 1840/41. године. Сачувана је његова молба Инспекторату у Котору да му се одобри полагање трећег разреда основне школе. У молби наводи разлог да је постављен као чиновнички приправник у Општини и да му је неопходно да положи трећи разред.

Као 'узорном младићу' дозвољено му је полагање, и пред комисијом Окружног инспектората коју су сачињавали Антун Башић, Вук Поповић и Иван Боргес, Љубиша је све испите положио са одличним успјехом. Тиме се завршава његово редовно школовање.

Упорним радом Љубиша је, благодарећи својој изванредној интелигенцији, стекао широко образовање.

РАД У ОПШТИНИ БУДВАНСКОЈ

У Љубишино вријеме Општина будванска обухватала је град Будву и сеоска подручја комуна Маина, Побора и Брајића. Паштровићи

су чинили посебну општину са сједиштем у Св. Стефану. Половином XIX вијека на овом подручју живјело је око 3.500 становника.

Општинску власт сачињавали су 'Опћинско управитељство' и 'Опћинско вијеће'. Постојала је и институција 'Јавно добротинство'.

Више од четврт вијека Љубиша је радио у Опћини будванској налазећи се на разним дужностима, почев од приправника, па до начелника Управитељства. Најдуже је радио на дужности секретара општине.

Почео је као приправник 1834. године, када му је било свега 12 година. Радио је бесплатно и истовремено похађао први и други разред Ниже основне школе у Будви.

У Историјском архиву Будве чува се докуменат из 1839. године на коме је први Љубишин потпис. На овом, као и на другим документима у Архиву и у књигама рођених, вјенчаних и умрлих парохије св. Тројице у Будви, потписивао се или је уписиван као 'Стефан'.

Општинска администрација вођена је на италијанском језику.

До 1843. године радио је као приправник, а више пута замјењивао је секретара општине Брдара. Тако је 1841. године именован за вршиоца дужности секретара. По конкурс који је расписан почетком 1843. године за мјесто секретара општине званично је изабран и постављен на то мјесто. Докуменат о његовом избору садржи главне карактеристике његове личности и оцјену рада и у њему се, поред осталог, каже: „Од 1834. г. кандидат Љубиша ради бесплатно као приправник, а неколико пута и као вршилац дужности секретара. Он је несумњиво доказао да је поштен, дискретан, покоран и способан и код доље потписаних је стекао повјерење и наклоност.

Сав народ жели кандидата Љубишу и као патриоту и као поштеног младића.

Кандидат Љубиша је довео у ред канцеларију и архив који је био несређен.

Кандидат Љубиша је добио већину гласова и превагу код Опћинске управе.

Кандидат Љубиша се издржава само платом. Он је дио своје младости провео у раду којим је у овој канцеларији потпуно задовољио.“

Послије избора за посланика у Далматинском сабору и Царевинском вијећу Љубиша је и даље обављао одговорне дужности у општини, све до 1870. године када је изабран за предсједника Сабора и преселио се из Будве у Задар.

ПОЛИТИЧКИ ЛИДЕР БОКЕ И ДАЛМАЦИЈЕ

Политичку афирмацију стиче на познатој Бокешкој скупштини, одржаној 13. јуна 1848. године у Прчању. Записничар је Скупштине и активно учествује у њеном раду. Пред главарима и изабраницима цијеле Боке иступа са програмом, за чије ће се темељне принципе борити у току читаве политичке каријере, имајући пуну подршку својих бирача. „Наш народ у овој покрајини нема бића, јер је угњетан од италијанштине ... Нас је Аустрија, против своје сопствене користи, више поиталијанила у тридесет година, него ли Венеција у четири вијека“, говори Љубиша на Скупштини.⁷ Из тога проистиче и његово главно политичко опредјељење: борба за равноправност језика, за увођење српскохрватског језика у школама, администрацији и судству, равноправност вјероисповијести и економски развој и просперитет Боке и Далмације.

На Скупштини учествује у формулисању одговора Хрватском сабору по питању присаједињења Боке Хрватској, истичући посебност Бокелја и њихову спремност за уједињење у ширу југословенску заједницу. Прихваћен је Љубишин предлог да се у Беч не шаље заступник, иако је он од Скупштине био истакнут као кандидат за Царевинско вијеће.

На фебруарским изборима 1861. године изабран је од стране бокелјских општина за посланика у Далматинском сабору. Исте године Сабор га бира за посланика у Царевинском вијећу (Reichsrat) у Бечу. Тиме почиње његова седамнаестогодишња парламентарна

---

⁷ С. М. Љубиша, *Животопис*.

дјелатност у току које ће, за заслуге у остваривању националног програма препорода, постати један од најистакнутијих првака Народне странке, послије намјесника, прва личност Далмације.

Дан 30. август 1861. године остаће забиљежен у Бечком парламенту тиме што је Љубиша говорио на језику свога народа и тиме изазвао изненађење свих присутних и шире јавности. Тиме је фактички увео равноправност језика у законодавној скупштини. За вријеме његове прве посланичке дјелатности (1861-1863. године) издејствовао је: да министар правде донесе наредбу да се дјелимично уведе народни језик у далматинске судове; да се укине наредба из 1828. године, по којој су православни у Боки морали светковати католичке празнике; да православни ђаци, такође, могу уживати стипендије за школовање у Бечу; да се Далмацији опрости дуг од 82.000 ф. који је настао у вријеме глади; да се одобри рад Српско-поморске школе Бошковић – Лакетић у Херцег Новом.

Године 1861. по позиву посјећује Праг и Моравску и бива примљен са дужним почастима и симпатијама. Исте године почиње његово трајно пријатељство и сарадња са Богишићем.

На изборима 1866. године поново добија пуно повјерење бирача и посланик је у Далматинском сабору, а од Сабора биран за посланика у Царевинском вијећу у Бечу.

Присуствује отварању Југославенске академије знаности у Загребу 1866. године и, као једини представник Далмације, на ручку 'произноси налитницу', једини његов објављени поздравни говор, пун заноса и жеље за напредак и братство словенских народа.

Године 1867. у Бечком парламенту гласа против дуализма; на српскохрватском језику говори о неправди да 40.000 Италијана у Далмацији има 27 посланика, а 400.000 Срба и Хрвата свега 14.

Његове везе са Цетињем и Београдом остварују се разним каналима. Књаз Никола га прима на Цетињу 1869. године са почастима и са њиме сатима разговара насамо. Са Јованом Ристићем размјењује поруке преко посредника и поверљивом кореспонденцијом.

Бокелски устанак 1869. године био је велики испит и искушење за Љубишу. Кроз парламентарну дјелатност он је настојао

да не дође до примјене Закона о ландверу у Боки. Покушавао је да спријечи устанак. Заједно са генералом Родићем допринио је његовом смиривању. Послије потписивања мира са устаницима, Љубиша је у Бечу подвргао најоштријој критици владу и Вагнера, оптужујући их за злодјела која су починили палећи и рушећи куће и цркве, убијајући дјецу, жене и старце. Одбацујући покушаје да се за побуну окриви Црна Гора и шире залеђе, он је навео 12 владиних грешака које су довеле до устанка. Његовим залагањем добијена је знатна помоћ за обнову порушених кућа и цркава, а сам цар је поклонио 50.000 ф. за ту намјену. Влада је била принуђена да поднесе оставку.

Године 1870. поново се састаје са књазом Николом и с њим води разговоре око припремања црногорског устава.

Избори 1870. године су велика проба за Љубишу, али он и овога пута добија подршку својих бирача. Изабран је за посланика у Далматинском сабору у име цара и именован за предсједника Сабора на шест година. Истовремено га Сабор поново бира за посланика у Царевинском вијећу. Избором за предсједника Сабора, он је преузео и дужност предсједника Земаљског одбора.

Послије дуге и истрајне борбе, полемика са епископом Кнежевићем и писања Меморандума, Љубиша је успио да се у Котору установи посебна православна епархија на челу са владиком. Тако је Бока издвојена из надлежности далматинске православне епархије, што је било у складу са њеном традицијом и повезаношћу са Црном Гором. Испословао је да се у Кривошијама ограда нова школа, а у Рисну и Каstell Ластви (Петровцу) пристаништа.

Много узбуђења у јавности изазвао је став петорице далматинских заступника у Царевинском вијећу који су гласали за владин предлог Закона о изборној преинаки, којим се Сабору одузима право да бира представнике у Рајхсрат, већ да се они бирају непосредним гласањем бирача. Као услов да се гласа за владин предлог, Љубиша је поднио Меморандум у којем је тражено да се у читавој Далмацији уведе равноправност језика српскохрватског и италијанског у управи, судовима и школама; да се узакони далматинска железница; да се изврши пресушидба Неретванског

поља и уређење ријеке Неретве. Влада је у даљем поступку све ове услове прихватила и реализовала, што је било од великог значаја за развој Далмације и Боке. Љубишина је заслуга што се у Котору, о државном трошку, завела велика гимназија ‘српским науковним језиком’. Исто тако Љубиша је издејствовао да Бока буде јединствени изборни округ, те по тој основи може имати свог посланика директно у Царевинском вијећу. Увођење ћирилице у школама и штампање ћириличких књига за наставу били су стална Љубишина брига. Љубишино заузимање за изградњу путева допринијело је да су одобрена средства у висини од 300.000 ф. за изградњу пута од Котора до црногорске границе, затим добијена су средства за оправку манастира Савине и Подластве.

Године 1873. послје распуштања Рајхсрата, на новим управним изборима Љубиша је поново изабран као бокешки заступник у Далматинском сабору и као бокешки представник у Царевинском вијећу. Његов избор подржавао је *Глас Црногорца*, званични орган црногорске владе.

Године 1875, уз Љубишино залагање и утицај, дошло је до посјете цара Фрање Јосипа Далмацији и Боки. Љубиша је био стално у његовој пратњи.

Расцјеп у Народној странци, изазван, поред осталог, и промјеном Љубишиног става око питања присаједињења Далмације Хрватској, послје увођења дуализма, створио му је много противника који су на све начине жељели срушити његов ауторитет, служећи се клеветам и неистинама и користећи том приликом као аргумент и добијање концесије за изградњу далматинске жељезнице.

Врхунац те подвојености и оптуживања изражен је на изборима 1876. године. Љубиша је заједно са Лазаром Томановићем изабран у редовном поступку гласања у Боки. Подршка бирача није изостала, упркос великој пропаганди против њега и напорима противника да осујете његов поновни избор. Нешто раније, главари Кривошија, преко листа *Земљак*, му поручују: „Слиједи путем којим слиједиш, на злотворе Твоје и наше немој главу обрћати ...“. Не треба заборавити да му ову поруку шаљу главари и

вође устанка 1869. г. Није ни овога пута изостала пуна подршка Цетиња. Међутим, када се приступило верификацији мандата у Сабору, оспорена је процедура његовог избора и приликом гласања већина је била да се поништи његов мандат. Љубиша је том приликом одржао познати говор, који је представљао одговор његовим противницима, и открио све закулисне радње уперене против њега. Он је све то сажео у реченици: „Ја знам да ви мене не трпите, јер сам Срб православне вјере“, и даље додаје, „Мојим нападачима давали су најбољи одговор моји бирачи, кад су ме шест пута бирали својим заступником.“⁸

Послије поништења мандата остао је и даље посланик у Царевинском вијећу, припремајући се за рад биљежника у Котору.

Залажући се за културну аутономију, у остваривању политичких циљева Љубиша се задовољавао појединим политичким и економским уступцима које му је чинила аустријска влада, а питање ослобођења наших народа повезивао је са јачањем независности Црне Горе и Србије.

ПУБЛИЦИСТА. ПРЕВОДИЛАЦ. КЊИЖЕВНИК

Као писац, Љубиша се прво огледао у публицистици. Већ 1838. године видимо га као претплатника на Вукову књигу *Црна Гора и Бока Которска*, а нешто касније на *Ковчежић* и *Српско-далматински магазин*.

Први рад, *Општество Паиштровско у окружју Которском*, објављен му је 1845. године у *Српско-далматинском магазину*.

На основу полицијског извјештаја претпоставља се да је у периоду 1853-1855. био дописник бечког листа *Agramer Zeitung*. У извјештајима ‘Са црногорске границе’ саопштавао је главне вијести о догађајима у Црној Гори. Таквих дописа има 18.

8 С. М. Љубиша, *Говор у Сабору 1878. год.*

Wohnort: Preis
für 1 Jahr:
halbjährig 4 fl.
vierteljährig 2 fl.
Per Post im Ausland:
halbjährig 6 fl. 10 Kr.,
vierteljährig 3 fl. 50 Kr.
Für's Ausland:
halbjährig 8 fl.,
vierteljährig 4 fl.

Agrarier Zeitung

№ 55
Mittwoch, 8. März 1854.
XXIX. Jahrgang.

Subscription-Preis:
Die einmal gelieferte
Parnass-Belle über ha-
ren Raum 4 fl. 60 Kr.,
nebst 10 fr. f. l. Wer
kauft.

Postbriefe franco, an
den Comptoir: Dreyer
Gasse im arabischen
Gebäude.

Nr. 55.

Mittwoch, 8. März 1854.

XXIX. Jahrgang.

Заглавље бечких дневних новина *Agrarier Zeitung*

Публицистичка дјелатност је тијесно повезана са Љубишином политичком активношћу у остваривању великих амбиција на том пољу. У бројним потписаним и непотписаним чланцима, расправама, објављеним говорима, интерпелацијама, полемикама и другим написима, које је објављивао сам, или су били публиковани у званичним гласилима, он је излагао свој политички прогам, анализирао значајна друштвено-економска, политичка и културна питања развоја Далмације, посебно се залажући за словенску узајамност и бранећи положај српског народа под Аустријом.

Чланке и друге прилоге је објављивао у *Народном листу*, који је излазио у Задру, листу *Cittadino* у Трсту, *Позор* у Загребу, новосадској *Застави*, *Српској зори* у Бечу, и другдје. Љубиша је највише својих прилога објавио у листу *Земљак*, који је покренуо заједно са Данилом и другим сарадницима 1873.

Публицистиком се Љубиша бавио све до своје смрти.

„Ја нијесам никад мислио писати за штампу, ни препуњавати и онако препуне сандуке наших књижара сухопарним књигама, но видећи грдни расап што се по штампи чини лијепим нашим језиком, пуче ми срце од бола, пак се дадох и ја да нешто пишем као неки просвјед противу таквог расапа“, каже Љубиша у *Животопису*, образлажући своју одлуку да постане писац.

Почео је са преводима дјела италијанских писаца које је читао у оригиналу. Тако је 1862. године у задарском *Народном листу* објавио одломке из неколико Ариостових сатира и Хорацијево *Оде*. У *Јавору* за 1862. годину објављује, такође, Хорацијево *Хвале сељачког живота*, а Ариоста у *Вили* 1868. и у *Народном календару*

Матице далматинске за 1873. Из Дантеове Божанствене комедије превео је и објавио 1867. у *Дубровнику*, забавнику Народне читаонице, одломак 'Смрт Уголинова'.

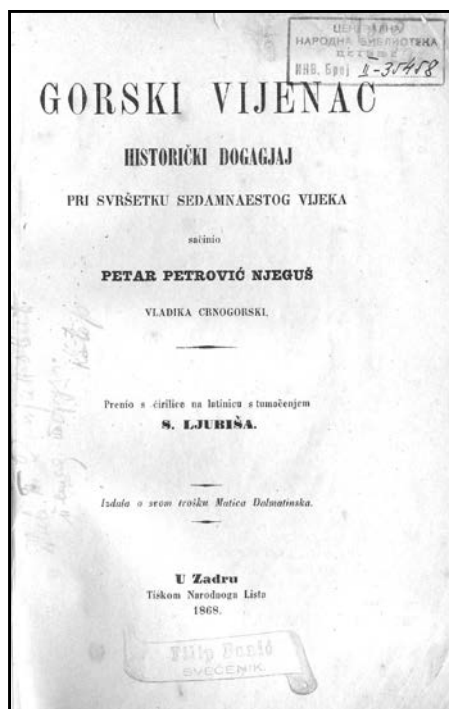
У рукопису му је остао превод Салустија Г. К. *Са заклетва Катилине*).⁹

Инспирисан великом побједом аустријске флоте над италијанском код Виса 1866. године, у којој су видну улогу одиграли далматински морнари, Љубиша је у десетерцу, у духу народне поезије испјевао и објавио исте године у Загребу дугу епску пјесму *Бој на Вису*. То његово једино поетско дјело посвећено је барону Франу Филиповићу. Штампана су два посебна издања – латиничко и ћирилично.

У Љубишином књижевном стваралаштву 1868. година заузима посебно мјесто, јер управо те године почиње са објављивањем својих приповијести, које му доносе заслужена признања све до епитета 'Његош у прози'.

А Његоша је Љубиша изнад свих писаца волио и цијенио. Види се то из његовог текста *Сени Петра Петровића Његоша II владике Црногорскога и списатеља славенскога*, објављеног у *Архиву за повјесницу југословенску* у Загребу 1852. године, као и из предговора првом латиничком издању *Горског вијенца*, које је Љубиша приредио, а објавила Матица далматинска, управо 1868. године.

Шћепан Мали како о њему народ повиједа је прва приповијест објављена 1868. године у *Дубровнику*, у *Забавнику Народне читаонице дубровачке*.

9 Р. Ротковић објавио превод у *Стварању* 1975.

У *Дубровнику* за 1870. годину објављује приповјетке *Продаја Патријаре Бркића* и *Кањош Мацедоновић*.

Скочићевојка. Повијесница наштровска на узмак петнаестог вијека, објављена је 1873. године у *Календару Матице далматинске* у *Задру*. Исте године објављује у *Праву* (Задар) три прилога *Суд добрих људи*, који су прештампани у задарском *Земљаку*.

Поп Андоровић нови Обилић. Приповјест наштровска друге половине осамнаестог вијека, први пут је објављена у *Дубровнику* за 1874. годину. Прештампана је у *Гласу Црногорца* исте године.

Година 1875. је Љубиши донијела велику радост и даљу књижевну афирмацију.

У *Дубровнику* је у издању Драгутина Претнера штампана као посебно издање прва његова збирка *Приповјести црногорске и приморске*. Објављено је шест приповједака и спис *Бока Которска*.

Први пут Љубишина проза објављује се у Србији, гдје он постаје популаран писац. *Отаџбина* му објављује приче: *Проклети кам*, *Краћа и прекраћа звона* и *Поп Андоровић нови Обилић*. Уредник *Отаџбине* Владан Ђорђевић први пут за Љубишу употребљава израз 'Његош у прози'.

Задарски *Земљак* у наставцима 1875. објављује причу *Проклети кам*.

Приче објављене у *Отаџбини* са уводним текстом *Бока*, о трошку уредништва, појављују се 1876. као посебно издање, штампано у Државној штампарији у Београду.

У забавнику *Дубровник* излазе двије приче: *Поп Андоровић нови Обилић* и *Краћа и прекраћа звона*.

Српска зора у Бечу 1877. почиње са објављивањем *Причања Вука Дојчевића* и у току године објављује 11 наставака.

Истовремено, уредништво *Српске зоре* Љубишина причања издаје и као посебне брошуре. Појавило се пет издања Љубишиних *Причања* (I - XXX).

Новосадска *Застава* доноси причање *Ако лаже коза, не лаже рог*, а *Орао*, велики календар, објављује причу *Горде*, или како *Црногорка љуби*.

Српска зора 1878. наставља са објављивањем *Причања Вука Дојчевића* и доноси и *Љубишину причу Скочићевојка*.

Постхумно, 1879, у *Српској зори* објављена су три наставка, закључно са XXXVII *Причањем Вука Дојчевића*, затим приповијетке *Поп Андоровић нови Обилић* и *Суд добрих људи*.

ПОРОДИЦА

У књигама рођених, вјенчаних и умрлих парохије св. Тројице убиљежени су подаци о члановима Љубишине породице.

Љубиша Стефан, син пок. Митра, вјенчао се са Софијом Ћеловић у Будви 5. октобра 1844. године. Софија је рођена у Будви 3. марта 1821. године, што значи да је била старија од Стефана годину дана. Њен отац, Јоко Ћеловић, добростојник, доселио се из Рисна, а мајка Пола, рођена Врчевић, по занимању плеља, такође је из Рисна дошла у Будву.

Стефан и Софија имали су у браку седморо дјеце и сва су рођена у Будви: син Љубомир рођен је 10. марта 1845. године, кћерка Драгиња – 17. маја 1848, син Веселин Георгије – 20. априла 1851, син Димитрије Станислав (Митар) – 23. јануара 1853, син Трифун Нико -1. фебруара 1856, кћерка Јефимија – 19. јануара 1859, кћерка Љубезна Полексија – 11. августа 1861.

Породичне трагедије, недаће и немаштина пратиле су кроз читав живот Љубишину породицу. Колико је све то далеко од оних оптужби и клевета да се обогатио, најбоље се види из његових писама пријатељима и из других разних докумената.

Болест му је однијела четворо дјеце: седмогодишњи Љубомир умире 4. марта 1852. године, а само петнаест дана касније умире му и син Веселин, не напунивши годину дана живота. Трећи син Нико умро је у другој години живота 28. јула 1857. године. У писму чешком пријатељу Вацлаву Зеленију саопштава му да је умрла његова кћерка Драгиња у тринаестој години живота,

а нешто касније пише (1862.) да је његова сиромашна кућа још увијек болница „... Али ја који сам подигнут у школи немилосрдне судбине, знам да подносим стојички и ове ударе грома“.

Љубиша је често боловао; прележао је петомјесечну грозницу 1864. године, а читаво љето 1874. лежао је болестан у Задру. Мучиле су га бриге „што ће бити од његове породице ако га уграби смрт, а до тада је није опскрбио ни доспио да обезбједи“.¹⁰

Сину Митру, који је иначе био њежног здравља и слабог вида, укидају стипендију од 30 фјорина мјесечно, па га је послао „љута печална“ кући у Будву.

Рачети пише 1870. године да нема пара за путовање у Беч. У другом писму саопштава да је вратио дугове од продаје земље и да вјерује да ће се извући из материјалних тешкоћа. Послије селидбе породице у Задар, принуђен је био да прода своју родну кућу у Будви и то испод стварне вриједности. У Задру је живио са породицом у стану, али је ради обављања своје посланичке дужности често и дуто боравио у Бечу, гдје је одсједао у Хелеровом хотелу у Бурггасе 2. „Дође ми да пукнем међу овим свијетом који нема ни душе ни чувства“, пише Љубиша из Беча 1873. године.

Посљедњу годину живота провео је углавном у Бечу. Први пут, љета 1878. допутовала је супруга Софија са кћерком у Беч „да се и оне прођу и разоноде“ (Виловски). Виловски у својим сјећањима детаљно описује Љубишин живот у Бечу и дружење са њиме и даје цјеловит портрет његове личности. Он је детаљно описао и посљедње дане Љубишиног живота. Мада се није осјећао добро, октобра мјесеца 1878. путовао је на Цетиње да присуствује владичењу свога брата од стрица Висариона Љубише за црногорског владика. Био је то посљедњи сусрет са родним крајем. На путовању се прехладио, добио јаки бронхитис, који је прерастао у тешку упалу плућа и умро у својој хотелској соби у Бечу 11. новембра 1878. године.

Стварно стање његове имовине види се из докумената Средског суда у Котору. Суд је утврдио 22. јануара 1879. године следећу

---

10 Р. Рогковић, *Трагајући за Љубишом*, стр. 44.

заоставштину: од новца, кауција од 1.000 ф. за биљажничко мјесто: од обвезница – ништа; потраживања – ништа; драгоцености – 20 ф.; намјештаја – 39 ф.; пасива – мираз удовице Софије – 6.800 ф. Укупна пасива по одбитку активе – 5.745 форинти.¹¹ Познато је да у часу смрти код Љубише није било новаца, те се и на основу тога може закључити да је умро као пуки сиромах.¹²

Супруга Софија је уступила издавачка права на цјелокупна дјела свога мужа Браћи Јовановић из Панчева.

Син Митар је покушавао да изда сабрана дјела. Неко вријеме радио је у Београду, али је морао да напусти Србију и пређе у Беч. Ту је умро 1900. године оставивши незбринутим петоро дјеце. Кћерка Еуфемија удала се за аустријског дипломатског службеника Хенчела и живјела је у Београду. Друга кћерка Љубезна удала се за жељезничког службеника у Трсту.

Амблем Књижарнице Браће (Каменка и Павла) Јовановић из Панчева

11 С. Мијушковић, Вентилација Љубишине заоставштине код Которског суда. У: С. М. Љубиша, ЦАНУ, 1976, стр. 167.

12 С. Мијушковић, н. д.

ЉУБИША У ЦРНОГОРСКОЈ ШТАМПИ*

Оцјењујући данас сву сложеност збивања и односа у којима се развијала Љубишна активност као изабраника Боке у Далматинском сабору, посланика у бечком парламенту, његов друштвени, јавни и културни рад, његово књижевно дјело, можемо закључити да је био тијесно повезан са Црном Гором, што проистиче из етничког и историјског јединства, из тежњи ка заједништву народа Боке и Црне Горе. Тиме се може тумачити безрезервна подршка коју је Црна Гора пружала Љубиши у тренуцима када му је била најпотребнија. Са тог становишта, писање црногорске штампе о Љубиши, поред других докумената, представља аутентично свједочанство.

ПРЕГЛЕД ШТАМПЕ У ЉУБИШИНО ДОБА

Тридесетогодишње Љубишино политичко дјеловање (1848-1878.) није могло у цјелини да се прати кроз црногорску штампу јер до 1865. није ни било гласила. Од те године излазили су: годишњак *Орлић* (1865-1870.), *Црногорац*, лист за политику и књижевност, недељно, од 23. јануара 1871. до 15. фебруара 1873. године, *Глас Црногорца*, од 21. априла 1873. до 1. октобра 1877, када привремено (1878.) престаје излазити усљед ратне ситуације. Као прилог *Црногорцу*, 1871. год. излазио је и први књижевни лист *Црногорка* (свега 23 броја).

---

* Преузето из: *Казивања о прошлости*, Будва, Историјски архив, 1988, стр. 125-135. (Прим. ур.)

Црногорац и *Глас Црногорца*. били су полузванични органи црногорске владе, под утицајем књаза Николе, и једно вријеме изражавали су идеје Уједињене омладине српске. Због антиаустријског става *Црногорац* је био забрањен у Аустрији. Ови листови највише су се читали у Боки, Далмацији, Војводини, и имали су сталне рубрике својих дописника из тих крајева.

ПОЛИТИЧКА АКТИВНОСТ

Први помен о Љубиши у *Црногорцу* везује се за гласине да се поново уводи домобранство у Боки. Тек је прошла година дана од устанка, а у више дописа из Котора јавља се о „шапутању“ око ландвера и припремама за састанак бокелјских главара о том питању.

Црногорац јавља: „...Међутим се и то збори да је ту недавно и госп. Стеван Љубиша путовао по неким крајевима Боке с двојицом краљевских комесара, као да развиди и побилежи штете зимушњим поплавицама по Боки учињене, али многи мисле да је под том завјесом сасвим друга намјера прикривена била; јер је госп. Љубиша на многим мјестима ријеч о домобранству водио и показивао како нови начин, на који би се имало домобранство завести, неби по Боку био шкодљив, него је напротив добар и користан...“¹

Ускоро је услиједио и деманти ових вијести, јер се јавља да је барон Родић посјетио Боку и да није било ријечи о ландверу. Уредништво сматра неопходним да објави и посебну вјест са Цетиња: „Чули смо из поузданих извора да неће бити увођења ландвера у Боки.“²

Одлука петорице далматинских представника у Бечком парламенту да гласају за владин предлог закона о такозваним „изборима за невољу“ наишла је на велико негодовање. *Црногорац* је

---

1 *Црногорац*, бр. 5/71

2 *Црногорац*, бр. 8/71

у осуди предњачио. Прво реаговање представља чланак из Беча „Далматинци у Бечком државном вијећу – некад и сад“.³ Оштро се замјера свим посланицима због подршке влади и указује на последице. У наредним бројевима услиједило је више дописа из Боке у којима се осуђује поступак посланика, шаљу протести и истичу захтјеви за опозив. У рубрици *Новости* даје се слиједећи коментар: „Далматински заступници изазвали су свакојаке сумње о себи, због тога, што су гласали за изборни закон за невољу. Највише се сумња о Љубиши, председ. Далмат. сабора. За њега кажу, да је продао свој глас министарству да би постао велики конзул у Скадру...“⁴

Ова политичка инсинуација упућена Љубиши имала је одјека у Боки и још више је усковитлала јавно мњење. Да би се ублажило реаговање, већ у наредном, десетом броју *Црногорца* објављује се велики чланак без потписа „Заступници Далматински и Закон по невољи“, у којем се, поред осуде, заступници узимају у заштиту и тумачи њихов поступак условима за гласање: да се одмах уведе српскохрватски језик у све школе и судове; да се одмах отпочне са градњом далматинске жељезнице; да се приступи исушењу Неретванског поља и да намјесник Далмације буде народњак.

Тиме није прекинута полемика, У наредним бројевима *Црногорац* наставља са објављивањем дописа из Боке. Број дванаест

3 Црногорац, бр. 8/72
4 Црногорац, бр. 9/72

доноси уводник „Далматинска ствар у царевинском вијећу“, а уредник Симо Поповић (у броју 14) одговара задарском *Narodnom listu* који је напао *Црногораца* због критичког писања о ставу посланика. *Црногорац* преноси и писање *Панчевца*, који осуђује посланике.⁵ Љубиша није директно одговарао *Црногорцу*, али је то учинио Ђорђе Војновић, у отвореном писму упућеном из Беча. Објављујући писмо, уредништво од Војновића захтијева да изнесе свој став пред бирачима.⁶ Као нормално реаговање на атмосферу створену око посланика, улиједила је вијест у рубрици *Новости*: „Из Котора нам јављају да је тамо био прошлијех дана Ст. Љубиша, и да је од грађанства хладно примљен.“⁷ Бранећи се од напада и тумачећи своје побуде да гласају за владин предлог закона, Љубиша је у *Narodnom listu* објавио изјаву, а Данило је издао брошуру *Izbori za nevolju i dalmatinski zastupnici na Carevinskom vijeću*. У вези са овим уредништво *Црногораца* добило је више дописа из Боке и сматрало је неопходним да закључи полемику. „Ми држимо“, каже се поред осталог, „да би било сувишно о поступку дал. посланика још и сада говорити, из овијех разлога: прво, што смо увидјели да су изјаве и Љубишна и Данилова са свијем безразложне (разлика је између њих само та, што је г. Љубиша био у стању своје празнословље смјестити на једном листићу, а г. Данилу требало је за то читава књижица); друго, што имамо увјерење, да је народ у Боки и Далмацији и послје њихових изјава остао при своме првашњем умјесном освједочењу, да су посланици њихови погријешили ...“

Љубишина дугогодишња борба против италијанштине, за побједу српскохрватског језика и његово увођење у школе и администрацију кулминирала је у Боки средином 1872. године. И *Црногорац* се активно укључио у њу, објављујући дописе из Боке и свестрано подржавајући ставове бокелских општина. У допису из Боке Которске саопштава се да је Општинско которско вијеће одржало сједницу и једногласно одлучило да се као службени језик умјесто талијанског уведе матерњи.⁸ У истом броју поздравља се идеја о одржавању збора

5 *Црногорац*, бр. 15/72

6 *Црногорац*, бр. 15/72

7 *Црногорац*, бр. 16/72

8 *Црногорац*, бр. 24/72

Бокелџа, апелује се на јединство. Све одлуке бокелџских општина, које су се појединачно изјашњавале за увођење матерњег језика, објављене су у *Црногорцу*. Публикован је и материјал са народног збора. Пола прве стране и читаву другу страну броја 32, од 19. августа 1872, заузео је чланак о Боки Которској. Даје се пуна подршка Бокелџима и истиче њихово родољубље, а затим се цитирају написи аустријске штампе о Боки. Као примјер необјективног писања наводи се лист *Deutsche Zeitung* који напада Боку и нарочито Љубишу: „... Док се тако ствари на јужној граници догађају и још другачије спремају, дотле у Дубровнику (!) сједи као пред. земљ. сабора и земаљског одбора њеки Љубиша, који је рођен баш у Которском округу, који је отпочео своју каријеру као општински писар у аустро-угарској варошици Будви, послије у подстрекавању и бургијању народносном чинио што је више могао и ради, заслуга' награђен орденом аустријским.“

Изборна активност у Боки и Далмацији није силазила са страница *Црногорца*. Помно су праћена политичка збивања и узимани ставови. У броју 48, од 23. XII 1872, објављен је *Проглас бирачима* (писмо бирача Будве), који су потписали пет чланова предсједништва. Редакција *Narodnog lista* је претходно одбила проглас са образложењем: „Љубав, слога народњака недопушта нам писање у Народном листу ...“ Реагујући на то, Будвани шаљу текст *Црногорцу* и додају: „... Али ми Будвани знадемо добро, да је прави тому узрок љубав према г. Љубише, дужнику својти, и ортаку начелника Рачете у послове опћине као његов представник – уредништво би преварено“. Види се да су у Будви постојале двије струје – Рачетина, уз Љубишину подршку, и друга, са Ђуром Зеновићем на челу. Полемика око избора у Будви наставља се. *Глас Црногорца* објављује коментар редакције: „Морамо на овом мјесту примјетити, да нама још није јасна борба око општинскијех избора у Будви, јер на једној и другој страни видимо искренијех родољуба. Изјављујемо за то да ни једној ни другој страни нећемо ускратити мјеста у нашем листу да отворено, али без страсти, кажу начело око кога се боре“.⁹ У будванском изборном ривалству

9 Глас Црногорца, бр. 19/73

побиједила је Љубишина струја. Гласу Црногорца телеграфски је јављено да је Илија Рачета са усхићењем изабран за начелника од стране три комуне: Маина, Побора и Брајића.

Предизборна кампања у 1873. години дала је повода да се пише о неразвијености Боке, о њеном тешком економском стању, и да се истакну захтјеви за избор нових посланика. „Бираћемо људе не дволичне, искрене праве пријатеље народа“. У допису из Котора одаје се признање Гласу Црногорца, који се показао „као вазда тако и сада нарочито у ствари опћинских избора као беспристрасан бранилац народне правичности“.¹⁰ Побједа народне странке и избор Стефана Љубише у Царевинско вијеће поздрављени су са симпатијама. Наводе се резултати гласања за Љубишу: од укупно 61 бирача 46 гласало је за Љубишу, а 15 се уздржало од гласања. Од ових су: из Грбља 7, с Мула 1, из Доброте 2, из Прчања 2, из Столива 1, из Тивта 2. Резултати избора пропраћени су коментаром редакције: „Повјерење народно велика је ствар, а у овом случају кад се онако јако осуђиваху бивши заступници на царев. вијећу, мора оно за г. Љубишу особито важно и драго бити. Може се дакле очекивати да ће г. Љубиша са свом озбиљношћу правога родољуба заступати интересе народне. Бирачи његови очекују то, јер имају право на то, и они ће пратити сваки корак његов. Заузимањем за подмирење многобројних потреба сиромашне Боке њезин посланик моћи ће поклоњено повјерење одржати, као што га у противном случају може за вазда изгубити. Народ, кој га је изабрао, без сумње не жели ово потоње а очекује од њега рад жив и користан“.¹¹ Приликом отварања Далматинског сабора Љубиша је, као његов предсједник, указао на задатке народних заступника и апеловао да се помогне народу коме неродна година пријети глађу.¹²

Расцјеп народњака довео је до покретања листа *Zemljak*, органа петорице посланика у Царевинском вијећу. Љубиша и Данило били су његови утемељивачи.¹³ Обавјештавајући читаоце о

10 Глас Црногорца, бр. 6/73

11 Глас Црногорца, бр. 26/73

12 Глас Црногорца, бр. 33/73

13 др К. Милутиновић, Политички лик Стефана Митрова Љубише. Бока, 6-7, стр. 28.

изласку *Zemljaka*, *Глас Црногорца* указује на сталну борбу између њега и *Народног листа*. Оба присвајају себи право да су орган Народне странке. „Има људи који мисле да јој ни један ни други није поуздани заступник“. *Глас Црногорца* је преносио поједине прилоге из *Zemljaka*. Тако, на примјер, саопштава да је потврђен Закон о далматинској жељезници, да је цар примом Љубишу. Из *Zemljaka* је прештампан чланак „Опет о митрополији“, са коментаром у коме се помиње Љубишино питање министру богоштовља.¹⁴

Карактеристичан је и текст прештампан из *Zemljaka*,¹⁵ у коме се излаже Љубишин и Данилов предлог за обнову јединства Народне странке на новим начелима.

Овај предлог у историографији није забиљежен па га стога доносимо, са извјесним скраћењем.

Остајући дакле при старом програму народне странке;
Одбијући свако читовање, кадро повриједити племенска и вјерозаконска чувства;

Цијенећ мудро подпомагати са наслоним Владе, док она не пријечи развитак народног начела и стварних користи земље;

Удружујемо се у сврху:

- I Да у сабору и ван сабора дјелујемо договорно и сложено, и у питањима ситнијим, ради веће наше користи;
- II Да у сваком дјелу, у сабору и ван сабора, побијемо што је слогу помутило ил би могло помутити, а одгајимо умјереност у одношајих међу члановима странке и са владом;
- III У наше коло свађамо другове, на наш правац навађамо наша гласила, е да би се све свело у једно коло и на једно гласило;
- IV Да на договоре позовнемо угледније наше људе из земље, да се скупа споразумимо и устројимо вођство

14 *Глас Црногорца*, бр. 11/73

15 *Глас Црногорца*, бр. 35/73

странке да средишњи одбор буде изабран и у савезу са котарским...

Овоме важном спису ми уступамо прво мјесто у нашем листу, јер оно о чему се ту ради, то мора да буде за свакога искрена родољуба најпреча ствар. Ми можемо слободно рећи, да оно за чим теже часни заступници, који су тај спис потписали, да је оно било узрок и циљ нашега постанка, да је оно главна тежња нашег политичког дјеловања на јавном пољу.

Ми се њима и народу радујемо, што су тим кораком ступили на стазу, на коју свакога родољуба дужност позива.

За стално пак држимо, да ће они остале народне заступнике сусретити на тој истој стази, и можемо поуздано тврдити, да ће се народ овеселити њихову сусрету.

Очигледно је да је ово био искрени покушај помирења народњака, који није прихваћен. Објављујући га, *Глас Црногорца* дао му је подршку.

Држање Љубишино у бечком парламенту различито је оцјењивано. Извјештаје о ставовима далматинских посланика у Бечу редовно је *Гласу Црногорца* слао Тодор Стефановић Виловски, потписујући се (Т. С). У овим извјештајима тешко је оптуживао Љубишу. У допису од 10. фебруара¹⁶ извјештава о резултатима гласања о питању укинућа 'биљеговине' за новине. Предлог који су поднијели неки слободоумни посланици није прихваћен. „Овим актом су наши уставовјерци и поново доказали, да им до праве слободе баш ни најмање није стало, већ да им је главни циљ угњетавање Словена ...“

Против предлога гласали су „све пришипетље владине, клуб љевичара, клуб љевог центрама, Рутени, Пољаци и которски српски заступник Љубиша“.

У рубрици *Новости из Далмације* обично се преноси писање *Zemljaka* и то су позитивни написи о Љубиши. Тако се јавља да је

---

16 *Глас Црногорца*, бр. 7/74

посланик Љубиша предложио у Царевинском вијећу да се у далматинским школама уведу књиге и ћирилицом штампане, да је на Љубишино заузимање за изградњу путева у Боки у парламенту одобрено 126.000 фјорина.¹⁷

Глас Црногорца преноси, даље, из *Zemljaka* велики чланак „Трошак за грађу путева у Боки и осталој Далмацији“. Цитиран је Љубишин предлог са образложењем, који илуструје његову политичку вјештину и дар да се користи парламентарним начином борбе ради добијања средстава за сиромашну Боку. Љубишин предлог је прихваћен и то је била значајна победа, која је имала велики одјек у Боки и Далмацији.¹⁸

Међутим, *Narodni list* и даље предњачи у нападима на Љубишу. Придружио му се и Виловски у допису из Беча¹⁹ у коме, између осталог, јавља да је одржан банкет опозиције на коме је у име далматинских народњака говорио Павлиновић на српском језику. „Љубиша наравно да није био на банкету, јер Љубиша је – владин човјек“, завршава Виловски.

Посјета аустријског цара Фрања Јосипа Боки Которској 1875. године имала је великог одјека у *Гласу Црногорца*. Писано је о припремама за царев долазак и изражавано увјерење да ће посјета допринијети побољшању стања у Боки. Указано је на добре односе између Аустрије и Црне Горе. Позната је Љубишина улога у организовању царевог доласка и настојање да се из посјете извуче што више користи за Боку. *Глас Црногорца* је обавијестио читаоце да је Љубиша као предсједник Земаљског сабора у име цијелог народа поздравио цара. У уводнику „Царев пут“²⁰ говори се о резултатима

Тодор Стефановић Виловски
(фот. М. Јовановића, 1907.)

17 Глас Црногорца, бр. 11/74

18 Глас Црногорца, бр. 12/74

19 Глас Црногорца, бр. 12/74

20 Глас Црногорца, бр. 17/75

посјете и срдачности сусрета са књазом Николом у Котору. Резимирајући резултате посјете *Глас Црногорца*, између осталог, пише: „Далмација је у двојакој добити царевим доласком. Она постаје главна провинција аустријска према морепловству и према истоку, али најглавнија добит њена је у томе што је словенски елемент овом приликом у свему тријумфовао над италијанофилима далматинским. Далмација се је дакле дефинитивно отресла италијанштине и поиталијањења, она је сад стала словенским ногама на попришту“.²¹ Не мала заслуга у томе је Љубишина.

У једном допису из Трста од 17. јуна²² напада се бечко новинарство за испољену мржњу према Словенима, и каже да се оно служи лажима и да се из петних жила упиње „владу и државу опрезном учинити; да се словенским кретањима угаси, Родић удаљи, Љубиша уништи, а вјерне ‘аутономаше’ у заштиту узму ...“

Коначни плод Љубишиних настојања: дочек првог воза у Зеленици 1901.

21 *Глас Црногорца*, бр. 18/75

22 *Глас Црногорца*, бр. 24/75

Устанак у Херцеговини доминира у писању *Гласа Црногорца* за 1876. годину. Усљед тога ријетки су чланци и дописи из Боке и Далмације.

Глас Црногорца је објавио вијест да је Далматински сабор закључен, пошто заступници који су се изјаснили против предсједништва Љубишиног „не хтједоше никако у сједнице долазити“.²³ У рубрици *Припослано*, са напоменом да за ово уредништво не одговара, објављен је дужи допис „Из херцегновске Крајине“, потписан са М. Аутор је сигурно Симо Матавуљ, који је у то вријеме живео у Херцег Новом. Оштро се напада некакав дописник из залива которског који се потписао са Н. и објавио памфлет против Љубише у *Narodnom listu*. „Да их боље у своју замку улови, наводи и подмеће којекакве лисичаве патварање и осводе, које више из личне мржње и пакостне зависти према Г. Љубиши, него ли из чега другога проистичу, с намјером да га тобож боље код својих земљака осваде ... Хвала Богу наш је народ у Боки толико свјестан, да не требају нечије науке...“.²⁴

Уочи избора за представнике у Земаљском сабору 1876. год, *Глас Црногорца* на првој страни доноси чланак у којем се даје безрезервна подршка Љубиши и апелује на народ Боке да гласа за њега. Објављени текст изражава став црногорске владе. Због његове важности доносимо га у цјелини:

Добили смо из Боке посљеднијех дана више писама и дописа о предстојећем избору за земаљски сабор и о бокешком заступнику г. Стевану Љубиши. У свијема се на исти начин препоручује топло народу, да и опет изабере г. Љубишу за свога заступника, и наводе, које је све користи допринео Боки њезин досадашњи заступник, а добија се односно окривљавање бацано у посљедње вријеме на њега. Нарочито се наглашује да Бока није ни учествовала у демонстрацијама које су у посљедње вријеме чињене

23 *Глас Црногорца*, бр. 11/76

24 *Глас Црногорца*, бр. 25/76

против г. Љубише и да је стијем већ доказала, да стоји и данас уз свога заступника.

Мислимо, да господу дописнике и пријатеље наше задовољавамо овим кратким изводом писама њиновијех. Мислимо и то, да је препирка у новинама због познатих ствари са свијем излишна, као што је и сувишно истим путем заступати избор г. Љубише. Народ бокешки добро познаје г. Љубишу, његови трудови и заслуге и користи донешене Боки, нијесу тек од јуче и нијесу такве, да се могу предвидјети и заборавити, па стога и ми држимо сигурно, *де ће Бокељи и опет једнодушно изабрати г. Љубишу за свога заступника*. Ми желимо да Бокељи тијем избором поново засвиједоче народу свијест и братску слогу своју. Ако има људи који се противе избору г. Љубише, они задовољавају тијем страст своју, или чине тако по необавијешћености.

Љубиша и Лазар Томановић били су изабрани у Земаљски сабор. *Глас Црногорца* поздравља њихов избор и изражава наду да ће сложено радити за добро свога народа.²⁵ Због подршке Љубиши, *Narodni list* је напао *Глас Црногорца* и Црну Гору, али се и овога пута показала исправна Клаићева тврдња: „... У Боки ће бити изабран онај кога буде хтјела Црна Гора.“²⁶

Уредништво *Гласа Црногорца* није улазило у директну полемику са *Narodnim listom*, иако је из Боке добило више дописа у којима се оштро напада писање *Narodnog lista*. „Бокељи нека виде по нашем одговору у данашњем листу, колико се ми жестимо на ово смијешно разматрање помамне делије“, каже се у коментару.²⁷

Љубишино искључење из Далматинског сабора није забиљежено у штампи, али је *Глас Црногорца* објавио чланак у два наставка „Српски заступници на Далматинском сабору“, потписан са М. Задар, на Тодорову суботу 1877. године.²⁸ „Задаћа је овог чланка“, каже

---

25 *Глас Црногорца*, бр. 60/76

26 др К. Милутиновић, Политички лик С. М. Љубише. *Бока*, 6-7, 62.

27 *Глас Црногорца*, бр. 60/76

28 *Глас Црногорца*, бр. 8, 9/77, 19. II

се у уводу, „да разгледа значај српских заступника на далматинском сабору, њихово дјеловање, њихов прави задатак и то, како се морају односити остали Срби на Приморју према томе, што раде и како поступају њихови заступници на сабору“. Поред анализе програма свих политичких струја у Далмацији, предлаже се формирање клуба српских заступника, инсистира на заједничком програму и покреће иницијатива да се формира српски одбор за Далмацију.

Чланак је имао одјека у Далмацији и реакција је ускоро уследила. У допису из Книнске крајине²⁹ оштро се полемише са *Приморцем*, који тврди да је програм писао Љубиша: „Изопћен из народне странке наговијестио је Љубиша борбу против ње под новим српским геслом ...“

Остаје отворено питање ауторства овог прилога. По програмској оријентацији и стилу рекло би се да је Љубиша аутор. Потпис упућује и на Сима Матавуља, који се једном јављао у *Гласу Црногорца* из Херцег Новог. У *Гласу Црногорца* нема ни једног потписаног Љубишиног чланка (многе није потписивао ни у *Zemljaku*.)³⁰ Али, по језику, проблематици и познавању материје може се тврдити да је он аутор студиозног и аналитичког прилога „Источна политика у царевинском вијећу“, који је у девет наставака објављиван у *Гласу Црногорца*.³¹ Разумљиво је да он, као посланик бечког парламента, није могао потписати политичке чланке у црногорском листу. *Глас Црногорца* је пренио неколико његових чланка из *Zemljaka*.

КЊИЖЕВНА ДЈЕЛАТНОСТ

На Цетињу је од 1865. до 1870. године излазио годишњак, *Орлић*, у коме је објављено више књижевних прилога. Уређивао га је Јован Сундечић и у њему објавио неколико пјесама и прилога

29 *Глас Црногорца*, бр. 14/77

30 К. Милутиновић, нав. дјело.

31 *Глас Црногорца*, бр. 59-66/76. и бр. 2/77

родољубивог и словенофилског садржаја. Сарађивао је у *Орлићу* и Миховил Павлиновић, подстакнут од Штројсмајера.³² Од петнаестак сарадника, само је књаз Никола био из Црне Горе. Љубише нема, мада је у то вријеме већ објављивао приче. Поменуо га је Павлиновић у прилогу *Црна Гора* (VIII поглавље *Орлића*, 1868), када говори о Шћепану Малом. Ево тог текста: „Држао сам се повиједања Љубишина о малом Шћепану; и у њега само побрао лијепих пучких изрека и наговора на које погађа сам вјештак, као што је Стефан Љубиша“. Био је то први помен о Љубиши у црногорској периодици.

Љубишине прозе нема у *Црногорцу* 1871-1873; није ни најављен као писац. Ни први црногорски књижевни лист *Црногорка* (1871.), који је уређивао Симо Поповић, није објављивао Љубишу и не садржи биљешке о њему.

Зачуђује чињеница да Љубиша није сарађивао у наведеним публикацијама, тим прије што је тематика његових прича црногорска и што је он у том времену једини познати писац из нашег краја. Сарадници су углавном били извањци. Може се

Два Јована: Павловић и Сундечић

---

32 Боко Пејовић, *Развитак просвјете и културе у Црној Гори 1852-1916*, стр. 240.

претпоставити да је Сундечићева суревњивост била један од разлога, а и уредник Симо Поповић био је критичан према Љубиши.

Прва Љубишина приповијетка коју је објавио, у седам наставака, *Глас Црногорца* (бр. 6-12/1874) била је *Поп Андоровић нови Обилић, приповијест паштровска друге половине осамнаестог вијека*. У напомени уредник каже: „Мислимо да ћемо добро задовољити читаоце наше, што им саопштавамо ову приповјетку, коју је до нио *Dubrovnik*. Колико ради истинитога догађаја, који се прича из дивнога и доиста Обилићу равнога јунака, који се износи, толико ради краснога језика заслужује ова приповијетка што шири круг читалаца. Уз богати лијеви народни говор, ту се огледа и оновремени живот народа нашега и неки обичаји његови“. Објављујући приповијетку такве садржине *Глас Црногорца* је пружио политичку подршку Љубиши у вријеме када је био изложен нападима и клеветатама.

Први књижевни приказ Љубишиног стваралаштва у црногорској штампи дао је Лазар Томановић у чланку „Књижевне биљешке“ објављеном у *Гласу Црногорца*.³³ Критичар признаје да Љубишине приповијетке заслужују мјесто у нашој књижевности и пажњу књижевника „колико с језика им, толико са садржаја“. Говорећи о језику аутор закључује: „Г. Љубиша наврће на књижевност нашу струју богату оригиналног и досад у књизи нечувеног говора паштровскога. Паштровић се сваки одликује слободом говора, коју добива по народнијем судилиштима, при крснијем именима, свадбама великијем, особито при сјетама и другијем састанцима око њихова четири манастира, гдје је потребит разноврсни разговор, који се мора самостално и изворно развити, пошто су Паштровићи удаљени од сваког дотицаја туђинског а и осталог народа, а плодне им земље не нагоне их да по свијету већи дио живота проводе као остали Бокелји. Тај начин говора г. Љубиша и сам рођен и одрастао међу Паштровићима знао је вјерно и марљиво сабрати из уста народу, и њиме своје приповјетке оћести – у чему се највећа његова књижевна заслуга састоји.“ Као позитивно у Љубишиним

33 *Глас Црногорца*, бр. 25/74

причама истиче растварање ризнице лијепих успомена из народне прошлости, али констатује да историја не смије у приповједању бити сврха него средство, а код Љубише је то скоро обратно. Указује на гомилање реченица и несразмјере у структури прича. Најозбиљније замјерке упућује Љубиши за коришћење читавих призора из Његошева *Шћепана Малога*.

У рубрици 'Књижевност', *Глас Црногорца* је често доносио садржаје свезака појединих часописа. Најчешће *Отаџбине*. Ту је аотирана и Љубишина прича *Проклети кам*, и то у више наврата.³⁴ Библиографски подаци о *Отаџбини* за септембар и новембар 1875. године аотирају нова Љубишина дјела: *Бока* и *Кањош Мацедоновић*.

Српска Зора у Бечу под уредништвом Виловског отпочела је да излази средином 1875. године. Њен уредник био је дописник *Гласа Црногорца* из Беча и, као што смо већ навели, оштро је критиковао Љубишу због његових ставова у бечком парламенту.

Послије личног упознавања са Љубишом промијенио је мишљење о њему и отпочео у *Српској Зори* да објављује *Причања Вука Дојчевића*. „Обраћамо пажњу нашег читалачког свијета на најновије дијело Стевана М. Љубише, што га је уступио уредништву *Српске Зоре*. Дјело је ово повелико а наслов му је: „Причања Вука Дојчевића“, скупии и сложио С. М. Љ.“, каже се у огласу објављеном у *Гласу Црногорца*.³⁵ У 1877. години *Глас Црногорца* је у двадесетак бројева поновио огласе *Српске Зоре* о *Причањима Вука Дојчевића*. Са великом рекламном најављено је и штампање посебне књиге *Причања*.³⁶ Уредништво саопштава да су *Причања* потпуно задовољила зрелији дио наше публике, јер се ради о књижевнику који је дубоко проникао у слојеве народа и његов рјечник. Од најпознатијих књижевника – сарадника *Српске Зоре* прво се наводи Љубиша, а затим Ђура Јакшић, и други.

Послије Љубишине смрти, у *Гласу Црногорца* објављена су два *Причања Вука Дојчевића*, и то: „Некоме тону плута, а некоме плутају

34 *Глас Црногорца*, бр. 6, 13, 16, 17, 18/75

35 *Глас Црногорца*, бр. 66/76

36 *Глас Црногорца*, 8, 9, 10/77

олова“³⁷, „Гори је невјерник него ли кривоклетник“³⁸ и приповјетка „Кањош Мацедоновић“.³⁹ Ни у једном књижевном часопису није објављена Љубишина прича, а нема ни есеја и приказа о његовом стваралаштву. Павловићева *Црногорка* донијела је биљешку „Љубишин вечер“, поводом преноса Љубишиних костију из Беча у Будву.⁴⁰ У *Гласу Црногорца* нотирана је 25-годишњица Љубишине смрти, биљешком о припремама у Будви.

Како објаснити недовољну присутност Љубишиног књижевног дјела у црногорској периодици. Анализе показују да је скоро идентична ситуација са Његошем. Чини се да основне разлоге треба тражити у доминацији Николиног пјесништва и култа, који је одговарао ондашњим друштвено-економским и културним приликама у Црној Гори. Није било ни домаћих књижевних критичара.

Између два рата текстове о Љубиши објављивао је, углавном *Глас Боке*. Највише је текстова о изградњи и откривању Љубишиног споменика у Будви, о прослави 110-годишњице рођења, и друго. У *Гласу Боке* је објављено и *Причање* „Шалу је Бог оставио“.⁴¹ *Зетски гласник* је, такође, објавио неколико опширних приказа о отварању споменика у Будви и прослави Љубишених јубилеја.

Послије ослобођења објављено је око 50 прилога у периодичним публикацијама. Но, нарочита пажња проучавању Љубишиног стваралаштва почиње у поводу обиљежавања 150-годишњице његовог рођења. Љубишино књижевно дјело и политичка дјелатност научно се валоризују и добијају значајно мјесто у црногорској и југословенској култури.

37 *Глас Црногорца*, бр. 44, 1881.

38 *Глас Црногорца*, бр. 28/82

39 *Глас Црногорца*, бр. 16/82

40 *Црногорка*, 1885, 4, стр. 32.

41 *Глас Боке*, бр. 66, 1934.

ЦРНОГОРСКИ КЊИЖЕВНИ ЧАСОПИСИ 1871-1918*

На територији данашње СР Црне Горе у периоду 1871-1891. године излазила су четири књижевна часописа, и то сва четири на Цетињу. То су, уједно, први и најстарији црногорски часописи. *Црногорка*, под уредништвом Сима Поповића, појавила се 1871. године и угасила исте године са двадесет трећим бројем. После двије дванаест година, Јован Павловић обнавља *Црногорку* и она излази 1884. и пола 1885. године, да би се претворила у *Зету* и под уредништвом Филипа Ј. Ковачевића, излазила до краја 1885. године. Др Лазар Томановић, након три године, покреће *Нову Зету* и она излази 1889, 1890. и 1891. (изашла су само четири броја). Сви часописи заједно излазили су шест година, што значи да у овом периоду четрнаест година није било књижевних гласила. Ипак се може говорити о одређеном континуитету у публикувању књижевне ријечи у црногорској периодици, јер је *Црногорац*, а затим *Глас Црногорца*, као недељни лист, објављивао књижевне прилоге. Услјед ратних прилика *Глас Црногорца* није излазио само 1878. године, а те године није било ни других периодичних публикација.

Треба истаћи да је објављивање литерарних прилога, и то веома значајних, отпочело још у *Грлици*, првом календару црногорском, који је у Његошево доба излазио на Цетињу под

---

* Први пут објављено као предговор истоименој библиографији, Цетиње, 1978, под насловом *Црногорски књижевни часописи 1871-1891. Период 1892-1918*. допуњен је дијеловима текста из рада *Црногорски књижевни часописи 1871-1918*, преузетог из: *Казивања о прошлости*, Будва, Историјски архив, 1988, стр. 137-147. Задржан је други наслов, у складу са садржајем текста. (Прим. ур.)

уредништвом Димитрија Милаковића 1835-1839. године, као и у годишњаку *Орлић* (Цетиње, 1865-1870. и 1885.) под уредништвом Јована Сундечића.¹

По темама, садржини, по начину и условима излажења први црногорски часописи су слични једни другима и одраз су времена у којем су настали и живјели свој вијек. Они су важан дио црногорског културног наслеђа и извор за његово проучавање. У овом предговору настојали смо упознати читаоце с кратким историјатом часописа, који ће, уз библиографију, допринијети њиховом сагледавању и бољем коришћењу.

I

Појава *Црногорке* тијесно је повезана са изласком *Црногорца*, првог црногорског листа. Почетак појаве штампе обиљежава значајан датум у културној историји сваког народа. Тај тренутак за Црну Гору је наступио 1871. године, и то као одраз напредних хтјења и потреба за писаном ријечју о себи, као документ живљења и борбе, као тежња за бржим и свестранијим развојем друштва. Лист је требало да буде и полузванични тумач политике црногорског двора. Два извањца, позвана у Црну Гору, били су главни фактори излажења листа: Симо Поповић, као уредник, и Јован Сундечић, као власник. Први број листа је изашао 23. јануара 1871. године, под насловом *Црногорац*, лист за политику и књижевност. „Ево у име божје и првога листа са Цетиња и не као што је јављено *Глас са Цетиња*“, каже се између осталог, у позиву на претплату.

Од првих бројева у *Црногорцу* је уведена рубрика ‘Књижевност’, у којој су објављивани литерарни прилози, прикази, књижевни огласи и разне друге вијести. Тако је објављен опширан приказ поводом изласка *Раденика* у Београду. Јован Сундечић је, на примјер, публиковао неколико пјесама: *Наполеон III, Ој куд*

---

1 Радивоје Шуковић, О алманаху *Грлица*, њеним сарадницима и уреднику, са библиографијом. *Библиографски вјесник*, 1976, бр. 1-2, 7-45; Р. Шуковић, Годишњак *Орлић*... са библиографијом. *Библиографски вјесник*, 1977, бр. 1, 5-38.

ћемо?, и друге. Очито је да је простора у листу било мало да би књижевност могла бити шире заступљена, а постојале су амбиције на том пољу уредника и власника листа. Њих двојица, са књазом Николом, били су уједно и једини званични представници литерарног Цетиња онога доба.

Ако је идеја о покретању посебног књижевног листа потекла од Сима Поповића, који је, како пише Марко Драговић, у жељи да још више припомогне књижевном напретку Црне Горе, покренуо поред *Црногорца* и књижевни лист *Црногорку*,² то се реализација ове замисли није могла постићи без помоћи и сагласности књаза Николе. Потврђује се то и његовом сарадњом у листу.

Најаву о почетку излажења првог књижевног листа донио је *Црногорац* у 23. броју, датираном 26. јуна 1871. године, и поновио је у сљедећем броју. Овај оглас, којег је потписало Уредништво *Црногорца*, истовремено садржи и програмску оријентацију. Како у *Црногорки* није објављен програм листа, сматрали смо неопходним објавити га овдје са извјесним скраћењима:

„... Почетком Јунија, ако Бог да, намјерни смо учинити њеку измјену у листу, која ће увјерени смо, јако задовољити и наше читаоце и свакога пријатеља озбиљнога рада, који се почео у Црној Гори развијати. Задовољни са досадашњим одзивом народа српскога *Црногорцу*, а са изгледом и на већи још, ријешили смо се, да с почетка другога полугођија од 1. јула издајемо и један књижеван лист, који ће сваке недјеље ићи уз *Црногорца*, па смо га због тога и назвали лијепим именом *Црногорка*. У овом листу доносићемо ствари научне и поучне, путописе, приповјетке, пјесме итд. а умолили смо наше најбоље књижевне снаге, да нам помогну у овоме новом раду. Ми смо најјаче убијеђени, да је овакав лист потребан за ове крајеве народа нашега, ће је српска књига најслабије

2 Марко Драговић, Један приложак за књижевно-просвјетну историју Црне Горе. *Књижевни лист*, Цетиње, I/1900, 311.

одомаћена. С тога ћемо и садржину његову увијек бирати према тој цијели, да се читање овдје, у Боки, Далмацији итд. омили, да се родољубско осјећање његује и ум обогати кориснијем знањем ... Излажењем *Црногорке* добијамо и у *Црногорцу* више простора, јер ћемо Подлистак са свијем изоставити, те ћемо тако моћи доносити више ствари, које су до сада или изостале или скучене биле. До родољуба нашијех стоји сада, да ову добру вољу нашу што боље и сјајније остваримо. Ми се у њих надамо.“

Први број *Црногорке* изашао је 10. јула 1871. године са поднасловом ‘Прилог *Црногорцу* за забаву, књижевност и поуку’. По правилу излазио је недјељно на свега четири стране текста и четири пута појавио се у виду двоброја. Периодичност његовог излажења види се из сљедећих података.

Бројеви листа	Датум изласка	Број страна
1	10. јула	4
2	17. јула	4
3	26. јула	4
4-5	7. августа	8
6	14. августа	4
7	21. августа	4
8	28. августа	4
9	4. септембра	4
10	18. септембра	4
11-12	25. септембра	8
13	2. октобра	4
14	9. октобра	4
15	16. октобра	4
16-17	6. новембра	8
18-19	20. новембра	8
20	4. децембра	4
21	11. децембра	4
32	18. децембра	4
23 (?)	25. децембра (?)	4 (?)

Постоји дилема да ли је изашао 23. број *Црногорке*. Марко Драговић је, пишући осврт на развој штампе, први указао да је изашло укупно 23 броја.³ Његово мишљење прихватио је Душан Вуксан, наводећи да је изашло 23 броја на укупно 92 стране текста.⁴ Трифун Ђукић и још неколико других аутора пишу да је изашло свега 22 броја.⁵ Међутим, нико од именованих није навео садржину тог спорног 23. броја. Радећи библиографију листа, настојали смо утврдити број сачуваних примјерака *Црногорке* и гдје се они чувају. Анкетирали смо веће библиотеке у земљи, а неке и у иностранству, и на основу одговора сазнали за свега три сачувана комплета. Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, у Београду има 1-20 бројева листа; Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“ на Цетињу посједује један примјерак са 22 броја, али су двије посљедње странице, 87. и 88, доста оштећене. Трећи примјерак, са комплетна 22 броја, налази се у Библиотеци Матице српске у Новом Саду (легат др Георгија Михаиловића, нашег истакнутог библиофила и библиографа из Инђије). Према томе, сачуваног 23. броја нема. За Вуксана можемо тврдити да га није имао у рукама, јер се примјерак *Црногорке* из његове личне библиотеке са потписом налази у Централној библиотеци, као уникат у Црној Гори.

Остаје, пак, тврдња Драговића: „Од њега изидоше само 23 броја“, коју по нашем мишљењу можемо прихватити као тачну. Марко Драговић је био сарадник *Црногорке* још као богословац на Цетињу. У 21. и 22. броју листа објавио је превод *Животописи славних људи* који би се и даље у наставцима продужио да *Црногорка* није престала да излази.⁶ Видјели смо да је 22. број изашао 18. децембра, а Црногорац је у 48. броју од 25. децембра 1871. године, који је уједно и посљедњи број у тој години, поновио оглас ‘Нашијем читаоцима’, у ком се, поред осталог, каже и сљедеће: „... Напошљедку молимо свакога, који нам ишта дугује, да нам пошаље до нове године или најдаље с новом претплатом, особито

3 Исто.

4 Душан Вуксан, *Преглед штампе у Црној Гори 1834-1934*, стр. 84-85.

5 Трифун Ђукић, *Преглед књижевног рада Црне Горе...*, стр. 78-79.

6 Марко Драговић, *Један приложак...*, стр. 316.

опомињемо оне, који су примили и *Црногорку*". Дакле, нема ни помена о престанку излажења *Црногорке*, а ништа уредништво није објавило ни у посљедњем 22. броју. Тек је први број *Црногорца* за 1872. годину од 8. јануара обавијестио читаоце да *Црногорка* неће више излазити. На основу свега тога може се закључити да је 23. број био посљедњи и да је највјероватније изашао 25. децембра. Евентуални проналазак овог броја коначно би ријешио ово питање и допунио библиографију *Црногорке*.⁷

Зашто је дошло до тако брзог гашења првог књижевног листа, могу се навести неколике претпоставке. Тачно је да је одзив читалаца на лист био невелик. За Црну Гору је то у оно доба и разумљиво, јер није постојао шири круг образовне читалачке публике која је претплатом могла издржавати један књижевни лист, макар и онако скромних размјера. Уредништво је очекивало више и од читалаца са стране и са већим амбицијама покренуло лист. Види се то из објављене најаве листа у којој је речено: „Буде ли одзива, као што се надамо, ми ћемо *Црногорку* издавати у већем обиму, ако бог да, одвојено од *Црногорца* као засебан лист“. Изостала је у листу и већа сарадња познатих писаца, која је такође била најављена. Ипак, одлука о престанку излажења донијета је изненада и без објашњења.

Наше је мишљење да праве узроке престанка излажења *Црногорке* треба тражити у забрани растурања на територији Аустро-Угарске и Турске. Од свог првог броја па надаље, из броја у број, објављиване су на страницама *Црногорке* родољубиве пјесме и написи против Аустрије и Турске. Писало се о тешком стању наших народа под туђином, упућивани су отворени позиви на устанак. Таква је пјесма Сима Поповића *Устани роде* и више родољубивих пјесама Јована Сундечића и других пјесника; такав је чланак Јакова Игњатовића *Слава црногорства*, објављен у 22. броју листа. Овај чланак је декламован на другој цетињској бесједи и Уредништво га је штампало са напоменом „... да ћемо угодити нашијем читаоцима, а извјесно има много крајева народа нашега куда наш лист доспијева, ће никада није читан“. Вјероватно да је и наредни 23.

7 Централна народна библиотека на Цетињу издала је фототипско издање *Црногорке* – 22 броја.

ЦРНОГОРКА.

ПРИЛОГ „ЦРНОГОРЦУ“ ЗА ЗАБАВУ, КЊИЖЕВНОСТ И ПОУКУ.

БРОЈ 1.

ЦЕТИЊЕ 10. ЈУЛИЈА 1871.

ГОД. 1.

Попутница „Црногорки.“

Ко ће с тобом? ко пред тобом?
Црногорко дико мила!
Оку — скоку,
Гласу — стаку,
Завиди ти бисер вила...
Је ли pjesму зајевати,
Да се ори небо плаво?
Је л' у колу поирати,
Да долина тући здраво?
Ји ли поћи? је ли доћи?
Је ли сваку муку слоћи?
Је л' помети пусто брјеже,
Да се вита ребра доже?
Је л' домаће назит' шљеме,
С тврдом пјером војну своје?
Је ли мужу, је ли сину,
На освету срце маћи
Против врагу, који грне
Мил' завичај да им тлачи?
Је л' и сама вушком бити?
Ил' ханџаром касанити?
Ил' у нужди барјак латит,
Те злотвору зајам платит,
Кобни зајам, платит горко?...
За свашто си Црногорко! —
Пођ' и сада с вишия Богом!
Ведрa чела, срца сјајла,
На пољану, где се уја
Огледају врсна дјела.
Другарице и другови
Причекаће радо тебе
Покрај себе:
Разшириће брацке руке,
За здравље те упитати,
И с тобом се целивати....
„Ход' у коло перје наше!“,
— У један ће глас завапит. —
„Ходи ајо,
„Да играмо!... да пјевамо!...“
Ти ил' тисни једре руке
За насове с обе стране,
На поскочи,
На заочи.

Црногорко, красно лане!
Нек се браћа, сестре лане
Твојој pjesми, твоје скоку,
Твоје душе, твојих прека,
Бујне струје чистом току.
И нека се осједочи,
Да Спартанка Црногорка
Ствара pjesму, колом вреће,
Таман као и Пригорка,
И нек виде:
Она, која ножея влада,
Која војну пушке пуни,
Која често луто страда,
Из њедара танад труни,
А у ватру јури, иде;
Виче сину: „Грдо, једо,
„У луку ли вољни црни!“
Пр'јети мужу, да ће женско
Футо о нас њему врћи,
Покажу ли зеру страха,
Од олова и од праха,
Од ханџара луто змије,
Од Турчина л' крвопције;
Та ти уије свагђе бити:
И хирсан цв'јет у кити,
И на дому доваћница,
И у мучи јуначица,
И међ' вилан' понос-вила
Лакорика,
И вретеној танко прести,
И илациом ситно вести,
И подвијат плетенице,
И палити леденице,
Па и макнут пером згодно,
И осјетит благородно,
И излитит чувства врја,
Чувства света, неумрла....
Све и за све Бог те дао,
Дивна, дична Црногорко!...
Бог те драги помогао!

J. Сукенић.

број имао прилога са антиаустријском садржином и да је услиједила интервенција њихових представника на Цетињу. Примјерци су могли бити повучени, а услиједила је и забрана растурања *Црногорке* у Аустрији. То се није могло објавити јавно, већ је нађена формулација: „Што се тиче *Црногорке* она за сада због њекијех узрока неће моћи излазити. Настанули као што се надамо и желимо згодније прилике *Црногорка* ће опет излазити и то одвојено од *Црногорца* на много већем формату као самосталан књижевни лист“.⁸ У прилог оваквог закључка говори и чињеница да је због оштрих чланака против аустроугарске политике и Турске, ускоро услиједила и забрана растурања *Црногорца*. Зато је лист у априлу 1873. године почео да излази под новим називом *Глас Црногорца*. Због блажих политичких ставова више није забрањиван у сусједним земљама.

Са престанком излажења књижевног листа, *Црногорац* обнавља рубрику за књижевност, и већ од броја 8. за 1872. годину у поднаслову поново пише: ‘недељни лист за политику и књижевност’. Наслиједио је то и *Глас Црногорца*.

У објављеним радовима из историје наше штампе *Црногорка* је третирана као први црногорски књижевни часопис. Ми смо овакав третман прихватили раније, задржавамо га и сада, мада је он релативно тачан, и може се оспоравати у погледу квалификовања листа као часописа.⁹

Црногорка је у свему била зависна од *Црногорца*; није имала своје посебно уредништво (уредник се није потписивао), већ је и њу уређивао Симо Поповић. Први број је разаслат свим претплатницима *Црногорца* са напоменом: „ко је неухтије примити, нека нам одмах поврати 1. број да знамо, коме ћемо је и даље шиљати“.¹⁰ Колики је био просјечан тираж листа, тешко се може утврдити. Познато је да је претплатника било 180, само у Котору их је било 11, а то је знатно мање него за *Црногорца*, који је у току 1871. године имао 703 претплатника.¹¹

8 *Црногорац*, Цетиње, 1/1971, бр. 1.

9 Мирослав Лукетић, Библиографија *Црногорке*, првог књижевног часописа Црне Горе. Библиографски ејесник, 1/1961, стр. 3-12.

10 *Црногорац*, 1/1971, бр. 25.

11 Др Ђоко Пејовић, *Развитак просвјете и културе у Црној Гори 1852-1916*, Цетиње, 1971, стр. 257.

Сви дописи, претплате и кореспонденција ван Црне Горе, упућивани су Уредништву *Црногорке* на Цетињу, а преко Петра Рамадановића, заступника у Котору. Претплата се примала само на пола године и износила је 1 фијорин и 50 новчића, а ко је наручио и *Црногорца*, добијао је попуст на *Црногорку* 50 новчића. „А да би могао сваки овај лист набавити, ставили смо му цијену са свијем малу“, каже се у огласу поводом изласка листа.

На првих девет бројева пише да се лист штампа у Државној штампарији на Цетињу, а на свим преосталим у Цетињској штампарији. Може се стећи утисак да се ради о двијема штампаријама на Цетињу. Утврђено је, међутим, да је на Цетињу у то вријеме радила само једна штампарија.¹² Вјероватно да ова промјена није случајна, већ је Уредништво то урадило намјерно, да се у сусједним земљама не каже да се један, овако политички ангажован лист, штампа у Државној штампарији. Из анализе слога и штампе може се закључити да је штампан у истој штампарији. Формат листа је 27,5x19,5 cm.

Пјесмом *Попутница Црногорки* Јована Сундечића, у којој се величају особине црногорске жене, на симболичан начин почела је прва страница листа. Уреднику треба одати признање што је, почев од избора наслова листа, па кроз неколико прилога настојао афирмисати врлине наше жене.

У *Црногорки* је сарађивало свега 14 аутора, од тога су са Цетиња били само књаз Никола и Марко Драговић, 7 аутора је из Боке и 5 је извањаца. Од аутора са стране најпознатији су сарадници: Јаков Игњатовић и Стеван Владислав Каћански, аутор анонимног путописа *Са равного мора у врлетну Црну Гору*. Он је посетио 1871. године први пут Црну Гору и присуствовао свечаностима поводом рођења престолонаследника Данила. Његова је и пјесма *Црна Гора...* објављена у бр. 3, која је потписана са 'Владислав'. Сундечић је, иначе, најактивнији сарадник листа; објавио је 15 прилога, од тога 12 пригодних и родољубивих пјесама. Три прилога потписао је шифром и ми смо утврдили његово ауторство. То су: *Црногорске јунакиње* (у пет наставака); *Италија* (Државописне цртице),

12 Др Нико С. Мартиновић, *Развитак штампе и штампарства у Црној Гори 1493-1945*, Београд, 1965, стр. 45-48.

објављен у бр. 1; *Galileo Galilei*, објављен у два наставка (бр. 15 и 16-17). Шифром *** је потписана и пјесма Николе Петровића *I. Август 1860*, објављена у бр. 4-5. Иницијали С. П. испод пјесме *Устани роде* су Сима Поповића. Он је писао и мање непотписане биљешке о разним догађајима у свијету, а сматрамо да је забиљежио једну народну пјесму, *Два Деспотовића*, у бр. 4-5, јер се такав закључак намеће из биљешке која је дата уз пјесму. Пажљивом читаоцу неће промаћи податак из биљежака које је Поповић писао да је аотиран Павловићев *Панчевац* и књига Светозара Марковића *Неколико чланака*, са напоменом да се може набавити код уредништва *Црногорке*. Преводиоца приповиједака Тургејева нијесмо утврдили. Пјесму *Приморка Црногорки*, која је потписана иницијалима Ђ. Ср. написао је Ђорђе Срдић.¹³ *Црногорка* је сувише мало времена излазила, и на ограниченом простору, да би се могла у потпуности сагледати њена физиономија и усклађеност са прокламованом програмском оријентацијом листа, поготово оног дијела који се тиче ангажовања домаћих литерарних снага и утицаја у својој средини. Без сумње, *Црногорка* носи печат књижевних и политичких гледања њених протагониста, Сима Поповића и Јована Сундечића.

Укупно је у *Црногорки* нотирано 66 библиографских јединица на 88 страна текста.

II

Требало је да прође више од дванаест година па да Црна Гора добије свој књижевни лист. Обећање Сима Поповића да ће се ускоро појавити засебан књижевни лист није се могло остварити. У овом раздобљу редовно је излазио само *Глас Црногорца*, и то са прекидом због ратних догађаја, од 1. октобра 1877. до 6. јануара 1879. године. Од друге периодике појавио се стручни часопис *Здравље* 1882. године и једно годиште календара *Орлић* (1885. године). *Глас Црногорца* је у том периоду објавио више књижевних прилога, од којих је најзначајнији Љубишина приповијетка *Поп Андравић нови*

¹³ Исто, стр. 137.

Обилић, приповијест паштровска друге половине осамнајестог вијека.¹⁴ Ово је прва и једина Љубишина приповијетка објављена у старој црногорској периодици за његовог живота.

Аутентично свједочанство о томе како је дошло до покретања нове Црногорке даје Симо Матавуљ у дјелу *Биљешке једнога писца*.¹⁵ У то вријеме била се на Цетињу окупила око књаза група књижевника извањаца, који су својим дјеловањем давали печат културном животу средине. Сам књаз Никола завршио је *Балканску царицу* и вршене су припреме за њено прво сценско извођење. Матавуљ наводи ријечи књаза:

„Ето у сусједству једнако говоре да ми само о злу мислимо, о рату! Тврде једнако да овијех пошљедњих година у моју државу није ништа урађено за културни напредак, премда има доказа много колико је учињено! Наумио сам дат један доказ више! Господине предсједниче (обраћа се Ј. Павловићу у својству предсједника Читаонице – прим. аут.), одмах сјутра поручите једну добру штампарију, коју поклањам друштву читаонице. У ту ће се штампарију штампат један књижевни лист, у који ћу и ја, колико будем могао, судјеловат. Има ве, фала богу, доста који умијете пером владат и лијепе ствари приказиват, да се народ наш и просвијетли и оплемени! Ја сам вазда вјерова да је перо силније него мач; да то нијесам вјерова, не бих га се лаћа. Чусте ли у моје дјело ће рекох: да је наша земља не само јуначко гнијездо но и гај пјевача! ... Ја желим да тај лист почне излазит, ако је могуће, још од Нове године! Примате ли се за главног уредника, г. Јово! — Врло радо! — рече Павловић ...“

Књажево обећање и замисао су ускоро били остварени. Јован Павловић, који је уједно био и уредник *Гласа Црногорца*, иступио је са најавом о покретању *Црногорке* и њеним програмом.¹⁶

14 *Глас Црногорца*, бр. 6-12/1874.

15 С. М., *Биљешке једног писца*, Матица српска, 1969, стр. 227.

16 *Глас Црногорца*, бр. 52, 1883.

Цитираћемо изводе из Павловићевог текста који га карактеришу као писца и приказују његова гледања на улогу Црне Горе у развоју књижевности код нас и шире. Павловић пише:

„... бојеви су престали, мирна су времена наступила; опет се пјева и запјева и мисли се мисле свакојаке. Није ли времје, да се и *Црногорка* чује, да се и она опет појави? А на што и рашта? запитаће многи. Зар немамо већ довољно књижевних листова? Имамо их. Има и ваљаних међу њима, који с достојанством своје мјесто запремају. Али потреба из које ниче *Црногорка* особите је природе. Она ниче на земљишту онога дијела нашега народа који је до данас Српству много привриједио својом јуначком борбом, но који још није примио сав свој таленат у састав културног живота српскога народа. Може ли се Црној Гори одрећи, да умљем својим засијече у колосјек душевнога живота нашега народа, и свој дио унесе у културну зграду, на којој раде просвјетљени умови његови? Не може се и не смије, јер гдје је *Горски вијенац* оплетен, гдје су никле Љубишине приповијести, ту се претпостављати мора, да су све прилике подобне, које и на књижевном пољу рађају људе великијех, оргиналнијех дјела ... У *Црногорки* отворам поље за радњу умова црногорскијех у том правцу. Нек се у њој огледа сав свијет душевнога живота, са цијелим садржајем мисли и осјећања, којим живи наш народ на овијем странама. Нека се у њој отворе врела нашега народнога живота у прошлости и садашњости, из којих ће вам временом синнути потпуна слика нашег историјскога развитка. Нека се из ње виде погледи црногорскијех умова на сва сувремена питања, којијема се наш и инострани свијет занима на пољу литературе. Нека се чује слободни суд црногорски о предметима и појавама дневне књижевности наше и туђе. У то име *Црногорка* ће доносити производе лијепе књижевности у везаном и невезаном слогу, као: разне појетске саставе, умјетне и народне, пјесме лирске и епске, драматска дјела, приповијетке и т. д. Доносиће расправе о појединим

неосвијетљеним питањима наше историје, саопштаваће разна градива за боље познавање наше прошлости; доносиће расправе о појединим питањима наше књижевности, а по потреби освртаће се и на страну књижевност. Доносиће критичне претресе појединих дјела наше књижевности, и биљежиће вјерно све што се у њој појави“.¹⁷

Први број *Црногорке, листа за књижевност и забаву*, појавио се на Цетињу 12. јануара 1884. године. Излазио је редовно сваког четвртка на осам страна, а пет пута се појавио са додатком од још четири стране. У 1884. години изашло је 45 а у 1885. години укупно 25 бројева. У Црној Гори комплет *Црногорке* има само Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“ на Цетињу. Претплату из Црне Горе и сва писма и кореспонденцију примио је лично уредник. Претплата из Србије упућивала се Велимиру Валожићу у Београду, а из свих осталих крајева Петру Рамадановићу у Котору. Све књижаре и новинске експедиције примале су претплату на *Црногорку*. У жељи да настави континуитет са *Црногорком* из 1871. године, први број листа је разаслат свим њеним првим претплатницима, као и претплатницима *Гласа Црногорца*. Већ у другом броју, Уредништво упозорава читаоце да пожуре са претплатом, јер ће трећи број штампати само у онолико примјерака колико буде пријављених претплатника. „Публика наша могла је већ увидјети озбиљну намјеру, која је скопчана с издавањем тога листа, а може већ судити од прилике и о садржају и тенденцијама његовим ...“ каже се, поред осталог, у објављеном позиву. Овај други број штампан је на 12 страна и Уредништво саопштава да ће и убудуће настојати да учини више него је обећало.

Од почетка излажења *Црногорку* су мучиле финансијске тешкоће, јер је, и поред пропаганде и повољне оцјене у журналистичким круговима, број претплатника био јако мали. У нади да ће се ситуација побољшати, уредник и сарадници су радили без икакве накнаде. Упркос свега тога, Павловић је био приморан да у 20. броју на првој страни објави „Мртвачки оглас“ *Црногорки*. Оглас је

17 Наведено према: Душан Вуксан, *Преглед штампе у Црној Гори, Цетиње, 1934*, стр. 86-87.

по много чему карактеристичан, даје оцјену ондашњих прилика и гледања на књижевност, на однос према Црној Гори и њеним напорима у културном развоју. Многе констатације изнијете у овом огласу су актуелне и данас и историчар књижевности их не може заобићи. У жељи да упознамо читаоце са основном садржином огласа, цитираћемо неке његове дјелове:

„... Кад сам по године покренуо *Црногорку*, имао сам на уму да преко ње послужим развиту умнијех сила црногорских синова на књижевном пољу и да упознам свијет српски и словенски са душевним кретањем народа црногорскога ... Ради опстанка листа нијесам могао рачунати на Црну Гору. Знао сам добро, да Црна Гора не може о себи издржавати ниједнога листа. Али сам рачунао на народ српски, па и на словенски, коме је *Црногорка* у равној мјери намјењена. – Преварио сам се у рачуну. Народ српски – о осталим Словенима и да не зборим – неће да чита *Црногорку*. Ја тако морам судити по томе, што *Црногорка* до данас, за ово по године, није стекла више од 85 претплатника ... Питао сам се више пута што може бити узрок томе? па сам увијек долазио до овога закључка: или не ваља *Црногорка* или (Боже опрости!) не ваља нешто у народу српском ... Да видимо! – Народа српскога има пет милиона. Да Бог да га било и више, али књижевност српска од то пет милиона не може да ухвати ни неколико стотина, а *Црногорка* ни једну стотину! Гдје је тај народ и што чини? Чита ли што и занима ли се чим? – О томе би се могло писати са сваке стране, али мени се не мили. Остаћу само при књижевној страни. – Тежимо за јединством народним, а не хоћемо или не умијемо да га изведемо ни ондје гдје нам нико у том не смета. И сама књижевност наша као да има своје географске међе ... Такозвани горњи слојеви нашег народа, који би по својој интелигенцији и материјалном стању у првој линији позвани били да издржавају нашу књижевност, не маре за своје, омаловажавају своје, нагињу к туђему. Увјерен сам, да би се на хиљаде НАНА и ПО-БУЉА нашло на столовима

интелигентних имућних српских породица, и да се у хиљадама егземплара растурају извјесни њемачки, француски и италијански часописи по српским кућама. Немам ништа против ових потоњих, ако су добро одабрани, јер не спадам међу оне, који туђу књижевност одбацују само зато што је туђа. Али ко своје одбацује само зато што се зове његово, а туђе прима и издржава само за то што је туђе, тај ради хотимице или нехотице о пропасти свога народа, јер одбијати се од свога а приклањати се туђему, не марити и не пазити своје рођено а савијати се око туђега, значи одрећи се себе сама. Народ најприје пропадне кад сам себе изневјери, изда. – Укратко: *Црногорка* не ће више излазити, јер је српски народ не треба. За љубав 83 претплатника није вриједно издавати листа, све да се издавачу пресипа у шпагу ...“

Послије овога огласа изашла су три броја и у 23. броју листа уредник обавјештава читаоце да из узрока који су наведени у броју 20. *Црногорка* неће више излазити. Што ипак, није дошло до престанка излажења листа, заслуга је књаза Николе, који је наредио да се из његових средстава финансира дефицит и то све док број претплатника не буде толики да може обезбиједити самостално одржавање. Тако је *Црногорка* излазила цијелу 1884. годину и закорачила у 1885. придржавајући се истих програмских начела и уз позитивну оцјену критике и читалаца. Без обзира на то, и даље је имала мали број претплатника и Павловић се још једном обраћа јавности с позивом на претплату. „*Црногорка* је навршила прву годину свога живота. — За то вријеме она је један пут обамирала, али је љубавним дахом с пријестола црногорскога опет у живот повраћена. — Том даху има се благодарити, што ће *Црногорка* у другу годину ступити. По одзиву од стране народа нашега она то не би могла учинити, јер одзив је тај и сад још слаб ...“ , каже се, између осталог, у објављеном огласу.¹⁸ Уредништво је смањило и претплату на лист са 6 на 4 фиорина годишње и у току 1885. године понављало позиве на претплату.

18 *Црногорка*, број 45 за 1884. год.

Без обзира на тешкоће у погледу финансирања листа, престанак његовог излажења везан је за друге разлоге. Изненада, без икакве претходне најаве *Црногорка* је са својим 25. бројем, од 4. јула 1885. године, престала да излази. Већ 11. јула исте године појављује се нови књижевни лист *Зета* под уредништвом Филипа Ковачевића. У том првом броју саопштава се читаоцима сљедеће: „Црногорка је престала излазити с пошљедњим 25-тим бројем. По договору са уредништвом новог књижевног листа *Зета*, који је данас почео излазити на Цетињу, претплатници *Црногорке* добијаће тај нови лист у замјену за *Црногорку*.“

Разлози престанка излажења се не дају, а тумачења су била разна. Трифун Ђукић сматра да су поред финансијских тешкоћа на престанак излажења листа утицали и сами сарадници својом неажурношћу.¹⁹ Матавуљ тим поводом пише: „На крају љета аустријске власти забранише *Црногорци* улазак, те се претвори у *Зету*“.²⁰ Како смо утврдили, најмјеродавније је мишљење Марка Драговића који о томе вели сљедеће: „... Сад ћу ја навести мојим читаоцима оно што сам чуо: У двадесет првом броју *Црногорке*, на првом мјесту, напечатана је пјесма. Ј. Поповића – Липовца *Манита мајка*. У тој пјесми се не каже ко је била та манита мајка ни окле је била; у пјесми се прича како је она поманитала за својим објешеним сином Јанком, па су је довели к свецу у Острог дако би се од манитила излијечила. Грозна је то пјесма и грозан догађај, који се у њој пјева ... Без даљега објашњења казаћу да сам чуо, да је ова пјесма била узроком престанка излажења *Црногорке*. Док је ова пјесма прокоментарисана ће треба и како треба, провукло се неколико бројева *Црногорке*, па је тада морала престати.“²¹

Проучавајући *Црногорку* и радећи њену библиографију, дошли смо до једног изузетно интересантног и важног податка, који потврђује Драговићеву тврдњу и расвјетљава овај проблем. Наиме, Павловићеви примјерци *Црногорке* су такође прави раритети. У Југославији их има свега неколико а у Црној Гори комплет посједује

19 Т. Ђукић, *Преглед књижевног рада Црне Горе*, стр. 263.

20 С. Матавуљ, *Биљешке једног писца*, СКЗ, 1969, стр. 281.

21 М. Драговић, *Један приложак...*, стр. 377.

Изази сваког четвртка
на пијелом табаку.
Страје за *Црну Гору, Ау-*
стро-Угарску, Боску и Хер-
цеговину.

годишње . . . 6 евра,
на по године . 3 " "
и а четврт године 1 " 50.
Свакој години 20 ден,
на по године . 10 " "
на четврт године 5 " "
све друго земље 20 евра,
годишње.

ЦРНОГОРКА

ЛИСТ ЗА

КЊИЖЕВНОСТ И ЗАБАВУ.

Уредник:

ЈОВАН ПАВЛОВИЋ.

Претплата из Србије у
и сва писма шаљу се са-
мом уреднику.

Претплата из Србије у-
пућује се Велимиру Вало-
вићу у Београд, а из дру-
гих крајева под адресом
Р. Рамадановић Саваго
за „Црногорку“).

Претплату примљу сви
наши књижари и поштар-
ске агенције. Неотра-
кирана писма не примљу
се.

Број 20.

ЦЕТИЊЕ, 7. Јуна 1884.

Година I.

МРТАЧКИ ОГЛАС „ЦРНОГОРЦИ“.

Навршиће се скоро по године како „Цр-
ногорка“ излази. За то вријеме она је стекла
довољно искуства, да може сама себи судити:
ваља ли јој и даље „бити на“ не бити“.

Кад сам прије по године покренуо „Цр-
ногорку“, имао сам на уму да преко ње по-
служим развиту умнијех сила црногорских си-
нова на књижевном пољу и да упознам свијет
српски и словенски са душевним кретањем на-
рода црногорскога.

Је ли „Црногорка“ као што ваља одгово-
рила тој цијели за ово по године, то нека пре-
суде други. Моје је, да с благодарношћу при-
знам несвободни труд и добру вољу синова цр-
ногорских и пријатеља њихових, који су до
данае радили на овом листу.

Ради оистанка листа нијесам могао рачу-
нати на Црну Гору. Знао сам добро, да Црна
Гора не може о себи издржавати ниједнога ли-
ста. Али сам рачунао на народ српски, на и
словенски, коме је „Црногорка“ у равнотј мјери
намјјењена.

Преварио сам се у рачуну. Народ српски
— о осталим Словенцима и да не зборим — не ће
да чита „Црногорку“. Ја тако морам судити по
томе, што „Црногорка“ до данас, за ово
по године, није стекла више од 83 претплат-
ника.

Кад сам потоњи пут о овом за уреднич-
тво веома непријатном појаву зборио, ја сам
се тјешно свачим што ми је могло насти на
намет за извјешје тако слабога одзива на „Цр-
ногорку“.

Данас се не могу тјешити ничим, јер по-
годишње искуство сатира сваку утјеху.

Ваља ми признати на голо: народ српски
не ће да чита „Црногорку“. Доказ томе: 83
претплатника!

Питао сам се више пута: шта може бити
узрок томе? на сам увијек долазио до овога

закључења: или не ваља „Црногорка“ или (Бо-
же ошрости!) не ваља ништо у народу српском.

Колико је сваком човјеку мило да му иде
од руке посао кога се лати, на и мени „Цр-
ногорка“ којој сам уредник, ипак бих радији
био, да она не ваља, него да се због ње мора
рећи да народ српски не ваља.

Ја то и не велим, ни дао Бог! Било би
ансурдно напаст на народ и рећи да чита народ
један за то не ваља ништо не хоће да чита овај
или онај лист; на кад би још то рекла редакција
тога листа, гдје би јој био образ?

Узимам ријеч натраг. Али ако се и за
„Црногорку“ не може рећи да не ваља, гдје
би онда лежала кривица слабог одзива на њу?

Јавни књижевни суд добро се изразио о
„Црногорци“ већ при самом појаву њеном;
листови наши и страни похвалили су је, а др-
жам да јој при том нијесу ласкали за то што
се зове „Црногорка“. И од појединих књи-
жевника наших, јакога темела и гласа, имам
доста писмених и усмених увјеравања, да је
„Црногорка“ добар лист.

Кад је народ српски ваљан, а „Црногор-
ка“ добар лист, за што онда тај народ не ће
да чита „Црногорку“?

Да није „something rotten“, да није не-
што труло у том народу?

Да видимо!

Народа српскога кажу да има пет милио-
на. Да Бог да га било и више, али књижевност
српска од то пет милиона не може да ухвати
ни неколико стотина, а „Црногорка“ ни једну
стотину! Гдје је тај народ и што чини? Чита
ли што и занима ли се чим?

О томе би се могло писати много са сва-
ке стране, али мени се не мили. Остају само
при књижевној страни.

Тежимо за јединством народним, а не хо-
ћемо или не умјемо да га изведемо ни ондје
гдје нам нико у том не смета. И сама књиже-
вност наша као да има своје географске мјесте.

само Централна народна библиотека СР Црне Горе „Бурђе Црнојевић“ на Цетињу. Број 21, који је изашао 6. јуна 1885. године, као што се види из фотокопије, на уводном мјесту доноси пјесму *Манита мајка* од Ј. Поповића – Липовца.²² Завршетак пјесме објављен је на другој страници. Послије овога броја изашла су још четири редовна броја и посљедњи број је 25. Читајући пјесму *Манита мајка* није се тешко убиједити да се у њој алудира на Аустрију и да је њена садржина антиаустријска.

Ради Липовчеве пјесме *Манита мајка* број 21. је био, заиста, забрањен. Дошло је до његовог прештампавања и мијењања уводника. То смо открили сасвим случајно. У фонду дупликата Централне народне библиотеке налази се и један некомплет овог часописа, који је на срећу имао број 21, али са новим уводним текстом. То је, уствари, примјерак који је званично растурен као редовни број и који је изашао 9. јуна, али без *Маните мајке*. На уводном мјесту уредништво се обраћа читаоцима *Црногорке* сљедећим текстом: „Због некијех неприлика, које се нијесу могле напријед видјети нити отклонити када су настале данашњи број *Црногорке* није могао изићи у четвртак, кад му је вријеме, него излази данас у недјељу“.

Дакле, из овог званичног обавјештења негира се излазак 21. броја са Липовчевом пјесмом. То је, несумњиво, урађено под притиском аустријских представника, који су били акредитовани на Цетињу и који су одмах реаговали и захтијевали да се број повуче.

Умјесто пјесме *Манита мајка* Уредништво објављује пјесму *Човјек* Филипа Ковачевића. Објављивањем ове пјесме, коју из његовог опуса сматрамо најуспјелијом, уредништво је на најбољи могући начин одговорило на забрањивање листа. Пјесма је написана под утицајем Његоша и представља апотеозу слободи и човјеку.

Проналаском овог броја *Црногорке* коначно је ријешено питање узрока њезина престанка излажења. И забрањени и новоштампани бројеви значе праву рјеткост и јединствени су примјерци цензуре код нас.

22 Јован Поповић-Липовац је по много чему занимљива личност. Његов животопис заслужује монографску обраду. Био је веома активан сарадник и *Црногорке* у којој је објавио 27 својих пјесама и неколико превода са руског језика.

Тако се израз „због њекијех неприлика“ код *Црногорке* Поповића и код *Црногорке* Павловића употребљавао као објашњење узрока забране растурања гласила и њиховог престанка излажења.

Закључно са 23. бројем, *Црногорка* се штампала у Државној штампарији, а сви преостали бројеви у штампарији Цетињске читаонице, која је набављена из средстава књаза Николе. Услед уређења нове штампарије, у јулу мјесецу, дошло је до извјесног закашњења у излажењу листа а направљена је и грешка у пагинацији, за 100 бројева, која није исправљена до краја излажења листа. У 1885. години дошло је до измјене поднаслова и умјесто ‘лист за књижевност и забаву’ стоји ‘лист за књижевност и поуку’. Формат листа је 30x22 см. Из рубрике ‘Кореспонденција’ види се да је Уредништво за 1884. годину посебно штампало садржај *Црногорке* и упутило га претплатницима. Услед тога што архива листа није сачувана, рубрика ‘Кореспонденција уредништва’ пружа веома интересантне податке о дистрибуцији листа, сарадницима и начину комуницирања са читаоцима. Запажа се веома брижљив однос Јована Павловића према писмима и жељама својих читалаца. Он је редовно обавјештавао о свим пропустима у листу, закашњењима у излажењу и тешкоћама финансијске и друге природе. А њих од самог почетка није било мало. Карактеристичан је у том погледу објављени текст у посљедњем, 25. броју, који не садржи наставке радова Лаза Костића, Сима Матавуља и Марка Драговића, главних сарадника *Црногорке*. Тим поводом Павловић каже: „Није нам мило, али морамо изаћи с истином на сриједу: наши драги и врло поштовани сарадници уобичајили су да раде своје послове парче по парче, сваки пут таман онолико колико треба за број те ће изаћи ... Наравно да они нијесу криви за то, него ми, што смо пуштали у лист радове, од којих немамо цјелину у рукама. То се више неће догодити. Од сад ће у лист улазити само оно, од чега имамо цијели рукопис у рукама. Молимо све претплатнике за извињење.“ Поред осталог, ово је још један доказ да у моменту излажења посљедњег броја листа уредник није знао да ће *Црногорка* морати престати да излази, јер у противном не би имао потребе да даје оваква објашњења. Више од половине

Миле свакое поштом
полем табалу.
Јо ва Црну Гору, Ас-
тарску, Виску и Цр-
ну
шва . . . 4 сер.
а годиње . . . 2 п
торт годиње 1 п
ку и све друге земље
шва . . . 10 оршана
годиње 8 п
и држења 4 п
лау.

ЦРНОГОРКА

ЛИСТ ЗА

КЊИЖЕВНОСТ И ПОУКУ.

Уредник:

ЈОВАН ПАВЛОВИЋ.

ј 21.

Цетиње, 6. јуна 1885.

Година II.

Претплата на Црну Го-
ру и сва писма шаљу се
само уреднику.
Претплата на Србије у-
пућује се Вештаку Вла-
дику у Виноград, а на дру-
гих крајева пох адресом
Г. Радаковићу Спатар-
ца (Црногорку).
Претплату примљују сви
тако књижари и депе-
ширски агенције, Не-
официјална писма по кра-
ју се.

СЛИКЕ ИЗ ЖИВОТА.

(ПОД МАНАСТИР ОСТРОГ).

Манита мајка.

Маните воде пут циљно жону
На пола гогу — неодрасну.
Јусти јој први пријех воста
Иза лако пави; а суза роса
Крхаво ково и бајудо лице
И ово мутно и чрешавице.
Чешорна чепа, погледа страшно,
Израза жукина, лица угасна.
Устима подрим врхавици нео
Копрону смрти брине ситно.
На једног њега, јусти се погле,
Добро ково рудо јој стела . . .
Тину је добра волаку муди
Тек да у сјењу ном по муди,
Јер кад брешно на му шави
На ови кра јој воста еша,
Устима шена гуета шавени.
То вршено болно — за час онјени,
На вешки клевету тавом се бије
Док краи мало по шавије,
Тек тад јој свијест мало проека,
Манитау да час из главе шави,
На прста јадна и сива шави
Насрела која ерде јој шави . . .
Ах т рва бјешта војни чави,
Када је овако шавишну шави:

„Што ти је жено, кава те хута
Мори и шити ерде овог дута,
То шити горе у шити сејана
Манита бјешта јој е гордо шави?“

„Што ми је? питаг јадну ма свијест?
Нитан ми зависти право не бијеш!
Нитан ми зависти?.. нитан ми риваг?..
Нитан ми шави, и жуда шави
Прод ота шави шавишна танка,
На шави шави ах сива Јави,
Мог сива, жртва шавишна страсти,
Мог сива, жртва шавишна шави,
Мог сива, чедо шавишна ервене,
Мог сива, жртва шавишна шави . . .
Он шави . . . гледа . . . сузаво му око.
Гледа пут шави тако шавишно,
Гледа на шавишна шавишна Творца
Гледа пут шавишно — на Црногора!
Он шави: шави! . . . шавишна шавишна!
Суза му тошави шавишно шави.

Удах му тошави шавишна,
Од шавишна му се душа шавишна.
На шавишна шавишна шавишна,
Веш грив шавишна . . . шавишна шавишна! . . .
Гле јавишно шавишна . . . гле шавишна шавишна
Страшна шавишна шавишна — шавишна шавишна,
Јусти шавишна шавишна шавишна му шавишна,
Бржави шавишна шавишна му шавишна,
Он му шавишна — јавишна му шавишна
Тек да не шавишна — тек да не гледа . . .
Гледа шавишна шавишна . . . шавишна му шавишна
Шавишна шавишна шавишна шавишна!
А ово мутно, шавишна шавишна,
На шавишна шавишна шавишна шавишна.
Устима шавишна шавишна шавишна:
Мани се мајко у шавишна шавишна!“

„На шавишна шавишна, на му се шавишна
Даво шавишна — шавишна шавишна!“

„Гле шавишна шавишна . . . шавишна шавишна!
Доста си јавишна шавишна шавишна
Доста си јавишна шавишна шавишна!
Бјешта си е шавишна шавишна шавишна!
Нитан ми шавишна шавишна шавишна!
Ошавишна си — он му шавишна!
Ошавишна си — ерде му шавишна!
Нашавишна си — шавишна га шавишна!
Побјешавишна си — шавишна му шавишна!
Објешавишна га — јавишна му се шавишна!
Ах шавишна шавишна, ти се шавишна,
Пошавишна шавишна — шавишна шавишна!“

„Ма шавишна шавишна, шавишна се шавишна,
Даво шавишна — шавишна шавишна!“

„Манишну лу се, шавишна до шавишна
Престо не шавишна да шавишна,
Небо не шавишна шавишна се шавишна
Те шавишна шавишна — те шавишна шавишна!
Шавишна шавишна и суза шавишна.
Жалости мојој шавишна не шавишна,
Отворити лу од суза шавишна,
Потошавишна лу се шавишна шавишна
Јусти шавишна шавишна шавишна је шавишна
И шавишна шавишна шавишна шавишна!
На лу шавишна, да шавишна шавишна,
Сва шавишна шавишна шавишна шавишна . . .
Да шавишна! И то шавишна ми шавишна.“

Оригинална и промијењена насловна страна 21. броја Црногорке (1885.)

Почео је издавати у Цетињу
 у септембру 1885. године.
 Издаје се Црну Гору, Ау-
 стро-Угарску, Босну и Хер-
 цеговину:
 годишње . . . 4 фр.
 на по године . . . 2 " "
 на четворо године 1 " "
 За Српску и све друге земље
 дошлицом . . . По еранака
 на по године . . . 8 " "
 на три мјесеца 4 " "
 у ланту.

ЦРНОГОРКА

ЛИСТ ЗА
КЊИЖЕВНОСТ И ПОУКУ.

Уредник:
ЈОВАН ПАВЛОВИЋ.

Претплата из Црне Го-
 ре и сва писма шаљу се
 самом уреднику.
 Претплата из Србије у-
 пукује се Вољачицу Или-
 жичу у Београд, а из дру-
 гих крајева под адресом
**P. Ramadanović Sastava-
 ca, Црногорци.**
 Претплату обрађује ова
 редакциона експедиција. Ре-
 фракцирана писма не при-
 мају се.

Број 21. Ц е т и њ е, 9. Јуна 1885. Година II.

Читаоцима „Црногорке.“

Због њеких несприлика, које се нијесу могле напријед видјети нити отклони-
 ти када су настале, данашњи број „Црногорке“ није могао изићи у четвртак, кад
 му је вријеме, него излази данас у недјељу.

Ц е т и њ е, 9. Јуна 1885.

УРЕДНИШТВО.

Ч О В Ј Е К.

Подвржен је промјени времена :
 Сили вјетра, доњани громава,
 Љетној жези и зимској студени.
 Голе хриди и зелени дузи,
 Стрме горе и широка поља,
 Сува мјеста и мочали тешко :
 Његовијем титрају се бићем
 И своје га угодбе лицу.
 Бадњи, трње, змије и јакрепи —
 Смстају му, задијевају га :
 Од свачега треба да се брани,
 Или свему да се прилагоди
 Ка' остала друга животиња,
 Ако му је мило живовање.
 Ка' живина рађа се и умре, —
 Ни донесе, ни штогод понесе.
 Јади оње сврхе у нарави
 На свјет дође : да у друге живот
 Свој подмлади, — а са њега пође :
 Свој подмлатку да мјесто уступи.
 Она борба вјечна, непрекидна,
 Којом нарава своју мету врши,
 Ни човјек оставила није.
 Зар се тако не боре и људи ? —
 Један пада, а други се диже . . .
 До душе је влада исто сунце,
 Ал' ако ће једног да огрије, —
 Мора другом да сједи и зађе.

Потуру се сале и народи,
 На у кога веће има снаге,
 Вазда живи на рачун другога.
 Цразакоп је један за свакога :
 За живину као за биљну,
 За њих двоје као за човјека.
 Но бадава — ка' у инд овељу,
 Што га веже за друге створове, —
 Човјек олет животиња није,
 Ни се може сматрати примјером
 Савршене животне природе.
 Самостална у слободи својој,
 Он другачије образује царство,
 Него што је царство магарача,
 Или оних злосретних мијума,
 Те прекину гркљан у бриваљу.
 То се царство зове ч о в ј е ч а с т в о,
 И у њему нико нема права
 Да дарује — до човјека сама.
 Дух и разум и воља његова
 Заносе га у бескрајни простор
 Васноне, да мјери висине
 И кретања најдаљих звијезда.
 Земља му је поприште јуначко,
 Да на њојин своје моћи куша,
 А небеса огледало сјајно,
 Ће назиро своју велјичицу,
 На се мучи, на на земља ради

претплатника јављало се кроз рубрику ‘Кореспонденција’. На основу тога може се извући закључак да је *Црногорка* слата у више од 40 мјеста у земљи и у 6 мјеста у иностранству. Сва већа мјеста у слободном дијелу Црне Горе и Боке примала су лист, посебно су биле претплаћене читаонице. Тако већ у другом броју Уредништво одговара Читаоници Улцињ: „Примили смо новац и поручили смо новине које желите имати. *Глас Црногорца* и *Црногорку* јуче смо послали. Сретно да Бог да“.

Књижевна критика је оцијенила *Црногорку* као добро уређени лист, са доста интересантном садржином и са више значајних литерарних прилога, који су се уклапали у њену општу програмску оријентацију. У укупно 70 бројева *Црногорке* објављено је преко 500 разних прилога, а број наших и страних аутора – сарадника листа је већи од 50. Тенденција уредника да подстиче стваралаштво домаћих снага огледала се у присутности на страницама листа више црногорских пјесника, који, на жалост, нијесу достигли запаженији умјетнички домет. Домаћи писци су објавили у листу око осамдесет пјесама разне садржине. Најагилнији су били Јован Поповић – Липовац и Филип Ј. Ковачевић. Књаз Никола је објавио пет пјесама и одломак из *Балканске царице*. У *Црногорки* су први пут објављене и двије Његошеве пјесме: *Србин Србима на части захваљује*, коју је у Баошићима пронашао др Иво Стефановић, и пјесма *О Свевишњи Творче непостижни*, пронађена у Цетињском манастиру. Неколико пјесама потписано је псеудонимима и шифрама, које смо успјели да ријешимо. Интересантан је у том погледу псеудоним ‘Никац од Ровина’. У збирци псеудонима код Пера Шоћа, а и код других, правилно се наводи да је то Милутин Томић. Међутим, то важи за прилоге који су објављени најмање двадесет година касније (М. Томић је рођен 1882.)²³ Ми смо утврдили да је то псеудоним Лазара Томановића, који је објавио пет својих пјесама и неколико пријевода пјесама Гетеа и Шилера. Ни у једном другом листу Томановић се више није потписивао овим псеудонимом, а нијесмо забиљежили да је више и објављивао поезију. Слична је ситуација и са уредником

23 Божовић Петар, *Антологија црногорских пјесника...*, 1927, стр. 138.

листа Павловићем. Пјесма која је изашла на уводном мјесту првог броја листа под називом *Из пјесама једног пропалог пјесника*, потписана је била само знаком питања. Њу, и још двије друге анонимне пјесме написао је Павловић, а у другим часописима се као пјесник није више јављао. Његова пјесма, објављена у првом броју листа и на уводном мјесту, изазвала је чуђење на Цетињу, јер је својим песимизмом јавно одударала од прокламованог програма *Црногорке*.²⁴ Под псеудонимом 'Приморац' двије пјесме објавио је Симо Поповић,²⁵ а има и још неколико других аутора који су се потписивали псеудонимима или иницијалима, а које смо успјели да разријешимо. Од Црногораца у листу се први пут јављају: Саво Рачета, Марко Врбица, Стево Врчевић, Живко Драговић. Оригинална приповијетка заступљена је Матавуљевим дјелима *Милош од Поцерја* и *Ускок Јанко*, и са двије приче од Филипа Ј. Ковачевића и Марка Драговића. Лазар Томановић огледао се у неколико путописа које је објавио под иницијалима или анонимно. Из области књижевне теорије и критике запажена је студија Лаза Костића *Гете и његова народна свијест*, у којој је извршио познати напад на Бранкову поезију, а побудила је Томановића и Поповића – Липовца да тим поводом отворе полемику са Костићем, иступајући у заштиту Бранковог дјела (в. *Зета* 1885). Студије *Мозак и срце у књижевности* и *О пјесништву наших дана*, које су се у наставцима из броја у број објављивале у *Црногорки*, Павловић није успио да заврши. У листу је објављен и већи број књижевних приказа књига, часописа, некролога, као и рубрика 'Библиографија' у којој су аотиране нове књиге. Вођена је и полемика о језику између Ј. Павловића и Л. Томановића, која је по много чему и данас актуелна и импонује коректношћу и културом вођења дијалога. Избор из стране књижевности разноврстан је и доста богат. Павловићевом заслугом на Цетиње су стизали многи страни часописи и новине, а наручивао је и књиге, те му је то, поред широке ерудиције, омогућавало да врши избор из стране литературе. У пријеводу Лаза

24 Сима Матавуљ, *Билешке једног писца*, СКЗ, књ. 36, стр. 240.

25 Псеудоним 'Приморац' разријешао је М. Драговић. Видјети: Један приложак... *Књижевни лист*, I/1900, стр. 322; Новак Р. Миљанић тврди да је то Лазар Томановић, видјети: Библиографија радова др Лазара Томановића. *Бока*, V/1973, стр. 125, али не наводи извор.

Костића објављивана је у наставцима Шекспирова трагедија *Хамлет*, затим прича *Кладенац и шеталица*, Едгара Поа, девет пјесама Гетеа у пријеводу Л. Томановића и Ф. Ковачевића, пјесме Шилера и Ленауа. Француска проза заступљена је Вождом и Пикаром, у пријеводу Матавуља и Ковачевића. Томановић је још превео пет пјесама Карере и Леопардија. Лабуд Врбица превео је са оригинала, у четрнаестерцу, Хомерову *Илијаду*. Руску поезију преводили су: Јован Поповић – Липовац и Марко Врбица. Заступљени су: Љермонтов, са пет пјесама и Сумароков с једном пјесмом. Од руских прозаиста превођени су: Гогољ, Тургењев и Голенишчев – Кутузов. Од других словенских књижевника преведен је само Адам Мицкијевич; Павле Аполонович Ровински објавио је, уз предговор, збирку народних пјесама из Васојевића. У листу се први пут јавља и позоришна критика из пера Јована Павловића, која се односи на приказ представа *Балканска царица*, *Максим Црнојевић*, и других. Из области филозофије објављена је студија *Сократ, његов живот, карактер и наука* Филипа Ковачевића и расправа *Жена по Шопенхауеру*, заједнички рад Павловића и Матавуља. Марко Драговић објављује више прилога из историје Црне Горе, од којих је нарочито запажен рад *Митрополит црногорски Василије Петровић*.

III

Послије забране растурања *Црногорке* у Аустрији лист је морао престати са излажењем, и, као што смо већ навели, посљедњи, 25. број, изашао је 4. јула 1885. године. Да би се очувао континуитет у излажењу књижевног гласила, покренут је нови лист *Зета*. Њезин први број је изашао 11. јула исте године на Цетињу. У њему је објављен оглас, у коме се читаоци обавјештавају о покретању новог књижевног листа, а штампан је и програм који гласи:

„Зета ће излазити један пут у недјељи, и то четвртком, на цијелом табаку, и доносиће производе лијепе књижевности наше у везаном и невезаном слогу, као: разне поетске

саставе, пјесме лирске и епске, драмска дјела, приповјетке итд.; доносиће расправе о појединим неосвијетљеним питањима наше историје и саопштавати разна градива за боље познавање наше прошлости; доносиће расправе о појединим питањима наше књижевности, а по потреби освртаће се и на страну књижевност; доносиће критичке претресе појединих књижевних дјела наше књижевности и биљежиће вјерно све што се у њој појави“.

Цитирани пасус преузет је дословно из програма *Црногорке*, само што су изостављена Павловићева гледања на шири значај листа и на улогу Црне Горе у развоју црногорске књижевности. Према томе, *Зета* је имала исти програм као и *Црногорка* и у њој је настављено са објављивањем свих недовршених чланака и прилога из *Црногорке*. И њу су мучили исти проблеми као њену претходницу. Зашто се, и поред великих тешкоћа финансијске и друге природе, појавио нови књижевни лист, могу се навести неколика разлога: за Црну Гору је било и те како важно да има своје књижевно гласило, да би, у првом реду, подстицала развој културе и књижевног стваралаштва у својој средини; било је неопходно завршити неколико литерарних прилога који су остали незавршени у *Црногорки*, а постојала је и обавеза према ранијим претплатницима. Јован Павловић, добро познат јавности због својих антиаустријских назора, није био пожељан за уредника новог листа, а поред тога био је и оптерећен другим одговорним дужностима, јер је већ у септембру 1885. године именован за ‘управитеља министарства просвјете и црквенијех послова’. Зато је за уредника *Зете* требало тражити другу погодну личност, а то је био Филип Ј. Ковачевић. Он је радио у уредништву *Црногорке*, сарађивао у листу и уз Павловића стекао одређена искуства у његовом уређивању. Пишући о *Зети*, више аутора је констатовало да је њу фактички уређивао Јован Павловић, а да се Ковачевић само формално потписивао на листу. Такав закључак је изведен из писања Марка Драговића, а пренијели су га Д. Вуксан и други.²⁶ Ми сматрамо да је таква тврдња без основа и да са пуним правом Филипа Ј. Ковачевића

26 Д. Вуксан, *Преглед штампе...*, стр. 96-98.

треба сматрати за уредника *Зете*. Свакако да је Павловић, као искусан новинар, и уредник, имао утицаја на уређивање *Зете*, јер се без њега у оно вријеме на Цетињу није могла замислити ниједна културна акција, али Ковачевић се већ био доказао као писац и човјек широког образовања и културе, те му се с правом и могла повјерити дужност уредника *Зете*.

И *Зета* се штампала у штампарији Цетињске читаонице, на доста лошем папиру и у мало повећаном формату од *Црногорке* (31x23 cm). Претплатници *Црногорке* добијали су овај лист у замјену за *Црногорку* све док им је трајала претплата. Уредништво је, иначе, у првом броју упозорило читаоце да се лист неће никоме слати без уплаћене претплате и да са њом пожуре, јер је Цетиње далеко и могло би се десити да им неки бројеви не стигну. Дистрибуција новог листа вршена је на исти начин као код *Црногорке*. *Зета* је излазила свега пола године и њен посљедњи, двадесети број, је датиран 19. XII 1855. године. Редовно се појављивала сваких осам дана, са изузетком прекида од 15. VIII до 19. IX, када је каснио излазак седмог броја. Уредништво је овај застој пропратило обавјештењем читаоцима да „због њекијех препријека у штампарији није могло изаћи већ неколико бројева *Зете*. Ми ћемо тај мањак надокнадити додацима“, каже се, између осталог, у овом обавјештењу.

Зашто је *Зета* тако брзо престала да излази, немамо тачних података, али постоји више претпоставки и чињеница које иду у прилог закључку да је и она престала да излази усљед забране растурања у Аустрији. Наиме, видјели смо у случају *Црногорке* Поповића и *Црногорке* Павловића да су оба листа забрањивана за растурање у Аустрији, и да је то био најважнији узрок за њихово гашење. Највише претплатника на све црногорске листове и часописе било је управо у нашим крајевима који су се налазили под аустроугарском окупацијом и свака забрана растурања на тим подручјима непосредно је угрожавала даље излажење ових периодичних публикација. Да је *Зета* доживљавала исту судбину, видимо из огласа Уредништва, објављеног у броју 7, у коме се каже: „У листовима на страни читамо да је *Зети* забрањен улазак у Аустро-Угарску. Наиме ништа није познато о тој забрани нити нам је јављено с икоје стране да је та забрана изашла. Ми ћемо без обзира на то *Зету* и даље издавати“.

Ако је у овом случају Уредништво јавило да је о забрани дознало из писања неких листова са стране, већ у 12. броју саопштава читаоцима о новој забрани, и каже; „*Зета* је забрањена за Аустрију. Ми не знамо узроке тој забрани, али знамо да је свака држава власна забранити улазак у своје подручје свачему што јој се не свиди. *Зета* ће и даље излазити, и то под новим за њу угодним условима. Колико смо могли дознати, спрема се за Црну Гору штампарски закон а овај ће, како нас увјеравају, бити потпуно либералан као што и приличи Црној Гори, земљи слободе. Под окриљем тога закона и *Зета* ће другачије размахивати своја крила“.²⁷ Након овога огласа изашло је још осам бројева листа и у последњем, двадесетом броју, објављен је кратак текст: „С овим бројем *Зета* престаје излазити. Уредништво.“ Тако је без званичног објашњења и овај лист престао излазити. Овом приликом сматрамо за потребно да се осврнемо на писање и оцјену о *Зети* коју је дао Душан Вуксан.²⁸ Уз пуно уважавања дјела овог нашег истакнутог научника и заслужног културног радника, не можемо прихватити његову негативну оцјену листа и уредника. У најмању руку је чудна Вуксанова тврдња да је саопштење Уредништва о забрани *Зете* у Аустрији „обичан блеф“. Неприхватљива је и његова оцјена о безбојности и безидејности *Зете*. Зар је било могуће изаћи у јавност са саопштењем да је *Зета* забрањена у Аустрији, а да то не буде истина; зар аустријске власти не би одмах реаговале на такву клевету? Оне су у то вријеме имале и на Цетињу своје представништво, које је и те како будно пратило сва збивања и писања штампе. По нашем мишљењу, ничим се не може доводити у сумњу тврдња Уредништва о забрани растурања *Зете* у Аустрији. Контрадикторан је Вуксан и при оцјењивању вриједности листа. И он је један од аутора који је тврдио да је *Зету* фактички уређивао Јован Павловић (а о њему је с правом писао као о изузетно способном новинару и писцу). Ако је то тако, како је онда могао изрећи о листу такву ниподаштавајућу оцјену. О узроку престанка *Зете* Марко Драговић је написао сљедеће: „Ја бих с моје

27 Закон о штампи донет је тек у децембру 1905. године. Видјети: Ђ. Пејовић, *Развитак просвјете и културе у Црној Гори 1852-1916*, стр. 259.

28 Д. Вуксан, *Преглед штампе...*, стр. 96-98.

Издање седег четвртка
на шестом тобалу.

Стар: за Прву Гору, Другу
Гору-Угарску, Београ и Загребачку:

Годишње . . . 4 фор.
за по година . . . 2 и
за четврт година 1 и
за Српску и све друге мале
локације . . . 15 франка
на по година 8 и
на три мјесца 4 и
у вкату.

З Е Т А

ЛИСТ ЗА

КЊИЖЕВНОСТ И ПОУКУ.

Уредник:

ФИЛИП Ј. НОВАЧЕВИЋ.

Претплата из Црне Горе и сви писма шаљу се
сликом трговцу.

Претплата из Србије упућује се Београду: Назо-
вању у Београд, а на дру-
гачијем крају под адресом
Р. Вандаровић Сашић
(ка. Зету).

Претплату примају сва
класична издања, на-
родне описнице, Па-
ролничка писма и др.
и др.

Број 3.

Четиње, 25. Јула 1885.

Година I.

РУСТЕМ И ЗОРАБ.

(ИЗ ШАХ-НАМЕ.)

По пријеводу Жуковскога од Стевана Ј. Ивановића.

ГЛАВА ДЕВЕТА.

РУСТЕМ.

I.

Он се врати; други међу тиме
Већ бијашу мртвога покрили.
Ноћ трбушка бјеше около:
На небеса и у душу оид
И у праву тјесну катуру,
Мало прже Зорабова дуна
Оваква је тако дивно сјада.
И-дишћући мучећи покривац,
Уаа слабо звјездамо мршаво
Отац гласну умрлога виде:
Оно се је, као призрак бједи,
Различало од тамног војне
Својом смртном, леденом бјелином;
И груд му се са ужасом стегну;
Он на мртвог опет покрив спушта
И шиптећи, као да се бојаше
Разбудити сналајућег, рече:
"Често смрти гласи" сам у очу,
И никада пред њом не видих страха,
И никада није се чинила
Чак мени овако прекрасна,
Ка' на лицу онеме прекрасном....
Но ја дрхтам! о, куку и куку!
О Рустеме, три пут тебе куку,
Са свом славом, ти, својом не можеш
Откупити ови живот мили
Од самрти њега уграбишце!
Што су сада сви твоји подвизи?
Посљедња је прве обрукао!
О мој сине, сине моје душе!
Зар је отац зријепао тако
Приговори тебе био дужан?
Од њотанства тобом је владала
Убојствена и варљива миса:
Рустемова грмјела су дјела
У душу ти, све стремећ ка њему;
Твоја радост, весеље и жиње
И надежда твоја је тек била:

Једном пасти на очне груди....
Ето паде, а' се о њих разби!
На срамоту у наручја моја
Ти убоже — и би ту угушен.
Теби сам се ка' врагу дивно,
Завидоша — сјајно безумца!
Преваром сам безазелу душу,
Пошоравашу, твоју преварио,
Де уградом из твојих руду,
Сахоту жиња нмање оставио.
Жиња — мени сад самом препренио!
На да после, разбојнички, мадасто,
У савезу са нечистом свилом,
Твоју сврхам немилосном руком,
Нарисоше сам, сине мили, за те
Поша' на стид и на увиђење,
Поша' принаст' на вогама Шаха
Надутага, не бих да те тијем
Смрти хајднот из рука вестра!
Не испрох... О, нема је стид тај
Шатом за све што је отац теби
И над тобом учинио злога!....
Звјезде су тако ријешале:
Ја се минах узимит' до неба,
А небо ми посла страшну вјазу:
Преступице и самоубијство!"

II.

Тако Рустем сред ноћи тужаше;
А све воје и сви великаши
Тужеш' с њиме, ово њег' сјећаду,
О вечерњој не мислеш' трезни,
Али! устем њих и не виђаше —
Мртвијема тек је он очима
На својета мртвог гзди' сина;
И стиснувши тврдо у рукама
Лепцу вољу, кој је говорио:
„Змио златна, хладна и лукава,
О, ти твојом са тајанственошћу
Ка' жаоком отроваком смрти,
И сину си груди разбунила
И преи си оцу раздробила.
О! да си с; за наше спасење,
На вршете сама развезала,
И пред-а-о на земљачу пала!"

стране овако објаснио узрок престајања *Зете*: Павловић, фактички уредник *Зете*, био је у септембру мјесецу 1885. године наименован за управитеља министарства просвјете и црквенијех послова и услед тога, разумије се, узео на себе обилат и важан званичан рад. Он се потрудио те је придржао *Зету* до свршетка године, даље је није могао уређивати; а можда нијесу могли наћи другога, коме би се могло предати уређивање листа. Овако ја држим, а може бит и да није овако, него да је био какав други узрок“.²⁹ Ову Драговићеву верзију, која је написана била петнаест година после престанка излажења *Зете*, прихватило је више аутора, без обзира на то што је ово мишљење изнио само као претпоставку. Из цитираних текстова које је Уредништво *Зете* објавило, обраћајући се читаоцима, да се закључити да се озбиљно рачунало на дужи излазак листа. Нарочито је интересантан податак о припремама за издавање закона о штампи и у вези с тим и даља перспектива *Зете*, а то је објављено у листу у вријеме када је Павловић већ вршио дужност управитеља министарства просвјете и црквених послова. За историју наше штампе ово су занимљиви подаци јер расвјетљавају прилике и могућности у којима се рађала и развијала писана ријеч у домаћим приликама и са каквим се тешкоћама пробијала у свијет.

У 20 бројева и на 164 странице текста *Зете* забиљежено је укупно 48 библиографских јединица. Разлог за овако мали број јединица лежи у томе што је главна садржина листа попуњавана прилозима који су се објављивали у наставцима. Дјела 23 аутора објављена су у *Зети* и од тога је 13 наших и 10 страних. Из Црне Горе, као сарадници *Зете*, јављају се 7 аутора. Већина прилога који нијесу били завршени у *Црногорки* настављени су у *Зети*. Из области филозофије Павловић и Матавуљ су у седам наставака објавили студију *Жена по Шопенхауеру*, као продужетак из бр. 25 *Црногорке*; Лазо Костић је у шест наставака продужио студију *Гете и његова народна свијест*, у којој је највише нападао Бранка Радичевића и његову поезију; Симо Матавуљ је завршио приповијетку *Ускок Јанко*, а Марко Драговић *Сеобу Ивана Црнојевића на Цетиње*.

29 М. Драговић, *Један приложак...*, стр. 378.

Још је из *Црногорке* настављено са објављивањем Фирдусијевог дјела *Рустем и Зораб* у пријеводу Стевана Л. Ивановића.

Од прилога који се први пут објављују у *Зети* вриједно је истаћи полемику Лазара Томановића и Јована Поповића – Липовца са Лазом Костићем, у којој су иступали у заштиту Бранкове поезије; Костићев пријевод одломка из Шекспировог *Хамлета*; Ковачићев пријевод Есхиловог *Окованог Прометеја* и неколико његових других превода. Руску књижевност преводили су домаћи аутори: пјесму *Гласоноша* А. С. Пушкина препјевао је књаз Никола и то је прва преведена Пушкинова пјесма објављена у црногорском часопису; Гогоља је преводио Новица Ковачевић. У *Зети* је објављено свега шест наших пјесама, и то су углавном пригодног карактера. Лазо Костић, Јован Јовановић Змај, Љубомир Ненадовић (потписао се псеудонимом ‘Србенда’), књаз Никола, Јован Поповић – Липовац, објавили су по једну пјесму. У духу народне поезије Филип Ј. Ковачевић је у пет наставака објављивао спјев *Невесинка*. У сталној рубрици ‘Прилози за историју Црне Горе’ Марко Драговић је објавио неколико старих писама и сентенци. Свега у неколико бројева Уредништво је имало рубрике ‘Кореспонденција’ и ‘Прикази и биљешке’, те је и тиме *Зета* била знатно сиромашнија од своје претходнице.

IV

Четврти, по реду излагања, црногорски књижевни лист је *Нова Зета*. Чекало се три године послје престанка *Зете* да би Црна Гора добила *Нову Зету*, мјесечну периодичну публикацију, која у пуном смислу ријечи носи обиљежје једног књижевног часописа. Њезина прва свеска изашла је у јануару 1889. године, на Цетињу, и у току године појавило се дванаест бројева на 466 страна; сљедеће, 1890. године изашло је, такође, 12. свезака, на укупно 464 стране текста. У 1891. години, посљедњој години излагања Нове Зете, изашло је свега 4 броја, посљедњи је био априлски, на укупно 120 страница текста. Уредник *Нове Зете*, др Лазар Томановић, одлучио је да прекине са традицијом издавања недјелног књижевног

листа, као што је то био случај са *Црногорком* и *Зетом*, и да пређе на мјесечник. Сигурно да је то урађено и из практичних разлога; остајало му је више времена за уређивање листа, мање је било ангажовања у штампарији, а олакшан је био и рад на дистрибуцији и администрацији листа. Свакако да су и читаоци такву промјену добро прихватили, јер је повећање обима листа омогућавало и богатији садржај сваке свеске. Зависно од материјала за штампу, варирао је и број страна у свакој свесци. Највише је свесака изашло на два и по табака (40 стр.), два пута лист је штампан на три табака; седам пута само на два табака и посљедњи број за 1891. годину је изашао само на једном табаку (16 стр.). Часопис се штампао у Државној штампарији, на формату 25x18 cm. Претплатна цијена за читаву годину за државу износила је 2 фијорина, изван државе (мисли се на све крајеве ван Црне Горе) 3 фијорина. Ако упоредимо цијену претплате на *Нову Зету* са њеним претходницима, видјећемо да је она два до три пута јефтинија. „Новци из државе нека се упућују Уредништву; из Србије књижарници В. Валожића у Биограду; а из свијех осталијех крајева г. Перу Рамадановићу, црног. књаж. агенту у Котору“, каже се у позиву на претплату. Уредништво се обратило и свим српским и хрватским листовима са молбом да позив прештампају.

Нова Зета је први црногорски часопис, кога од самог почетка нијесу притискивале финансијске тешкоће, већ се могао самофинансирати од средстава прикупљених од продаје и претплате. Архива и овога листа, на жалост, није сачувана, па податке црпимо из рубрике ‘Јавна преписка’, из више написа у којима се Уредништво обраћало читаоцима. Тако у позиву на претплату, који је објављен на уводном мјесту децембарског броја за 1889. годину, сумирају се резултати у издавању листа за прву годину излажења и изражава задовољство одзивом и пријемом код читалаца, који је био ван очекивања. „Ми смо први број печатали у 300 истисака; али смо одмах морали к овијема још 400 стотине печатати; и ми данас већ немамо него само по који истисак од појединијех свезака“, каже се, између осталог, у позиву. Овако велики број претплатника и тираж листа побудио је неке ауторе

НОВА ЗЕТА

МЈЕСЕЧНИ КЊИЖЕВНИ ЛИСТ.

Уређује

Др. Л. ТОМАНОВИЋ.

ГОДИНА I. СВЕСКА I — XII.

Др. М. З. Руксанд

Ц Е Т И Њ Е,

У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ,

1889.

који су приказивали *Нову Зету* да посумњају у овај податак и да га тумаче као рекламу.³⁰ Заиста, ако се има у виду да је Павловићева *Црногорка* имала свега 83 претплатника, а да је *Глас Црногорца* 1887. године излазио у 300 примјерака и имао највише 100 претплатника,³¹ овај податак Уредништва може изазвати сумњу. Анализирајући кореспонденцију Уредништва преко рубрике 'Јавна преписка', стекли смо утисак да ови подаци могу бити тачни за прву годину излагања. Тако, на примјер, *Нова Зета* је слата у више од 70 мјеста у земљи и у више од 13 градова у иностранству, а око 120 лица из ових мјеста помињу се у рубрици 'Јавна преписка'. Сигурно да је далеко већи био број оних претплатника који су добијали лист, а нијесу имали посебне потребе да се за поједина питања обраћају Уредништву. Илустративан је и један податак о броју претплатника из Црне Горе, који налазимо, такође, у рубрици 'Јавна преписка'. Тако већ у првом броју Уредништво објављује текст брзојава који је упутио бригадир Јово Мартиновић из Подгорице са коментаром Редакције. Ево тог текста: „При закључку ове свеске примили смо овај Ваш брзојав: 'Приликом данашње светковине десетогодишњице ослобођења понесите Зете опомену сам овдашњу омладину на претплату Вашег листа *Нова Зета*. Изволите наредити педесет егземплара за ове претплатнике. Писмо првом поштом'. Овоме брзојаву не дајемо ни ријечи, јер само дјело најбоље говори! Примите само наше најискреније поздраве!“, каже се у коментару. Из овога се дâ закључити да је само у Подгорици било више од 50 претплатника међу омладином. Увјерени смо да је слична ситуација у почетку била и у другим мјестима Црне Горе, нарочито у Боки Которској, гдје је Томановићево име било добро познато и цијењено. Поред тога, прву свеску Уредништво је послало многим познатим сународницима који се и нијесу пријавили „а које ћемо уписати у наше предбројнике и дужнике, ако свеску задрже; који пак не желе бити нашим предбројником молимо га, да нам свеску и разрезану натраг поврати“, каже се у огласу *Нове Зете*. Да је било

30 Д. Вуксан, *Преглед штампе...*, стр. 102.

31 Б. Пејовић, *Развитак просвјете и културе...*, стр. 258.

доста оних који су примали лист, а нијесу плаћали претплату, свједочи и опомена Уредништва, објављена у броју 10 и поновљена у броју 12 за 1889. годину. У 1890. години у листу се посебно јавља рубрика ‘Одговори Администрације’, а посебно ‘Одговори Уредништва’. Администрација је преузела пуну бригу око дистрибуције листа, претплате и другог, док се у одговорима Уредништва саобраћа само са сарадницима.. Лист је и за ову годину послат свим старим ‘предбројницима’ са позивом пријатељима да раде на „распростирању *Нове Зете* по нашим крајевима“. Последњи број за 1890. годину донио је позив на претплату за следећу годину, у којем се потврђује концепција листа и изражава нада да је стари пријатељи неће напуштати, него да ће бити и још нових. Међутим, *Нова Зета* је изненада, без икаквих објашњења, престала да излази са последњом априлском свеском за 1891. годину. Зашто је и овај лист убрзо прекинуо са излажењем, не можемо ништа одређено рећи. Марко Драговић је, у већ поменутом прилогу, тврдио да је лист престао да излази услед тога што је Томановић постављен за уредника званичног *Гласа Црногорца*. Вуксан је мишљења да је ослањање само на домаће сараднике, већином почетнике, довело до знатног смањења броја претплатника и да је лист неминовно морао престати излазити.³² Трифун Ђукић каже да му је сам уредник саопштио да је лист престао да излази највише због интрига које су стваране на самом Двору. Наиме, причало се да је Државна штампарија постала ‘крава музара’ за Павловића, Костића и Томановића (у то вријеме Јован Павловић је уређивао *Просвјету*, а Лаза Костић *Глас Црногорца*). „Наљућен због овога Павловић нареди фактуру штампарије да му подноси рачун за сваки број листа. То расрди Костића, који готово демонстративно напусти Цетиње, а Лаза Томановић, у таквој атмосфери обуставља *Нову Зету* и прима се за уредника *Гласа Црногорца*“³³ Наше је мишљење да је ово тумачење узрока који су довели до изненадног престанка *Нове Зете* најближе истини. Престанак *Нове Зете* поклапа се са престанком излажења

32 Д. Вуксан, *Преглед штампе...*, стр. 103.

33 Т. Ђукић, *Преглед књижевног рада Црне Горе...*, стр. 84

Просвјете, коју је уређивао Павловић. И *Просвјета* је под његовим уредништвом излазила 1889, 1890, а у 1891. години публиковане су само четири свеске; посљедња је била априлска. Дакле, оба часописа су одједном престала да излазе, без навођења разлога, а то је чињеница која иде у прилог Томановићевом тумачењу узрока престанка *Нове Зете*.

Као уредник *Нове Зете*, Лазар Томановић се представио јавности уводником *Наше књижевно јединство*, објављеном у првом броју листа. Анализирајући збивања у српској књижевности од најстаријих времена, он апелује на књижевно јединство наших народа и у том контексту говори и о идејном правцу новопокретног листа. Његова гледања уклапају се у општи програм Уједињене омладине српске и представљају идеологију ондашњег црногорског друштва. Тим поводом он каже:

„... Ми данас имамо толико књижевних средишта, на колико смо комада политички раздробљени. Ту је Биоград, Нови Сад, Загреб, ту Цетиње и Дубровник, ту Задар и Сарајево! Ни у томе не би било великога зла, кад би ова средишта била у некој свези, кад би између њих било бар каквога гође саобраћаја. Али свезе и саобраћаја књижевног, каквог би требало, нема ни између Биограда и Новог Сада, која средишта раставља само неколико ура даљине, а спаја Дунав и жељезница; па какве свезе може бити између Цетиња и Загреба, између Дубровника и Н. Сада! Узрок тој позијепаности јесте у нашем немару, што значи да нам срце још за кућом не уздише. Можда је и политика крива, али то не би требало да буде. На сваки начин ми смо дужни, да се сјећамо вазда политичких околности, те да не дајемо повода никоме, да нам на пут стаје ... И тијем правцем тежећи к тој лијепој сврси, ми ступамо овим књижевним органом јужног српства на опће наше књижевно поље најбољом вољом и тврдом надом, да ће ово наше подузеће наћи одзива и помоћи моралне и материјалне у цјелокупном српству“.

Обраћајући се у име Уредништва читаоцима посебним текстом који је штампан курзивом на крају првог броја *Нове Зете*, Томановић заокружује своју програмску оријентацију новопокреног гласила, не објављујући посебно његов програм. Он препушта читаоцима да из садржаја прве свеске увиде правац и сврху *Нове Зете*. „К постављеној сврси удареним правцем ми ћемо гледати да до конца истрајемо НЕ ПРЕЛАЗЕЋИ ГРАНИЦЕ КЊИЖЕВНОГ ПОЉА“. Овај дио, објављен великим словима и масном бојом, и поред тога што је у поднаслову листа стојало ‘Књижевни Мјесечни Лист’, био је неопходан да би се унапријед знало да се неће објављивати прилози политичког садржаја, који би могли изазвати забрану растурања у Аустрији, као што је то био случај са ранијим листовима. Тога начела *Нова Зета* се држала стриктно и није евидентирана ниједна забрана растурања ван Црне Горе. „*Нова Зета* хоће да јој буду врата отворена у свакој покрајини, гдје се српски говори: пошто данас ниједном народу у Јевропи није забрањено сновати свезе узајамности и јединства свога књижевнога. Крајње је вријеме, да станемо рушити и погледе УНУТРАШЊЕ, што нас дијеле на том пољу; и срушит ћемо их КАД НАМ СТАНЕ СРЦЕ ЗА КУЋОМ УЗДИСАТИ, срушит ћемо их ЉУБАВЉУ!“, каже се у наставку овог огласа. Из тих побуда је и у заглављу *Нова Зета* носила сљедеће Бранкове стихове:

Па га с' млади пуно накидајте,
Ама живо цвећу поитајте,
Да вам путем дивно замирише,
Да вам срце за кућом уздише!

Апели за књижевним јединством и рушењем преграда на књижевном пољу не би имали сврхе ако се у Црној Гори, у сусједству Гундулићеве колијевке и на огњишту Његошеве поезије, не би развијале домаће књижевне снаге. Зато је *Нова Зета* имала главни задатак да подстиче књижевно стваралаштво код младих Црногораца, који су се у све већем броју окупљали на Цетињу последице завршетка школовања вани. Стога је Уредништво, обраћајући се будућим

сарадницима, имало у виду скромног сеоског учитеља „који може особито скупити много зрнаца бисера у народним умотворинама, где долазе пјесме, приче и пословице народне“. Озбиљно се рачунало и на сараднике са стране, на познате књижевнике из Војводине, Србије, Хрватске, и других крајева. У *Новој Зети* су објављена дјела више од 100 аутора. Од тога 29 их је из Црне Горе, 40 из других крајева наше земље, а страних аутора је 21. Уредништво је практиковало да повезује годишта листа, и да их по жељи дистрибуира, и том приликом штампани су садржаји за цијело годиште са наведеним рубрикама, а њих је у листу било више и интересантни су за сагледавање општег садржаја. Ево их: „Пјесме (дијеле се на умјетне, народне јуначке, народне женске), Приповијетке, Народне приче, Позоришне игре, Разни чланци, Књижевност, Научни чланци (дијеле се: о језику, о историји), Путописи и свечаности, Мозаик, Књижевни прегледи, Некролози, Умјетност, Старине“. Томе треба додати веома актуелну и добру рубрику ‘Јавна преписка’.

У библиографији *Нове Зете* евидентирали смо 524 посебна прилога. Већи дио њих се односи на југословенске књижевности. Уредништво је обавијестило читаоце да ће у рубрици ‘Књижевни преглед’ приказивати све књиге које им издавачи пошаљу, као и све листове које буду добијали у замјену за *Нову Зету*. Већину ових приказа писао је сам уредник и они су без потписа или су потписани само иницијалима. Од већих прилога из области књижевне критике и теорије књижевности посебну пажњу привлачи прилог Јована Павловића *Црна Гора према књижевности српској*, у којем аутор говори о аутентичности црногорске књижевности и путевима њеног даљег развоја; прилог Јосипа Берсе *Понешто о Горском Вијенцу*, и друго. Лист је доста пажње посветио и проучавању језика у прилозима Томановића, Матавуља, Радојевића, и других. Посебну пажњу привлачи студија Милана Решетара *Чакавштина у Дубровнику*, која је први пут објављена у *Новој Зети*, и то по жељи Јагића и Решетара. Оригинална књижевност заступљена је највише поезијом. Поред пјесника, који су се јављали у ранијим часописима, а то су Поповић – Липовац, књаз Никола, Ковачевић, Сундечић, и други, јављају се и млађи, нови пјесници:

Саво Рачета, Радоје Рогановић – Црногорац, Живко Драговић, Милан Мирковић. Од сарадника са стране наводимо пјеснике: Јосипа Берсу, Јована Дучића (4 пјесме) Јована Јовановића Змаја (2 пјесме), Лаза Костића, Љуба Ненадовића (3 пјесме), и Алексу Шантића, који је објавио 15 пјесама, а потписивао са ‘Алекса’ или ‘Алекса Ристов’. Спјев Сима Поповића *Освојење Бара* објављен је у девет наставака листа. Укупно је објављено 87 пјесама и Уредништво је у више наврата одговарало читаоцима да имају и сувише пјесничких прилога. У листу се први пут јавља и љубавна лирика.

За историчара је вриједан податак који је Сундечић објавио уз пјесму *Боримо се!*, која је први пут објављена била у *Црногорки* Поповића 1871. године. Сундечић пише: „ У септембру године 1871. о крштењу Свијетлога црногорскога Насљедника, било се је склопило на Цетињу домољубно друштво под именом ‘Борци’, којем је главна задаћа била будити свијест народну и потицати народ, особито у турскијем земљама, к своме ослобођењу. Било нас је свега дванајест другара, што из Црне Горе, а што из Ерцеговине, Далмације, Војводине и Србије ...“

Мада је Уредништво обавијестило читаоце и сараднике да прилоге потписане псеудонимима не прима, објављено је више пјесама потписаних њима или иницијалима. Неке смо разријешили, као ‘Косовка Дјевојка’ у прилог Митра Ивелића, ‘Љубисав’ Васа Крстића, ‘О. О.’ Огњеслава Острожински – Утјешиновића, ‘Србенда’ у прилог Љубу Ненадовићу, и друге. Остали су неразријешени: псеудоними ‘Гаривој’ (аутор двију пјесама), за којег се из рубрике ‘Јавна преписка’ види да је аутор из Сомбора; иницијали Д. О. аутора пјесме *Владимир и Косара* и Д. Ђ. О, аутора пјесме *Да сам...* (аутор је из Беча); као и псеудоним ‘Драгољуб’.

Проза је заступљена са двије приче Сима Матавуља и са десетак других прозних прилога домаћих аутора (Марка Цара, В. Зорића, Ђена Равића, Филипа Ковачевића, и других). Путописни жанр највише је заступљен прилозима Лазара Томановића. Он је написао и више биографских прилога и некролога познатим југословенским књижевницима и научницима. Никша Гради први пут објављује у *Новој Зети* драму *Дјевојка справљеница или Све на стару*.

Вриједност *Нове Зете* је и у томе што је отпочела са организованим објављивањем дјела из народне књижевности. Илија Златичанин, Јован Ф. Иванишевић, Вељко Радојевић, С. Радуловић, Б. Средановић, и други, прикупили су и објавили око 70 лирских народних пјесама из слободне Црне Горе, Боке и Херцеговине и 16 јуначких народних пјесама, као и више народних прича и загонетки.

Од научних прилога издвајају се радови Павла Аполоновића Ровинског *Грађа за историју Васојевића* и Лазара Томановића *Петар Петровић Његош Митрополит и Господар Црне Горе и Пјесник српски*, која је објављивана у шест наставака и није довршена услед престанка излажења часописа.

Из области лексикографије вриједно је поменути покушај Филипа Ј. Ковачевића да састави и изда *Митолошки рјечник*.

Избор из страних књижевности слабији је него у *Црногорки* Павловића. Највише је пријевода из руске књижевности, а преводиоци су, углавном, домаћи писци. Први пут је преведено Толстојево дјело *Живи Мртвац*. Преводац П. Вукић послао је пријевод из Бугарске. Уредништво му је у рубрици 'Јавна преписка' одговорило да у принципу из страних књижевности примају и објављују само пријеве пјесама, али зато што се тиче руске и других словенских књижевности, објављиваће и прозна дјела, ако су добро преведена и од познатог аутора. Држећи се тог начела, Уредништво је на страницама листа објавило пјесме Љермонтова, Стекетија, Гетеа, Хајнеа, Хомерову *Илијад* у наставцима преводи Лазар Врбица. Превођењем се бавило 14 аутора. У жељи да задовољи читаоце и повећа интересовање за лист, Уредништво је штампало посебне прилоге који су ишли уз лист. Тако је уз IV свеску за 1889. годину литографисана црногорска химна Јована Иванишевића и послата свим претплатницима,³⁴ а из кореспонденције са читаоцима такође дознајемо да је и *Грлица*, црногорски календар којег је уређивао Томановић, био повезан са Уредништвом и администрацијом *Нове Зете*.

34 *Нова Зета*, 1/1889. стр. 244.

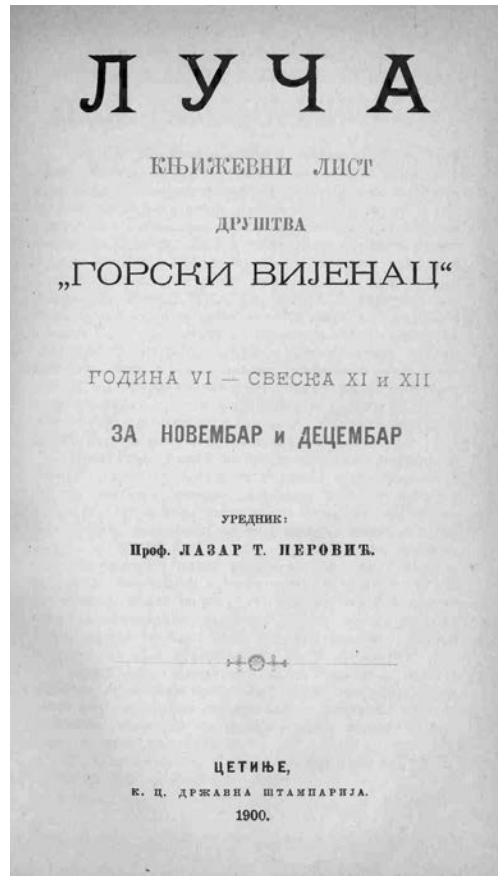
*

Под покровитељством књаза Мирка основано је 1894. године на Цетињу друштво 'Горски вијенац' у чијем је саставу дјеловао књижевни одбор. Под његовим уредништвом у јануару 1895. године појавио се први број књижевног часописа *Луча*. Новина овога пута била је у томе што је лист издавало Друштво, а не појединац, и прве двије године уређивао га је колективни орган. Изостала је уобичајена програмска бесједа коју прати свако покретање новог часописа. Можда се сматрало довољним да само име (*Луча*) говори о његовој улози. Очита је била намјера домаћих писаца да се овога пута самостално прихвате рада на уређивању листа.

Луча је црногорски књижевни часопис који је имао најдужи вијек излажења, читавих шест година. Прво вријеме излазио је редовно у мјесечним свескама, на формату сличном *Новој Зети*, а касније се више пута појавио и као двоброј. Штампаче листа обављало се у Државној штампарији. Послије друге године као уредник се потписивао проф. Лазар Т. Перовић. *Луча* је, углавном, имала сљедеће рубрике: Наука и белетристика, Народне умотворине, Књижевност, Шала и забава, Некролози и Разне биљешке. Треба истаћи да је за проучавање нашег културног наслеђа од неоцјењиве важности народно стваралаштво које је тако широко нашло мјесто на страницама *Луче*. Управо, доласком Лазара Перовића за уредника све више се испољава фолклористички садржај часописа. Објављено је неколико стотина епских и лирских народних пјесама, поскочица, народних молитава, здравица, много пословица, загонетки и игара, као и више значајних прилога и расправа о народном стваралаштву. Овај разгранати посао око прикупљања и објављивања народног блага и грађе *Луча* је остваривала путем својих сарадника којих је било из свих крајева Црне Горе. Друга карактеристична страна *Луче* је у томе што је објављиван тако велики број пјесама, нарочито домаћих пјесника. Иако у већини не представљају одређени пјеснички домет, њихов пригодни и родољубиви садржај значио је у оно вријеме много.

Више од педесет пјесника сарађивало је у *Лучи*. Поред већ стално присутних: Сундечића, Ковачевића, Николе I, и других, има више младих пјесника, као Никола Љубиша, Радомир Кривокапић, Љубомир Булатовић, Богдан Крајишник, Дионисије Миковић, и други. Од пјесника са стране поменућемо Војислава Илића, Драгутина Илића, Алексу Шантића, Стевана Бешевића, Јована Дучића, и друге. Ни објављена проза није по квалитету изнад поезије. И ту сријећемо више нових приповједача: Милку Гргурову, Луку Јововића, Андрију Јовићевића, Пера Вукића, Новицу Ковачевића, Светозара Ћоровића, као најистакнутијег аутора, и многе друге. Из стране књижевности највише је писано и превођено из руске литературе. Превођени су Кољцов,

Надсон, Њекасов, Пушкин, Голицин, и други. Од других страних писаца превођени су Бајрон, Хајне, Кардучи, Дима, одломак из *Пјесме о Роланду*, и тако даље. Заступљена је и књижевна и научна критика: расправама Лазара Перовића, Јосифа Холечека о Николи I, Павла Ровинског о *Огледалу српском*. Из области историје Црне Горе јавља се преко десетак аутора са запаженим прилозима и грађом. И друге области знања заступљене су у виду приказа, биљежака, и слично. Преко три хиљаде страница објављеног текста *Луче*, без обзира на неуједначен квалитет прилога, значе даљи допринос развоју културе у Црној Гори. Престанак излажења *Луче* везан је за организационе измјене које су наступиле

Последња свјеска *Луче* (1900.)

крајем 1899. године, када је дошло до спајања друштва 'Горски вијенац' са друштвом 'Цетињска читаоница'.

Новоформирани књижевни одбор критички је оцијенио *Лучу* и одлучио да она престане са излажењем, а да се покрене Књижевни лист, као орган уједињених друштава 'Цетињска читаоница' и 'Горски вијенац'. Услјед неслагања око покретања новог часописа дошло је до промјена у саставу одбора и у њега су ушли: др Лазар Томановић, Данило Гатало, Живко Драговић, Мирко Мијушковић и Саво П. Вулетић. Књижевни одбор је вршио улогу уредника новопокренутог листа. На повећаном формату *Књижевни лист* се појавио као двоброј, свеска I и II за јануар и фебруар 1901. године. Прве године изашло је укупно 12 бројева и то три пута двоброј, са укупно 454 стране текста, а друге године свега 10 бројева, три пута као двоброј, са укупно 276 страна. Обраћајући се читаоцима у првом броју са „Двије ријечи програма“ књижевни одбор говори о неуспјеху *Луче* и потреби реалнијег сагледавања црногорских потреба и могућности. Правац који је у *Горском вијенцу* дао Његош и наставио га Никола I у свом стваралаштву биће будућа оријентација листа. „Ми ћемо се и зрнцима задовољавати. Неумјесно би било наше књижевне производе срањивати са оним великијех срећнијех народа, него је само пазити, воде ли ка срећи и величини њиховој. И то ће бити главно мјерило, то главни стожер, кога ће се овај лист, по могућности, држати“, каже се у уводнику.

Лист је имао сљедеће рубрике: Пјесме, Приповијетке, новеле, црте, слике, Чланци и расправе, Старине и историјска грађа, Народно благо, Наши покојници, Књижевност, оцјене и прикази, Библиографија и биљешке. Упорјеђујући *Књижевни лист* са *Лучом* критичар ће оцијенити напредак у погледу уређивања листа, критеријума у избору прилога и чистоте књижевног језика. Од домаћих пјесника јављају се Живко Драговић, Стево Бешевић, Мило Јововић, Радомир Кривокапић, Секула Дрљевић, Стево Петровић (под псеудонимом 'поп Мићо'), Ристо Поповић, и псеудоним 'Регул' који нијесмо успјели разријешити. Од сарадника са стране, по једну пјесму објавили су Лаза Костић, Јован Јовановић Змај и Алекса Шантић. Приповијетка и кратка прича заступљена је са неколико нових

имена: Андрија Јовићевић, Лука Јововић, Спасоје Илић, Михаило Милановић и Саво П. Вулетих, као најталентованији међу њима. На молбу Ива Ћипика објављена је његова прича *Ероћа*. Из страних књижевности превођени су Хајне, Шилер, Линдау, Малерб, Шатобријан, Ги де Мопасан, Кољцов, Љермонтов, Холечек. Први пут је превођен Горки, његова приповијетка *Штиглић који је лагао и дјетлић који воли истину*. Објављена је и пјесма *Ловћену* коју је написао Морис Трибер, секретар француске легације на Цетињу. Народном стваралаштву није поклањана она пажња као у *Лучи* и објављено је свега 12 пјесама и неколико народних предања. Поново се јављају Марко Драговић и Павле Ровински, чланцима из историје Црне Горе, и Лазар Томановић, студијом *Догађаји у Боки Которској од г. 1797. до 1814*, која је објављивана у наставцима и није завршена.

Тек 1911. године створени су услови да се појави *Дан* – лист за науку и књижевност, као гласило слободног расправљања и жеље да се задовољи просвјетно-културна потреба тадашњег друштва. Часопис су уређивали др Никола Шкеровић и Душан Ђукић. Ево што нам је, поред осталог, забиљежио о покретању часописа др Никола Шкеровић: „Политички процеси и афере из 1907-1910. уклонили су са слободног поља рада знатан број интелектуалаца, док је друге, спремне да дођу и раде у земљи, застрашио и проузроковао одустајање од доласка у домовину. То се наравно одазвало и на уређивање листа. Недостајао је довољан број сарадника, што је имало за посљедицу преоптерећење уредника листа. Рад око издавања ометала је и околност, што је у Цетињу постојала само Државна штампарија која је била довољно опремљена за издавање једног часониса, али и преоптерећена штампањем режимских листова и потреба за државне установе. И упорна настојања режимских публициста да *Дан* употребе као своју политичку трибину знатно је отежавало излажење листа ... Упркос свему, *Дан* је био врло топло примљен како од напредних елемената у земљи, тако и од редакција сличних часописа и јавног мњења у српскохрватским земљама“. Као двоброј, *Дан* се појавио у марту 1911. године. У току године изашло је свега шест бројева који су у просјеку имали по 60 страна текста. И у другој години излажења,

ЈАНУАР и ФЕБРУАР

ГОДИНА 1901

КЊИЖЕВНИ ЛИСТ

ОРГАН „ЦЕТИЊСКЕ ЧИТАОНИЦЕ И ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА“

Свеска	Издава крајем сваког мјесеца у свеснама од 2 табана велике осмине Цијена је листу за Црну Гору 4 круне, а за иностранство 6 круна — на годину. — Рукописе, писма, часописе и новине у замјену, ваља слати Уредништву; а претплату Администрацији „Књижевног Листа“ на Цетинју. — Рукописи се не враћају.	Година
I и II		I

Двије ријечи програма

Неуспјех досадашњег нашег друштвеног органа „Луче“ принудио нас је, да томе лијека потражимо. Крећући смо са гледишта, да успјех свакога подuzeћа зависи од његове цијељи, и на првом мјесту од правца, којим се тежи ка тој цијељи, јер без сходног правца, узалуд се и најбоље силе улажу. Народска је мудрост одавна изрекла: „Вјешти гору леме, а невјеште гора ломи.“

И доста је било обазрети се ско себе, да нам све наше прилике покажу у овом подuzeћу правац јасан, већ искушан и опћим судом цијелог Српства, од простог до ученог Србина, одобрен.

То је онај правац, који нам је дао у свом „Горском Вијенцу“ велики наш пјесник, Владика Раде, који је за то и био признат и проглашен „од Пеште даж до Черне Горе“ српским генијем.

Љубав према раскомаданом народу главни му је руковођа: све што се тиче Српства, његових згода и негода, мапа и врлина, његових дјела и његових трудбеника; све што доприноси јачању и ширењу српске националне мисли и српске душевне заједнице — све то одговара томе правцу.

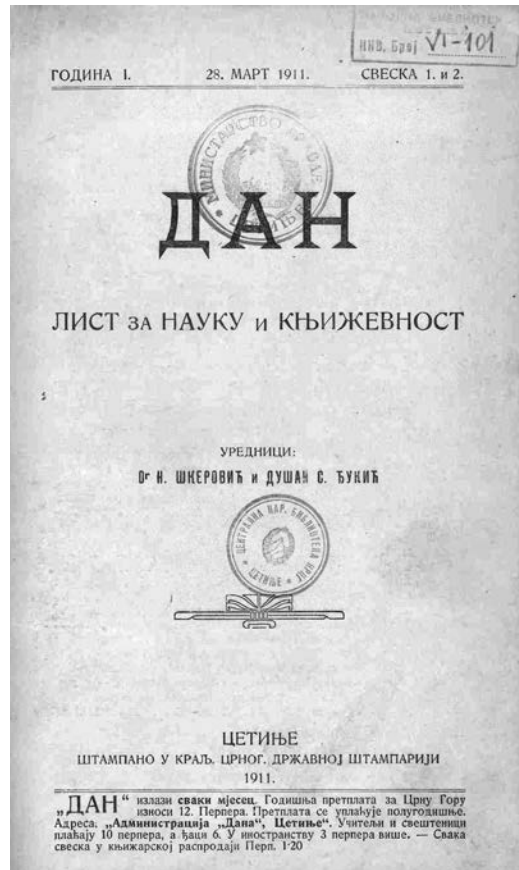
За то и великодушни примјери у борбама свију народа за свој опстанак, за своје „ја“, који нас уче и потичу са страница дотичних књижевности; и све што васпитава уопште човјечанско врлине и карактере, а зауздава ниске страсти човјечије — све што уздиже и облагорођава ма из које књижевности — све то снажи тај правац.

1912. појављивале су се тешкоће око уредног издавања листа те је услед тога свеска I и II изашла као двоброј, а свеска III-VI као четвороброј. Шести број био је и посљедњи број листа. Лист се штампао у тиражу од 700 примјерака што је за ондашње прилике знатан број и свједочи о његовом угледу и популарности.

Према оцјени до сада изречене критичке мисли Дан је сматран за најбоље уређивани црногорски часопис. Од домаћих пјесника јављају се само Мићун Павићевић са три пјесме, Никола I објављује познату пјесму *Мору*, уз коментар уредника, и Душан Ђукић пет пјесама. Први пут је преведена пјесма једног словеначког пјесника, Антона Ашкерца;

Вељко Петровић је заступљен пјесмом *Српска земља*; Милан Ракић и Душан Бајић објавили су три пјесме. У прози, у виду приповијетке имамо покушаје Н. Шкеровића, П. Шоћа и Д. Ђукића, а са стране објављен је само одломак из драме *Еквиноциј* Ива Војновића. Из области литерарне критике запажена је студија Михе Броза *Васпитни елементи у Гундулићевој Дубравци* и расправа Душана Вуксана *Загребачки рукописи Гундулићева Османа*. Страна књижевност заступљена је оригиналним преводима само мањих прозних дјела Оскара Вајлда, Ничеа, Бодлера, Игоа, Горког, Куприна, Толстоја, Неруде, и других. Објављена је у наставцима и позната Толстојева студија о Шекспиру. Из области друштвених наука и права треба истаћи студију чешког научника Фр. Крејчиа *Право егзистенције*

малог народа, Љ. Бакића *О надлежности шеријатских судова у Црној Гори*, и *Законодавство у Црној Гори*. Низ прилога објављен је из филозофије, религије, образовања и природних наука. О престанку излажења листа Шкерковић је забиљежио сљедеће: „Дан је престао да излази усљед избијања ослободилачког балканског рата. Околност да уредници листа нијесу послѣје овога рата више дјеловали на Цетињу условила је и коначни престанак излажења *Дана*.“

Завршавајући овај информативни осврт на књижевне часописе који су излазили у Црној Гори у периоду 1871-1918. године жеља нам је била да упознамо читаоце са њиховом основном садржином и оријентацијом. Сва та написана ријеч, без обзира на њене књижевне вриједности, даје слику и свједочанство једног доба, те је и са тог становишта вриједна за проучавање. Књижевно и језичко наслеђе Црне Горе није проучено, немамо нажалост, ни једне институције која се тиме бави.

ЗАБРАНА „ЦРНОГОРКЕ“*

КАКО СУ УМИРАЛИ КЊИЖЕВНИ ЧАСОПИСИ

„Што се тиче *Црногорке* она за сад због некијех узрока неће моћи излазити. Настанули као што се надамо и желимо згодније прилике *Црногорка* ће опет излазити и то одвојено од *Црногорца* на много већем формату као самосталан књижевни лист.“ Тако је *Црногорац* у уводнику првог броја за 1872. годину најавио престанак излажења првог црногорског књижевног часописа. *Црногорку* је уређивао Симо Поповић и изашла су свега 23 броја. Зашто је дошло до тако брзог гашења првог књижевног листа могу се навести неколике претпоставке. Тачно је да је одзив читалаца на лист био невелик. За Црну Гору је то у оно доба и разумљиво, јер није постојао шири круг образоване читалачке публике која би претплатом могла издржавати један књижевни лист, макар и онако скромних размјера. Уредништво је очекивало више и од читалаца са стране и са већим амбицијама покренуло лист. Види се то из објављене најаве листа у којој је речено: „... Буде ли одзива, као што се надамо, ми ћемо *Црногорку* издавати у већем обиму, те од године, ако Бог да, одвојено од *Црногорца* као засебан лист“. Изабрала је у листу и већа сарадња истакнутих писаца, која је такође била најављена. Међутим, одлука о престанку излажења донијета је изненада и без објашњења. У посљедњим бројевима листа нема најаве о престанку излажења, а *Црногорац* у бр. 48 од 25. децембра 1871. године, који је уједно и посљедњи број у тој години објављује оглас „Нашијем читаоцима“ у ком се поред осталог каже и следеће: „Напошљетку молимо свакога који нам ишта дугује, да нам

---

* Преузето из: *Казивања из прошлости*, Будва, Историјски архив, 1988, стр. 185-191. (Прим. ур.)

пошље до нове године или најдаље с новом претплатом, особито опомињемо оне, који су примили и *Црногорку*“.

Наше је мишљење да разлоге престанка *Црногорке* Поповића треба тражити у цензури, односно забрани растурања на територији Аустро-Угарске. Од свог првог броја који се појавио 10. јула 1871. године, па надаље, из броја у број објављиване су на страницама *Црногорке* родољубиве пјесме и написи против Аустрије и Турске. Писало се о тешком стању нашег народа под туђином, упућивани су отворени позиви на устанак. Таква је пјесма Сима Поповића *Устани роде* и више родољубивих пјесама Јована Сундечића, као на примјер: *Устани рајо, Боримо се!*; такав је и чланак Јакова Игњатовића *Слава црногорства*, објављен у претпоследњем, 22. броју.

Раније смо писали да постоје дилеме око тога да ли је изашао број 23 *Црногорке*. Марко Драговић је пишући осврт на развој штампе први указао да је изашло укупно 23 броја. Његово мишљење прихватио је и Душан Вуксан у *Прегледу штампе у Црној Гори*, наводећи да је изашло свега 23 броја на укупно 92 странице текста. Илија Зорић и Трифун Ђукић констатују да је изашло свега 22 броја. Неколико других аутора преносили су мишљења Драговића и Вуксана, али – што је карактеристично – ни један аутор није навео садржину тог спорног последњег броја. Трагајући за сачуваним примјерцима листа анкетирали смо водеће библиотеке у земљи а неке и у иностранству и утврдили да данас има свега три сачувана комплета. Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ у Београду има 1-20 бројева листа; Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“ на Цетињу има 1-22 броја. Од последњег 22. броја оштећене су двије последње странице, 87. и 88. Трећи примјерак са комплетна 22 броја налази се у Инђији, у библиотеци покојног др Георгија Михаиловића, нашег истакнутог библиофила и библиографа. Према томе, сачуваног 23. броја нема. За Вуксана можемо тврдити да га није имао у рукама јер се његов примјерак са потписом налази у Централној библиотеци, као уникат. Остаје, пак, тврдња Драговића “... Од њега изидоше само 23 броја“, коју, по нашем мишљењу можемо прихватити као тачну. Марко Драговић је био сарадник *Црногорке*, још као богословац

на Цетињу. У 21. и 22. броју листа објавио је превод *Животописи славних људи* у наставцима „који се рад шћаше и даље продужити да *Црногорка* не престаде излазити“, како сâм наводи. У прилог Драговићевој тврдњи иде и анализа изашлих бројева. Наиме, лист је излазио, по правилу, недељно, на свега четири странице текста и четири пута појавио се у виду двоброја. Посљедњи сачувани 22. број изашао је 18. децембра на 4 стране. По утврђеној периодичности 23. број је морао изаћи 25. децембра. Да је лист престао да излази са 22. бројем, у коме, како смо раније навели, нема никакве најаве о томе, *Црногорац* у свом посљедњем броју за 1871. годину најавио би престанак. Међутим, он то не чини, већ напротив објављује позив за претплату и подмиривање дуговања.

Зашто нема сачуваног 23. броја и зашто је после њега *Црногорка* престала онако изненада да излази? Може се са сигурношћу тврдити да је 23. број изашао на Цетињу, али највјероватније да је одмах био забрањен, и повучен из растурања и примјерци уништени. То је могло услиједити на захтјев и притисак аустријских представника на Цетињу, који су будно мотрили на антиаустријска расположења која су се у то вријеме често испољавала на страницама црногорске штампе. Забрана растурања *Црногорке* на територији Аустро-Угарске монархије морала је да доведе и до престанка излажења. Зато нема сачуваног 23. броја, зато је лист изненада престао да излази. Тако се најобјективније могу тумачити ријечи уредника „... због њекијех узрока неће моћи излазити“. У прилог оваквог закључка говори и чињеница да је због оштрих чланака против Аустро-Угарске ускоро услиједила и забрана растурања *Црногорца*; лист је у априлу 1873. године почео да излази под новим називом *Глас Црногорца* и због блажих политичких ставова више није забрањиван у сусједним земљама.

Са престанком излажења посебног књижевног листа, *Црногорац* поново отвара рубрику за књижевност и већ од броја 8 за 1872. годину у поднаслову поново има ‘Недјељни лист за политику и књижевност’. Наслиједио је то и *Глас Црногорца*.

Павловићева *Црногорка* (1884-1885) мада је дуже излазила, доживјела је сличну судбину своје претходнице из 1871. године.

Међу групом 'изваћаца' који су боравили на Цетињу, најзаслужнији је за развој црногорске културе и просвјете Јован Павловић. Симо Матавуљ га је с правом назвао једним од најсавременијих публициста у јужном Словенству. Родио се у Сремским Карловцима 1843. године, гимназију завршио у родном мјесту, а филозофију је студирао у Београду, Женеви и Минхену. Уређивао је лист *Панчевац* и приредио прво издање *Комунистичког манифеста* на нашем језику. Уређивао је *Граничара*, *Нову Србију* и *Заставу*. На позив књаза Николе у Црну Гору је дошао 1878. године и живио све до смрти 1892. године. Био је први председник обновљене Цетињске читаонице, отворио је прву књижару са напредном литературом, био је директор гимназије и Министар просвјете, уређивао је *Глас Црногорца*, *Просвјету*, један је од оснивача 'Зетског дома', као и аутор низа уредби и прописа из области школства у Црној Гори.

Са таквим свестраним образовањем, напредним идејама и искуством, Павловић је израдио програм новог часописа и представио се читалачкој публици преко *Гласа Црногорца* (бр. 52, 1883).

Црногорка је била веома добро уређиван лист са разнообразним и квалитетним прилозима и одговарала је објављеном програму. Томе је допринијела сарадња у листу Сима Матавуља, Лазе Костића, Лазара Томановића, Сима Поповића, Павла Ровинског, Јована Сундечића и самог Јована Павловића, који је, поред уређивања, сам доста писао. Од домаћих писаца врло су активни Јован Поповић – Липовац, Филип Ковачевић, Живко Драговић, Марко Драговић, и други. У броју 22. листа *Овдје* за 1971. годину дали смо приказ садржаја часописа и сада ћемо се задржати више на узроцима његовог престанка излажења. Тешкоће финансијске природе у којима се нашао часопис ускоро послје излажења долазиле су од малог броја претплатника. Тим поводом уредник је у 20. броју за 1884. годину иступио са чланком под насловом „Мртвачки оглас *Црногорки*“.

Што није дошло до престанка излажења часописа заслуга је књаза Николе, који је наредио да се из његових средстава финансира дефицит и то све док број претплатника не буде толики да

може обезбјеђивати самостално одржавање. Тако је часопис обезбједивши сигурна средства излазио цијелу 1884. и закорачио у 1885. годину, придржавајући се истих програмских начела и уз позитивну оцјену критике и читалаца.

Изненада, без икакве претходне најаве, *Црногорка* је са 25. бројем од 4. јула 1885. године престала да излази. Већ 11. јула исте године појављује се нови књижевни лист *Зета*, под уредништвом Филипа Ковачевића. У том првом броју саопштава се читаоцима слједеће: „*Црногорка* је престала излазити с пошљедњим 25-тим бројем. По договору са уредништвом новог књижевног листа *Зета*, који је данас, почео излазити на Цетињу, претплатници *Цр.* добијаће тај нови лист у замјену за *Црногорку*.“ Разлози престанка излажења ни овдје нијесу дати. Тумачења су била разна. Трифун Ђукић у *Прегледу књижевног рада Црне Горе* сматра да су поред финансијских тешкоћа на престанак листа утицали и сами сарадници на које се и сам уредник жали у посљедњем броју, наводећи: „Није нам мило, али морамо изићи са истином на средину. Наши драги и врло поштовани сарадници уобичавали су да раде парче по парче“.

Матавуљ пише: „На крају љета аустријске власти забранише *Црногорци* улазак, те се претвори у *Зету*“. Како смо утврдили, најмјеродавније је мишљење Марка Драговића који у *Књижевном листу* за 1901. годину о томе пише слједеће: „... Сад ћу ја навести мојим читаоцима оно што сам чуо: У двадесет првом броју *Црногорке*, на првом мјесту, напечатана је пјесма Ј. Поповића – Липовца „Манита мајка“. У тој пјесми се не каже које била та манита мајка ни окле је била; у пјесми се прича како је она поманитала за својим објешеним сином Јанком, па су је довели к свецу у Острог дако би се од манитила излијечила. Грозна је то пјесма и грозан догађај, који се у њој пјева ... Без даљега објашњења казаћу да сам чуо, да је ова пјесма била узроком престанка излажења наше *Црногорке*“. Док је ова пјесма прокоментарисана ће треба и како треба, провукло се неколико бројева *Црногорке*, па је тада морала престати“.

Проучавајући *Црногорку* и радећи њену библиографију дошли смо до једног изузетно интересантног и важног податка који расвјетљава ову енигму. Број 21, који је изашао 6. јуна 1885.

године, као што се види из фотокопије у комплекту који се чува у Централној народној библиотеци у Цетињу, на уводном мјесту доноси пјесму „Манита мајка“ од Ј. Поповића – Липовца. Завршетак пјесме објављен је на другој страници. Послије овог броја изашла су још четири редовна броја и посљедњи број је 25. Читајући пјесму „Манита мајка“ није се тешко убиједити да се алудира на Аустрију и да је њена садржина антиаустријска.

<p>дан седми четвртна лежи табла, је на Прву Гору, Ау- густу, Босну и Хер- цегу:</p> <p>циле . . . 4 еор. з годиш . . . 2 р. чрт годиш 1 н дје и као друге мале циле . . . 16 ералака годиш 8 н ијессона 4 н лату . . .</p>	<h1>ЦРНОГОРКА</h1> <p>ЛИСТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ПОУКУ.</p> <p>Уредник: ЈОВАН ПАРМЕНИЋ.</p>	<p>Прегледати на Поле Го- ре и сва писма, штаљу са њомом уреднику.</p> <p>Прегледати на Србије у- пукује се Великику Нико- лићу у Ваоград, а на дру- гајих крајева под адресом Г. Пашаћановић Саша- ца, Црвококу.</p> <p>Прегледати примати сви ишти књижевни и књи- варски списања, Пе- тровићева писма на пра- мају, ет.</p>
21.	Ц е т и њ е, 6. Јуна 1885.	Година II.

С л и к е и з ж и в о т а .

(ПОД МАНАСТИР ОСТРОГ).

М а н и т а м а ј к а .

Мавиту водо пут прве жону
На нола голу — неојесону.
Гусци јој прама првиој носе
Низ вино плава; а сува роса
Криваше косо и бијело лице
И око мутно и тропавице.
Чољерна чепа, погледа страшна,
Играва тужил, лица умасна.
Устима нодрим иртвачки нео
Ванероу смрти броне олаво.
На руке тривао јакс је вола! —
Дебо конен руке јој стога! . . .
Таку јо добри ноћу жуди
Тек да у бјесу ком не вауди,
Јер над бјесило на ну нашо
На очи кив јој велика сибе,

Удах му тошки прса наликме,
Од тјела му се душа отмае,
Из чепа хладан цот му извире,
Већ грци лице . . . већ ми умире! . . .
Где јоште тамо . . . где чепа прна
Страшна ка' плава — ка' јаво грдна,
Гђе панром оштром ерде му чуна,
Краваним кљуном чепа му зуна,
Очи му пије — језик му једе
Тек да не виче — тек да не гледе! . . .
Гледа! му муко . . . потно му чепа
Тужније него скртно ошједо!
А око мутно, свакада дивно,
На прна тиња сад гледа кивно.
Устима баједом чуј како јекс:
Моли се мајко у ервакој свецу!

Аутор ове пјесме, Јован Поповић – Липовац, је по много чему занимљива личност и могла би се повелика књига написати о његовом животу. Родио се у Грађанима 1856. године. Матавуљ наводи да потиче од породице исељеника црногорских, што побјегоше са Ђорђем и осталим Петровићима, за вријеме књаза Данила. Школовао се у Котору, Задру, Загребу и Београду, да би пошао на студије у Русију. Долази као добровољац за вријеме херцеговачког устанка, затим се поново враћа у Русију и добровољно ступа у војску. Аустроугарски листови су га оштро нападали те је

у његову одбрану *Глас Црногорца* почетком 1884. године донио сљедећи напис:

„Из вјерна источника знамо да је Липовац у све ратове био командир чете „Изгубљене дјеце“. Под Авлијар, први се попео и посјекао турског команданта, зашто је добио крст светога Ђорђа 4. реда. На Девебојни, 1878. године отео је осам топова и заробио све топнике, зашто је добио крст св. Ђорђа I степена, број 14, којег не носи ниједан официр у милион руске армаде. У Азији, у вријеме штурма Тео-Теке, показао је такве услуге да је добио орден светога Владимира; осим тога и другијех десет ордена; добио је од цара на дар богати спахилук у Криму и дослужио је личним заслугама у двадесет седмој години чин капетана. У погледу свега овога Њ. В. примило је Липовца као Црногорца и поставило га својим ађутантом, и сад се налази на Цетињу, далеко од мисли занимати се четништвом“.

Липовац је био веома активан сарадник *Црногорке*. Објавио је 27 својих пјесама и неколико превода са руског. Матавуљ га описује као ведро и приступачног човјека који је својим понашањем и заслугама на Цетињу постао врло популаран; о њему су се стварале легенде.

Ради Липовчеве пјесме „Мани-та мајка“ број 21 је био заиста забрањен. Дошло је до његовог прештампвања и мијењања уводника. То смо открили сасвим случајно. У фонду дупликата Централне библиотеке налази се и један некомплет овог часописа, који је на срећу имао број 21, али са новим

Јован Поповић – Липовац (1856-1919)

уводним текстом. То је, у ствари, број који је званично растурен као редовни број и који је изашао 9. јуна, али без „Маните мајке“. На уводном мјесту уредништво се обраћа читаоцима *Црногорке* са сљедећим текстом: „Због њекијех неприлика, које се нијесу могле напријед видјети нити отклонити када су настале, данашњи број „Црногорке“ није могао изићи у четвртак, кад му је вријеме, него излази данас у недјељу.“

Дакле, из овог званичног обавјештења које је дипломатски састављено негира се излазак броја 21 са текстом Липовчеве пјесме. То је несумњиво урађено под притиском аустријских представника, који су били акредитовани на Цетињу и који су моментално реаговали и захтијевали да се број повуче.

Умјесто пјесме „Манита мајка“ уредништво објављује пјесму „Човјек“ од Филипа Ковачевића. Објављивањем ове пјесме, у којој се велича човјек и слобода, а писана је под утицајем Његоша, уредништво је на најбољи могући начин одговорило на забрањивање листа.

Проналаском овог броја коначно је ријешено питање престанка Павловићеве *Црногорке*. И забрањени и новоштампани бројеви представљају праву ријеткост и јединствени су примјерци цензуре код нас.

Овај случај имао је реперкусија и на самог уредника, те је искључиво ради тога и *Зета*, као продужетак *Црногорке*, морала имати другог уредника. Био је то Филип Ковачевић.

Тако се израз „због њекијех неприлика“ и код *Црногорке* Поповића и код *Црногорке* Павловића употребљавао као објашњење узрока забране растурања часописа и њиховог престанка излажења.

ДИОНИСИЈЕ МИКОВИЋ*

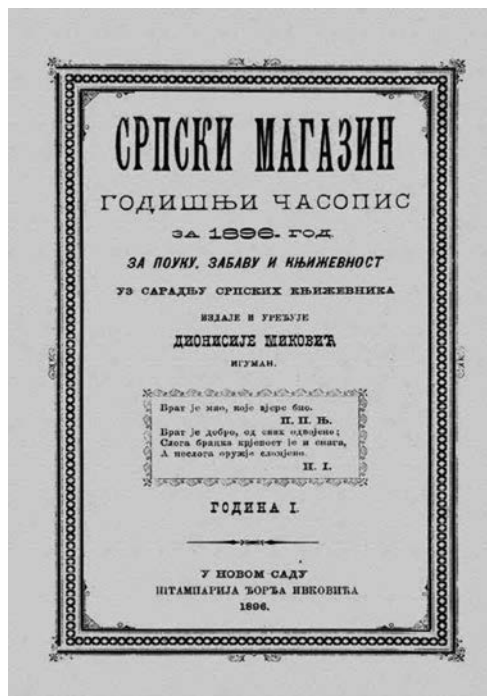
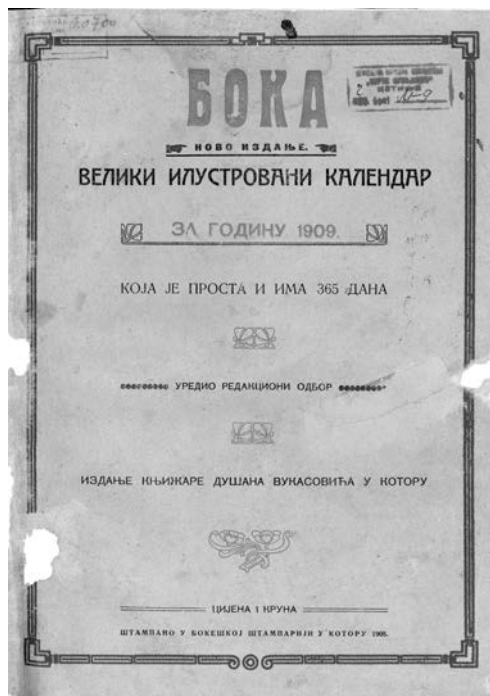
Животни пут архимандрита Дионисија Миковића, историчара и писца, нераскидиво је везан за остварење идеје националног ослобођења и уједињења српског народа и очување његове вјере. У њему су испољене све најбоље особине правог родољуба, православног калуђера, који је за собом оставио многа добра дјела, а на књижевном и научно-публицистичком плану и значајне радове из прошлости Боке Которске и Паштровића.

Дионисије је рођен 1861. године у селу Челобрдо, у Паштровићима. Рано се закалуђерио и од 1883. до 1941. године управљао је манастиром Бања, код Рисна у Боки Которској. Први рад му је објављен у дубровачком листу *Словинац* 1883. године. Библиографија његових радова броји више стотина већих и мањих прилога из области црквене историје, догматике, књижевности, историје и етнологије. Значајан је Дионисијев допринос развоју публицистике у Боки Которској у вријеме аустријске владавине овим простором. Покретач је и издавач *Српског магазина* – годишњака за науку, забаву и књижевност. Потпомогнут од познатог родољуба Саве Бјеладиновића, успио је да на сарадњу окупи познате књижевнике онога доба: Шантића, Ђоровића, Цара, Матавуља, Ђипика, и друге. Часопис је излазио 1896. и 1897. године, а престао је излазити не само због материјалних неприлика, него и због цензуре аустријских власти. Досљедан својим политичким и литерарним убјеђењима, која су га сврставала у најогорченије противнике Аустрије, Дионисије Миковић након десет година покреће

---

* Преузето из: *Поменик Паштровића*, т. 1, Петровац, Банкада – збор Паштровића, 2000, стр. 128-131. (Прим. ур.)

Боку, велики илустровани календар, који редовно излази једном годишње од 1909. до 1914. године. Бока прелази оквире календара и, поред локалних писаца, у њој објављују поезију и прозу и позната имена српске књижевности. Вриједност Боке је и у томе што је поред научних студија, расправа и чланака, објављивала стара документа, народну поезију, анегдоте, клетве, и друго. Заједно са *Српским магазином*, Бока се може сматрати првим књижевним часописом у Боки Которској.

Из области књижевности Дионисије је највише писао лирске и епске пјесме, затим приповијетке, есеје и путописе. Важио је за доброг познаваоца народног стваралаштва и сакупљао је народне пјесме, које Вук Караџић и Вук Врчевић нијесу објавили. За двије свеске народних пјесама Српска академија наука наградила га је Коларчевом наградом. Познат је и као писац бројних прилога из области историје нашег краја, објавио је доста старих докумената,

написао више монографских прилога о значајним личностима: митрополиту црногорском Висариону Љубиши, архимандриту Никодиму Вуковићу, и другима. Сарађивао је у преко тридесет наших и страних новина и часописа.

Дионисије је стално био под присмотром полиције. Осуђен је на пет година затвора због негодовања у вези са анексијом Босне и Херцеговине. Послије капитулације Југославије, већ стар и оронуо, морао је напустити манастир Бању и вратити се у родни крај, у манастир Дуљево. Ту је дочекао устанак међу својим Паштровићима. Када су му рекли да су комунисти дигли устанак Дионисије је одговорио: „Нека су благословени они и ко год пуца на наше непријатеље“.

Дионисије је умро у Дуљеву 3. јула 1942. године и сахрањен у манастиру Прасквица. У манастиру Бањи, гдје је као игуман живио и радио више од педесет пет година, постављена је спомен плоча, а једна улица у општини Будва носи његово име.

Литература:

- В. Ивошевић, *Архимандрит Дионисије Миковић*; М. Куљача, *Сјећања на мучна времена*, 1990.

НИКОЛА ЉУБИША*

Пјесник Никола Стијепов Љубиша рођен је 1868. године у селу Близикуће у Паштровићима. Рано је остао без оца и бригу о њему преузео је његов стриц Висарион Љубиша, црногорски митрополит и једно вријеме министар просвјете и црквених послова. Послије завршене основне школе у Прасквици, као стипендиста црногорске и српске владе похађао је гимназију на Цетињу, у Загребу и Београду, гдје је и матурирао. Једно вријеме учио је и у Богословско-учитељској школи на Цетињу. Даље школовање наставио је 1893. године као студент Духовне академије у Петрограду, коју је послије четири године студија завршио и вратио се на Цетиње.

Након тога, четири године је био ‘чиновник на расположењу’; није могао да добије стално запослење и 1901. године одлази поново у Русију; тамо живи и ради све до 1914. године. Послије повратка из Русије постављен је за професора Богословске школе на Цетињу и на тој дужности је радио све до капитулације Црне Горе. Напустио је Црну Гору и као избјеглица, у својству просвјетног радника, три године живио у Француској. У то вријеме сарађивао је у *Гласу Црногорца*, који је као орган црногорске владе, наставио са излажењем у Неију код Париза.

У Француској се Никола разболио од шпанске грознице и умро 19. фебруара 1919. године. Сахрањен је на гробљу д’Ивре код Париза. *Глас Црногорца* донио је некролог о његовој смрти.

Никола Љубиша, као пјесник и преводилац са руског језика, мало је познат нашој јавности. У ужем завичају – Паштровићима,

---

* Преузето из: *Поменик Паштровића I*, Петровац, Банкада – збор Паштровића, 2000, стр. 124-125. (Прим. ур.)

остао је заборављен и у сјенци је приповједача Стефана Митрова Љубише.

Никола се рано почео бавити поезијом, а прве оригиналне радове и преводе објавио је у тадашњим црногорским књижевним часописима, махом у *Лучи*. Критичари су о његовој поезији написали: „Љубиша је романтични пјесник: субјективан, маштовит, емотиван и мисаон. Његова поезија носи све основне црте романтизма. Она је пуна љубавне чежње, моралних рефлексива, сентименталних осјећања и туговања над својом судбином ...“ Под утицајем је Љермонтова, Надсона и Бајрона, које је највише и преводио. Најглавнији му је превод поеме Љермонтова *Мцири*, штампан 1899. године на Цетињу.

Поред превода објавио је више од тридесет оригиналних пјесама у црногорској периодици. Пјесме су му прожете елегичним осјећањима, нотом човјекољубља и правичности, носталгијом и љубављу према завичају.

По томе је карактеристична једна од његових посљедњих објављених пјесама, у *Гласу Црногорца* 1919. године:

Чаробну Боку сањам,
гдје крај огњишта бједна
матерњом сузом рошен
дјетињству мину сан...
Хтио бих с јутарњим звоном
дух мој да се узноси,
мог народа јаде богу да излије,
сузу лире моје лахор да разноси
с миомиром смиља Гора паштровскије.

Извори и литература:

- С. Вукмановић, Никола Ст. Љубиша. *Бока*, 1978; М. Лукетић, *Будва, Свешти Стефан, Пејшровац*, 1966; Оставштина Мила Љубише из Будве.

СТЕФАН МИТРОВИЋ*

Пјесник и револуционар Стефан Митровић је рођен 14. октобра 1909. године у Светом Стефану. У аутобиографији *Неколико података о мени* пише:

„Рођен сам у сељачко-учитељској породици од оца Ивана, учитеља, и мајке Иванице, сељанке. Моји су преци живјели тешким животом. Ишли су у печалбу. Учествовали су у ослободилачким борбама. Отац ми је, због рада на ослобођењу од Аустро-Угарске монархије и присаједињењу приморја Црној Гори, био осуђен на смрт у Првом свјетском рату, а један његов брат је стријељан. Отац је помилован и осуђен на робију, коју је издржавао у мариборској тамници. Мајка ме је као дијете водила у которску тамницу, да се опростим од оца пред његову смрт. То је један од највећих догађаја у моме животу.

Дјетињство сам провео у Светом Стефану, а гиманзију сам завршио у Котору. Још као дјечак, мислим 1926, штампао сам пјесме у загребачкој *Младости*, коју је уређивао Антун Барац. Љубав за све што је племенито и ослободилачко створила је прве моје стихове, моју дјечачку поезију. Та моја поезија била је и поетско откриће велике раскрснице на којој су стајали човјек и његова умјетност послије Првог свјетског рата. Сви друмови историје долазили су

---

* Преузето из: *Поменик Паштровића I*, Петровац, Банкада – збор Паштровића, 2000, стр. 170-174. (Прим. ур.)

до те раскрснице. За поезију природе, човјека и тоталитета ослобођења земље требало се определијелити. Мене је моја породица и њено страдалништво запутила у борбу за ослобођење народа од свих облика поробљавања, коју је у нашој земљи водила Комунистичка партија Југославије. Поезију о тој раскрсници штампао сам још 1929. године. Тиме је завршен први период мога живота и стваралаштва.

1929. година је вријеме почетка отворене војно-фашистичке диктатуре у Југославији. Фашизам је угрожавао опстанак, сâмо постојање човјека и његове културе. Он је немилосрдно уништавао слободу као природни облик живота, слободу као природни закон људског друштва, слободу као метод рјешавања питања друштва и његове јединке. Ми умјетници определијелени за слободу, позивали смо све ствараоце да приступе покрету за спас човјечанства, за спас његове културе, за спас слободног човјековог бића, за поезију самог живота, који се од почетка ропства налазио и развијао у облицима ослобођења. За пјесму човјекову требало се борити.

У то вријеме развила се социјална књижевност, као књижевност која је говорила у име самог живота, у име његових изворних законитости, у име онога што је прво и битно у човјеку и за човјека, у име социјалног и националног ослобођења. Тој социјалној књижевности припадао сам и ја. У том времену написао сам релативно доста лирских пјесама и поема, од којих су неке објављене, а неке само у дјеловима. Из поеме „Виђење једног дана“ штампана је једна пјесма у скопском *Јужном прегледу*, из пјесме „Брод плови“ објављене су само двије пјесме, једна у београдском *Стожеру*, а друга у никшићком *Развршју*; поема „Мртви отац у походе синовима“ штампана је у цетињским *Записима* и београдској *Линији*. Из поеме „Манифест“ штампао је Ђорђе Лопичић један одломак, којему је дао име „Пјесма о нама“, у *Развршју*. „Манифест“ је др Војислав Вучковић компоновао као хорску рецитацију коју је ‘Абрашевић’

извео на Коларцу. Био сам учесник у књижевним вечерима које су црногорски књижевници организовали по Црној Гори и које су имале одређени културни значај.

Тих година се развија и узраста омладински покрет против фашизма и рата. Као и други, и ја сам учествовао у њему. Године 1931. био сам ухапшен и мучен у злогласној Главњачи. Читава породица била је гоњена и под ударцима полиције. Тада ми је полиција заплијенила са стана збирку пјесама и поема припремљену за штампу, у којој је био и „Манифест“. Ту збирку до данас нијесам пронашао. Био сам осуђен на годину и по затвора. На робији сам проучавао књижевност, филозофију, историју. Послије робије, коју сам издржао у Сремској Митровици, наставио сам са радом. И био сам поново ухапшен, по трећи пут, овога пута у Загребу. У затвору сам био тешко мучен. Неколико мјесеци су ме држали везаног жељезним ланцима. Биле су ми везане и руке и ноге. Није ми било лако. Али ме спасио један мој велики пријатељ, мој и моје породице. Наиме, полиција није дала да се зна да сам ухапшен, јер је хтијела да ме тајно убије. Моја породица је, тако, успјела да пробије полицијску завјесу и открије јавности да се налазим у животной опасности у затвору. И био сам спашен од мучног убијства. Тада сам осуђен, без икаквог доказа на три године робије. Поново сам робијао у Сремској Митровици. Наставио сам са мојим студијама књижевности, естетике, етике, науке о националном питању, науке о широкој ослободилачкој борби против фашизма и рата. Био сам и предавач, био сам и члан редакције робијашког листа, био сам и његов уредник. Ту сам штампао и једну моју пјесму.

Наша револуционално-ослободилачка борба показала се као спас Југославије и њеног интегритета. Наша се култура развијала на основама те борбе. Без ових основа она не би имала ослонца у народу, она не би имала видика у будућност. Поезија и сва умјетност не би имала своје извориште. Смисао друштвеног постојања умјетности нестао би.

Учесник сам Народноослободилачке борбе од 1941. године. Мени су у тој борби погинула три брата и двије сестре, и многи из моје родбине ...“

Послије слома Југославије у априлском рату, Стефан је дошао у Паштровиће и од првих дана укључио се у припреме за оружану борбу против окупатора. Међутим, жандарми су га ухапсили 22. јуна и спровели у которски затвор гдје је остао четири мјесеца. Заједно са групом комуниста замијењен је за италијанске заробљенике. У току народноослободилачке борбе Стефан је обављао високе партијске и војне дужности: био је инструктор Окружног комитета КПЈ – Чачак; руководилац Агитропа при Обласном НОО за Босанску крајину; руководилац Политодјела 8. банијске бригаде са којом се борио на Сутјесци; 1943. постављен је за политичког комесара 16. војвођанске дивизије, а крајем 1944. именован је за начелника Пропагандног одјељења при Врховном штабу НОВЈ.

По завршетку рата Стефан је као пуковник једно вријеме био замјеник начелника Главне политичке управе, а након тога секретар Управе за пропаганду и агитацију ЦК КПЈ. У сукобу КПЈ са Информбироом неосновано је оптужен за издају, само зато што је рекао да су Тито и Партија у праву али да је требало ићи у Букурешт на сједницу Информбироа и бранити истину. То је било довољно да буде ухапшен и да прође злогласана мучилишта у Старој Градишки, у Билећи, на ‘Мермеру’ (Голи оток). Страдала је и његова породица: жена Љубица је ухапшена и недужна провела у затвору 22 мјесеца; хапшена је и сестра Мира, а преостали чланови породице исељени

су из стана. Од стравичних мучења Стефан је нервно оболио. Након изласка из затвора 1954. године, живио је у Будви и Светом Стефану. Послије дугог и упорног лијечења здравствено стање му се донекле побољшало и у осами завичаја, Стефан се вратио поезији. Објављена му је прва збирка пјесама *Пјесма и човјек* за коју је добио Новембарску награду града Будве. У едицији 'Луча' изашла му је књига *Снијег и Море*, а објављивао је пјесме у више часописа и новина. Умро је 1985. године и сахрањен у Београду. На споменику – гробници исклесана су имена Ива и Иванице и њихове седморо дјеце: Ника, Стефана, Ратка, Вељка, Вукице, Лепе и Мире. Грбови Ника, Ратка, Вељка, Вукице и Лепе су незнани.

ПОВРАТАК МОМЕ ДОМУ

Доме мој на обали мора,
у каменом селу на обали тихог мора!
Доме мој, што те волим љубављу рођења,
ја нећу данас да пјевам,
како одох од тебе оног бијелог јутра
са твог каменог прага
на друм ослобођења.
Доме мој од камена
на обали неуморног мора!
Ја, син твој, данас хоћу да пјевам
повратку мом у твоје свијетле одаје,
повратку мом твојој љубави.
Ја хоћу да се вратим
маслињаку зеленом над обалама

и бијелим галебима
раскриљеним над морем.
Доме мој, ја данас хоћу живот у теби,
у теби, дједовски доме мој!
У теби хоћу разговор и весеље,
хлеб домаћи топли
на столу твојем, столу гостопримном,
из дана у дан
да и ноћ буде радосница.
Доме мој на обали стишаног мора,
ја хоћу под кровом твојим
она дивно свита
ластавичја гнијезда.
Ластавице у расвићици
ја хоћу пјесмом да дозивају
зору у маслињаке.

Библиографија и литература:

- *Пјесма и човјек*, Обод, 1970; *Снијег и море*, Побједа, 1976; *Слушам бол у камену*, Подгорица 1994; *Вид сна*, Подгорица, 1996; *Црни вјештар у маслинама*, Сабрана дјела књ. 1, приредио С. Калезић, 1998; Ш. Лагатор, *Радосић, њонос, шућа њородице Мишировић*, 1999.

ПРИЧЕ

СУКОБ НА „ШКОЉУ“*

Будва и Шкољ на фотографији из првих деценија 20. в.

Симпатични, мали и тихи оток Светог Николе, недалеко од Будве, или како га мјештани називају „Шкољ“, својим изгледом и положајем допуњује ионако прелијепу панораму овог дијела нашег Приморја. Нешто више од два километра пружа се са истока на запад и служи као преграда о коју се ломи узбуркано море.

Ипак, неко је обратио пажњу на овај мали оток и данас се у Будви много говори о Шкољу. Шта је то могло да узбуди у ове јесење дане тишину Будве, какав се то догађај десио? Ево кратке историје тога догађаја:

* Преузето из: *Побједа*, 7. 12. 1958, стр. 4. (Прим. ур.)

Ловачко друштво у Будви броји око 30 чланова – већином старих ловаца. Како у сваком послу успјех у многоме зависи од руководства тако и овдје, благодарећи ауторитативном предсједнику и секретару, чланарина се плаћа редовно и води се брига о унапређењу ове привредне гране. Обузети овом бригом дошли су на идеју која је нашла свој израз у рјешењу које је донио Управни одбор Друштва „... да се оток Светог Николе насели дивљим зечевима, који ће служити као резерват“.

Речено – учињено. Осам комада дивљих зечева – четири зеца и четири зечице – у присуству већине чланова Управног одбора, пуштени су на Шкољ, са благословом: „Плодите се и множите на добробит нашег Друштва“.

Зећ се не воли шалити, и за ових пет до шест година, колико прође од тог дана, он испуни све наде. Онда почеше нагађања колико их има: једни кажу сто, а други и више. Говорило се у стручним круговима о могућности дегенерисања зечева, покушало се са хватањем, али без успјеха. Ко зна како би се све ово свршило да није неко други, овога пута обузет бригом о унапређењу пољопривреде у овом крају, бацио поглед на Шкољ. Била је то Земљорадничка задруга у Будви, која се баш тада почела заиста бавити земљорадњом. Почело се са освајањем земљишта, посађене су лозе и бостан.

Од момента када су чокоти пролистали а вријеже бостана повиле се по земљи, избио је конфликт између Ловачког друштва и Задруге. Зечеви су почели да без жалости тамане лубенице и штете лозе, наносећи велику штету Задрузи. Истина, Задруга је са своје стране нелегално таманила зечеве, али се није могла одупријети њиховој инвазији јер се они званично налазе под покровитељством Ловачког друштва.

Ловци, штитећи зечеве, истичу: „Ми смо први освојили Шкољ“. А задругари тврде: „Пољопривреда је сада најважнија“. Стало се пред алтернативом: зечеви, или лозе и бостан.

Овога пута ловци су показали високу свијест, особито када је Задруга поднијела захтјев за исплату у висини неколико десетина хиљада динара на име одштете. Спор је ријешен у корист Задруге и на једној сједници Управни одбор Ловачког друштва донио је

рјешење које у исто вријеме значи и и пресуду, којом се сви зечеви на Шкољу осуђују на смрт.

У складу са донесеним рјешењем, једна група ловаца пошла је у лов и за три-четири сата убила 12 зечева.

„Е, ово се још није догађало у Будви. Бар данас смо показали ко смо!“, говорили су ловци. Радосни су се враћали кући пролазећи кроз град с трофејима, чиме су увелико подигли свој ловачки углед.

ТАЈНЕ ЈЕДНОГ КУЋИШТА*

Моје дјечаштво обиљежиле су тајне једног кућишта у сусједству наше старе куће у Будви – кућишта којег одавно више нема. А данас, када пролазим Његошевом улицом, кад улазим у конобу ‘Стари град’, да са друштвом попијем, вечерам и, уз чашицу домаћег вина, запјевамо; када се на прозорима изнад конобе појави глумац Раде Марковић и други станари ове куће – навру ми сјећања на вријеме прошло, јаве ми се слике некадашњег изгледа ове и сусједне куће: оживе успомене на доживљаје, искушења, маштања и тајновитости ове некада напуштене и полуразрушене куће.

Стари Будвани су ми причали да је ово била кућа породице Ивановић, из које потиче Крсто Ивановић, гласовити Будванин, поета, историчар, хроничар, каноник катедралне Цркве св. Ивана у Будви и каноник Цркве Светог Марка у Венецији, који је рођен у Будви 1628. године. Потомци ове породице у осамнаестом вијеку више се не помињу – изумрли су. Ко је послје њих био власник куће, није ми познато; није ми познато ни то од кога је мој отац Лука купио то кућиште.

У Будви, у вријеме мог дјетињства, било је доста кућишта, полуразрушених и напуштених кућа; нарочито је сиромашана била Пискара – источни дио града, у коме неке куће нијесу обнављане послје великог земљотреса који је задесио Будву 1667. године.

Између наше куће и куће Рајковића налазиле су се двије старе ненастањене куће, дјелимично претворене у кућишта. Прва, ближе нашој кући, једноспратна, била је у власништву породице Мушура.

---

* Преузето из: *Ђедова причања и унукове приче*, Будва, М. Лукетић, 2011, стр. 73-86. (Прим. ур.)

Улица у Пискари

У њеном приземљу био је мањи магацин. Понекад би се ту отварала и нека продавница, а на спрату се није становало. Уз њу је била двоспратна грађевина, покривена тиглама; на другом спрату пода готово и није било, видјеле су се само греде и понека даска; на првом спрату био је под, са многим трулим даскама и рупама; у приземљу је била мала просторија, у којој је Јоке држала пиљару и продавала бомбоне и слаткише. Код Јоке смо као дјеца трговали – за пђ динара, округле слатке бомбончиће, разних јарких боја. Позади ових кућа, према мору, гдје је сада Радова тераса, а испод ње кухиња конобе ‘Стари град’, било је отворено кућиште,

које су са јужне стране према мору затварале зидине. Из полуразрушених зидова кућишта и са фасадне стране према мору избијало је растиње: дивље смокве, декоративне ‘мачкице’ њежних црвених боја, бусења траве, и друго. Улазило се у кућиште из уличице, кроз дрвена врата која се нијесу закључавала.

Унутрашњост кућишта за мене је била загонетна: постојао је затворени дио, са тунелом и сводом у којем никад није било свјетлости; из дворишта кућишта улазило се у другу мању затворену просторију са пањегамма; лијево од ње, у зиду била је пећница, дубока рупа поплочана и освођена опекама. У дворишту кућишта било је камења од порушених зидова, и разног шута. Ту смо ми држали дрва за ложење, ту смо их шегали и цјепали. Са земљаног пода дворишта се могло попети на први спрат некадашње терасе – једино дрвеним покретним скалама. На спрату је, такође, постојао засвођени тунел дужине четири-пет метара: палећи шибице, са

страхом сам покушавао да уђем до краја, да видим што се то тамо крије – узалуд. Према мору, градске зидине затварале су кућиште; кроз отвор који су имале по средини, вјешто сам се спуштао ‘испод фратора’, право до мора... и пео натраг.

Ко су били ‘станари’ овог, за мене, тајновитог мјеста? Рупе у зиду на спрату куће према улици, високо од домашаја мачака, заузимали су голубови; ту су се гнијездили, излијегали младе и гугутањем, нарочито у доба парења, бучно оглашавали своје присуство. Више пута, за вријеме гладних ратних дана, био сам у искушењу да ухватим неког голуба. Урадио сам то, ипак, само једном: мајка га је испекла, и ја га слатко појео. Цвркутави врапци знали су се ‘тући’ са голубовима око мјеста становања; доносили су сламу и гнијездили се у рупама на зиду. Ластавице су својим доласком наговјештавале прољеће: боже, колико их је много било; стара гнијезда су настањивале, а нова савијале испод камених окапника. Малтене, било их је једно до другог; пред кишу, бравурозно су лећеле изнад кућа, укрштајући путање, хватајући инсекте и слијећући у гнијездо да нахране птиће. Много сам волио ластавице, и док сам друге птице знао гађати и погађати фјондром или винчерстерком, ласту никада нијесам повриједио. Волио сам гледати њен лет, дивити се њеној приљезности и умјешности у грађењу гнијезда и подизању младунчади; надасве сам размишљао и чудом се чудео, одакле тако малом и крхом створењу толико снаге и умјећа да у јесен, стартујући са телефонских жица, поређане једна поред друге, крену у далеки пут ка Африци; како се не изгубе, како знају гдје треба да лете; како се опет, у освет прољећа, знају вратити у наш крај, у своје гнијездо.

Када сам се први пут из кућишта попео на први спрат и погледао горе на други спрат, ухватио ме страх, умало не побјегах од страве: о дрвене греде висила су нека одвратна црна мала створења, с главама доље – били су то слијепи мишеви. Ту, у напуштеној кући, нашли су и они станиште. У сумрак, почео би њихов лов – лет без очију – још једна велика тајна природе.

У дворишту кућишта држали смо кокошке. Крила смо им подрезивали да не побјегну на улицу; сјећам се активног кокота, љепотана,

чија су се перја од крила преливала разним бојама, највише црвеном, а реп тамнобраон и црном бојом; ноге и кљун су му биле изразито жуте боје: без конкуренције, кокотио се он међу кокама, а оне су благодарећи њему биле добре носиље... Кокоту крила нијесмо обрезивали, зато се он могао попети на зид дворишта, одакле би својим кукуријекањем означавао долазак јутра.

Овакав околиш није могао бити без мишева и пацова; имали су гдје да се скривају, а гдје има њих, има и мачака – у Старом граду и једних и других било је много. Између њих водила се борба ‘непрестана’. Нијесу то биле мачке попут наше Фани која живи у изобиљу и не треба да лови мише да би била сита.

Посебан ноћни гост овог кућишта био је Иво Мијач. Ко ли у Будви оног времена није знао Ива Мијача? Знали су га сви; сви су га, на свој начин уважавали, жалили, помагали му. Чак и ми дјеца – нијесмо га задијевали, нијесмо му се ругали, нијесмо му пакостили. Зашто? Просто, зато што је Иво био добар човјек – поштењачина, што су људи знали његову злу судбину, што су саосјећали са њиме.

Ко је, уствари, био Иво Мијач? Причу о Иву Мијачу препричаћу по сјећању.

Као многи Брајићи, тако се и њихов саплеменик Иво као младић отиснуо из родног краја у свијет, ‘трбухом за крухом’. Радио је тешке послове у Америци, зарадио лијепу суму долара и одлучио да се врати кући; да заснује породицу и огради кућу. Стигао је бродом у Котор и ту су га лопови преваранти опљачкали, и понијели му сав уштећени новац. Иво је од тога ‘шенуо’!

Без куће, без стана, без икога свога – Иво је живио у Будви од помоћи у храни и одјећи коју су му давали грађани, а он им је, за узврат, помагао у преношењу ствари или им је цијепао дрва. Новац за свој рад није примао. Пушио је доста и савијао дуван у новину. Пролазника би упитао: „Имаш ли да запалим?“ Никада ни од кога није узео више цигарета: само једну, иако су му нудили и пакло. Иво је имао пасију да шије крпице на своје одјело. Када би му неко поклонио нову робу, Иво би волио да на њу пришива разне крпе и зато је увијек изгледао одрпан. Осим неколико уобичајних

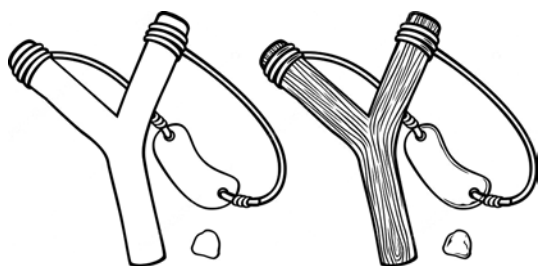
реченица које је изговарао тражећи нешто или захваљујући се, није разговарао ни са ким.

Наше кућиште је било ноћно Ивово боравилиште: спавао је у тунелском простору, као у пећини, на склепаном лежају од старих дасака; покривао се дроњцима и крпама: нијесу му сметали пацови, мишеви, мачке, кокошке, хладноћа, врућина. Видјело се да љето више воли; на сунцу би изнио своје прње, скинуо се, и дуго, причајући нешто сам са собом, таманио уши. Можете ми (не)вјеровати, али својим очима сам гледао како се Иво брије: запалио би комад новине, и ватром смудио своју израслу браду! Иво ме знао, сријетали смо се у дворишту; одговорио би ми на поздрав, али ништа више од тога. Сваког дана, предвече, Иво би долазио у нашу кућу и са улазних врата која се нијесу закључавала, питао моју мајку: „Госпођо, могу ли се наслонити?“ „Можеш, Иво“, био је мајчин одговор. Ако мајка није била кући, одговорио би исто неко други из породице. Када сам се, послџе много година, вратио у завичај питао сам што је било са Ивом: часне сестре су га прихватиле, пазиле, његовале све до смрти.

Гдје сам у том описаном простору кућишта био ја; што сам тамо радио, што сам доживљавао, зашто ми се све то урезало у памет?

У кућиште сам улазио и проводио вријеме из више разлога: мајка би ме тамо слала да насјецкам ситна дрва за потпаљивање ватре у шпорету; да понесем храну кокошкама; да покупим јаја која су кокошке снијеле, поготово када би чула како оне кокодакају. Дешавало се тако, да донесем јаје још вруће, чим га је кокошка снијела. Понекад бих га онако фрешког попио; за то је довољно било танком иглом пробушити врх јаја, и исту рупицу, једва видљиву, направити и позади; остала би у рукама само љуска. Знао сам мјеста гдје су кокошке сносиле јаја; најчешће се то догађало у простору некадашње пећнице; тамо сам поставио сламу и један мућак. Јаја је требало покупити што прије јер су их пацови могли разбити и појести. Гледао сам како пацов из легла гура јаје да падне, да се сломи, да би га он могао појести. Гледао сам и како кокот јури пацова, који је хтио да му узме храну. У борбу са пацовима, перед мачака, укључивао сам се и ја. Како?

Међу друговима познат сам био као добар стријелац из фјондре (тако ми у Будви зовемо праћку). 'Испод фратарара', поред мора, накупио бих облутке величине и форме кликера и напунио њима џепове. У кућишту бих се попео на дрвену скалу, сјео, примирио се и чекао да пацови изађу из рупа и појаве се на чистини. Онда бих их гађао фјондром, чешће промашивао, али и погађао – била је то за мене веома узбудљива забава и вјежба.

У кућишту умало тешко да настрадам. Послала ме мајка да насјецкам дрва за потпалу; спремала се да прави приганице за Бадњи дан. Бијаше лоше вријеме и на отвореном простору нијесам могао цјепати дрва, па се попех на покривени

дио терасице да ту обавим посао. Замахнух сјекиром; не виђех жицу: удари сјекира у жицу, врати се натраг, удари ме тупим дјелом у врх чела – јаукнух, падох ко покошен, обли ме крв, изгубих свијест...

Све се ово догађало преко пута куће Бановића, свега десетак метара далеко од мене. Живио је ту господин Мило, са сиједом брадицом и наочарима; носио је увијек кравату, шешир и штап. Живјела је са њим његова супруга Јерина – Гркиња, која готово и није излазила из куће; ријетко сам је виђао: понекад би ме позвала и частила укусним слаткишима – грчким специјалитетима. Госпођа Јерина је са прозора куће, који су окренути према кућишту, будно пратила све што се дешавало вани; на моју срећу, видјела је и мене тога дана.

Од тада, када год замахнем било чим, добро погледам има ли што изнад моје главе. Но, ожиљак и удубљење на врху чела од удара сјекире – остадоше.

Још један догађај – тачније рећи, откриће нечије сакривене тајне у кућишту, заслужује посебну причу. Што сам ја то сакривено и важно открио?

У зиду куће на првом спрату, на висини око два метра од пода, назирала се пањева затворена каменом. Не даде ми ђаво мира

– попех се на кашун, пробах и успјех извадити камен: унутра видим неки пакет омотан крпама и везан конопом. Погледам около да ли ме неко гледа што радим, завучем руку, извадим завежљај и сав узбуђен од радозналости да сазнам што је то сакривено, унесем га у кућу. Развежем пажљиво коноп, отворим завежљај – кад тамо пиштољ, прави правцати пиштољ, каквог до тада нигдје нијесам видио! Чији је то пиштољ; ко ли га је ту сакрио; је ли то очево оружје; што да радим са њим; кога да питам за пиштољ? – била су нека од питања која сам себи постављао. Размислих добро и одлучих: биће то моја тајна, никоме ни ријечи! Замотах пиштољ, све онако како је било, однесох га у паћегу, затворих каменом и одох дома. Од тога дана живио сам са том тајном, са мислима о пиштољу, маштајући да кад побјегнем у партизане – узем га са собом. Али, претходно сам морао научити руковати њим. Зато сам га више пута узмао из паћеге и у свом скровишту на првом спрату чистио, проучавао, покушавао да га отворим, раставим, да га пуним муницијом која се са њим налазила. Стварно мора да имам неки посебан ген за оружје који ме подсвјестно упутио да помакнем онај камен, да нађем пиштољ, и да сам, без ичије помоћи, научим руковати са њим.

Пред одлазак у партизане, посљедњи пут отворио сам паћегу, узео пиштољ и објесио га о појас: 22. новембра 1944. године, као седамнаестогодишњак, са поносом сам корачао у строју бораца који су ослободили Будву; на Пизани сам мојим школским друговима показивао пиштољ, гађао и погађао бачену стаклену боцу у мору...

Што се даље дешавало са овим пиштољем? Обичај је био у НОР-у да се врши мјењање оружја. Тако сам и ја, на 'бријег од Будве' пиштољ замјенио са Блажом Станишићем.

Чији је то био пиштољ, ко га је сакрио у паћегу, остала је тајна.

Настојања да разоткријем све замишљане 'тајне' сакривене у овом простору нијесу се остварила: на други спрат нијесам се могао попети: скала и пода готово да није ни било; зато сам на првом спрату, осим већ поменутих тунела, све истражио, и у једној малој просторији, без плафона и намјештаја, направио за себе скровиште.

Ово скровиште је било једино мјесто гдје сам могао бити сам са собом; гдје ме нико не види, не чује, не контролише; гдје сам могао замишљати другачији свијет од стварности – свијет описан у сценама омиљених романа; гдје сам се могао поистовјећивати са јунацима тих књига; гдје сам могао машти давати крила; гдје сам у ‘лудим’ годинама, мисаоно стварао слике љепоте и љубави; гдје сам доживљавао врхунац задовољства ‘пјесме над пјесмама’...

Скровиште је била моја тајна, моја слобода!

АМАЈЛИЈА*

Боравећи у Будви, Лука и Петар посадили су двије маслине у нашој башти – прве које је неко из наше породице засадио послије више десетина година; доживио сам то као чин који је моје унукe чвршће везао за завичај предака, утемељио их у старину братства Лукетића. Некада су Лукетићи у Светом Стефану посједовали маслинаде са четири стотине коријена овог светог стабла. Идем у башту, гледам маслине: нагнојене су, напредују.

Послије школе, за распуст, унуци са родитељима дошли су из Београда у Будву. Док су они завршавали игру на компјутеру, отворих ладицу у столу и извадих, у руском народном стилу, умјетнички обликовану кутијицу „Аљонушка“ – дар из Русије. „Каква ти је то кутијица, деда, покажи нам?“, упиташе ме Лука и Петар. Дадох им је у руке, отворише поклопац и зачуђено ме погледаше: „Деда шта је то унутра, никада то нисмо видели?“ „То је седам грчких камена – то је моја амајлија“, одговорих. „А шта је то амајлија, деда?“ „Дуга је то прича о грчком камену, о мојој амајлији; биће боље да је напишем, а онда ћу вам је прочитати“.

Ево што сам и како написао о грчком камену. Ако је ишта из дјетињства и дјечаштва остало тако јасно и трајно у моме сјећању, то је тражење грчких камена и вјеровање да они имају неку магичну моћ која ме чува, која ми доноси срећу и успјех. Седам лијепих и већих грчких камена давно сам ставио у кутијицу коју данас отворише моји унуци. С правом кажу да то до тада нијесу видјели, јер грчких камена у природи, гдје сам их ја у дјетињству налазио,

---

* Преузето из: *Ђедова причања и унукове приче*, Будва, М. Лукетић, 2011, стр. 99-108. (Прим. ур.)

више нема – нестали су. Зашто су нестали посебна је прича; зашто су заборављени – такође.

Плажа Могрен је била главно мјесто мојих трагања за грчким каменима. Прије седамдесетак година на Могрену је било много више пијеска него данас; највише га је било на почетку плаже; велика камена громада, која је сада на ивици мора, раније је била сва окружена пијеском. Кад није било таласа, са прве плаже могло се прећи на другу плажу, кроз пећину, не газећи у море. Друга плажа нарочито је осиромашена пијеском. Море га односи, а принова која је раније долазила потоком са брда Спас је пресахла; дотоци су мали, магистрала их је пресјекла. Не памтим када сам први пут нашао камен, ни колико ми је година тада било, али сигуран сам да се то збило рано, онда када сам почео самостално да идем на плажу, када сам научио да пливам, када сам се полако осамостаљивао од родитеља и стицао самопоуздање. Тражење грчких камена на Могрену била је својевсна авантура за мене и за неколико мојих другова – дјечака, који су учествовали у овоме послу. Изазова је било највише зими, када има доста дана са великим таласима које доноси шилок – јаки јужни вјетар; јер баш у те дане највише је било и среће да се грчки камен нађе на плажи. Али, требало је имати смјелости и умјећа, требало је ризиковати, да би се старим, каменим и уским кривудаваим путем, усјеченим у саму обалу стигло до плаже, а да те море не окупа, или, „не дај боже“ талас не однесе, разбије о стијене и да се утопиш. Знао сам добро најопаснија мјеста пролаза – код тунела: ту је требало чекати, вребати, изабрати прави тренутак, да између два таласа уграбиш и протрчиш то најопасније мјесто да би, одмах иза тога, нови велики талас уз јеку и буку, огромном снагом разбио се о стијене, прекрио пут водом, и са хиљадама пјенушавих дјелића морске воде, направио бијели застор и повукао у море све са собом. Дешавало се понекад да мало закасним, па сам спас, да ме валови не однесу, тражио пентрајући се на литице и скривајући се у удубљењима окомитих стијена.

А плажа је у вријеме јаког фортунала представљала јединствену раван преко које су се ваљали и разбијали пјенушави таласи;

море је стизало и до самих бетонских кабина. У тренутку када се море, послуже просутог таласа повуче, кренуо бих у трагање: полу-сагнут, усмјерен погледом у пијесак, међу милионима разнобојних каменчића, знао сам учити баш њега, брзо га узети и побјећи од новог вала који је надлазио. Почетак прве плаже, гдје је било мало крупнијег пијеска, био је мајдан гдје сам налазио најљепше, најкрупније и најсвјежије примјерке грчког камена. Могао сам у трагању остати на Могрену неколико сати. Бивало је да се услед појачаног вјетра и великих валова не могу вратити истим путем, па сам се пењао преко стрмог зеленог залеђа плаже, кроз драче и друго растиње, враћајући се кући преко Ђерила.

Плажа Могрен између два рата

Чудна и јака је била та побуда која ме тјерала да се са толико страсти и ризика пробијам до Могрена да бих на плажи тражио и можда нашао грчки камен. А сваки пут када бих га нашао, нарочито када би то био већи и са рељефне стране црвенкаст, осјећео сам радост: био сам срећан, вјеровао сам да ће ми се нешто лијепо

догодити. Знао сам пред неку одлуку отићи на плажу, тражити камен и ако га нађем позитивно одлучити, а ако не – одустати. У џепу сам га увијек имао; стављао сам га и као украс на прстен: лијепе примјерке сам поклањао другарицама; украшавао сам њиме ручно изрезбарене сувенире... У то вријеме нијесам знао ништа о поријеклу грчког камена: како је настао, зашто се тако зове, зашто га има на Могрену а нема на Словенској плажи? За мене је то био неки мит, та тајновитост ми је одговарала: повећавала је драж и узбуђење трагања и вриједност налаза!

У том сањарењу и вјеровању прошло је моје дјечаштво; младост ме одвела далеко од родног краја. У дугим годинама странствовања, далеко од Будве, на обалама Црног Мора и Волге шетао сам плажама као на Могрену, зуррио очима у пјесак не бих ли га нашао; чекао да се валови повуку и да уграбим прегледати равну пјешчану површину – узалуд: грчког камена нијесам налазио; остајала ми је једина могућност да га видим и нађем у сну; да Могрен мог дјетињства доживљавам у сновиђењима, у то вријеме једином везом са завичајем.

Пишући ове редове на рачунару, у десном углу екрана појави ми се знак да ме унука Милена зове из Београда преко Skype; обрадовах се позиву, таман да мало одморим од писања и да се чујем са мојом милом и једином унуком. Чудо је ова техника: ево је на екрану, видим је и чујем, она мене такође. Обрадова ме вијешћу да је Лука, њен син а мој праунук, који је поранио са рођењем – добро, да добија на тежини. Зна да пишем приче из дјетињства и рекох јој за ову о грчком камену. „Ђеде, нијесам никад чула за грчки камен.“ Ето, Милена, која је расла у Котору, школовала се у Италији, обишла доста свијета, не зна ништа о њему. Извадих из стола кутијицу „Аљонушку“, отворих је и показах јој неколико примјерака грчког камена. Тако, преко видео-снимка моја унука први пут виђе овај камен. „Причу ћеш добити чим је завршим“, обећах Милени и наставих да пишем.

Када сам се као тридесетогодишњак вратио у Будву, било је вријеме са још незараслим ранама; другови и познаници нијесу били срећни да ме сретну; чували су себе, а чувао сам се и ја од

зких језика. Прионуо сам на учење; често сам се у вријеме зимских сунчаних дана, у осами, на Могрену, спремао за полагање испита на факултету у Београду. Прекиде сам користио за тражење грчких камена – био је то повратак у прошлост. Налазио сам их и тада – давали су ми наду, подстицај; успијевао сам у животу...

Но, мој истраживачки и радознали дух није ми давао мира док не сазнам научну истину о поријеклу, начину настанка и имену овог камена. Потражио сам и добио (један) одговор у Заводу за биологију мора у Котору; рекли су ми латинско име шкољке, која лучењем ствара камен, а служи јој да њиме затвара сопствена уста. Расте полако са растом шкољке; затим испада из ње и таласи га доносе на копно. Налази се само на неким ријетким мјестима, гдје су у близини станишта ове врсте шкољке. Други одговор добио сам од археолога који кажу да се зове грчки камен по томе што су га Хелени користили као неку врсту новца. Служио је и као улазница у позориште, а налазили су га и у гробовима античких Грка.

Зашто га више нема на Могрену? Превелика градња, пренасељеност, испусти огромних количина непрерађених отпадних и канализационих вода у море – довели су до његовог загађења. Промјенила се приобална структура садржаја воде; све је мање јежева, лумпара, шкољки, нестаје муравина, у приобаљу је све мање рибе. Дакле, за мене тајне о грчком камену више нема. Да ли су тиме обезвријеђени моји доживљаји из младости, да ли су изгубили у љепоти и узбудљивости догађања, у трагању, у вјеровању – не; било је то вријеме којег се сјећам радо и о којем ово пишем са заносом. Сада, када ми вријеме дозволи, када није врућина, када нема купача а море је мирно – пођем полако до Могрена; прошетам плажом; покушам наочарима диоптрије плус пет, као некада, прије седамдесет година, наћи овај камен - нема га! Можда би неки млади и могли да га нађу, да знају да постоји. Овако – грчки камен је, као и многе друге ствари, пао у заборав. Вријеме чини своје.

На крају приче, да одговорим Луки и Петру: амајлија је запис или мали предмет који празновјерни људи носе уза се вјерујући да ће их штитити од несреће...

Будва, јуна 2010. године

ЛУЈО

17. АПРИЛ 1941.*

Да ли се ово што ћу испричати заиста збило или сам ја то толико желио да се догоди да сам у ствари повјеровао да се збиља и догодило? Можда се и вама дешавало да сте нешто што сте јако жељели да се деси више пута сањали и онда, послије много година, та јава је постала ваша истина. Ипак, и поред овог мог ограђивања, и поред тога што се описивани догађај збио отприлике прије седамдесет година, ја сам убијеђен да се ово стварно десило.

Уочи рата, ради сигурности, мене из Будве родитељи послаше на Пријеворац, код ујака: ту ме затекао почетак рата – 6. април и завршатак рата – 17. април 1941. године. Тада сам имао непуних четрнаест година. Што сам видио, запамтио и радио тих дана, посебно 17. априла, када је италијанска војска из Албаније окупирала наш крај?!

Тог јутра, 6. априла 1941. године, бука авионских мотора, и убрзо након тога експлозије авионских бомби из правца Боке Которске, означеше почетак рата. Бијаше лијеп сунчани дан; наше очи бијаху упрте у небо, гдје смо видјели и бројили италијанске авионе како у налетима надлијећу Боку и бомбардују постројења и ратне бродове који су се тамо налазили. Чула се и видјела спорадична паљба противавионских топова наше артиљерије, која је покушавала да се супротстави непријатељу. Високо изнад нас летјели су непријатељски бомбардери, усмјерени на циљеве у Подгорици, одакле су допирале детонације бачених бомби.

Забринутост у кући бјеше велика: ујаци Душан и Вељко су мобилисани, и није се знало гдје су. Ујак Нико се бринуо о домаћинству,

---

* Преузето из: *Ђедова причања и унукове приче*, Будва, М. Лукетић, 2011, стр. 119-126. (Прим. ур.)

ујна Марија о дјечи, највише о најмлађој Златани, коју је још дојила и повијала; баба Анђе је бринула о свему, највише о ујаку Ђуру, који је готово читав дан сједио у наслоњачи на тераси, са црним наочарима на очи. Ујак Мирко је био поштеђен тежих послова, и најчешће је изводио живо на пашу. Ја сам се био уклопио у свакодневни сеоски живот; волио сам ићи са ујаком да чувам стоку а он би ми дозвољавао да узјашем Шарца, онако без седла: привео бих га неком камену са којег бих лакше скочио на коња, ухватио се за гриву и јурнуо галопом. Шарцу се то није свиђало, имао је већ доста година, није га било воља да трчи, и покушавао је да ме угризе и збаци са себе. Прво признање да могу нешто корисно учинети на Пријеворцу доживио сам када ми повјерише да сам идем да чувам козе; осјетише козе новајлију, па неће да ме слушају, а ја трчи за њима да не оду у туђе и да не нанесу штету, гађи их камењем и – врати дома! Не би то мило баби Анђи па мојој мајци поручи: „Какав ти је овај ћетић, он козе не умије чуват.“

У то вријеме највише сам друговао са вршњацима – Јовом Милутиновићем из Пријеворца и Васом Шољагом из Груде. Осим авиона који су свакодневно прелијетали изнад нас, и експлозија које су се чуле од бачених бомби, других дешавања која би указивала да је рат почео у овом крају и није било. Преко Пријеворца, путем према Бару, првих дана рата понекад су пролазила возила са војском и наоружањем а ја и моји другови поздрављали смо војску, махали рукама и узвикали пароле о нашој побједи. Баш тих дана шириле су се вијести да је наша војска продрла до Скадра, и да само што га није освојила. Но, сав тај занос био је кратког даха: стизале су вијести о разрушеном Београду, продору њемачких снага у Словенију, о заузимању Загреба, о продору Њемаца и Бугара у Македонију, о издаји и пропасти земље, о томе да је краљ Петар напустио земљу авионом из Никшића: све нас најјаче погоди вијест да је Београд узела њемачка војска! Напокон, догоди се оно најгоре: југословенска војска се расула; поче пљачка државних магазина са храном, са оружјем – наста општа пометња и хаос...

Преко Пријеворца, колским путем из правца Улциња и Бара, почеше се у мањим групама и појединачно враћати кућама војници

са фронта према Албанији – неко са оружјем, неко без њега. Журили су да што прије стигну кућама, да их наступајући непријатељ не би заробио. Уморни, гладни, жедни, распојасани, пружали су тужну слику поражене, обезглављене и дезоријентисане војске: за мало хлеба, пића или новца давали су пушке и муницију, а поједини војници су и без икакве надокнаде бацали пушке у ломине поред пута. Била је то за мене и за моје другове неочекивана прилика да се домогнемо праве правцате крагујевачке пушке са муницијом; двије пушке сам нашао и сакрио у скровито мјесто у шумарку изнад Пријеворца, недалеко од сеоског пута ка Грудима. Љубав и приврженост оружју, искуство са винчестерком коју сам добио на дар од бабе Станице, помогли су ми да успјешно савладам руковање крагујевачком пушком; чак сам испалио неколико метака, гађајући као мету постављени камен на растојању више од сто метара.

Наступи и 17. април 1941. године, дан када је италијанска војска из Албаније кренула у освајачки поход – заузимање Црне Горе. Преко Кунфина, некадашње паштровске границе са турским посједима, колским путем из правца Бара нагрнуше италијанске моторизоване снаге: чује се тутњава мотора; виде се облаци прашине коју тенкови и друга возила остављају иза себе; чује се и спорадична митраљеска и пушчана ватра; колона возила растегла се од Кунфина па до Буљарице, крећући се полако и опрезно, не наилазећи на било какав отпор. Мук и страх изазивао је њихов поход, неизвјесност је била потпуна; што ће бити са нама? – питали су се људи, склањајући се са пута.

Гледајући са Пријеворца наступаће војске, која се полако приближавала, сину ми мисао и обузе ме жеља да је нападем: позвах свог друга Јова да ми се придружи и да пушкама, које смо сакрили у ломине, пуцамо на колону када се буде приближавала Пријеворцу.

Он пристаде! Узесмо пушке, напунисмо их муницијом и заузесмо бусију изнад Пријеворца, поред сеоског пута за Груду; лежимо један до другог, са пушкама упереним према долини испод нас, гдје на растојању отприлике двјеста до триста метара треба ускоро да наиђе италијанска колона. Позиција је идеална, као на длану видимо пут; пробамо да нишанимо, договарамо се када да почнемо са паљбом; пуни смо самопоуздања, родољубља и воље да нападнемо Италијане, да учинимо подвиг. Претходница италијанске колоне бијаше стигла до испод Градишта: мотоцикл са приколицом, на којој је био постављен митраљез, и за њим један лаки тенк приближавали су се мјесту гдје смо наумили били да на њих пуцамо. Видимо их добро: возач мотоцикла и војник у приколици обучени су у сиво-зелене униформе, са шлемовима на глави. Из отворене куполе тенка вири глава војника са шлемом. Узбуђени смо били до врхунца – нијесмо се двоумили да ли да пуцамо или не. Не тумачим то неком нашом посебном храброшћу – не: био је то дјечачки занос, који се темељио на слободарској традицији наслијеђеној од наших родитеља и ђедова; извирао је из њихових прича и казивања о ратовању у Првом свјетском рату. Ми нијесмо размишљали, нити смо били свјесни могућих посљедица које би напад на италијанску колону могао имати на околна села и становништво, на нашу најближу родбину.

Италијански тенкови 1941.

Тренуци су нас дјелили од напада: пушке су биле напуњене, нишанили смо претходницу; лијепо сам видио мотоциклисту – возача, који је био моја мета. Покушавао сам да мушицу и задњи нишан доведем у једну линију са метом; нијесам у томе успијевао: мотоциклиста је био у покрету, све ми је измицао; никако да притиснем ороз. „Што чините, јесте ли полућели: мичите се одавде, оћете ли да народ изгине због вас!“, чусмо иза нас, изненада, вику и препознасмо глас Ника Шољаге, који се због доласка италијанске војске склањао из своје куће са Пријеворца и упутио према Грудима. Ников наилазак нас је вратио у стварност; пренусмо се, дигосмо на ноге, посакривасмо пушке; спустисмо се стазом на Пријеворац. Ми на Пријеворац, а претходница италијанска на Пријеворац!

Стојим крај пута, гледам уживо Италијана у којег сам само прије неколико минута хтео да пуцам са жељом да га погодим; он пролази полако поред мене, маше ми руком и поздравља ријечима: „Salve Montenegrino!“

Будва, августа 2010. г.

Лујо

ЗАПИС О БЕДУ ЈОВУ*

Убрзо после Тринаестојулског устанка, под налетом италијанске војске партизански покрет у нашем крају се нашао у великим невољама: помоћи ниоткуда, очекивања о брзом завршетку рата и доласку Црвене Армије се изјаловише; спласну одушевљење у народу; наста пометња међу борцима, многи покушаше да се легализују, и предадоше своје оружје Италијанима. „У планину“ оста изабрана група бораца – чланова Партије и Скојеваца. Окупатор је вршио насиље: убијао, хапсио, мучио родољубе; жене, дјецу и старце одводио у концентрационе логоре, највише у Албанију. Ратни судови и карабињери су имали пуне руке посла; појави се национални покрет и отпоче његова сарадња са окупатором у борби против комуниста.

Међу бројним ухапшеним Паштровићима нађе се и мој ујак Нико Вуковић. Везаног га доведоше из Пријеворца у затвор у Будву. Дознадоше Италијани да је један од истакнутих вођа у устанку био комуниста Нико Вуковић из Режевића, па побркаше, и умјесто њега, који је био у шуми, затворише његовог имењака – мога ујака. Оптужбе против ујака бијаху тешке, питање је да ли би преживио да се не деси овај неочекивани догађај.

Једног јесењег дана 1941. године запазисмо да је официр италијанске војске, пуковник (colono) по чину, застао испред наше куће у Будви. Разгледа излоге у радњи, гледа пут прозора, па кроз бочну уличицу прилази нашим улазним вратима. Прочитао је натпис 'Лука Лукетић', и зазвонио. У кући наста узбуна: ко је, зашто долази – добру се не надасмо... Мајка ми рече да идем да отворим врата.

---

* Преузето из: *Бедова причања и унукове приче*, Будва, М. Лукетић, 2011, стр. 141-151. (Прим. ур.)

Отворих врата и видим: стоји предамном официер италијанске војске, високи крупни човјек са наочарима, у годинама, отприлике као мој отац Лука.

„Добар дан, је ли ово кућа Луке Лукетића?“ – упита ме ‘по нашки’.
„Јесте, изволите унутра“, одговорих.

Сагну мало главу, да му официрска капа не закачи оквир врата, и уђе у авлију. Пошто кућу нијесмо могли поправити од експлозије мине, магацин у приземљу смо претворили у кухину и трпезарију, и ту смо преко дана највише и боравили. Мајка се појави на вратима магацина, погледа човјека испред себе, застаде јој дах, па прозбори:

„Јово, јесли то ти, ако Бога знаш?“

„Ја сам, Драге, главом ја, твој стриц Јово; дођох овамо да се видимо!“

Дуго трајаше њихов загрљај, низ мајчине образе потекоше сузе радоснице; ми, укућани, остадосмо без ријечи, изненађени и запитани којим добром, у ово зло вријеме, дође Јово?

А Јово, мајчин рођени стриц, посљедњи пут био је у завичају 1915. године. Ко је Јово Вуковић?

У селу Калудерац и дан данас стоје зидине некадашње куле Зановића у којој се године 1888. родио Јово, најмлађи син Ђура Јовова Вуковића. Ђед Иво, његов брат, био је старији од њега скоро двадесет година, а он од моје мајке десет година. Јово је био миљеник добростојеће породице Вуковић, и она га је могла школовати: основну школу завршио је у манастиру Градиште, гимназију у Котору; на студије медицине пошао је у Беч. Можда су гени надарености и склоност авантурама које је Јово посједовао наслијеђени од Зановића, па је његов живот помало и личио на биографије ових јунака. Тек, Јово је у Бечу, поред редовних студија медицине, познат и признат био: за карташким столом, међу женским свијетом, по двобојима са сабљама за заштиту части и имена. Много тога су му на Пријеворцу праштали: слали му редовно новац; спашавали га од карташких дугова; корили, али дугове плаћали, поготово када је слао поруке очаја; новац су му слала и браћа из Америке. Но, поред свега, Јово је у Бечу са успјехом апсолвирао медицину.

Немиран дух и патриотска осјећања којима је био обузет, навела су га да прекине студије и као добровољац у црногорској војсци учествује у Балканском рату у борбама под Скадар. Први свјетски рат затекао га је у завичају. Послије повлачења аустријске војске из Паштровића и Будве, заједно са братом Ивом и братанцем Ником, као добровољци ступају у црногорску војску; Јово ради као војни лекар. У то вријеме, у Будви је био штаб Ловћенског одреда, са књазом Петром на челу. Са књазом и са његовим друштвом се дружио и картао. Послије свађе са књажевим ађутантом, изазвао га је на двобој и од њега, у непоштеној борби, добио ударац сабљом...

др Јово Вуковић (1888-1961)

Паштровићи – аустријски држављани, који су били добровољци у црногорској војсци, послије капитулације Црне Горе нијесу смјели чекати повратак старе власти. Са братом Ивом, синовцем Ником и бројним земљацима Јово је прешао Албанију, заједно са српском војском. Била је то за њега прилика да се сретне са најтежим интервенцијама у лекарској и хирушкој пракси. На острву Виду, плавој гробници српске војске, хиљаде умрлих од тифуса бацани су у море. Од тифуса разболио се и ђед Иво, Јовов брат: санитарци су га сматрали умрлим и спремали се да га баце у море; Јово је наишао, препознао брата, установио да није мртав; издвојио га од умрлих – и спасио му живот.

Солунски фронт био је пресудан за будућу судбину Јова Вуковића. На познатом процесу против Аписа и његове завјереничке организације 'Црна рука', Јово је својим свједочењем штитио једног Аписовог сарадника и спасио му живот. Ово Јовово свједочење није

У доњем реду, други слијева ђед Иво, до њега ујак Нико

му опроштено: југословенске власти забраниле су му повратак у домовину! Отишао је у Италију; придружио се бројној црногорској емиграцији у тој земљи. У Болоњи 1919. године стиче диплому доктора медицине и хирургије. Постаје италијански држављанин, и жени се Италијанком из Нетуна. У браку са Аном, рађају се двије ћерке: Ђулијана, будући доктор хемије, и Марија-Тереза, службеница. У Италији Јово постаје војни хирург. Учествује у интервенцији италијанских снага против Републиканске армије у Шпанији; у Абисинији је са италијанском војском у освајачком походу против ове афричке земље. Тамо се упознао и спријатељио са генералом Пирцијем Биролијем; обојица страсни ловци, доживјели су разне и узбудљиве пустоловине у лову на дивљач у тој земљи.

Добро ситуиран, Јово позива брата Ива да му доведе најмлађег сина Мирка у Италију, да га школује. Иво са Мирком одлази у Нетуно, али Јовова жена није хтјела да Мирко остане. Ђед Иво се огорчен враћа кући, и од тада, све до тренутка када се појавио на вратима наше куће у Будви, о Јову се ништа није знало.

Стара Будва, с лијеве стране: кућа и радња Луке Лукетића

Нијесам запамтио многе детаље о Јововом боравку у Будви, али његов лик и сусрет са њим остао ми је неизбрисив. Запамтио сам шетњу са Јовом кроз град. Моји осјећаји били су двојаки: било ми је мило што је он, мој ђед, пуковник – хирург, што су га при сусрету морали поздрављати италијански војници и официри. Са друге стране, била ми је мука да шетам са униформисаним пуковником италијанске војске, па макар је и љекар, тим више што је на грудима носио више ленти за одличја, која је добио у Италији.

Али, Јовов долазак у наш крај био је за ујака Ника судбоносан: као на Виду, када је спасио ђеда Ива, тако и овај пут спаси и ујака Ника. Посјетио га је у затвору: обећао је да ће га ослободити, па је отпутовао на Цетиње, код генерала Пирција Биролија – свог познаника, у то вријеме команданта окупаторских снага у Црној Гори. Искористио је боравак на Цетињу и да врати дуг бившем ађутанту књаза Петра, за ударац сабљом из 1915: вратио му је једном шаком по лицу...

Нико је био пуштен на слободу. Јово је код родбине на Пријеворцу боравио краће вријеме; уграбио је да оде у лов; да се види са мјештанима. Покушавао је да помогне у легализацији једног броја бораца који нијесу били осумњичени као комунисти. За Јова је долазак у Будву био срећан: његову јединицу на путу за Пљевља партизани су напали и уништили.

Послије завршетка рата, поново се дуго ништа није знало о Јову. Мој брат Стево посјетио је Италију десетак година након рата; потражио га у Нетуну и тамо су се и срели. Након тога услиједила су ријетка писма са једне и са друге стране. Посљедње Јовово писмо, прожето чежњом за родним крајем и родбином, стигло је ујаку Нику почетком 1959. године. Распитивао се о родбини, о пријатељима; пита Ника је ли славио Крсно име; ко је платио главом за издајство; моли га да му о свему пише. При крају писма Јово поручује: ...“ и буди сигуран да ћу оставити моје кости у Манастиру Градишта.“ Наша Амбасада у Риму обавијестила га је да може слободно доћи у Југославију. Но, за то је било касно. Жеља да своје кости остави пред манастир Градиште није му испуњена: разболио се од упале плућа, и умро у Нетуну 1961. године. Пред смрт је пожелио да му на гроб у Нетуну донесу грумен паштровске земље...

Што мене веже за ђеда Јова? Зашто се из дјетињства присјећам њега, и сада пишем овај запис о њему?

Послије дугогодишњег боравка у емиграцији вратио сам се у домовину – са породицом: супругом Нином Александровном, руском држављанком, и четворогодишњим сином Милорадом. Зов завичаја ми је био добро знан; живећи вани, само у сновима сам могао бити са мојима у Будви. У одсудним тренуцима и ја сам размишљао гдје ће ми бити гроб; да ли ће га неко од Лукетића икад посјетити и запалити свијећу?

Када сам из писма његове ћерке Марије-Терезе сазнао о Јововој жељи да му се на гроб донесе земља из завичаја, нијесам се двоумио: одлучио сам да то урадим. У округлу дрвену кутију, обликовану у стилу народног стваралаштва, напунио сам земљу узету са његове родне груде. Заједно са Нином, упутили смо се колима за Нетуно. Од Рима, шездесет километара удаљен, град Нетуно

налази се на обали Тиренског мора: има преко четрдест пет хиљада стновника и припада Римској регији. Први сусрет са становницима Нетуна доживјели смо на бензинској пумпу у граду. Зауоставили смо се да напунимо гориво, и да се распитамо за породицу Јова Вуковића. При помену његовог имена радник на пумпи распричао се о њему увелико: „Како да не знамо доктора Вуковића, одличног доктора – хирурга, дивног и омиљеног човјека. Сви су га у Нетуну добро знали и вољели; био је он народни лекар – комуниста“, завршио је причу и показао нам како да нађемо његову кућу. У Јововом дому су нас очекивали: супруга Ана, омања, мршава и старија жена и кћерка Марија-Тереза – права Црногорка, висока, згодна жена, мојих година. Сусрет је био срдачан; приче није фалило; у почетку сам се мучио мало са језиком, али проговорих, без проблема. Договорисмо се да посјетимо гробље и понесемо земљу. Пролазимо поред великог уређеног војног гробља америчких војника, који су погинули приликом искрцавања савезника; мало даље је градско гробље. Дођосмо до Јововог вјечног почивала: велика приземна четвороугаона мермерна гробница са четири уграђана мермерна питара на њеним угловима, са цвијећем; у средини натпис: *Giovani Vukovich*. Дужим ћутањем одасмо пошту преминулом; отворих кутију и донијету земљу насух у питаре са цвијећем. У име све његове бројне родбине у Црној Гори, опростих се од ђеда Јова на српском језику; по нашем обичају, Нина и ја запалисмо свијеће. Заплака се Нина прва, па за њом жена и кћер: ороси се Јовов гроб сузама.

У туђини, Јову се испунила посљедња жеља – на гроб му донесох груду родне земље!

Зашто се Нина на гробу тако расплакала? Негдје у дубини своје душе схватила је колико су далеко гробови њених предака – негдје преко Волге. Нина почива данас у Будви: завјетујем се да ћу и на њен гроб донијети грумен руске земље; даће то њеној души трајни покој, а мени у болу – олакшање.

Будва, 20. октобра 2010

Лујо

ЗА БЕОГРАД, ДЕЦЕМБРА 1944.*

На дан 22. новембра 1944. године борци Прве Бокешке бригаде и Которско-приморског партизанског одреда ослободили су Будву. Тог дана, као 17-огодишњак, поносно сам корачао у строју Брајићке чете, улазећи у ослобођени град. За мене је то био посебан доживљај: Будва је моје родно мјесто, ту су ми отац, мајка, сестре, родбина и другови; нијесмо се поодавно гледали, зажељели смо се сусрета и слободе, патње је било премного.

Петнаестак дана послје ослобођења позвао ме је Јоко Борета у Команду мјеста која је, колико се сјећам, била у новој кући Медина, у староме граду. У то вријеме Јоко је био замјеник команданта Бокешке бригаде и, као првоборац, утицајна личност у нашем крају.

„Знам да си ти скојевац, из добре си куће, имаш малу матуру и препоручили смо те да идеш у Београд, у Војну академију и даље у Русију, на школовање“, саопштио ми је Јоко. Мојој радости није било краја: толико сам маштао о Београду, а о Русији да и не говорим. Требало се одмах спремити за пут и у Никшићу јавити се у штаб Другог ударног корпуса.

Рано ујутро 12. децембра 1944. једним старим аутомобилом кренуо сам преко Котора и Рисна за Никшић. Отац ме испратио и дао ми за пут једну лијепу струку. Мајка није знала за мој одлазак, била је отишла у Петровац, у родбину, не би ли набавила нешто хране за кућу. Тешко јој је пао мој одлазак без опроштаја и сјећам се из њене касније приче да је грдно замјерила Луки, моме оцу,

---

* Преузето из: *Записи из Русије*, Будва, М. Лукетић, 2002, стр. 9-18. (Прим. ур.)

што није покушао да ме задржи да не идем из Будве. „Како си га могао пустити, знаш да не знамо гдје је Стево и да ли је жив, а ти пушташ другог сина да иде из куће, да останемо и без њега?“

Какав сам био у то вријеме, сигурно ме нико не би зауставио; слично сам урадио и при одласку у партизане: никога нијесам из куће питао, и кад је мајка дошла на Гору паштровску да ме види, рекли су јој: „Он ти је отишао у Брајићку чету“.

Кола којима сам кренуо за Никшић возио је Јосип Рус, руски емигрант, доброћудни и омиљени човјек у Будви. Зауоставили смо се наврх Топлиша: изашао сам из кола и упутио се у оближње село Пријевор да зовем мог доброг друга Милана Рађеновића, који је, исто као и ја, одређен да иде у Војну академију у Београд. Куцам на врата куће. Милан је још у кревету; отвара ми његова мајка узбуђена и забринута; одлази јој син јединац. Нема се времена за чекање, опроштај траје кратко, суздржане мајчине сузе прате Милана и ми настављамо за Котор.

У Котору смо се задржали кратко; у Среском комитету СКОЈ-а дали су нам коверат са документима; посјетио сам Марицу Вуковић, сестру нашег кума Ника Рајковића, и оставио код ње струку. Говорило се да ћемо из Никшића путовати авионом за Београд, због тога мислио сам да ми струка неће бити потребна. Пролазимо кроз Рисан и пењемо се вијугавим и изрованим путем према Леденицама. Рисан је тих децембарских дана изгледао аветињски: трагови крваве борбе коју су партизани водили са Њемцима за ослобођење Боке били су видљиви на сваком кораку. Кровови болнице и многих кућа оштећени гранатама енглеске батерије која је тукла њемачке положаје у Рисну. Уз пут наилазимо на још неуклоњене убијене коње и стоку. Све говори да је овдје вођена права битка са ушанченим Њемцима који су штитили повлачење својих јединица из Боке према Подгорици.

У Никшић смо стигли негдје око подна и јавили се у Штаб Другог ударног корпуса. Група одређена за одлазак у Београд била је већ отишла из Никшића и заноћила у Даниловграду и нама је наложено да без одлагања кренемо у Даниловград и придружимо се групи. О путовању авионом за Београд нема ни говора. У Штабу

ОБЈАВА

За друга Лукетић Мира и три друга који се
 упућује у Врховни Штаб као .....

На пут полази на дан 13 - XII у ..... час., у своју
 јединицу треба да се јави — врати до .....

Именовани носи од наоружања .....

На путу ће се обратити за храну .....

СМРТ ФАШИЗМУ СЛОБОДА НАРОДУ!

ШТАБ
II УДАРНОГ КОРПУСА НОВИ

Број опућбе
13 - XII - 1944

За Штаб корпуса
за персонално одјељење
Саво Жарић

су ми као вођи групе издали објаву датирану 13. децембра 1944. у којој стоји: 'Објава за друга Лукетић Мира и три друга који се упућују у Врховни Штаб'. Штамбил и печат Штаба Другог ударног корпуса; у потпису: 'За Штаб корпуса, за персонално одјељење Саво Жарић'. (Пуковник Саво Жарић убијен је на Голем отоку.) Данас се не могу сјетити ко су, осим Милана и мене, били остала двојица који су упућени у Врховни штаб. Питао сам Милана, он мисли да је са нама био и Митар Рафаиловић, из Бечића.

Крећемо за Даниловград и у сумрак стижемо и придружујемо се групи за одлазак у Београд. Ноћ у Даниловграду била је немирна; с времена на вријеме њемачка артиљертија из рејона Спужа испалила би гранату у правцу наших положаја, толико да нам поремети сан. И заиста, у томе су успијевали: таман заспиш, а ево експлозије негдје у близини. Касније, као артиљерац, учио сам да се таква гађања зову 'паљба на узнемиравање'. Раном зором, отпочела је јака артиљеријска паљба из топова енглеске батерије која се налазила на положају у предграђу Даниловграда. Одјекивале су експлозије по обронцима Спешког брда, које се

од дима и прашине није видјело. Изгледало је да се брдо руши. Прилазио сам артиљерцима, гледао како умјешно баратају техником, како брзо и ефикасно пуцају на непријатеља. Ту, у Даниловграду, негдје скривено у мени појавила се и жеља да будем артиљерац. Тада нијесам слутио да ће то заиста и бити моја војна професија.

Борба за ослобођење Подгорице била је у пуном замаху. Поред жеке артљеријских граната, пушчане ватре и митраљеских рафала, чује се непрестани гул савезничких авиона који су као осе кружили изнад града и сипале на њега смртоносни товар.

Требало је заобићи Подгорицу и наша група, или боље рећи одред, кренуо је из Даниловграда и преко Загарача и Кокота стигао на Морачу. Тих децембарских дана ријека је била набујала, вода хладна, вријеме вјетровито, али без падавина. Први пут сам на ријеци, и онако немирну треба је прећи на омањим чуновима. Вјештим веслањем и усмјеравањем према другој обали мјештани из околних приобалних села са успјехом су обавили овај задатак. Настављамо пут за Тузи; ту и ноћимо.

Ријеч-двије о саставу и броју нашег одреда. Чини ми се да нас је отприлике било сто педесет људи. Милан каже да се њему чини да нас је било знатно мање, највише педесетак; питао сам и друга Божа Мартиновића, који је у истој групи био и он каже да мисли да нас је било око двије стотине. Ето, колико су различите оцјене учесника истих догађаја након педесет година. Одред је био састављен од искусних бораца из Црне Горе и Херцеговине, који су као кадар послати у Београд на руководећа мјеста у војсци и ОЗНИ; затим, било је нас младих бораца који смо послати на школовање, а придружила нам се била и једна мања група пилота који су из Египта дошли у земљу и требало је да се укључе у састав наше авијације. Знаш да је међу њима било Словенаца. Не сјећам се ко је био војни руководилац одреда, Божо каже да је то био Драгиша Ивановић. Знаш да је првоборац Ристо Ђурашевић, из Тудоровића, био у нашем одреду и да је имао неку руководећу улогу.

Дан прије нашег доласка Њемци су напустили Тузи, повлачећи се из Скадра према Подгорици. Спавали смо у некој већој

просторији на слами, гдје су прије нас ноћили Њемци. Частили су нас богато: напунили смо се вашки, да је то била страва од гамади. Њих смо, са онима покупљеним узгредно, донијели у Београд, након вишедневног путешествија. У Тузима се деси несрећни случај који однесе живот једног младог водника из Херцеговине. Његов најбољи друг замијенио је код једног Албанца пушку за италијански пиштољ 'берету'. Не знајући да је пиштољ пун опалио је метак који му је кроз длан лијеве руке прошао и погодио друга директно у уста. Остао је на мјесту мртав. Видјевши што је урадио, иако и сам рањен, покушао је да се убије, али су га борци спријечили. Та сцена ми је остала у сјећању и у току војничке каријере опомињала да као руководилац предузимам најоштрије мјере против непрописног руковања оружјем.

Проклетије су пред нама; у школи сам учио о овом високом планинском вијенцу који захвата сјеверни дио Албаније и једним дијелом улази у нашу земљу. Бијеле се од снијега врлети, кажу нам да морамо туда. Рано јутром, у строју, један за другим, напуштамо Тузи. Успут сријећемо албанске партизане који заједно са нашим јединицама учествују у борбама око Подгорице; са бојишта носе и рањенике.

Док смо се кретали равницом, недалеко од Тузи, појавио се изнад нас, у ниском лету, савезнички ловачки авион 'спитфајер'; машемо му и радујемо се што нас савезници подржавају. Слиједимо лет авиона који се послје заокрета усмјерио директно на нас. Очито, пилот нас није препознао и спремао се за напад. По команди, разбјежали смо се с једне и са друге стране пута и бацили се на земљу. Услиједили су рафали из његових крупнокалибарских митраљеза; комадићи земље са прашином летјели су у ваздух; припијени уз земљу дочекали смо крај његовог напада. Другог залета није било; подигосмо се на ноге, срећом нико није страдао.

Почиње успон, преко Куча ступамо у Албанију и крећемо се према Врмоши, мјесту на самом сјеверу ове земље, у срцу Проклетија. Водич нас води планинским стазама, усјеченим у падине врлети, од једног превоја до другог, на висинама преко 1.500 метара. Боже, чинило ми се да нема краја овоме путу: пењеш се

навише, дођеш до превоја и надаш се да је ту крај успону, а оно пред тобом се отвори нова снијежна бјелина, нови висови, нови превоји преко којих морамо прећи да бисмо стигли у Врмошу.

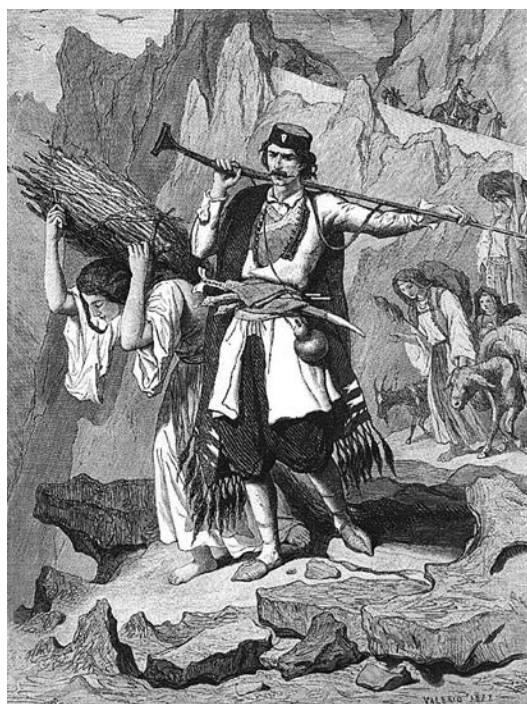
Вјерујем: да данас прођем тим путем, као туриста и љубитељ природе, опуштен и са фото апаратом у руци, био бих очаран љепотама ових планина, контрастом пејсажа, богатством флоре и фауне, осјећајем да се налазим у дјелу природе који људска рука није још дотакла, гдје 'благодети' цивилизације нијесу нарушиле мир и еколошку равнотежу.

Али, у децембру 1944. прелазећи преко Проклетија био сам обузет другим мислима и осјећањима. На жалост, није то била прилика да могу застати, одморити се и на миру разгледати преддио који се толико разликовао од пејсажа моје родне Будве и њене околине. Са пушком о рамену, газећи снијег, нијесам смио изостати из колоне, која се планинским стазама растегла толико, да

јој чело понекад и није било видно.

На почетку марша упозорени смо да нас балисти могу напасти и да морамо бити на опрезу. Узопорење није било без основе: негдје на средини пута, дубоко у планинском масиву, наша извидница наишла је на засједу. Отпочело је пушкарање. Увидјевши да нас нијесу изненадили, нападачи са бијелим капицама на глави разбјежали су се, а ми смо наставили пут према Врмоши.

Рекох да струку оставих у Котору. А шта је то струка, питали су ме моји када сам је поменуо; објасних: комад тканине, дужине и до два метра,

Бакрорез из путописа Шарла Иријара по Црној Гори (обј. 1878.)

дупло сложен, ширине око пола метра, са ресама са обје стране; ткан је од домаће вуне и обично фарбан у тамно плаву боју, са уметнутим разнобојним шарама; носи се преко рамена, а служи као огртач и као простирка. На Чермаковим уљима, цртежима Валерија, Звјезине и других сликара, види се да је струка, уз оружје, редовно приказивана као дио ношње Црногораца у походу. Како би ми сада у Проклетијама ова струка ваљала!

Обучен сам доста слабо: носим џемпер од грубе домаће вуне, који ми је мајка исплела; то ми је главни чувар од мрза који је у послеподневним сатима, а нарочито са наступом сутона, царовао у планини. Но, студен је била и подстрек: стати се не смије, треба корачати, ходати што брже, само се тако можемо сачувати од мрза, само тако можемо стићи до Врмоше.

А Врмоша ми се у том часу чинила као мјесто спасења; стићи до ње, значи остати жив. Из тог сазнања црпио сам посљедње снаге да не заостајем, да се држим средине колоне, да се у мраку не изгубим; да, напосокон, негдје у вријеме када је ноћ завладала, стигнем са друговима у Врмошу. А нијесу сви дошли: неколицина су остала смрзнути у проклетијским гудурама, сјели су да се одморе и више нијесу устали. Ко зна колико би нас тамо остало да је тог дана била мећава. Би ми јасно зашто се ове планине зову Проклетије.

Лавеж паса наговијестио је да се приближавамо насељу: рекоше, стигли смо у Врмошу. Распоредише нас по кућама; нас десетак одређени смо у једну повећу кућу на спрат; подсјећала је на кулу. Домаћин – Албанац, нерадо нас је примио; одбијао је да нам да храну, правдајући се да је нема. Зна се шта у таквим приликама ради свака војска; натјерали смо га да запали ватру, скува качамак и да нам сира и млијека. Сити легосмо на прострту сламу и заспосмо. У цик зоре буде нас, треба наставити пут, треба из Врмоше, истог дана, стићи у Пећ.

Педесет пет година је прошло од овог хода по мукама; узео сам карту у руке, гледам и мјерим: од Тузи до Врмоше, ваздушне линије, удаљеност је 50 километара; значи да смо тога дана, а био

је то 15. децембар 1944. године, прешли у једном даху више од 60 километара; нема збора – био је то прави војнички подвиг.

Јутро у Врмоши било је без падавина, али облачно; врхови планина у невидјелици; наговјешаји су указивали да ће тога дана бити снијега. Мада је пред нама био дуги пут, расположење је било добро. Напили смо се млијека, најели скорупа са руметиновим хљебом и орни кренули према Гусињу. Планинским стазама, негдје пречицом, савлађивали смо успоне које су нас дијелили од Гусиња, прешли границу, и долином једне рјечице, напokon, спустили се у ово мјесто.

Без задржавања настављамо пут за Плав. Пут нам је подногу; лијево од нас Виситор, највисочија планина са благим падинама покривеним снијегом; врхови се не виде, свјежи снијег их полако наткриљује и спушта се све ниже. Грабимо колским путем долином рјечице и поред језера заобилазимо Плав и идемо према Чакору. Ако ме сјећање не вара, овај високи превој, на надморској висини око 2.000 метара, нијесмо прешли колским путем, него су нас водичи провели пречицом; било је то напорније али краће и, што је најважније, успјели смо савладати планину, а да нас снијег није ухватио. Тек смо се почели спуштати у Руговску клисуру, почео је снијег и није престајао све до Пећи.

Промрзли и покисли стигли смо у Пећ; ноћ је била већ завладала. Знало се за наш долазак и представници народне власти су нас дочекали и распоредили по кућама. Смјештен сам у једну српску кућу; домаћица ме радо примила и богато угостила. Највише сам уживао у изобиљу бијелог домаћег хљеба. За све године рата ово је била прва прилика да се до миле воље наједем бијелог хљеба. Иако сам домаћицу упозорио да сам ушљив, није било друге него да спавам у постељи. Нијесу сви прошли овако лијепо као ја са смјештајем и пријемом, жалила се достина.

Пећ ми се урезала у сјећање и по томе што сам на пијаци видио право богатство разноврсне хране, воћа и поврћа, нарочито је било много јабука; изгледало је као да рата овдје није ни било. Метохија је богата земља и хране има довољно.

Из Пећи пут нас је водио преко Косовог поља, поред Приштинe, ка Косовској Митровици. Пролазимо поред Газиместана, мјеста српске епопеје. Када смо били дјеца мајка нам је често говорила народне пјесме о Косовском боју; нарочито се сјећам пјесме *Смрт мајке Југовића*. Знала је она све те пјесме напамет и са жаром преносила тај косовски дух на све нас. Мој отац је 1939. године ишао на велику прославу 450. годишњице Косовске битке, а ево сада и ја пролазим тим мјестима и подсјећам се на мајчине и очеве приче.

Косовску Митровицу сам запамтио по томе што сам видио велика разарања од бомбардовања савезничких авиона.

Београд, крај 1944.

Настављамо пут према Куршумлији. Снеж пада, ми пролазимо кроз Куршумлијску бању, виде се трагови рата на сваком кораку. Ту су се против Њемаца борили дјелови бугарске армије, заједно са Народноослободилачком војском. У Куршумлији смо ноћили. Први пут сам пробао врућу шљивовицу; овдје је пију, малтене, као чај. Одлично ми је пријала, угријала ме и орасположила послје тако дугог и напорног пјешачења. Даље према

Нишу ишли смо преко Прокупља. Прозлазећи тим дијелом Србије чудио сам се мноштву црвених паприка које су у низовима висиле на тријемовима, амбарима и фасадама сеоских кућа. Нијесам сигуран да ли смо ту у Прокупљу, или раније у Куршумлији, оставили наоружање. Предао сам пушку, више ми није била потребна, а без ње лакше ми је било и пјешачити.

Сјећања на боравак у Нишу везана су за спавање у градској кафани, у центру града. Уморни и вашљиви саставили смо кафанске столове и полијегали на њих. Било је мало мјеста, па смо се на столовима поређали један уз другог као сардине у конзерви. Због ушију свјетла нијесмо гасили. Испред мене лежи Милан; гледам како се по његовим леђима крећу вашке горе доље; када ћемо се од њих ослободити?

У Нишу смо морали чекати неколико дана, јер је мост на Морави био срушен. Чамцима смо се пребацили преко ријеке, сјели у воз и кренули према Београду. Након 15 дана путовања - стигли смо у Београд уочи Нове (1945.) године.

МИТРОВДАН – МОЈА СЛАВА*

Да ли вјерујете Бога, зависи од вашег погледа на свијет, од вашег сазнања, ваше воље и убјеђења. Замислите што би било са људима да нема вјере; да нема божјих заповијести; да не постоје моралне норме; да не постоје нада, вјера и љубав; да не постоји страх од суда божјега за недјела која људи једни другима чине? И овако зла на овом свијету има премного. Колико је само Свети Петар Цетињски, клетвама које је у посланицама слао племенима, братствима и појединцима у Црној Гори, спријечио зла – људи су се бојали његовог проклетства.

Паштровићи, племе којем и ја припадам, хришћани су православне вјере. Хришћанство су примили у доба Византије. Примајући хришћанску вјеру, паштровска племена и братства узимала су поједине светитеље за своје заштитнике. Тако је настала крсна слава – култни и јединствени празник код српског народа. Слава се слави још од старих времена и тај празник је и у вријеме послератног, социјалистичког друштвеног уређења и доминације комунистичке власти, када је атеизам био званична доктрина, у народу слављен, упркос забранама и партијским ограничењима.

Током више вјекова у паштровској комунитади слободни сељаци су имали широку самоуправу – владала је народна демократија. Иако су се добровољно стављали под доминацију разних господара, најдуже под власт Млетачке републике, Паштровићи су уживали староставне привилегије које су им омогућиле да сачувају и развијају народно стваралаштво, друштвени живот, вјеру, језик и

---

* Преузето из: *Паштровски алманах III*, Свети Стефан – Петровац, НВУ „Паштровски алманах“, 2017, стр. 267-271. (Прим. ур.)

обичаје. Зато су Паштровићи познати у Црној Гори, Србији и свијету не само по природним љепотама, по свјетски познатим љетовалиштима и плажама које красе Паштровску ривијеру, него и по бројним културно-историјским споменицима из антике, средњег и новог вијека; по слободарском духу, по плејади истакнутих личности које су својим радом и стваралаштвом пренијели славу паштровског имена далеко за предјеле свога завичаја.

На простору Паштровића саграђене су многе цркве и данас их има више од педесет; манастира има шест, од којих четири традиција везује за српске владаре из породице Немањића. Бројне православне цркве и манастири казују да их је народ током вјекова градио као заштитнике од иновјераца и свих других силника који су настојали да им промјене вјеру, националност, обичаје и језик. Заиста, Паштровићи могу бити поносни на своју историју, јер су у Црној Гори ријетка племена у којима није било случајева турчења. Митровићи, једно од дванаест већих паштровских племена, славе Митровдан, а то је уједно и слава братстава која припадају овом племену, а имају друго презиме. Код Срба је Митровдан пета слава по броју слављеника, а Руси га сматрају за заштитника Сибира. Митровдан се слави сваке године 8. новембра и посвећен је великомученику Димитрију Солунском Мироточивом, који је живио у IV вијеку; био је солунски војвода и ту дужност је наслиједио од свога оца. Димитрије је прихватио хришћанство које је у то вријеме било забрањена вјера. Цар Максимилијан га је утамничио и наредио његово убиство. Димитрије је сву своју имовину раздјелио сиромашнима. Хришћани га славе као великомученика и вјерују у његову исцелитељску моћ.

Братство Лукетићи припада племену Митровићи, па је зато Митровдан и њихова слава. Братство је добило презиме по Лукети, који се у паштровским исправама помиње у XVII вијеку. Из села Врбе, Лукетићи су се, међу првима, преселили на Свети Стефан. Ту су имали неколико кућа и магазина. Били су добростојеће братство: располагали су са преко 500 коријена маслина у околини Светог Стефана, имали су пашњаке и шуму на Паштровској гори; производили су доста уља, које су држали у великим каменим пилама.

Поред пољопривреде и маслинарства, бавили су се риболовом и трговином. Помињу се и као учесници у гусарским подухватима. У печалбу су најчешће ишли у Цариград и Америку.

Иако нису били велико братство, били су познати као несавитљиви, пркосни људи, склони самовољи и непоштовању одлука банкаде – паштровског изборног органа власти. Познат је процес који се 1700. године водио у Котору против тројице браће Лукетића: Ника, Стефана и Крста. Паштровска банкада их је оптужила да не поштују њихове одлуке, да држе кључеве Светог Стефана, да у град пуштају само оне којима они дозволе, да се понашају насилнички. Которски провидур, представник Републике Венеције, амнестирао је браћу Лукетић на дан Светог Трипуна, светитеља и патрона града Котора.

Лукетићи особито поштују владикау Петра I – владара црногорског, чијим су благословом продужили лозу. О томе се у породици сачувало предање које се преносило с кољена на кољено.

Мој чукунћед Илија, који је живио на Светом Стефану, био је побожан и виђен човјек. У то вријеме свештеник Франо Љубиша, чија је парохија обухватала села Тудоровићи, Близикуће и Свети Стефан, остарио је и није могао да обавља свештеничке дужности, тако да за славу кућа није могла бити освештена и окађена. Зато је Илија Лукетић, у договору с Ником Рађеновићем и Радом Вукчевим, одлучио да за свештеника изабере Крста Љубишу, унука попа Франа, који је и сам желио да постане поп, пошто му је ћед остарио. Да би ову своју одлуку озваничили, они су издали исправу која почиње, као и свака друга исправа коју је издавала банкада, ријечима: „У име Христа, амин, на Светом Стефану, 1790. године.“ У одлуци су написали да именују Крста Љубишу за попа. Исправу су потписали: Илија Лукетић, Нико Рађеновић и Раде Вукчев, а канцелијер је био Јово Кажанегра. Тако Крсто Љубиша постаде поп, одлуком ове тројице Паштровића. Они су на овакав чин били приморани, јер нијесу могли чекати да им владика, у редовној процедури, рукоположи Крста за попа, а требао им је свештеник да обавља обреде за славу и за друге празнике, за крштења и сахране. Оригинал ове исправе чува се у архиви владике Петра I на Цетињу, а објавио ју је Душан Вуксан. Чињеница да се исправа налази у владичиној

архиви, свједочи да је њу Илија послао владике у Стањевиће, гдје је у то вријеме владика највише боравио, јер је знао да само он може Крста рукоположити за правога попа.

Но, послије тога, десетак година касније, деси се пресудан сусрет Илије са владиком Петром. Илија бијаше већ у годинама, мушког потомства није имао, па је тако лоза Лукетића била у опасности да се затре. На Митровдан, митрополит црногорско-приморски Петар I сишао је са Стањевића и дошао у походе Паштровићима. Том приликом је боравио и на Светом Стефану. Ђед Илија је познавао владика, па га је позвао на славу у кућу, која се налазила на самом улазу у град. Како је владика био висок човјек, приликом уласка у кућу закачио је камилавком за горњи праг и она му паде.

„Не прокуни, владико“, рече ђед Илија.

Владика подиже три прста, прекрси се и рече: „Нека је благословена ова кућа и нека се у њој роди мушко чедо.“

Владика Петар I Петровић Његош, књижна илустрација из 1895.

Послије неког времена разбоље се и умре Илијина жена, а он се ожени млађом Паштровком. Она му роди два сина: Луку и Мира. Тако се продужи мушка лоза наше куће. Лукин син Стијепо, мој ђед, бјеше веома побожан човјек. У кући је било више старих икона, а испод иконе Свете Тројице, старе више вјекова (данас се чува у мојој кући), никада се није гасило кандило. Међу њима, најљепша од свих била је руска икона Св. Димитрија, коју је ђед Стијепо донио из Цариграда.

Стијепо је имао три сина: Ника, Петра и Луку. Нико и Петар нијесу имали дјеце, а Лука, мој отац, солунски добровољац,

оженио се тек после Првог свјетског рата. Мајка ми је причала како су сви од ње очекивали да роди мушко дијете да би се лоза наставила: прво је родила сестру Брану; друго дијете била је сестра Зора, а треће дијете, које се родило на Митровдан, био је мој брат Стеван.

Тај догађај, његово рођење, донесе неописиву радост нашој кући и родбини: ђед Стијепо је највише благосиљао Бога и Светог Димитрија, који подарише дому мушко чедо. Тако у кући, поред славе, почесмо славити и Стевов рођендан.

Из раног дјетињства памтим Митровдан као празник и све догађаје у вези с тим даном: поспремала се кућа, долазио је поп Ђуро, палило се кандило испод иконе Светог Димитрија, носио сам проскуру у цркву, дочекивали смо госте, правио се свечани ручак... Кад је слава била посна, обично се за тај дан спремала риба, скаква – бојанка, која је из Скадарског језера у новембру долазила у море да баци икру. О самој слави и свецу нијесам знао много, а није ме то посебно ни занимало. Највише сам се радовао доласку једног госта, Николе Кнежевића, барјактара црногорског са Цетиња, татиног пријатеља. Никола је долазио обучен у народну ношњу, са револвером за појасом. Обично би после ручка нама дјечи показивао неке трикове којима смо се веома чудили.

Свечани ручак приређиван је у салону који се налазио у великој пространој соби на првом спрату наше куће у Старом граду. Соба је заиста изгледала свечано: бордо бидермајер намјештај дјеловао је раскошно; на средини собе налазио се велики четвороугаони масивни сто са изребареним ногарама, који се могао проширити, а уз сто су ишле лијепе стилске столице за ручавање; под је био од равних дасака, офарбан у бордо, застрт великим ћилимом, који су моји позајмљивали властима када је Тито први пут долазио у посјету Будви; плафон је био у шарама и сликама уоквиреним вишебојним линијама; на лијевој бочној страни зида собе висио је велики рукотворни ћилим са мотивом југословенске круне; у прочељу собе налазио се креденац са украсима, а поред врата, витрина са библиотеком. Сјећам се, имали смо комплет издања Српске књижевне задруге. Мој ђед Стијепо је био претплатник, а отац је наставио са претплатом. Та библиотека је за мене, за моје сестре и брата, била права ризница знања и образовања.

За вријеме ратних година, година страдања, патњи и оскудице, у нашој кући обиљежавали смо Митровдан и Стевов рођендан веома скромно. Сјећам се Митровдана 1942. године. Један очев пријатељ из Војводине, поклонио му је шунку. У то вријеме, за нас је то било незамисливо јело. Отац је одредио да ћемо је јести за славу и Стевов рођендан. Мој брат Стево је тада био затворен у логору у Будви, а ја сам као дјечак њему и друговима редовно доносио воду и понешто хране. Шунка је била намјењена и њему за рођендан. Међутим, десило се да је шунку, са полуотвореног прозора на првом спрату, гдје је мајка оставила да се хлади – неко украо! Много смо је жалили. Тако Митровдан и Стевов рођендан прођоше без шунке.

Рат, окупација и Тринаестојулски устанак мене су дефинитивно, као омладинца, сврстали на страну Народноослободилачког покрета. Постао сам скојевац. Активно сам радио за покрет и као седамнаестогодишњак, заједно са борцима корачао у строју ослободилаца Будве 22. новембра 1944. године.

У децембру 1944. упућен сам у ослобођени Београд и постао питомац прве генерације Војне академије, а средином априла 1945, по одлуци југословенске владе, упућен сам на школовање у Совјетски Савез. За вријеме мог трогодишњег школовања у артиљеријским училиштима студирао сам и марксизам – лењинизам. Прихватио сам ту идеологију и у мојој свијести се потпуно изгубио осјећај за поштовање и обиљежавање вјерских празника, па и наше славе – Митровдана.

Политички и идеолошки сукоби између између КПЈ и КПСС који су услиједили 1948. утицали су на мене тако да сам одлучио да се не враћам у домовину. Постао сам официр Совјетске армије, члан КПСС и совјетски грађанин. Престао сам да пишем мојима у Будву, а престао сам и да добијам вијести од њих. Такво стање трајало је неколико година.

Присјећајући се тих далеких, прошлих дана описаћу један догађај који је, такође, везан за моју славу, Митровдан. Живећи у Русији, прихватио сам празнике које је тај народ славио. Међу њима су се, по важности, издвајали 7. и 8. новембар, дани када се славила побједа Велике октобарске социјалистичке револуције 1917.

године. Седмог новембра 1951, можда први пут послѣ одлуке да останем у Совјетском Савезу, осјетио сам се усамљеним. Ухватила ме је велика жеља да се чујем са својима, да сазнам како су. Сlike из мога завичаја нијесу ме напуштале. Три године су прошле, а да моји нису знали ни да ли сам жив. Одлучих да одем на пошту и пошаљем телеграм. Нијесам био сигуран да ли ће телеграм стићи. Било је то вријеме жестоких сукоба СССР-а и Југославије, али без обзира на то, нешто ме је тјерало да се јавим. Телеграм је ипак стигао у Будву. Мајка га је сачувала, и након 65 година држим га у руци. Текст телеграма гласи: „Лука Лукетић Будва, Југославија. Поздрављам вас празником Великога октобра. Мирослав. Адрес: град Сизрањ, Пензинскаја 40.“ На телеграму са печатом поште у Будви пише: послат из Сизрења 7. новембра 1951. у 20 часова и 30 минута; стигао у Будву 8. новембра у 11 часова и 30 минута. Телеграм је стигао баш на крсно име, на славу – Митровдан.

Мајка ми је испричала како је телеграм примила. Упркос партијском притиску, мој отац је наставио да слави Митровдан. Тога дана, баш у вријеме ручка, поштар је зазвонио на врата наше куће. Мајка је изашла на терасу да види ко је: „Стигао вам је телеграм од сина“, саопштио је поштар. „То нам Стево из Загреба честита славу“ узвратила је мајка. „Није из Загреба, него из Русије“, рекао је поштар мајци. Сва уплахирана и радосна сишла је степеницама с другог спрата да узме телеграм, никада тако брзо за протеклих тридесет година колико је провела у дому у Будви. Три године је чекала ову вијест, надала се и вјеровала да јој је син здраво.

„Миро се јавио телеграмом из Русије!“, узбуђено је рекла оцу, сестрама и пријатељима. „Вићи ти Мињу, из Русије ми честита Митровдан“, рече поносито мој отац Лука.

Да будем искрен, у то вријеме потпуно сам занемарио крсну славу. Заборавио сам колико је овај дан битан за нашу породицу, али, упркос томе, нешто у мојој подсвјести говорило ми је да се јавим кући и да баш на славу дође радосна вијест да сам жив.

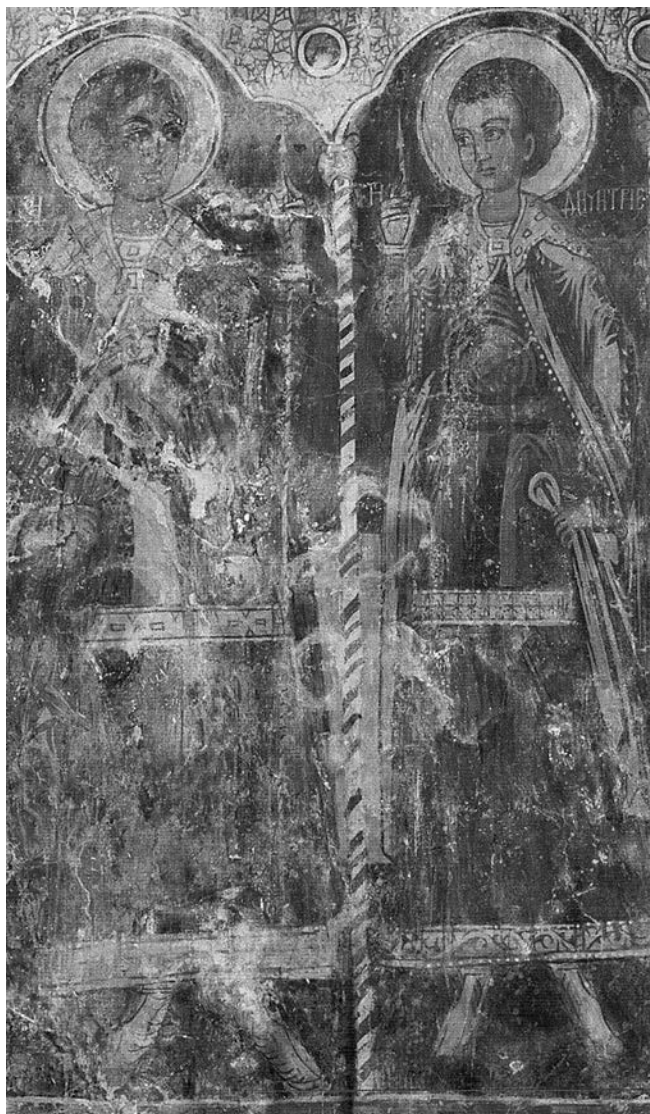
Но, у мом животу у Русији није се само то догодило за новембарске празнике. Другог маја 1952, у позоришту, у граду Сизрењу на Волги, упознао сам Нину Александровну Соловјову. Завољели

смо се, била је то велика и права љубав. Онако спонтано, одлучисмо да љубав крунишемо браком, баш у вријеме великих новембарских празника 1952. године. ЗАКС (одјељење за регистрацију бракова) није радило за празнике, те смо шестог новембра поднијели захтјев за регистрацију, а деветог новембра, одмах после празника, регистровали наш брак. Шестог новембра следеће, 1953. године, у Саратову, великом граду на Волги, родио нам се син Милорад.

Када сам се у августу 1957, после више од дванаест година живота у Совјетском Савезу, вратио у домовину, Лука, мој отац, још увијек је био жив. Оца сам много волио и поштовао. У многим стварима био је мој узор. Лука је био свјетски човјек: боравио је у Америци, живио неко вријеме у Швајцарској, говорио је неколико језика. Био је добар домаћин, противник сваке диктатуре: у доба Аустро-Угарске монархије истицао се родољубљем и био је привржен покрету за уједињење са Србијом. Ако не гријешим, на основу сјећања, рекао бих да је отац поштовао обичаје, славио све хришћанске празнике, нарочито славу – Митровдан. Редовно је ишао у цркву, али су то за њега више били обичајни обреди, наслеђени од предака. Лука је био човјек који је у животу настојао, и у томе успјевао, да живи у складу са хришћанским врлинама; у томе је била суштина његове вјере, његове побожности.

То очево поимање вјере и његов однос према традицији поштовали су се у породици. Као ученик основне и грађанске школе у Будви добијао сам похвале за знање на вјерунауци: пјевао сам у цркви, читао апостол за празнике, помагао свештенику у обредима, али се не сјећам да сам се трудио и успјевао да разумјем догме и вјерујем у њих.

Неспорно је да су хришћанске врлине које сам спознао учећи науку о вјери и породично васпитање утицали на мене тако да сам читавог живота настојао да се придржавам тих принципа и да на њима истрајавам. Зато није чудно што сам, као омладинац, под утицајем брата Стева и радника кројачке радње 'Напредак', коју је водио комуниста Иво Миковић, прихватио нове идеје, што се мој поглед на свијет постепено мјењао и добијао обресе социјалистичких и комунистичких идеала.

Св. Димитрије, лево (Манастир Режевић,
црква Успења Богородице)

Са тридесет година вратио сам се с породицом из Совјетског Савеза у домовину.

Послије завршених студија у Београду, запослио сам се у Центраној библиотеци Црне Горе на Цетињу. Била је то нова прекретница у мом животу. Топове су замјениле књиге. Традиционалне вриједности завичаја и породично наслеђе били су теме мојих првих истраживања. Почео сам да истражујем и објављујем научне чланке и књиге о прошлости Паштровића, Будве и Црне Горе. Са Цетиња сам се преселио у Будву и постао директор Културног центра, а касније и директор Историјског архива. Издаваштво ме је посебно занимало, тако да сам у ИПЈ 'Медитеран' покренуо библиотеку Архе, у оквиру које смо издали Јунга, Шестова, Берђајева, Паскала и Булгакова. Те, и друге књиге које сам читао и проучавао шириле су кругозор мојих сазнања, помажући ми да се полако особаћам неких догматских погледа на свијет.

Полако сам се враћао и Митровдану, нашој крсној слави. У почетку, док је отац био жив, славио сам заједно с њим, не заборављајући да истовремено отпразнујем и празник Великог октобра.

Данас је Митровдан за мене култни празник, који славим заједно с породицом мог сина, снахом и унуцима који живе у Београду. Њима је ово моје сјећање и посвећено.

САВОВА И МИРОВА ИСКУШЕЊА*

САВОВА ИСКУШЕЊА

„На големим искушењима сам био ономадне, на Ивановим Коритима“, поче своју причу Саво. Ко је Саво, што му се то десило; гдје и коме је ово причао – сазнаћете ако прочитате овај кратак запис.

У петак, када је пазарни дан на Цетињу, Саво је са Ловћена долазио у посјету Нику Симову у Централну библиотеку. У тој прелијепој згради са арабескама, некадашњој Француској амбасади, смјештена је била библиотека, а др Нико Симов Мартиновић је био на челу ове националне институције. Посјећивали су Библиотеку многи виђени људи из ондашње Југославије и свијета да чују од Ника Симова што све чува и

Улаз у некадашње Француско посланство

* Преузето са Фејсбук странице *Будваносталгичари*, <https://www.facebook.com/groups/1531636680432854/> (Прим. ур.)

посједује овај храм књиге, да виде многе старе књиге и рукописе из њених фондова. Било је и оних који су долазили да моле Ника Симова, старога борца и комунисту, предсједника Комисије за признавање борачког стажа, да им помогне у регулисању борачког стажа ради добијања пензије. Један од њих је био и Саво са Ловћена.

Средњег раста, црномањаст, са црним брчићима, на десну страну мало накривљене главе, са црногорском капом коју није скидао са главе, Саво је више пута петком посјећивао Библиотеку. Пушио је, зналачки је савијао цигаре са херцеговачким дуваном, и са Ником Симовим, који је ријетко гасио цигаре, добро би задимили собу гдје сам као непущач радио, слушао њихове разговоре и сâм у њима учествовао. Тако сам и сазнао да је Саво за вријеме рата био на страни НОБ-а, да су га Њемци хапсили и у цетињском затвору тукли и мучили. Сликовито и са узбуђењем је Саво причао о ратним страдањима, трудећи се да у причи буде што убедљивији. Радио је као чувар Планинарског дома на Ивановим коритима, спремао се за пензију; фалило му је радног стажа и надао се да ће му бити признато својство борца.

По обичају, и овога петка закуца Саво на врата собе на првом спрату, уђе, рукова се и пољуби са Ником Симовим, рукова се са мношћом и са нестрпљењем чекаше прилику да почне причу о томе што му се ономадне десило на Ивановим Коритима. Донесоше кафу, запали Нико цигару, припали упаљачем Саву савијени дувани и поче прича:

„Ономадне, у сриједу, сунчан дан, да љепши бити не може, те ја испред Дома – кренем да цијепам дрва за зиму. Граб и храст тврди, није то буква па да се ломи лако, него мораш не један пут ударити сјекиром да ону прешегану цјепаницу подијелиш, да може у шпорет или пећ се убацити. Одјекују ударци моје сјекире, чују се надалеко. Таман починуо мало у ладовину да се одморим, када видим да према мени иду двије страњкиње. Причају нешто, али не могах разумјети којим језиком говоре све док ми се не приближише и док ми једна не рече „Гут морген“, те ја по томе узнадох да су Њемице. Ова што ме поздрави оста и стаде ми се приближавати, док она друга пође негдје и остави нас насамом. Дигни се ја, да не сједим док ме она

гледа и пита нешто, не разумијем што хоће, док не приђе до мене и ухвати ме за руку. Ја го до појаса, види какве мишиће имам, како сам јак, како јако ударам сјекиром и цијепам дрва. Е, кад ме ухвати за руке и поче пипати мишиће на мојој десној руци и говорити „гут, гут“, видим ја да је ђаво однио шалу.“ Прекиде га Нико Симов у тај моменат, понуди га цигаром, сам запали, понуди и мене, са питањем: „Оћеш једну“, ја одговорим: „Нећу, хвала!“ Хтједе Саво наставити причу, но га ја упитах: „Не рече како је изгледала Њемица, је ли била старија, млађа, или средњих година, како је била обучена?“ „Нећу вас лагат ако кажем да је била у најљепшим годинама, а више је на њу било голога него обученога“, одговори Саво. Умјеша се у разговор Нико Симов, па рече: „Бога ми Саво, није ти било лако, видим ја по теби како о томе узбудљиво причаш, но реци како се све то завршило – па да видимо што ћемо и како ћемо са оним твојим стажом из НОБ-а, који ти је важан за пензију.“ „Када је почела пипати моје мишиће, кроз мене као да је струја протекла. Осјетих ону мушку снагу коју нам је Бог дао, па је замало хћих ухватити, подићи и понијети у Дом. На страшна сам искушења био, мој Нико, мора да ме сам ђаво искушавао. Привила се Њемица уз мене, почела ме грлити и у том трену мишљах, нећу издржати; но, на срећу, просвјетли ми се памет, сјетих се како су ме Њемци тукли, колико сам мучења и невоља од њих преживио, и то ме сачува од бруке. Е нећеш, Саво, то учињети, рекох себи, па је онако мушки одгурнем од себе, узмем ону сјекиру и из све снаге почнем ударати по грабовини да ишћерам из себе ону страст и лудост која ме умало не савлада. Побјеже Њемица, а ја остадох помало тужан, а више радостан што се све добро завршило – ономадне, на Ивановим Коритима“, заврши причу Саво.

Похвалисмо Савово држање, даде он Нику Симову документа, овај их потписа и Саво више није долазио петком у Библиотеку.

Драги читаоци!

Ако вам је занимљива ова прича, ја ћу, како је у наслову и речено, написати наставак и описати у каквим сам ја сличним искушењима био двадесетак година касније.

МИРОВА ИСКУШЕЊА

Први дио приче...

Залетио сам се када сам обећао да ћу написати причу о томе на каквим сам се искушењима нашао двадесет година, послије Савових ‚мука‘; што ћу сада, када сам обећао – морам то испунити, па како испадне. А и јесу ли то биле ‚муке‘ или нијесу – питање је велико, када данас човјек добро размисли. Но, драги читаоци, вама се толико допадају моје приче да ја помислим: Мире, да није то неко други написао, неко ко је добио Љубишину или Његошеву награду за књижевност, па бих вам био много захвалан да ме предложите за једну од тих награда. Ако ме власт подржи – можда је и добијем. Проблем је само у томе што је ових дана Његошева награда додијељена, а следећа ће бити тек за четири године. Знам да се постхумно награда не даје, па изгледа да сам ипак закаснио.

Када будете читали ову причу, молим вас, узмите у обзир моје године (деведесет, плус два и по мјесеца), па ме немојте оштро критиковати ако сам побркао нешто са критеријумима из области мушко-женских односа, који још из времена Адаме и Еве нијесу били у духу родне равноправности. Данас је то, на срећу женског пола, званична доктрина нашег друштва, и не дај Боже да неко од вас помисли да ја имам нешто против тога. Ни у сну – не!

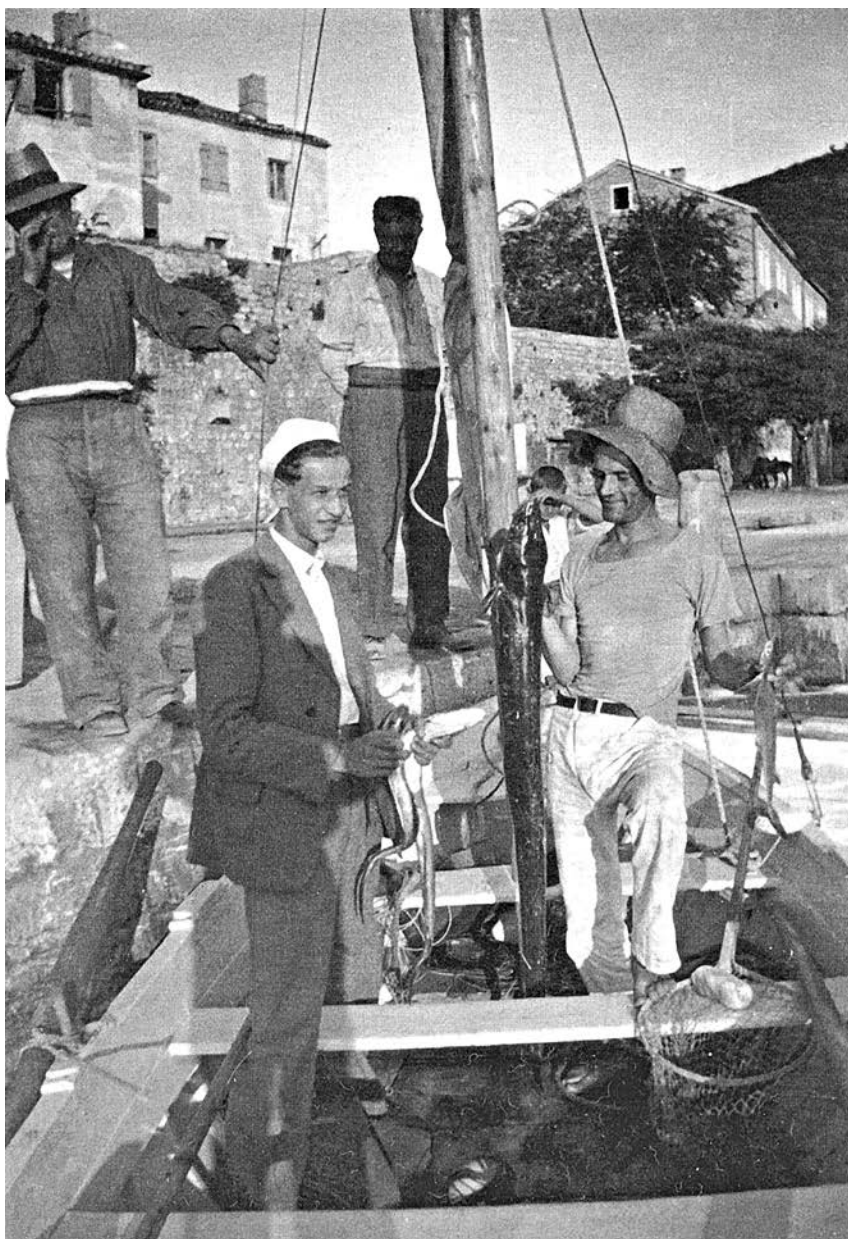
Видим да сам претјерао са умовањем, него боље да што прије кажем што ми се то заиста десило и да ли сам ја био на висини задатка и савијести као мој јунак Саво – на Ивановим Коритима.

Први чин – увођење у причу

Септембар, 1987.г.

У сваком драмском тексту, а ова моја прича би се драматуршки могла сврстати у тај жанр, писац на почетку наводи податке: ко су главни глумци, ко игра споредне улоге; гдје се радња дешава, и даје друга објашњења неопходна да се читалац, односно гледалац представе, упозна са садржином комада. Зато ћу и ја то урадити.

Будвански рибари 1930-их

Путоказ ка Могрену, 1930-те

Главни актери: Миро, шездестогодишњак, висине 180 см; добро грађен, са орловским носом и тетоважом на лијевој руци; Клара – оригинал Њемица, око тридесет година стара; средњег раста, са плавим очима и са плавом косом (деталније о њој у наставку приче). Учесници догађања: Мишо, Љубо, Гојко, Свето, Павле, Ристо, Матко и још петнаестак рибара, власника барака.

Мјесто догађања: Јадранско море; чамац – пасара број БД 377, Мирово власништво.

*

Тих осамдесетих година прошлога вијека у Будви се на велико рибало пешка – фондо на шируне, шкомбре или скуше. Мало ко да се у овој врсти рибања није опробао и да није уловио барем кило шируна. Требало је видјети порат како је изгледао тих јесењих дана осамдесетих година, између два и три сата по подне. Чула се бука, углавном Томосових мотора; десетине барака, под пуним гасом, јурило је са Пизане дефора Будве да би заузеле посту и почели са трагањем за ширунима. Та ескадра барака, удаљена од копна

Хидроплан на Могрену, 1939.

двije – три миље, а једна од друге готово на рукохват, полако се кретала изнад Шкоља, да би у сутон завршила између Светог Стефана и Шкоља, а са наступом мрака враћала се у порат. Успјешно ловљење ове плаве рибе подстакло је нас риболовце (пецароше) да формирамо Удружење риболоваца и да му дамо име ‚Ширун‘. Први наш предсједник – Мишо, руководилац предузећа ‚Словенска плажа‘, ем је био међу најбољима у рибању пешка – фондо; ем је био сјајан организатор наших дружења: омиљен, кавалер, прави господин. Тако Мишо предложи да се чланови ‚Шируна‘ укључе у акцију обogaћивања туристичке понуде и добровољно, без икакве надокнаде, својим баркама поведу госте ‚Словенске плаже‘ на рибање.

Тако једног лијепог септембарског дана, послије подне, око два сата, сјати се преко двадесетак барака на Словенску плажу гдје су се на муо окупили бројни туристи, махом из Њемачке, спремни да са нама иду у риболов. Гужва је била велика, требало је распоредити туристе по баркама, а ови млађи рибари су меркали госте и очекивали да им допадне нека млађа згодна Њемица. Главни мештар за расподјелу гостију, Мишо, уз помоћ Љуба и

још неколицине из руководства ‚Шируна‘, одлучивали су ко ће од гостију у коју барку се укрцати. Ја се нијесам гурао, стојао сам у барци мало по страни. Тако се деси да су сви присутни туристи распоређени у барке, а једини ја остадох без гостију.

Помирих се са тиме да ћу ићи сам на рибање, али ми се ‚срећа‘ указа у последњи моменат - појави се Она. Преко плаже, готово трчећи, право на мостић дође Она до Миша, поче му објашњавати да је закаснила, да има жељу да иде на рибање. Наста граја, малтене сви почеше викати и предлагати услуге да они прихвате ову згодну Њемицу – но Мишо одлучи: „Њемица иде соло код Мира“. Тако мене ‚ни крива ни дужна‘ допаде најљепша ‚риба‘, како су у жаргону млађи звали страњкиње. Примакнух барку уз муо, ускочи Она у барку; руковасмо се, она рече – Клара, ја рекох – Миро.

Први чин ове приче се тиме и завршио; завјеса је спуштена. Пауза.

Драги читаоци – Будваносталгичари!

Ја сада треба да напишем Други чин – у којем ће бити описано што се дешавало у барци БД 377 између Кларе и Мира.

Било би лијепо да ви, сваки са свог гледишта, напишете што мислите да се стварно дешавало у барци.

Срдачан поздрав, Лујо

Други чин

Слика 1

Бабин до, Прашка 9.

20. октобар 2017.

Миро, на тераси испод одрине од лозе и кивија, игра шах са Јаношем – неријешено 1:1; Марија, Јаношева супруга, скувала добру кафу; за ручак ће спремити рибу. Пар брине о Миру, помаже му, одржава кућу. Марија, по струци апотекарица, чита његове приче и њој се свиђају.

Дан, какав се само замислити може: право Михољско љето.

*

Размишљам да почнем са писањем другог чина започете приче. Дилема има више, ствари се компликују; читаоци очекују финале, знатижеља расте. Јављају ми се пријатељи, родбина, зову телефоном, интересују се што се догађало у барци; хвале приче, кажу – дивне су.

Пратим како реагују чланови групе „Будваносталгичари“ на којем се порталу приче и објављују; одговарам на коментаре. Јасно ко ће први коментарисати него умјетница – Сандра, мени драга особа, која се љути што помињем године. Покренула је дискусију око мојег носа: да ли је орловски, грчки или римски? Ја сам погријешио када сам написао да је мој нос орловски. Провјерио сам у енциклопедији и видим да се он сврстава у римске типове. Тијана – мудра Грбаљка, каже да је мој нос грчки, али је пажњу посветила мојој констатацији „добро грађен“. Она мисли да сам заборавио како ме је средила, прије отприлике двадесет и кусур година, када је била ђевојка. На приредби, не сјећам се тачно којој, позовем је на плес. Свирали су музику – танго аргентино; то је ритмичан и страстан плес, а она мени каже: „Чика Миро, добро плешете, али мој тата је млађи од вас и плеше боље.“ То нијесам заборавио ни другој згодној удатој колегиници Снежани – Которанки, која ми је у току плеса рекла: „Миро, јел’ се то Ви мене помало удварате? Мој тата је од Вас доста млађи.“ Не причам ово напамет, јер ћете видјети да се и у барци нешто слично догодило. Е па сад реците: да ли сам у праву ја или Сандра, која ми приговара што помињем године. Морам признати да је Тијана погодила да ће се Клара сунчати на прови док ја возим барку, а Александра да смо Клара и ја уловили лијепе рибе.

На констатацију „добро грађен“ осврнула се и мени драга сликарка Рајка (у младости, Мис Црне Горе). Десило се да сам њен коментар прочитао у пола два послије поноћи. По обичају идем на спавање када се казаљке поклопе на 12.00. Прије тога прегледам је ли све искључено, затворено; попијем љекове, обавим хигијенске потребе. Поред кревета, на надкасну, ставим и мој ајфон, да ми је близу, ако неко зове или ако ми, не дај Боже, буде слабо, па да зовем Марију или хитну. Телефон користим и да видим колико је сати када се будим. Недавно сам прочитао да НАСА може слушати

преко телефона све што се догађа у соби, па и због тога га држим ближе, да би они боље чули разне звукове које, евентуално, у току ноћи будем пуштао, или ако у сну нешто прозорим, а то је важно за становишта безбједности. Спавам добро, то ми је велика предност, иако се, као и све старије особе, морам дизати ноћу. Тако и синоћ, пробудим се, погледам на телефон, пола два, и видим да ми је неко послао поруку. Узем лупу, видим јавила се Рајка. Прочитам текст, мислим да ли да јој одмах одговорим или да причекам до јутра. Што јој је требало да ми пред поноћ пише, што не причека до јутра? Ја сам јој био предложио да оцјени моју „грађу“ оцјеном: добар, врлодобар, одличан, а она ми даде чисту десетку; то јој би мало, па рече да сам „легенда“. Питам вас: како човјек послѣје тога да заспи? Рајки хвала, знам да је то искрено рекла, да тако и мисли.

Завршетак Другог чина – Слика 1, 20. октобра 2017. године није се за мене најбоље завршио. Навече добих напад ангине пекторис; могло је бити да прича остане не завршена. Али, преживјех, и ево овиме и завршам писање Сlike 1, Другог чина приче. Надам се да ћу ускоро објавити дуго очекивани наставак Другог чина, Слика 2.

Будва, 21.октобар 2017.г.

Лујо

Слика 2.

Септембар, 1987.године;

Барка, БД 377, без тенде. Миро и Клара – плове према Платамунима. Рибаше.

„Madam Klara, Ich spreche kein Deutsch“, бјеху прве ријечи које послѣје представљања изговорих; затим је упитах:

„ Говорите по руски?“

„ Nicht!“

„Parlarte italiano?“

„Росо, росо!“

„Do you speak English?“

„Yes, I speak .“

Тако поче наш разговор и дијалог на енглеском језику. У то вријеме, после завршеног почетног и средњег курса енглеског језика на Институту за стране језике у Београду, могао сам доста добро споразумјевати се на енглеском. Клара је знала приближно колико и ја, па смо разговарали без проблема. Ипак, драги читаоци, немојте од мене очекивати да вам детаљно испичам све о чему смо разговарали и о томе што се све до детаља догађало у барци за тих четири сата, колико смо, отприлике, провели заједно. Пренијећу вам само оне најважније детаље, који могу бити интересантни за вас и то ћу написати на српско-хрватском језику, јер су тих година четири братска народа: Срби, Хрвати, Бошњаци и Црногорци, говорили једним језиком и живјели су у држави која се звала Југославија.

Прво да опишем како смо били обучени и како смо изгледали: ја сам био у шортсу плаве боје; носио сам морнарску мајицу; сламени шешир на глави везивао сам испод браде, да ми га вјетар не понесе; сандале сам скинуо, био сам бос. Добро сам се осјећао; обријан, препланула лица; сигурно да сам изгледао млађи, барем десет година.

Клара је била лако обучена: хаљина на закопчавање до испод кољена, вјероватно од пуплина, са лијепим шарама у стилу љетње моде из осамдесетих година; носила је сандале са кратком штиклем и торбу. Све је то било у тону са хаљином. Не би се рекло да је овако обучена припремила се да иде на рибање. По сјећању, да опишем како је изгледала Клара: посебну пажњу привлачила је њена коса и фризура; његована плава коса природне боје, вјешто је била повезана у раскошну пунђу коју су украшавале фрикаделе и чешљеви разних боја и облика. Шминка на њеном лицу је била дискретна; само су усне биле јаче изражене, обојене црвеном бојом и оивичене тананом линијом туша; нијесам препознао парфем који користи; мирис ме није привлачио. Детаљније о њеној „грађи“ написаћу када буде скинула хаљину.

Упалих мотор, Клара је сјела на средишњу даску у барци; запловисмо: правац Платамуни. Не знам како сам и зашто сам се усмјерио у том правцу, када су све остале барке кренуле дефора Будве. Вјероватно је ту моја подсвјест прорадила; вјероватно су била нека скривена очекивања од овог изненадног сусрета; вјероватно

да ме свевишњи желио ставити у искушења, па сам зато несвјесно кренуо са барком и са Кларом у том правцу?

Море мирно, нема маестрала, сунчеви зраци грију и пресијавају се по површини воде; барка, гоњена мотором, клизи, остављајући за собом бијели, пјенушави траг у плавом мору. Полако размотах пендулу, бацих рапалицу у воду, смањих гас и крену рибане. Објаснио сам Клари како се лови риба на овај начин, понудио јој да и њој дам једну пендулу да проба. Захвалила је и упитала: „Могу ли ја да се сунчам док ви возите?“ Не чекајући одговор, Клара поче раскопчавати дугмад на хаљини. Полако, не журећи, окренута према мени, елегантно је откопчавала једно по једно дугме, одозго на ниже, било их је десетак; изгледало је као да ће да изводи стриптиз... Иако бонтон налаже да, када се неко скида, посебно женско чељаде, треба окренути главу, ја у овом случају нијесам могао то урадити јер сам морао управљати барком; плус сам морао пазити на траину коју сам лијевом руком држао и махао њом лијево-десно. Клара је коначно скинула хаљину: остала је у купаћем дводјелном костиму који, истина није био као данашњи мини бикини, са тангама и грудњаком који покрива само најосјетљивији и најузбудљивији дио женских груди.

У познатим музејима и галеријама видио сам многа оригинална дјела женског акта, дивио се љепоти и стваралачком умјећу аутора, а сада у барци, поред мене Клара – жива скулптура, коју је природа извајала, не штедећи да је обдари многим особинама љепоте и привлачности женског тијела. Нијесам одолио да јој не кажем:

„Клара, изванредно лијепо изгледате.“

„Хвала“, одговорила ми је.

У одговору и њеном реаговању осјетио сам да није заинтересована за комплименат; изгледало је да је навикла да од мушкараца добија сличне похвале; ничим ми није дала било какав знак да жели неки ближи контакт са мном. Помало сам био разочаран њеним реаговањем јер ми се то ријетко дешавало.

Док сам размишљао о разлозима њеног реаговања, Клара је из торбе извадила пешкир, прострла га на прову, сјела попријеко од смјера којим је барка пловила, окренула се лицем према сунцу,

откопчала и скинула грудњак, извадила из торбе крему и лосион и почела штитити своје чудесно тијело од сунчевих зрака.

Био сам изненађен виђеним: можда је тај приказ најбоље описати стихом из *Пјесме над пјесмама* : „Дојке су јој као два ланета што пасу на Гори Синајској.“

Сцена када Клара скида грудњак, када почиње његовати своје тијело, наносећи миришљаве креме и лосионе; када је то радила са наглашеним самозадовољством, свјесна љепоте свога тијела, своје пути – била је сцена пуна еротике, сцена која ме није оставила равнодушним.

Спаси ме изненадни трзај нејлона у мојој руци. Викнух: „Fish, fish...!“

Заборавих на Клару, поче моја борба са рибом. Послије потезања, попуштања и натезања нејлона, полако сам ближио рибу барци. Паламида се ухватила; уз помоћ волеге, убацих је у барку. Видим да се и Клара узбудила; умала је, ставила грудњак, извадила из торбе фотоапарат, сликала мене са рибом; замолила ме да сликам њу са рибом. Тако нас је паламида приближила; почели смо слободније да причамо и да се упознајемо.

Паламиду сам уловио када смо стигли изнад Платамуна. Одатле смо почели рибати пешка – фондо, на шируне и другу плаву рибу. Извадио сам и припремио двије пендуле, са по шест удица, са свјетлећим зеленим зрнцима, са перцем и оловом. Дубина мора у том појасу је 50- 60 метара; није било јаког курента и то је погодовало да рибаче буде успјешно. Клара је радо прихватила да се опроба у хватању шируна. Показао сам јој како се риба, научио је да баца удице, да реагује на улов на дубини, да пази да се не замрси нејлон, и остало.

Западњак, који је почео помало да дува, и куренат носили су барку полако према Шкољу и Светом Стефану. Бацали смо удице из руке, штапова није било; вадили их, па опет бацали; палио сам мотор, мјењао посте, тражио шируне – ништа. Тек када смо стигли изнад Шкоља, гдје су рибале друге барке, почео је улов. Клара је осјетила из дубине неки трзај, узвикнула : „Нешто вуче!“ Оставио сам своју удицу, помагао јој да полако почне вадити нејлон, који се

затезао и попуштао. У мору испод барке, трзајући се на све стране, појавили су се шируни – било их је шест, на свакој удици по један. У барку смо извукли пет – један је побјегао. И овога пута Клара ме замолила да је сликам са уловљеним ширунима. Када сам скидао шируне са удице коју је Клара држала у руци, знатижељно је погледала на моју лијеву руку и упитала ме што значи истетовирани број? Казао сам да је то година мог рођења – 1927. Зачудила си и упитала: „Зар је могуће да имате шездесет година? Мој отац је од Вас млађи“. Мило ми је било што је казала да изгледам млађи, али ме упоређење са њеним оцем – погодило. Питала ме чиме се бавим? Одговорио сам да живим и радим у Будви, да сам по професији историчар. Прескочио сам да кажем о мојој ратној и послеријатној официрској дјелатности. Прилика је била да и ја њу упитам што је она по професији и одакле је. „Ја сам из Хамбурга, тамо живим и радим; имам свој фризерски салон; по струци сам женски фризер“, био је њен одговор. Замолила ме да јој испричам кратко о прошлости Будве и Црне Горе, јер је о томе врло мало знала.

Наставили смо да ловимо шируне; под пајолима су се праћкали на десетине уловљених шируна и неколико шкомбри. Моји другари који су у близини нас рибали, почели су да довикују, да провоцирају питањима, што је заинтересовало Клару да ме упита: „Што они вичу и што питају?“ Насмијох се и рекох јој да се моји другари шале, да ме питају гдје смо се скривали; да им је криво што је она у мојој барци, а није са њима. Клара ме први пут назва именом и рече: „Миро, мене мушкарци не интересују.“

Заобиђосмо понту од Шкоља – некадашњи Мартинов светионик, полако се почесмо враћати кући. Недалеко испод шкоља рибачко је Матко са својим бродом. Са брода се чула музика, пјесма, жагор веселог друштва. Приближили смо се броду и нас су позвали да дођемо код њих. Клара је прихватила позив; пристао сам уз брод, она се поздравила са мном, захвалила ми, попела се на брод, а ја сам се вратио у порат.

Тако се успјешно завршило моје учешће у акцији Друштва „Ширун“, као допринос обогаћивању туристичке понуде Будве.

СВЕ МОЈЕ ДИЈАГНОЗЕ*

Када остарах, нарочито када напуних деведест година, често ме људи питају како достигах ове године а да сам у памет добро и ноге ме још доста добро носе? Питају ме, знам ли неку тајну коју бих требао пренијети другима? Не могу рећи да знам еликсир живота, али могу рећи како схваћам живот; какав је мој поглед на свијет; који су то животни принципи којима сам се се руководио и по којима настојим живјети.

Када преберем не мало животно искуство; када се у сјећењима вратим стазама којима сам корачао кроз дјетињство, младост, кроз зрело доба мога живота и у старости – слободно могу рећи да се не стидим ни једног проживјелог дана. Савјест моја је мирна, немам неизмирених дуговања. То јесте важно за човјека, али пуноћа његовог живљење се остварује само у породици; у љубави према родитељима, супрузи, дјеци. Љубав је била и остала особина коју сам наслиједио од породице, коју сам његовао, коју сам даривао мојим најближим, мојој породици, мојим пријатељима и добрим људима; љубав која ми је била узвраћана, која је обогаћивала мој живот, која ме охрабрује да данас лакше подносим дане усамљености, болести и зависности.

Моје животно искуство показује да сам увијек гледао позитивно на живот. Младост је прошла у знаку идеја Павла Корчагина, хероја књиге Н. Островскога *Како се калио челик*. Било је то 'еванђеље' за револуционарну младост која је жељела да мјења свијет, слично као што је много година касније Че Гевара био

---

* Преузето са Фејсбук странице *Будваносталгичари*,
<https://www.facebook.com/groups/1531636680432854/> (Прим. ур.)

симбол борбе за слободу. Том кругу младих људи сам припадао и ја. Од те марксистичке идеологије и филозофије, остале су у мени оне врлине које представљају темељ хришћанства. Зато у животу поштујем принципе умјерености, скромности, не тежим за стицањем материјалних добара, више од онога што мени и породици обезбјеђује нормалан живот. Та тежња за равнотежом између прохтјева и могућности њиховог остварења обезбјеђује ми спокојан живот.

Породична кућа Лукетића у будванском насељу Бабин До

Овај кратки осврт на поимање животне филозофије, моју духовност, осјећај да срећу, радост и задовољство имам са киме да подјелим – чини ме оствареним човјеком и помаже ми да у овим годинама још могу радити, сарађивати са колегама и своја искуство и знање преносити млађим.

Из паштровског братства Лукетића ја се сматрам најстаријим чланом. Да доживим ове године велику улогу је имала савремена медицина. Конкретно, то су љекари, професори универзитета, познати стручњаци из разних области медицине који су ме успјешно лијечили прописујући ми најбоље љекове, које редовно узимам.

Дуга је листа тих љекова, дуга је листа и дијагноза од којих болујем. Када сам почео да их бројим, дођох до броја једанаест.

Покушаћу овим текстом описати најинтересантније догађаје из те ‚богате‘ лепеде мојих болести; почев од дјетињства, дјечаштва, младости, до данашњих дана. Желим навести имена уважених љекара и других медицинских радника којима дугујем неизмјерну захвалност за моје успјешно лијечење.

ДЈЕТИЊСТВО И ДЈЕЧАШТВО

Кажу да старији људи боље памте оно што се дешавало у прошлости од онога што се дешава у данашњици. Ја, хвала Богу, још добро памтим и једно и друго доба, па ћу се зато усудити да нешто напишем из те ‚далеке‘ прошлости. Нешто сам о томе већ и писао у књигама које сам објавио.

Питам се: „Миро, од када ти памтиш да постојиш; од када знаш за себе?“ Моја мајка Драгица и отац Лука имали су нас четворо дјеце: Брану, Зору, Стева и мене, Мирослава, најмлађег. Мајка нас је све породила дома; бабица бјеше чувена Арменија, коју сам и ја запамтио када сам порастао. Између Бране – најстарије, и мене – најмлађег бијаше разлика шест година. Први мој свјесни доживљај који сам запамтио је сјећање везано за дјечји креветић у коме сам спавао. На њему је била плетена ограда која ме чувала да ноћу не испаднем из њега. Не знам како сам успијевао да се кроз рупу у тој огради, рано ујутро, провучем и потрчим у мајчин кревет, у њен топли загрљај. Тај осјећај топлине, нежности, везаности, заштите, сигурности и љубави је непоновљив – остао је у мени без заорава.

Којих се болести сјећам из тога периода, ко ме је, и како лијечио? Добро се сјећам једне позлаћене кашике из које смо нас четворо дјеце редом, по старости, свако јутро пили рибље уље. То је трајало годинама. Од рахитиса нико од нас није боловао. Као

дјеца боловали смо оне уобичајне дјечје болести које се преносе лако, као фрус и мале богиње. Пелцовани смо били сви. Ја и данас на лијевој руци имам три ожилјка који су остали од красте послје пелцовања. Лијечио нас је доктор Толић; њега се добро сјећам. Бијаше крупан човјек са јаким брковима и шеширом на глави. Када би улазио у собу гдје сам лежао болестан, прве ријечи су му биле: „Има ли мали столицу?“ Имао је ја или не имао, његово је било правило да одмах очисти стомак и зато је прописивао дозу рицинуса. Проблем је био како ме натјерати да попијем ово одвратно уље. Не знам, драги читаоци, да ли сте икада пили овај лијек, али мене и данас, када помислим на њега, хвата мука од мириса и од оне тегобе коју ово уље изазива у устима док га гуташ. Обично сам захтјевао да за то што ћу га попиту добијем неки поклон – динар или два, а тражио сам да га пијем са кафом. Затворим нос, па онако одједном, прогутам га. Могу вам рећи да бољег чистача цријева нема од њега. Нијесу га залуд, за вријеме рата, Италијани силом давали нашим затвореницима, по пола литра одједном, да би од муке проговорили.

У то вријеме није било антибиотика, него је главни лијек био аспириин и сулфамиди. Најчешће сам боловао од ангине, а и ухо ме често бољело; не знам зашто, често су дјеца имала чиреве. Памтим да ми је Марија Чучка, жена Ива Чучке, татиног пријатеља, доносила нека зелена пера која је брала из неке биљке коју је гајила у питару; ожулила би са листа онај горњи слој и онда на чир ставила перо и завезала. Одличан је то био лијек да извуче сав гњој који се стварао у чиру. Зуби су ми били добри; од њих нијесам боловао и моји су све до данас. Уши су ме бољеле доста често, ваљда је утицало и то што сам преко љета много ронио па ми је вода улазила у уши. На Могрену, гдје смо се највише купали и скакали у море, воду из ушију смо избацивали тако да узмемо врући плоски камен, ставимо га на ухо, наклонимо главу на доље, па онда скачемо на једну ногу, да вода изађе. За лијечење уха кући су ми најчешће капали топло маслиново уље. Мајка је доста користила народну медицину; имала је књигу *Народни љекар* Васе Пелагића. Користила је облоге од оцта на стопала, да се смањи

температура; пио сам разне чајеве, против кашља и слично. За ангину је обавезно било испирање грла камилицом и слезом. За лијечење прехлада и кашља увелико су се примјењивале стаклене чашице које су се стављале на груди и на леђа.

Сјећам се да се силно разболех од неке болести која ми никако није могла бити утврђена. Спомињаху трбушни тифус и још неке друге болести, али у Будви ми не нађоше лијека. Ја све слабији, не једем ништа, имам ватре, и одлучише да ме воде на Цетиње, у Хигијенски завод. Бијаше то негдје 1935-1936. године. Запамтио сам тај пут, возио нас је Јосип Рус, таксиста. На мјесту гдје се сада налази Хотел Парк, налазио се Хигијенски завод на Цетињу. Смјештен је био у неколико барака офарбаних у зелену боју. Дуго се он ту налазио и после рата. После мог повратка из Русије 1958. године, прво запослење моје супруге Нине Александровне, љекара епидемиолога, било је у Хигијенском заводу. У Заводу ме прегледаше, направише неке анализе, али ми ни они не утврдише дијагнозу. На кревету на који су ме ставили нађоше једну уш. Вратише ме натраг; када бијесмо на Брајиће, ја затражих да једем.

Хигијенски завод, 1930-те.

Стигосмо дома, ја почех да једем, да се опорављам, и оздравих, а да нико није знао од чега сам то био болестан.

Но нијесу ме само ове болести у дјетињству мучиле; доста сам јада задава себи, мајци и мојима, јер сам ради несташлука и дјечјих авантура, често долазио дома крвав, са ранама, огреботинама, убодима на ексеру, јер сам бос трчао, испод Фратара ловио рибу, пливао, скакао, играо лоптом, и слично.

Једнога дана, у близини куће у Старом граду, а испред апотеке Кузмановића која се налазила у приземљу куће Виловића, уједе ме пас за ногу. Наста фрка, је ли бијесан или није, па апотекар Кузмановић, татин пријатељ, рече да морам примити серум против бјеснила. Једном дебелом иглом, а и великим шприцем, убизгаше ми онај серум у трбух.

Више пута у нашем кућишту или испод Фратара нагазио бих на неку даску са ексером, па сам морао примати и серум против тетануса. Од неколико мојих „љутијех рана“ ожиљци су сачувани до данашњег дана и свједоче да се не могу хвалити да сам био мирно дијете.

Право је чудо да је ова моја данашња глава још у добром стању, када знам да је претрпјела толико удараца и траума. На Вељу воду бијаше уређено и ограђено мјесто – пџла, гдје су будванске жене прале робу. Ограда бјеше висока више од метра; из точка је текла стално вода, а каменица са каналима било је десетак. Попни се ја на ограду, па хтјех да досегнем једну грану, која се била надвила над пилама, спотакох се, падох доље, удри главом у камено пџло. Не знадох за себе, но ме одведоше код доктора. Полако ми се врати свијест, обради доктор рану и ја дома одлежах неколико дана. Прође то добро; имао сам потрес мозга, али не онај тешки. Тада сам имао десет година.

Моја глава издржа још један јаки ударац. Пођох да насјецкам дрва за шпорет: у нашем старом кућишту узех сјекиру, подигох је да замахнем, не виђех жицу која бијаше изнад мене; удари сјекира у жицу, врати се, па мене, оним тупим дијелом, право у чело. Падох ко покошен. Срећом, виђе ме комшиница; дођоше моји и ја заврших код доктора. И овога пута бијех изгубио свијест, но се брзо

повратих. Завезаше ми главу, лежах дома неколико дана и то прође. Оста једно удубљење на мојој глави, али га је покривала коса.

Но, да испричам кратко и о мојим ‚ратним ранама‘ за које нијесам тражио борачку пензију. Бицикло сам много волио; на њему сам изводио све могуће враголије: возио уназад, стојао ногом на сједиште, подизао бицикло и возио га на један точак. Јасно да сам често и падао са њега и долазио кући крвав. Са бициклом најгоре прођох љета 1942. године. Бијаше топло, врело љето. Италијански окупатори направише логор за затворенике, припаднике народнослободилачког покрета, у пољу будванском, гдје је данас Сајам. Бијаше ту затворен мој брат Стево, стрико Дано, Анте Словинић, и други родољуби. Ја сам свакодневно на бициклу њима носио воду у демижани. Тога дана Италијани препречише пут жежом од бодљикаве жице; ја то не виђех, но бициклом у вожњи ударих у сплет бодљикаве жице. Догоди се то на домак логора. Видјеше ме затвореници, а видјеше и Италијани. Од силине удара разби се демижана, ја се сав уплетох у жицу. Прискочише војници, полако ме извадише из жице. Четрнаест рана сам задобио по тијелу, срећом ни једна не бјеше на глави. По трбуху, на прстима и рукама, на ногама, пуно рана које крваре. Војници ме пребацише код доктора Лакића који је имао ординацију у кући

Уске улице будванског Старог града

Ђеда Тома Лукетића, гдје је живјела моја баба Станица, Томова удовица. Преви ме Бећко, добих ињекцију против тетануса; онако завијеног у завоје одведоше ме кући. Дуго трајаше видање мојих рана; остадоше све до данас видљиви многи ожиљци; ожиљак дуг преко петнаест сантиметара, а широк пола сантиметара, оста на мојој лијевој руци, као трајно свједочанство овог догађаја.

Не могу прескочити да не опишем још један доживљај којим ћу затворити ово причање из периода дјетињство и дјечаштво.

Једнога дана купих нове сандале и хтједох да се похвалим унуцима како су лијепе, а они погледаше на моје ноге и упиташе ме: „Деда! Зашто немаш нокта на палцу лијеве ноге?“ Би то прилика да им испричам доживљај из 1941. године, из доба италијанске окупације. Мајка ме послала да узмем апровизацију, то је сљедовање које су нам Италијани давали да се прехранимо. У Староме граду чекао сам на ред и стојао уз зид куће у Његошевој улици. Кар са великим гвозденим точковима, којим је радник превозио намирнице, пређе преко мојих прстију и остадох без обадва нокта. Да вам не причам какве сам болове и муке доживио. Понесоше ме кући, дође доктор, обради ми ране и ја не могах више дана ходати. Полако ране зарасташе; почеше ницати нови нокти али нокат на лијевој нози ницао је у месо, морао се оперисати. Италијански војни хирург оперисао ме у болници која се налазила у кући Радовића изван града; извадио ми је коријен, казао да нокта на том прсту више нећу имати. Тако и би.

МЛАДОСТ

У младости не могу се ‚похвалити‘ да сам много боловао; ваљда зато што сам се калио и ратним условима; што је владала немаштина; што сам младост провео далеко од завичаја; што сам сâм одлучивао о својој судбини; што сам био опчињен великим идејама мијењања свијета, стварања новог друштва.

Када сам у седамнаестој години, Првог маја 1944. постао скојевац, не питајући никога од мојих, отишао сам из куће у планину, постао борац Народноослободилачког покрета. Тада сам био голобради момчић коме је пушка о рамену, заједно са муницијом, била големо бreme. Све је тамо било другачије: лежао сам на слами или на долини; јео сам печену или кувану кртолу; бијело сирово зеље и мркву; овчетину печену и хлеб руметинов; понекад је било скорупа, сира, јаје и варенике, али, понекад, није било ничега. Хранио нас је народ из партизанских села Брајића, Паштровића, Мајстора, Долова, Побора, која су више пута паљена и пљачкана од окупатора и националиста.

Иако је моје дјетињство и дјечаштво, ако изузмемо године рата, пролазило у достатку, без било каквих оскудица, јер сам потицао из грађанске, трговачке породице – ја сам у партизанима добро подносио нове животне услове; уопште нијесам мислио на тешкоће које су ме пратиле у животу: на страх у борби са окупатором и домаћим противницима; на умор од пјешачења по брдовитим стазама; од неимаштине у исхрани, обући, у одјећи; на болести које су могле угрозити мој неприлагођени организам; на одсуство могућности лијечења у условима у којима сам живио.

Бог зна зашто је то тако било, али је истина да је у тим тешким ратним данима природа била на нашој страни: све године рата рађале су маслине, жито, воће и поврће; није било епидемија које су уобичајне у мирним условима. Из тог мог партизанског периода, који се односи на 1944. годину, запамтио сам само један случај своје болести. Њега ћу описати онако како га памтим.

Његалица, удолина удаљена од Брајића према Цетињу од прилике сат хода, била је мјесто гдје се једно вријеме налазио дио наше Брајићке чете. Био је то један повећи тор, покривен тиглама, гдје су сељани затварали ситну стоку – браве и козе. Много пута сам касније, путујући колима од Будве за Цетиње, пролазио поред мјеста гдје се са пута уском стазом силазило доље до тора, удаљеног ваздушном линијом око пет стотина метара. Сада је то све обрасло ниском шумом; стоке више нема, нема коза које су брстиле зеленило и биле велико богатство сељака. Ту, у Његалицу, ја сам

Тврђава Космач на Брајићима, 1909.

дошао са Паштровске горе и прикључио се борцима. Командир чете Дапчевић и комесар Станишић радо су ме примили; добро су знали моју породицу, нарочито оца Луку, виђеног човјека, антифашисту, који је кумовао достини на Брајиће. Бијах најмлађи борац у одреду, а и најобразованији – завршио сам Грађанску четворогодишњу школу у Будви, која је била отворена 1937. године.

Не прође много дана од мога доласка у чету, а ја добих, да опростите, пролив. Што ће, како ће са мном? Љекова нема, ја не једем ништа, није ми боље, и командир одлучи да ме ноћу пребаце на Брајиће, у село Угљешићи, у једну партизанску породицу која ће ме његовати и лијечити народним љековима док ми не буде боље. Истовремено преко партизанске везе, јавише мојима у Будви што ми је. Истом везом моји послаше неке љекове и сјећам се да су послали и лимуне. Остадох ја у Угљешићима седам – осам дана све док не оздравих и не могах сам се вратити у чету. Његовала ме жена, колико памтим,

по имену Стане. Лежао сам у кревет, кувала ми је неке чајеве и ориз, а помогоше ми и љекови који стигоше из Будве. Но, да испричам о догађају који се деси док лежах болестан на Брајиће.

На Космачу у то вријеме бијаху италијански војници – фашисти, који послѣје капитулације Италије остадоше вјерни Хитлеру. По читаву ноћ бацали би оне њихове ручне бомбе, црвенкасте, сличне играчкама, а да их нико није нападао. Понекад би и пуцали из митраљеза. Тако су храбрили себе, а народ плашили. Једнога дана, прије подне, док ја лежах болестан у постељи, дође једна њихова патрола у село. Виђе их моја домаћица па вели: „Куку, што ћемо чињет, ево Италијана, а ти не можеш никуђе!“ Ја се снађох и рекох јој, када дођу у кућу, да им она на италијанском рече: „Mio figlio, mio figlio, malato, malato!“ (Мој син, мој син, болестан, болестан!). Понови она ове ријечи да запамти и то ме спаси. Дођоше Италијани, уђоше у малу приземну кућу и ево их право пуд мене. Ја лежим, блијед, мршав, јадан, да стварно нијесам био ни зашто, од онога пролива што ме већ неколико дана мучио. А и без њега нијесам много личио на партизана, јер браду још не имам. Иде Стане за Италијанима и стално говори: „ Мијо фиљо, мијо фиљо, малато, малато!“ Ја ни ријечи не проговарам, не отварам ни очи, но се претварам да сам гори но што сам. У кући не бјеше никога до Стане и мене. Прегледаше они кућу, попричаше мало између себе; чујем ја да њихов капо каже: “Andiamo in fortezza“. Покупише се они и одоше, не узеше ништа, а нијесу ни имали што узет, а ја једва успјех стићи до једног жбуна изнад куће... Нијесам сигуран јесам ли морао ићи до жбуња из страха који претрпјех или из стварне потребе. Тако се добро заврши ова моја епизода сусрета ,очи у очи‘ са непријатељем – фашистима, који више не бијеху они исти зликовци из 1941. који су жарили и палили наша села, убијали и одводили у ропство и младо и старо.

Пребољех ја пролив, вратих се у чету. Али, чета у међувремену промјени локацију; оставише Његалицу и пођоше на Мајсторе. Показа ми Стане стазу из Брајића према Мајсторима и ја преко планине, преко Коњскога, кроз вељу букову шуму, стигох радостан код својих другова. Не памтим да сам, осим овога пролива, више боловао док сам био борац.

*

Прије него продужим ово причање о мојим болестима у младости, да размислим и кажем: Колико траје младост, каква је она? Неједнако траје; код некога дуже, код некога краће, а неки је и не доживе. Ја бих рекао да се тај прелазак из дјечаштва у младост код мене дешавао у седамнаестој години живота и да је трајао све док се нијесам повратио у домовину – 1957. године. То доба људског живота, које би требало да је надахнуто, срећно, богато доживљајима, прије свега љубављу – код сваког човјека тече другачије: једни је проживе у богатству, не знајући што је то неимаштина, без узбуђења и страха; диче се материјалним добрима која им обезбјеђују родитељи; не маре за хиљаде и хиљаде њихових вршњака који у младости не могу да се школују, да раде, да живе радујући се животу. Та неједнакост међу људима, без обзира што на овај свијет долазимо једнако; те огромне разлике које постоје у посједовању материјалних добара; у богатству стеченом експлоатацијом и разним другим средствима – била су основа за почетак класне борбе, борбе за правду, за једнакост, за стварање новог друштвеног поретка који је добио своја идејна и филозофска утемељења у социјалистичкој идеологији.

Биле су то побуде и за мене да одем у народноослободилачку борбу коју су предводили комунисти; да у борби против фашиста, поред слободе, остваримо и социјалне промјене у друштву. Данас, када пишем ове редове, могу слободно рећи да се не кајем што сам као младић отишао у борбу; да се поносим што сам припадао том напредном, социјалистичком покрету, без обзира што су се многе прокламоване идеје и тежње показале као утопија; што су данас у нашем друштву социјалистичке идеје и остварени резултати у послератном социјалистичком периоду покопани; што је остало још само име у називу партије које влада нашом земљом.

*

Дочекасмо и тај велики Дан – 22. новембар 1944. године; Њемци се повукоше и ми уђосмо у Будву, као ослободиоци. Послије двадесетак дана изабраше ме да идем на школовање у Војну академију

у Београду. Кренух из Будве 13. децембра за Никшић, па даље, преко Проклетија, Косова до Ниша, пјешке. Не бјеше то лако, али издржах све без и да закашљем. Послије петнаестодневног путовања стигох, пун ушију, али здраво, у Београд, у Војну академију на Топчидеру и постадох питамац прве генерације Академије.

У Академији први пут дознадох да са мојим срцем није баш све у реду. Комисија која нас је све прегледала да утврди јесмо ли способни да обављамо официрску дужност умало ме не одби и врати кући. Један старији доктор – интерниста послуша моје срце, рече ми да урадим десет склекова, поново ме послуша и каже: „Ти, момче, нијеси за Академију. Имаш срчане сметње“. Био сам изненађен и зачуђен до крајности: зар да сада, када сам стигао у Београд, будем одбијен! Ја сам се осјећао добро и то сам на убједљив начин и доказивао љекару, захтјевајући од њега да ме нипошто не смије одбити. Видјевши моју упорност и жељу да останем у Академији, доктор је написао да сам здрав. Та његова одлука утицала је на даљи мој животни пут и ја сам му захвалан на томе.

За вријеме мало више од три мјесеца мога боравка у Академији, бјех свега два пута болестан. Негдје у јануару разболио сам се од синуса: нијесам могао гледати, главобоља ме страшно мучила, смјестили су ме у болницу. Кварц-лампом гријао сам чело, пио неке љекове и било ми је боље. У болници сам срео брата Душана Марковића, мога директора Грађанске школе у Будви, који се лијечио од рана задобијених на Сремском фронту. Од њега сазнадох да је мој брат жив, да ратују заједно, он као командир, а Стево као комесар чете у Првом батаљону Прве пролетерске бригаде. Ову радостну вијест што сам брже могао пренио сам мојима у Будви.

У Академији се појавила била шуга и проширила се у свим батаљонима. Чешали смо се по цијелом тијелу, а највише између прстију и по стомаку, гдје се овај паразит увлачио под кожу. Организовано, по батаљонима ишли смо у строју и са пјесмом у Хиџијенски завод, негдје на Сави. У великој сали на патосу било је мноштво посуда напуњених неким сумпорним раствором, јаког и непријатног мириса. У посудама су биле дрвене палице са намотајима платна на крају. Скидали смо се голи и један другога

мазали овим смрдљивим лијеком жуте боје. Трајало је то три дана и шуга је тако истјерана из Академије.

Боравак у Војној академији у Београду трајао је око три и по мјесеца; тиме се завршио период моје младости проведен у домовини. Од априла 1945. па све до августа 1957. младост сам провео у Совјетском Совјетском Савезу.

ДВА ДУПЛА...

Вјерујем да ће читалац помислити да у наслову недостају ријечи *коњака* или *вискија*, али ако одлучи да прочита овај запис дознаће да није тако, већ да недостаје ријеч *бајпаса*. Та два дупла бајпаса су ми специјалисти познатог Института на Дедињу уградили још далеке 2002. године. Ради се о једној веома успјешној операцији, која ми је спасила живот, и не само то, него омогућила да моје срце пуних шеснаест година ради; да бајпаси, којима су премоштене запушене вене, функционишу још добро, иако је њихов рок трајања, отприлике, десет година.

Желим да се захвалим стучњацима који су ми спасили живот и омогућили да живим и радим нормално у старости; да кажем какве све подухвате раде љекари; да наведем њихова имена; да истакнем и одам признање медицинским сестрама, без којих је назамисливо успјешно лијечење пацијената у болници; да кажем колико је непроцјењив рад љекара, колико они остају у сјенци неких минорних личности из сфере политике, естраде, и слично, које се по читав дан врте на екранима наших ТВ станица, не скидају се са првих страница, нарочито жуте штампе и других издања; хтио бих да проговорим и опишем укратко како се осјећа човјек у том периоду болести, кроз какве све муке пролази док не легне на операцијски сто; какве му се догодовштине дешавају прије и послје операције, што све може побудити интересовање читаоца.

*

Како и зашто попадох на операцијски сто; што то би са мном у седамдесет петој години живота? Бијох добро за моје године, но одједном почех осјећати да нешто не ваља: уморим се брзо, тешко идем уз скале, видим да треба ићи на прегледе. Тако обиђем све најбоље докторе специјалисте у Црној Гори, наравно све код приватника, али праве дијагнозе нема. Гутао сам два пута ону дебелу црну гумену цијев код доктора Лутовца (сада је много тања) – ништа; два пута ишао у Титоград код најбољег кардиолога Новосела, на ултразвук срца – опет ништа. Нема што, него морам за Београд да тражим лијека за ову моју немоћ. Баш у то вријеме бјех завршио рукопис књиге *Записи из Русије* и договорих се са Надом из Крагујевца да се нађемо у Београду, да јој предам књигу за штампу. Владимир, мој млађи син, становаше на Славији и ја кренух пјешке са Славије, улицом Маршала Тита ка Москви, да се нађем са Надом. Видим да тешко идем; прођем педест метара морам стати и одморити; у аутобус или тролејбус се плашим улазити, те ја зађи у прву апотеку која бијаше на путу да купим лијек нитроглицерин. Најпрво се опираху да ми га даду, но кад виђеше да ми заиста треба дадоше ми га. Ја ону малу таблетицу стави испод језика и поможе ми то да стигнем до Москве и дам Нади рукопис. Владимир бијаше заказао преглед код професора Прцовића, у то вријеме познатог кардиолога који је љечио Милошевића, а пратио и Тита на путовањима. Дође Вова колима, и ми код професора. Прегледа ме и рече што ми је: зачепљење крвних судова. Препоручи ми да морам радити коронаграфију, да је најбоље да то урадим у Титограду, гдје ради његов пријатељ, професор Николић. Овај преглед код професора Прцовића био је пресудан у рјешавању мојих срчаних проблема.

Врати се ја дома и право код проф. Николића у Клинички центар Подгорице. Прими ме он лијепо, заказа када да дођем и ја прођох успјешно ову прву велику дијагностичку операцију коју ми обави професор Николић. То вам је, драги читаоци, онај професор који је у Црну Гору дошао из Београда, а заслужан је што су се код нас почеле обављати сложене операције на отвореном

срцу. Сада је он декан Медицинског факултета у Подгорици; недавно прочитах да је у Скопљу извршио операцију уграђивања вјештачког срца. Но, то вам је и човјек којег су нападали да има велику плату и покушавали да га дискредитују. Ко то ради? Зна ли тај колико је живота спасио овај лекар? Нема те цијене коју можете платити оваквом човјеку, стручњаку и хуманисти.

Богами, ова коронаграфија није нека лака операција. Не могах се чуду начудити, гледајући у монитор који бијаше десно од мене како она жица коју ми убацише у жилу препопоне са десне стране, иде полако кроз моје тијело, дође до срца и тамо истражи и сними све што је било зачепљено и што треба отварати. Грубо говорећи, вене које снабдјевају моје срце крвљу било су готово зачепљене од холестерола. Имао сам три 100 одсто зачепљења и једно од 60 одсто. Срце ми се снабдјевало крвљу само преко мањих капилара и зато нијесам могао никуће. Три дана остадох лежат у Клиничком центру. За то вријеме, на мјесту гдје су ми убацили ону цјевчицу, ставише ми један тег од најмање три кила, који је притискао вену да не крвави. Не могах се помаћи, но све то добро прође. Захвалих се професору Николићу и његовим асистентима; добих један диск на којем је било снимљено моје срце. Рекоше ми: „Ово чувајте ко око у глави јер на основу овога снимка бити ће вам извршена операција на срцу“.

Вратих се у Будву, требало је добити одобрење од Комисије за одлазак у Београд на операцију. Бијаше петак, приступих на Комисију; прегледаше они све моје папире и дијагнозе, прегледаше и мене. Предсједник, хирург по струци, рече ми: „Ви имате седамдесет пет година, то је ризично за вас да се оперишете. Јесте ли свјесни тога?“ Ја нијесам много размишљао што ћу му рећи, него одмах одговорих: „Потпуно сам свјестан и узимам на себе одговорност за операцију. Не знам да ли ће успјети, али овако како сада живим не ваља“. Дадоше ми одобрење за одлазак у Београд; потписах да сам сагласан да се оперишем, и ја натраг дома. Да будем искрен, није ми било све једно ће ћу се, и ко ће ме оперистати. Помислих, боље да се ја консултујем са пријатељима који ће ми препоручити гдје да се оперишем. Знам добро доктора Драга

Вукотића, предсједника Црногорске академије, утицајног човјека и стручњака. Он ме савјетовао да је најбоље да се оперишем у Институту на Дедињу. Његов пријатељ је проф. Божина Радовић, познати хирург, који је први у Југославији пресадио јетру. Професор Радовић прихвати Драгову препоруку, заузе са да састави добар тим који ће ме оперисати. У то вријеме на Дедињу се сматрало да је професор Хускић најбољи за операције на отвореном срцу. Тако ја, уз помоћ пријатеља, добих најбољег хирурга; не чеках много на ред, већ убрзо добих позив за операцију.

Сјећам се добро тих дана када сам одлазио из куће у Будви. Вјерујте ми, да нијесам мислио да се нећу вратити дома жив. Отишао сам као на неко обично путовање, којих је у моме животу било прилично. Тај оптимизам, који ми је иначе својствен, пренио сам на породицу. Сви су дома вјеровали да ћу се вратити излијечен. Тако и би!

*

Послије дубоке анестезије почех полако да се будим: отворим, па затворим очи, не знам гдје сам; неко ме полако удара по образима и чујем да каже: „Мирославе, пробудите се!“ Траје то подоста времена док напокон не почех схваћати гдје се налазим и што се то са мном догодило. Грудни кош ми сав у завојима; десна нога изнад кољена, па све до стопала исто у завојима. Окренем главу, видим да сам у соби са још пет кревета на којима леже пацијенти који су као ја оперисани. Долази сестра и каже ми: „Мирославе, успјела је опрација, бићете добро“. Било је то 17. јула 2002. године у Београду, Институт за кардиоваскуларне болести „Дедиње“.

У Институт на Дедиње одведоше ме синови Милорад и Владимир. Када ућох, морасмо проћи кроз један уски ходник који бјеше препун људи који чекаху на прегледе. Не бјеше први утисак најбољи, но не траја то дуго, примише ме, предадох ја онај диск и друга документа; смјестише ме у собу на одјељење за припрему пацијената за операцију. Бијаше то 12. јула 2002. године.

Соба обична, са пет кревета, са својим купатилом. Добих кревет до прозора, а поред мене лежаше човјек педесетих година.

Поче прича и упознавање. Он је музичар – Лекић, а до њега лежаше млађи човјек, по изгледу видјех да је Ром. Упознадох се и са њим; бјеше и он музичар, бубњар у једном оркестру. Тако се ја нађох у соби са двојцом музичара. Бјеше то одлична прилика да се добро забављамо причајући вицеве, пјевајући испод гласа шлагере и руске пјесме. Прочу се на одјељењу да се пјева у нашој соби па и они рековаленценти, који су већ обавили посао, радо долазаху код нас да нас слушају. Сестре су нас толерисале јер нијесмо галамили, а љекарка Поповићка, која је водила наше одјељење, прелијепо чељаде душом и тијелом – радо нас је слушала. Жељно смо је очекивали да нас посјети: љубазна, пажљива, стручна, привлачна, право освјежење за болеснике. Но, да кажем нешто о овом мом познанику Рому – Милану. Младић, двадесет једну годину, крупан, мало предебео, ожењен Српкињом која долазаше редовно да га обиђе. Њему је требала да се изврши операција залисака, а Лекићу, као и мени, да се отчепе запушене вене. Тако тих пет дана до операције прођоше брзо и весело, најмање смо причали о болести. Моји су ме посјећивали редовно, доносили храну у друге потрепштине. Дан послје мога доласка у собу дође и болесник из Рожаја Калач, средњих година. И он је требао да се оперише као и ја. Њему долазаше родбина да га обиђе и доносаху му меса, сира, пршуте, свега онога што он, а и ми сви нијесмо смјели јести. За ове дане чекања на операцију извршише разна мјерења и претраге: анализе крви, урина, мјерење притиска, и друго. Долазио је и доктор Хускић код мене да ме упозна и распита се о мом стању. Дан пред операцију дође и брицо, неки весели човјек, који нас је обријао и горе и доље, тако да су нам длаке остале само на глави; дадоше нам и љекове за чишћење цријева, поставише и катетер.

Операција на мом срцу је била предвиђена 17. јула; тога дана, негде око десет сати ујутро, дођоше сестре и одох ја са креветом право на операцију. Поздравих се са мојим цимерима, одох први. Одведоше ме у операциону салу, оставише у ћошак, дође једна докторка – анестезиолог, стави ми неку маску на главу и ја полако утонух у сан. Од тада ја више ништа не знам што су радили са

мног, све док се не пробудих у другој соби која је предвиђена за оне који се опорављају послје операције.

За пацијента који је оперисан важно је да му полако почну радити цријева да би могао постепено примати течност и дијеталну храну која је предвиђена за то. Ја се, слава Богу, добро осјећах, почех нормално да се опорављам; долазаху моји да ме виде и изгледало је да ће све бити добро. Неколико дана послје операције дође да ме први пут превија млади доктор специјализант, син проф. Божицара Бојовића из Подгорице, који је био дио тима који ме је оперисао. Скиде он оне завоје те ја виђех да ми је грудни кош био по средини разрезан и да је сашивен. Упитах га да ми каже што су ми радили, те он мене лијепо исприча што је и како је било. Прво су добро анализирали онај диск што сам донио из Подгорице. Затим су ми специјалном шегом разрезали грудни кош и отворили га. Моје срце су прикључили на вјештачко снабдјевање крви; истовремено су ми љекари са десне ноге, од изнад кољена па све до зглоба изнад стопала, извадили главну вену дугу око 60 сантиметара. Са дјеловима вене, на мјестима гдје је било запушено снабдјевање срца крвљу, преспојили су запушене дјелове, уствари – направили премошћење, и тако омогућили да ми у срце нормално долази крв. Таквих спојева је било укупно четири, по два заједно. Послје тог насложенијег дијела операције, преостао је рутински дио, да се зашије грудни кош и врати циркулација у нормалне токове. Све изгледа тако једноставно, а у ствари то је изузетно сложени захват који може да изведе само врхунски кардиохирург. Доктор Бојовић ми лијепо то све исприча, објасни, и на крају ми рече: „Послје десет година, када поново дођете да вас оперишемо, јер ови бајпасови трају отприлике толико, ја ћу Вас тада оперисати.“ Ја се нашалих и рекох му: „Значи, видимо се за десет година“. „Да“, одговори ми. Но, маестро је маестро! Хускић је заиста маестро; што он ради, то траје дуже. Прођоше шеснаест година како сам оперисан, да куцнем у дрво, моји бајпасови још раде и функционишу добро.

Но да опишем неке догађаје који су се одвијали у соби послје операције. Искрено да вам кажем, натежа је ствар послје

операције – тоалет. Ем треба чекати да ти цријева добро прораде, да можеш почети нормално да се храниш, ем мораш ухватити ред у коришћењу тоалета. Лежао сам до прозора, а на шестом кревету до тоалета лежао је један Босанац. Ја трпим и чекам да сви заспу па да на миру пођем у тоалет; кренем, Босанац се дигне и уђе прије мене. Бјеше велика мука на мене; чеках да он изађе, но не дочеках, учињех у гаће. Може бити вама то смјешно, али то је било први пут да сам то урадио од када сам почео као дијете редовно то да радим у туту. Што је било послије тога, можете претпоставити.

Да испричам на каквим је мукама био мој цимер из Рожаја. Послије операције никако да се стабилизује; не могу да му прораде цријева; надувао му се стомак и по сву ноћ кука и јауче. Непрестано зове сестре да му помогну, спавања нема. Додијао он дежурним сестрама, па га оне почеле прекоравати а и подизати глас, захтјевајући да престане да кука. Прође некако ноћ, кад ево ти ујутро у визиту наша докторка. Када дође до Рожајца да га пита како је, поче он да јој се жали. „Докторка, што су ми ноћас чињеле ове сестре, викале на мене, а знају ли оне докторка из које сам ја куће, да оне на мене тако викају.“ Умири га докторка, но кад хоће ђаво, онда му не можеш ништа. До њега лежао је један омањи старији човјек из Београда. Кревети високи, а његове ноге кратке, па када се покуша дигнути из кревета не могаше се задржати на ноге, него се преврну, па право на Рожајца, на његове оперисане груди. Наста јаук, дотрчаше сестре, помогаше Рожајцу да преживи и ову незгоду.

Процес рехабилитације траје отприлике осам до десет дана, ја остадох двадесет, јер ми се рана на грудном кошу инфицирала. Почех полако устајати. Шетња ходником по равном је обавезна; затим се полако почнеш пењати до првог спрата. У Институту прославих седамдесет пети рођендан. Дођоше моји, донесоше ми поклоне, у соби направисмо малу прославу, наздрависмо, и тиме обиљежисмо нови период у моме животу који траје већ пуних седамнаест година. Но од поклона које добих тога дана – најдражи би моја књига *Записи из Русије*, коју ми фрешку из штампе донесоше. Поклоних са радошћу један примјерак нашој докторки.

Постадох пријатељ са њом, а она амбициозна, способна, вриједна и паметна, постаде ускоро доктор медицинских наука, а што је најважније, роди још једно дијете.

Прије одласка кући добили смо савјете како да се чувамо, што смијемо, што не смијемо радити, какве љекове да пијемо, што да једемо, и друго. Занимљива је препорука коју смо добили у погледу секса: не претјеривати у томе, јер један љубавни пуни доживљај – једнак је енергији коју човјек утроши када се пење пјешке на трећи спрат. Недавно, мој добри комшија градио кућу и у друштву поче прича и о страњкињама и женама, те ја испричам како су ме у болници савјетовали у погледу секса и наведем примјер да је пењање на трећи спрат једнако једном љубавном доживљају. „Аух!“, рећ' ће мој комшија. „Ја дневно најмање двадесет пута се попнем на трећи спрат.“ Насмијасмо се и похвалисмо га за потенцијал којим располаже.

Из Института на Дедињу отпуштен сам 6. августа 2002. године. Недавно прочитах у *Политици* да је нови – стари директор проф. Бојовић добио дозволу да гради нови Институт. То ме обрадовао, јер сматрам да је ова институција, која у региону предњачи по угледу у лијечењу кардиоваскуларних болести, по свему заслужила да добије нову модерну зграду и опрему; да њени љекари и сестре добијају далеко веће зараде од оних скромних које су до сада добијали.

БАШТИНА*

Мој ђед Стијепо Лукетић, прије више од сто година, купио је у Бабином долу у Будви имање које зовемо баштина. У кући кажемо: идем у баштину; радим у баштини; живим у баштини; посадио сам мандарине у баштини; родило је воће у баштини. Дио тог ђевог имања, око седам ари земљишта, добио сам у насљеђе, и 1970. године поставио темеље за изградњу породичне куће.

Будва је посљедњих година преизграђена: зелене површине претварају се у вишеспратнице – са викенд становима. Нестају маслињаци; град губи препознатљиви медитерански изглед, и ријетке су куће које имају башту. Једна од њих, са баштом, је и моја кућа.

Свијет моје баште је разнолик и богат: засаде у башти сам својом руком посадио, узгајао и сада са радошћу убирам плодове. Само три воћке су старе колико и ја: нешпола, шипак и једна неранца (пола дивља, пола питома). У башти има десет мандарина (пет руских сорти отпорних на мраз); десет неранци (углавном 'вашингтонке'), и један лимун. Агруме сам набавио из расадника код Метковића и стари су двадесет година; рађају добро; редовно их гнојим, окопавам и режем. Имам три смокве – двије зимнице и једну сушелицу; једну дуњу, једну јапанску јабуку, велико стабло зинзуле, два шипка и три коријена маслина.

У приземљу и на спрату тараце су покривене кивијем и лозом. Два коријена кивија, стара двадесет година, сваке године роде преко педесет килограма воћа, а четири коријена лозе, која се не

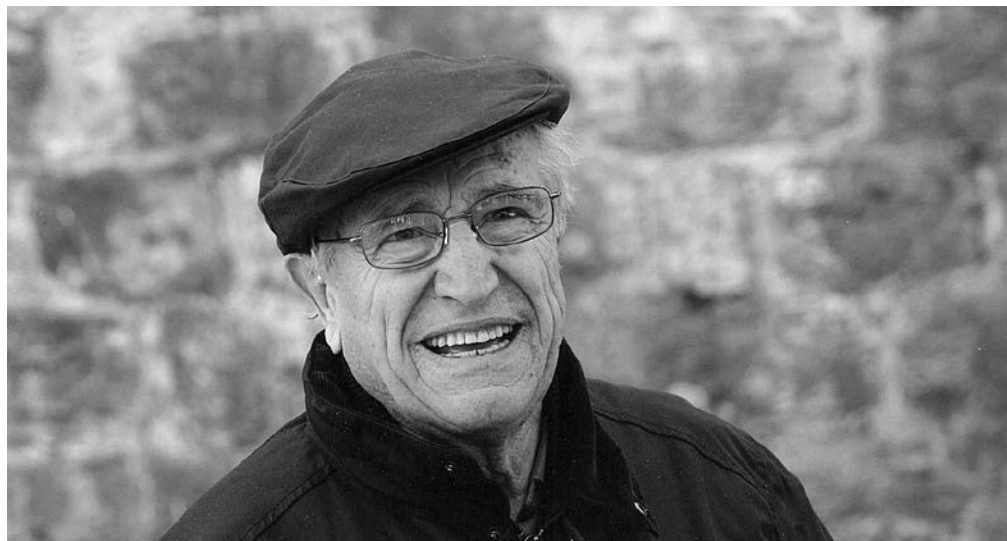
* Уз извјесна скраћења, преузето из: *Ђедова причања и унукове приче*, Будва, М. Лукетић, 2011, стр. 211-218. (Прим. ур.)

прска, редовно роде преко сто килограма слатког стоног бијелог грожђа. У гајењу воћака придржавам се девизе 'дај – да ти дам'.

Башта је заштићена густом зеленом оградом. Позади куће расте ловорика, стара нешпола и, уз кућу, расцвјетала бугенвила лила боје. Цвијеће даје башти посебну драж: разнобојне руже, камелије, митрово цвијеће, маргарете, филадендрон, хортензије, мушкатле и друго мирисаво биље – окружују кућу.

Али, живи свијет баште не чине само воћке и цвијеће. Иако је кућа близу центра града, у њој стално или повремено бораве многе птице, а неке ту и гнијезда савијају: врапци су стални становници и посјетиоци овог зеленог гаја; косовци и дроздовци живе ту преко цијеле године; ту су петерош, сјенице и грлице. Зими су у башти стални гости финкићи, а у прољеће чује се глас славуја и гарделина. Сазрело грожђе, киви и јапанске јабуке радо посјећују вроне. Моји унуци, када бораве у Будви, највише пажње посвећују тражењу корњача и јежева који се скривају у густој зеленој огради.

Сваки дан сам у башти: обилазим засаде, пратим раст новопосађених воћака и цвијећа; разговарам са биљем; скидам суве и болесне листове; берем и једам сазреле плодове – у башти се осјећам спокојно; ту доживљавам себе као дио природе коју човјекова 'цивилизаторска' рука није још дотакла.

Завршавам причања „Баштином“. Написао сам дио мојих сјећања и успомена из дјетињства и дјечаштва, да мојим синовима и њиховом потомству оставим запис о нашој породици: да се не прекида генерацијска веза у породици; да не забораве одакле су, гдје су им коријени; које смо вриједности вољели и поштовали; како смо живјели; што смо наслиједили, а што сами створили. Да се чува баштина!

А што је за мене баштина?

Баштина је имање које наслеђем прелази на потомство, као очевина и ђедовина. Ипак, вриједност мог наслеђа највише мјерим именом и презименом добијеним од оца Луке Лукетића и мајке Драгице Лукетић, рођене Вуковић. Тај породични печат, препознатљив по добром имену, са одговорношћу носим више од осамдесет година: то је та духовна баштина коју предајем свом потомству.

Будва, новембра 2010. године

ЛУЈО

ПОГЛЕД СА СТРАНЕ

Ријеч приређивача

(Пишем да оставим запис о томе) које смо вриједности вољели и поштовали; како смо живјели; што смо наслиједили, а што сами створили. Да се чува баштина!

А што је за мене баштина?

Баштина је имање које наслеђем прелази на потомство, као очевина и ђедовина. Ипак, вриједност мог наслеђа највише мјерим именом и презименом (...) то је та духовна баштина коју предајем свом потомству (...) Завршићу библијском истином коју сам у животу поштовао: „Боље је име добро, него богатства много“.

Овим ријечима Мирослав Лукетић завршава свој двотомни зборник научних, стручних, публицистичких и књижевних радова, који је пресјек његовог шездесетогодишњег рада. У њима су одговори на неколико питања: зашто је аутор своју огромну научну радозналост и радни потенцијал везао за област културне баштине – наше заједничке очевине и ђедовине; како разумије појам културе – у најширем смислу, као све материјалне и нематеријалне производе људског интелекта; што је најважнији састојак баштине – вриједности и начин живота који из њих посљедује. Иако су многе стране посвећене значајним догађајима и личностима црногорске историје, приче које Миро око њих плете сугеришу да су они резултат, оличење скупа вриједности и начина живота на једном простору у једном времену. Најзад, од првог објављеног текста, у *Побједи* 1958, до посљедњег, о манастиру Градиште, из 2018, Миро Лукетић је градио и утврђивао своје добро име у историографији, библиотекарству, архивистици и издаваштву Црне Горе.

ЈУ Народна библиотека Будве је у оквиру своје завичајне едиције приредила и сараднички објавила ову својеврсну хрестоматију културне историје старе црногорске државе и Боке Которске, посебно града Будве и околних области: Паштровића, Маина, Побора и Грбља, са жељом да се на једном мјесту окупе најважнији Лукетићеви радови и да се као карика у ланцу традиције смјесте у баштински корпус за садашње и будуће генерације. У том смислу, књига би се могла звати и *Мирова баштина*.

Миро Лукетић је научник по вокацији и образовању. С једне стране стоји неизмјерна научно-истраживачка радозналост која га је навела да, боравећи у Прагу током рада на докторској тези, напише низ текстова о културним везама Чешке и Црне Горе; да, радећи у Националној библиотеци Црне Горе на Цетињу, темељно проучи стару црногорску публицистику која је стицајем околности главни извор за сваковрсну историју књажевине и краљевине Црне Горе, а по пресељењу у Будву, да урони у теме везане за Боку Которску, Будву и Паштровиће. Можемо само замислити што бисмо све сазнали, на примјер, о Ускршњим острвима, да је нашег аутора судбина тамо послала! С друге стране, ту је поуздано владање научном методологијом и композицијом научног излагања. С треће је научно поштење, мисаона и радна дисциплина која је резултирала обиљем текстова чврсте конструкције и са аргуменацијом која се заснива искључиво на примарним изворима, на оригиналним документима. Овакав приступ је тим вреднији помена, јер је остварен у друштву доминантно оралне традиције, у заједници која већински усвојено виђење стварности – прошле, садашње и будуће – не гради примарно на темељу пажљивог чувања и још пажљивијег читања документарних извора, него према моделу „рече ми један чоек“. Но, овај метод не спријечава Мира Лукетића да, умјесто сувог рећања података и чињеница, сваку тему представи сликовито и живописно, са детаљима који нису од велике историјске вриједности, али догађањима дају ‘мирис и укус’. Тако читамо да су током Бокешког устанка Побори искористили извјесну Стане Јоканову Шофран да на превару уђу у тврђаву Стањевиће; да је 1930-их година будвански редар Андрија Бошковић у градском парку затекао три гуске, те да је трговац

Иво Рађеновић платио казну за непрописно држање живине, по одлуци предсједника Општине, његовог рођеног брата Мила Рађеновића, или се у повијест црногорских књижевних часописа удобно смјести цртица о Јовану Поповићу – Липовцу, човјеку чији је живот изврсна грађа за (још) ненаписани роман. Приповједачки таленат Мира Лукетића најбоље се очитује у аутобиографским причама које су окупљене у посљедњој цјелини друге књиге.

Осим што проучава, Миро Лукетић савјетује, упозорава и позива. Након анализе, предлаже рјешења и побољшања постојећих процедура. Нешто од тога је остварено: стручно уређење дјелатности у Архиву Будве, пројекат ретроспективне националне библиографије, и друго, али, на жалост, кад упоредимо датуме првих објављивања и данашње стање у областима о којима неки текстови говоре, видимо да је то често глас вапијућег у пустињи, слично запажањима и препорукама Павла Мијовића у *Озлоглашеном наслеђу*. Опис стања музејске документације уз црногорске ратне заставе са Фундине, захтјев да библиографски рад на националној колекцији Монтенегрини треба да прати и њено комплетирање стварним примјерцима који недостају у Националној библиотеци, или апели да се ријешава проблем нестајања будванских плажа – све то дјелује као да је писано ових дана.

Културна баштина је организована у два тома, са три цјелине у сваком, и укупно 70 (39, односно 31) текстова: научних прилога, стручних радова, предлога пројеката, новинских чланака, интервјуа, прича. Цјелине су оформљене по претежности теме, иако се у многим текстовима преплићу области историје, културе, умјетности. Ипак, начелно се може рећи да је прва књига више 'историјска', а друга више 'умјетничка'. У мјери могућег, начињен је покушај да текстови унутар цјелина слиједе хронолошку нит.

У приређивању је интервенисано на неколико мјеста гдје је обједињен материјал из више сродних текстова, и то је назначено у уредничким напоменама уз сваки наслов. Ове напомене такође садрже податке о изворима из којих су преузимани текстови. Није било интервенција у стилу и језику јер је намјера била да се задржи аутентичност исказа и ставова и сачува својствени *zeitgeist*.

Сâм аутор на више мјеста изјављује да је током свог дугог живота био привржен различитим идеологијама, али да се ни једне није накнадно одрекао, у мјери у којој су им заједнички идеали уљуђене, праведне и хумане друштвене заједнице. Иако је наука од времена писања поједних текстова дошла до додатних података, задржане су оригиналне тврдње (на примјер, у међувремену је пронађена 3. књига *Анала Будве* Крста Ивановића, објављено је дјело Симеона Пишчевића *О историји српског народа*, и слично). Приређивач је усвојио овакав принцип јер накнадна открића нису утицала на тачност основних ауторових научних ставова и судова.

Текстови у овој књизи преузети су из различитих књига, зборника, сепарата, новина, и са Интернета. Један рад – о манастиру Градиште – објављује се први пут. Својеврсни је куриозитет да књига доноси неколико позних Мирових прича које су *born digital* (изворно дигитални текстови), првобитно и једино објављене у дигиталном формату.

Илустрације су, слично текстовима, преузете из многобројних извора. Мањи број је из оригиналних издања појединих текстова; неколико је преузето из других, старијих књига. Одређен број илустрација потиче из дигиталних библиотека – Националне библиотеке Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“, Народне библиотеке Србије, Библиотеке Матице српске, Библиотеке Марћана (Венеција), Библиотеке Брајденсе (Милано), Библиотеке Универзитета Харвард (САД), Галике – Националне дигиталне библиотеке Француске, Националне библиотеке Аустрије и Баварске националне библиотеке. Илустрацијама из посљедње групе је заједничко да су слободне за коришћење, уз услов да се наведе оригинални извор, што на овај начин чинимо.

Именски регистар који прати књигу смјештен је на крај другог тома јер се многе јединице појављују у оба тома. Регистар је веома богат (више од 1.100 јединица) и на свој начин одражава богатство свијета који је Миро Лукетић својим текстовима спасио од заборавља и оживио. У њему равноправно стоје значајне историјске личности и послужитељи, апотекари, бабице, чувари затвора, жене које су с пушком у руци погинуле у Бокелском устанку, патриоте

и аустријски шпијуни, значајни и минорни писци и сликари, оперски пјевачи. Сви они имају своју улогу у историјским догађајима, у људским пословима и данима о којима пише Лукетић.

Културна баштина је више од књиге за једно читање. За радозналост аматера, то је извор информација и приповедно штиво које се чита без опадања пажње. Са богатом фактографијом и библиографијом, као полазиштем за дубља истраживања, она може, и треба, да се нађе као референсно дјело за листање и консултовање код сваког ко је интересовањем или професијом везан за црногорску историју, историографију и културну историју, за историју црногорске публицистике, архивистику, библиотекарство, и друге помоћне историјске науке. Најзад, али не најмање важно, она је пуна 'удица' за младе истраживаче, да наставе рад дон Ника Луковића, Николе Вучковића, Милоша Милошевића, Мирослава Лукетића, и других који су проучавали историју Боке Которске. Наслов једног интервјуа са аутором *Културне баштине* кратко и директно упућује тај позив: Будва чека истраживаче.

Гордана Љубановић

ИМЕНСКИ РЕГИСТАР

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
АЈЦЕНТАЛЕР Рудолф		10
АЛЕКСАНДАР II (рус. цар)	32, 544	
АЛЕКСИЋ Паштровић Дабижив	442	
АНДРЕОЛА Франћеско (штампар)	100, 278, 353, 354	
АНДРИНИЋ Иван	483	
АНДРОВИЋ (поп)	488	142, 143, 161, 174
АНДРОВИЋ Стево	119, 124	
АНЂУС Крсто (свешт.)	464, 466	
АНРИЈИЋ Десина	441	
АНТЕРИЋ Јулије	368	
АНТОВИЋ Гордана	83	
АНТОВИЋ Ивана	83	
АНТОЊОЛИ Далибор	257	
АНТОЊОЛИ Миро	163	
АНТУНОВИЋ Лука		132
АПЕНДИНИ Фрањо	264	
АРДИЈЕЈИ (племе)	146	
АРИОСТО		140
АРМЕНИЈА (бабица)		301
АРМЕНКОВИЋ Раде Вуксанов	480, 517, 522	
АСПИОТИ Никола (иконописац)	483, 466	
АУЕРСПЕРГ (ген.)	87, 88	
АУСТРИЈАНЦИ	74, 78, 81, 98, 512, 513	
АЏИЋ Марија	259	
АШКЕРЦ Антон		53, 209
БАЈИЋ Душан		209
БАЈРОН Џ. Г.		205, 224
БАКИЋ Дојчин	343	
БАКИЋ Љ.		210
БАЛИЋ (братство)	525	
БАЛИЋ Нико	472	
БАЛША III (влад. Зете)	42, 439, 440, 441, 442, 443, 466, 496, 502	
БАЛШИЋ (дин.)	40, 41, 59, 147, 439, 507	
БАЉЕВИЋ Мила	237	
БАН Митрофан	77, 81, 87, 233, 546, 548, 549	21

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
БАНОВИЋ (пород.)		242
БАНТИШ-Каменски Д. Н.		120
БАРАНИ	55	
БАРЕЛИ Јосип	372	
БАРЈАКТАРЕВИЋ Драган	234	
БАРУЛОВИЋ Антон Б.	371	
БАШИЋ Антун		132
БЕКЕР Балтазар		115
БЕЛЕНГЕР Милка	237	
БЕЛТРАМО Марко (арх.)		96
БЕМБО Антонио	440	
БЕМБО Франческо	474	
БЕНДЛ Карел		7-11
БЕРЋАЈЕВ Н. А.	424	284
БЕРКОПЕЦ Отон		13
БЕРОШ Јосип	97, 99	
БЕРСА Јосип		201, 202
БЕЧИЋ Вукашин	441, 442	
БЕЧИЋ Исаија (монах)	456	
БЕЧИЋ Јосиф (калуђер)	454	
БЕЧИЋ Камило	440	
БЕЧИЋ Љеш	442	
БЕЧИЋ Никола Стефанов	454	
БЕЧИЋ Радаљ	441	
БЕШЕВИЋ Стеван		205, 206
БИЈЕЛИЋ Никола	368	
БИРОЛИ Пирцио		260, 261
БИЦИ Марин	417, 451, 452	
БЈЕЛАДИН (свешт.)	442	
БЈЕЛАДИНОВИЋ Сава		219
БЈЕЛИНОВИЋ Живко	443	
БЈЕЛИНОВИЋ Станац	443	
БЈЕЛИНСКИ Г. В.		52
БОГДАНОВИЋ Јелена	49	
БОГЕТИЋ Бошко	423, 424	
БОГИШИЋ Антон	369	
БОГИШИЋ Валтазар	232, 289	135
БОДЛЕР Шарл		209
БОЖИЋ Иван	97, 221	
БОЖОВИЋ Милан	400	
БОЖОВИЋ Павле	178	
БОЈАНОВИЋ Таде	83	

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
БОЈКОВИЋ Љубо	237	
БОЈОВИЋ Божидар		317, 319
БОЈОВИЋ Јован	97, 99, 302	
БОКЕЉИ	11, 62, 63, 82, 98, 226, 350, 354, 364, 366, 455, 499, 511, 534, 548	134, 151, 158, 161
БОЉЕВИЋ-Вулековић Војислав	386	
БОНАПАРТА Наполеон	444, 449, 461, 475, 495, 510, 511	120, 124, 126
БОНДА (гроф)	90	
БОРГЕС Иван		132
БОРЕТА Весна	237	
БОРЕТА Јован	91	
БОРЕТА Јоко	163, 169, 172, 184, 193	265
БОТЕВ Христо		53
БОШКОВИЋ (братство)	53, 57, 59	
БОШКОВИЋ (гувернадур)	59	
БОШКОВИЋ Андрија	154	
БОШКОВИЋ Бартол		
БОШКОВИЋ Вуко	53	
БОШКОВИЋ Ћурђе	97, 100	
БОШКОВИЋ Петар	58	
БОШКОВИЋ Ристо (поп)	59	
БОШКОВИЋ Руђер	57, 58, 59	78, 79, 80
БРАВО Уго	381	
БРАДИ (ген.)	78	
БРАИЛО Мишо	420	290, 291, 292
БРАЈАК Ћуро	173	
БРАЈЕВИЋ Томаш		36
БРАЈИЋИ (мјесто)	71, 72, 75, 76, 77, 83, 86, 87, 88, 91, 184, 199, 217, 241, 243, 261, 488, 489, 509	41, 132, 240, 265, 303, 307, 308, 309
БРАНКОВИЋ Ћураћ	41, 42, 43, 147	
БРКИЋ Василије (патријарх)	508	
БРОЗ Миха		209
БРОЗ Тито Јосип	373	
БРУНАЦИЈА Јаков (опат)	98	
БРУНИЋ Иво (дондо Иво)	182, 184, 185	
БУБИЋ (ком. жандармерије)	462, 463	
БУДВАНИ	55, 56, 57, 77, 147, 154, 156, 158, 159, 182, 187, 442, 463, 545	83, 86, 94, 151, 237
БУЗОЛИЋ Стјепан	178	
БУКУМИРА Јона	443	

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
БУКУМИРА Нико	443	
БУЛАТОВИЋ Љубомир		205
БУЛГАКОВ С. Н.	424	284
БУРЕШ (комп.)		44
БУРОВИЋ Мирчета	300	
БУРОВИЋ Ратко	300	
БУТОРАЦ Павао	63	
БУЋА Вићентије (бискуп)	452	
БУХАР (шеф полиције)	112	
БУЧЕТИЋ Андрија	411	
БУШАТЛИЈА Махмут-паша	54, 72, 458, 474, 488, 533	
БУШАТЛИЈА Сулејман-ага	53	
ВАГНЕР (ген.)	76, 77, 86, 87, 99	137
ВАЗИРАЧ ГУНЦАР (WASSIERATCH GUNTZAR)		124, 125
ВАЈЛД Оскар		209
ВАЛЕНТИНЕЛИ Ћузепе	16, 252, 300	
ВАЛОЖИЋ Велимир		177, 195
ВАСИЋ Павле		37
ВАЦЛИК Јан	337	
ВЕКАРИЋ Живко	178	
ВЕЛЦ Фердинанд	252	
ВЕЉКОВИЋ Бошко М.	268	
ВЕРДИ Ћузепе		46
ВЕРНЕТ (сликар)		24
ВЕРОНА Иво	172	
ВЕСЕЛИ Ј. О.		8
ВИЛАРДИ	58	
ВИЛОВИЋ (пород.)		304
ВИЛОВСКИ Тодор Стефановић		144, 154, 154, 162
ВИМЕР Фрањо		7, 21, 44, 45, 48, 49
ВИНАВЕР Вук	97	
ВИНФЕН (пук.)	88	
ВИРСЕН К. Д.		55
ВИСКОВИЋ (кап. жандарм.)	462	
ВИСКОВИЋ (пород. Пераст)		59
ВЛАДЕНОВИЋ Близикућа Кањош в.		60
МАЦЕДОНОВИЋ Кањош		
ВЛАДИСАВЉЕВИЋ Евросина	456	
ВЛАДИСАВЉЕВИЋ Сава (граф)	455	
ВОГЕЛ Јарослав		16, 17
ВОЈНОВИЋ Иво		53, 209

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
ВОЛТЕР		67, 77, 79
ВОЛЦОГЕН		
ВРБИЦА Лабуд		188
ВРБИЦА Лазар		203
ВРБИЦА Марко		187, 188
ВРЛИЦКИ		53
ВРЧЕВИЋ Вук	62, 63, 73, 228, 229, 232, 326, 410, 461	220
ВРЧЕВИЋ Стево		187
ВУЈАДИНОВИЋ Јован	234	
ВУЈИЋ Димитрије	510	
ВУЈКОВИЋ Маре	83	
ВУЈОВИЋ Димо	394	
ВУЈОВИЋ Мило М.	340	
ВУКАДИНОВИЋ Ивана	83	
ВУКАСОВИЋ Душан	367	
ВУКАСОВИЋ Ђ.	382	
ВУКАСОВИЋ Стијепан Стијепо	178, 371	
ВУКАШИНОВИЋ Стеван	452	
ВУКИЋ Перо		203, 205
ВУКИЋЕВИЋ Милан	343	
ВУКМАНОВИЋ В.	37	
ВУКМАНОВИЋ Гојко	97, 100	
ВУКМАНОВИЋ Јован	58, 101, 221, 227	
ВУКМАНОВИЋ Савић Гашов	38	
ВУКМАНОВИЋ Темпо Светозар	128	
ВУКМИРОВИЋ Олга	258, 259, 260,	
ВУКОВИЋ Божидар	280, 293, 485, 516, 518	
ВУКОВИЋ Вићенцо	485, 516, 518	
ВУКОВИЋ Гавро	33	
ВУКОВИЋ Драго Ђ.	381, 382	
ВУКОВИЋ Иво	119, 124	258, 259, 260
ВУКОВИЋ Јово		257-263
ВУКОВИЋ Крсто	119, 126	
ВУКОВИЋ Марко	509	
ВУКОВИЋ Миланка	237	
ВУКОВИЋ Нико		257, 261, 262
ВУКОВИЋ Режевички Никодим (игуман и иконописац)	498, 500, 501, 504, 533	221
ВУКОВИЋ Саво	115, 119, 120, 122, 125, 142, 143, 177	
ВУКОТИЋ Драго		314
ВУКОТИЋ Лука	114	

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
ВУКСАН Душан	15, 37, 93, 97, 98, 102, 254, 255, 283, 299, 300, 301, 304, 305, 330, 342, 343, 390	169, 189, 191, 198, 209, 212, 277
ВУКЧЕВ Раде	449	277
ВУКШИЋ Маре Вукова	83	
ВУКШИЋ Маре Филипова	83	
ВУЛЕВИЋ Срећко	14	
ВУЛЕТИЋ Саво П.		206
ВУТЈЕ		115
ВУЧЕТИЋ Марко (рус. вице-адмирал)	536	
ВУЧЕТИЋ Мато		35
ВУЧКОВИЋ Војислав		226
ВУЧКОВИЋ Жарко	156, 163	
ВУЧКОВИЋ Никола	97	99
ВУШКОВИЋ Ћорђе (мисионар)	452	
ГАВРИЛ (монах)	479	
ГАВРИЛОВИЋ Атанасије (срп. партијарх)	508	
ГАГИЋ Јеремија (рус. конзул)	512	
ГАЗИВОДА Михаило	300	
ГАЛТЕРМАН (муз.)		49
ГАТАЛО Данило		206
ГЕТЕ Ј. В.	340	113, 186, 187, 188, 193, 203
ГЛАВУРТИЋ Миро	424	
ГОГОЉ Н. В.		52, 53, 187, 193
ГОЛЕНИШЧЕВ-Кутузов А. А.		188
ГОЛИЦИН (рус. кнез)	534	205
ГОЛИШ Крсто	119, 127	
ГОЛУБОВИЋ Ђура	469	
ГОЛУБОВИЋ Лука	517	
ГОНЗАГА Леополд		81
ГОПЧЕВИЋ Спиридон	29	
ГОРКИ Максим		207, 209
ГОТЈЕ (франц. генерал)	98, 462, 463, 534,	
ГРАДИ Никша		202
ГРБЉАНИ	73, 76, 77, 81, 84, 91, 232, 234, 235, 513	
ГРГУРОВА Милка		205
ГРЕГОВИЋ Душан	105, 106	
ГРЕГОВИЋ Ђуро Иванов	463, 464	
ГРЕГОВИЋ Јово	105	
ГРЕГОВИЋ Марика (рођ. Давидовић)	163	
ГРЕГОВИЋ Марко Васов	119, 121, 129	

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
ГРЕГОВИЋ Марко Ников	119, 124, 126, 127, 139, 142	
ГРЕГОВИЋ Марко Стијепа (помор. кап.)	481	
ГРЕГОВИЋ Мило Стијепа	119, 130	
ГРЕГОВИЋ Нико Андрије	119, 122, 131	
ГРЕГОВИЋ Филип Илије	119, 131	
ГРИБОЈЕДОВ А. С.		52
ГРИЈЕ	63	
ГРИМ		113
ГРУЈИЧИЋ Ксенија	258, 300	
ГУНДУЛИЋ Иван		53, 56, 200, 209
Д'ЕСТЕ Марија		91
ДАБИНОВИЋ Антун	232	
ДАБКОВИЋ (племе)	525	
ДАБОВИЋ Војислав О.	389	
ДАВИДОВИЋ Петроније (свешт.)	447	
ДАВИДОВИЋ Саво Лаза	119, 132	
ДАВИДОВИЋ Синесије (игуман)	460, 466, 469, 472, 483	
ДАВИДОВИЋ Стефан	479, 480, 485	
ДАЛАМБЕР		67
ДАЛМАТИНЦИ	62, 64, 65	149
ДАНТЕ		115, 141
ДАНЧУЛОВИЋ Крсто	371	
ДАПКОВИЋ Јово	149, 155, 161	
ДАПЧЕВИЋ (ком. чете)		308
ДАПЧЕВИЋ Рајна	237	
ДАШИЋ Миомир	215, 394	
ДВОРЖАК Антоњин		7, 8, 16
ДЕ БЕЗАНТИС Матео	440	
ДЕ ЈОКО Лука	440	
ДЕ ЛЕОНАРДИС Франћеско (мисионар)	452, 453	
ДЕ ЛУКА Драгон	440	
ДЕ ЛУКА Иоан	441	
ДЕЛОИК Франо	173	
ДЕРЕКАЖ М.	79	
ДЕСКАШЕВ Стеван		50
ДЕСКО (биљежник)	442	
ДИМА		205
ДИМИТРИЈЕВИЋ Апис Драгутин		259
ДИОНИСИЈЕ (игуман)	479, 480	
ДИРЕР		24
ДОЈЧЕВИЋ Вук	73	142, 143, 162

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
ДОЛОВСКИ Томо	178	
ДОЛБИ Франо	510	69, 70
ДОРМУС (ген.)	81, 86	
ДОСТОЈЕВСКИ Ф. М.		52, 123
ДРАГИЋЕВИЋ Ристо	35, 93, 97, 98, 342	20
ДРАГО Драговић (псеудоним С. М. Сарајлије)	325	
ДРАГОВИЋ Вук	390, 301, 302	
ДРАГОВИЋ Живко		187, 202, 206, 207, 214
ДРАГОВИЋ Марко	12, 13, 14, 15, 16, 252, 254, 297, 300	167, 169, 173, 180, 183, 187, 188, 189, 191, 193, 194, 198, 207, 212, 213, 214, 215
ДРАШКО (војвода)		119
ДРАШКОВИЋ Вељко	237	
ДРАШКОВИЋ Лазар	487	
ДРАШКОВИЋ Стеван Стево	378	
ДРАШКОВИЋ Чедомир	259	
ДРЉЕВИЋ Секула		206
ДУБРОВЧАНИ	62	70, 78, 79
ДУЈКОВИЋ Кате	83	
ДУРКОВИЋ-Јакшић Љубомир	259	
ДУЧИЋ Јован	327	202, 205
ДУЧИЋ Нићифор	327	33
ДУШАН (српски цар)	437, 473, 494, 497, 525, 529	73
ЂАКОНОВИЋ Ђуро	87	
ЂАКОНОВИЋ Нико	87	
ЂАЛСКИ Ксавер Шандор		53
ЂЕДОВИЋ Нико Пера	119, 122, 133	
ЂЕДОВИЋ Шпиро	119	
ЂЕДОВИЋ Шпиро Лукин	119, 134	
ЂОРЂЕВИЋ Владан		142
ЂУКАНОВИЋ Блажо	116	
ЂУКИЋ Душан	340	207, 209
ЂУКИЋ Трифун		169, 180, 198, 212, 215, 124
ЂУНИО Рудолф Руди	178, 371	
ЂУРАНОВИЋ Милан	155	
ЂУРАШЕВИЋ (династ.) в. ЦРНОЈЕВИЋ (династ.)		
ЂУРАШЕВИЋ Ђурашин	442	
ЂУРАШЕВИЋ Ђурђе в. ЦРНОЈЕВИЋ Ђурђе		
ЂУРАШЕВИЋ Ристо		268

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
ЂУРАШЕВИЋ Стефан (монах)	534	
ЂУРАШЕВИЋ Стефаница в.		
ЦРНОЈЕВИЋ Стефан		
ЂУРАШКОВИЋ Луција	499, 504	
ЂУРЂЕВ Бранислав	233	
ЂУРЂЕВИЋ Игњат	264	
ЂУРЂЕВИЋ Никола	173	
ЂУРЂЕВИЋ Тодор	442	
ЂУРИЋ Вељко	100, 479	
ЂУРКОВИЋ Гавро	178	
ЂУРКОВИЋ Никола	381	
ЂУРОВИЋ Загорка	259	
ЕВГЕНИЈЕ Савојски (принц)		108
ЕКАТЕРИНА II (рус. царица)	456	
ЕНГЛЕЗИ	37	122
ЕНХЕЛЕЈИ (племе)	146	
ЕСХИЛ		194
ЖАРИЋ Саво (пук.)		261
ЖЕНТИЛИЦА Иван Лукин (канзалијер)	484	
ЖИВАНОВИЋ Јеремија	190, 192	
ЖИВКОВИЋ Мароје	442	
ЖУКОВСКИ В. А.		52
ЗАГУРОВИЋ Јеролим	280	
ЗАЈМА (дјевојка)		11, 13, 14, 15
ЗАМБЕЛИЋ Радослав Раде	155, 174, 184	
ЗАМБЕЛИЋ Саво	413	
ЗАНО (провидур)	54	
ЗАНОВИЋ (пород.)		65, 80, 258
ЗАНОВИЋ Антун Стефан		65
ЗАНОВИЋ Мирослав		75
ЗАНОВИЋ Примислав		71, 75, 77, 80
ЗАНОВИЋ Стефан Ханибал		65-72, 73
ЗВЈЕЖИНА Франтишек	186	7, 31-37, 39, 43, 271
ЗДРАВКОВИЋ Александар		
ЗЕЛЕНИ Вацлав В.		10, 143
ЗЕЛИЋ Герасим		
ЗЕНОВИЋ Алекса	156, 164, 169, 170, 172, 173, 187	
ЗЕНОВИЋ Ђуро		151
ЗЕНОВИЋ Јово М.	180	

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
ЗЕНОВИЋ Љиљана	237, 431	
ЗЕНОВИЋ Максим (игуман)	481	
ЗЕНОВИЋ Мило Захарије	119, 134	
ЗЕНОВИЋ Урош	221, 237	
ЗЕНОВИЋ. Н. Т.	115	
ЗЕЦ Иво (ђакон)	511	
ЗЕЦ Маре	83	
ЗЕЦ Марко	79	
ЗЕЦ Нико	80	
ЗИТЕК (арх.)		9
ЗЛАРИНОВИЋ		117
ЗЛАТИЧАНИН Илија		203
ЗЛОКОВИЋ Игњатије Игњо	97, 99, 100, 101, 385	
ЗЛОКОВИЋ Максим	381	
ЗМАЈЕВИЋ (пород.)	280, 293	
ЗМАЈЕВИЋ Андрија	453	
ЗОГОВИЋ Радован	397, 408	
ЗОЛАК Велибор	423	
ЗОРЕ Лука	360	
ЗОРЗИ Марко	448	
ЗОРИЋ В.		202
ЗОРИЋ Илија		212
ЗОРИЋ Мате		80
ИВАНИЋ Иван	37	
ИВАНИШЕВИЋ Јован (муз.)		28, 44, 48
ИВАНИШЕВИЋ Јован Ф.		203
ИВАНИШЕВИЋ Љубо	171	
ИВАНОВИЋ (пород. из Доброте)	102	
ИВАНОВИЋ Драгиша		268
ИВАНОВИЋ Иво М.	184, 201	
ИВАНОВИЋ Јован	237	
ИВАНОВИЋ Крсто	97, 147, 410, 418, 419, 430	83-104, 237
ИВАНОВИЋ Стеван Л.		194
ИВЕЛИЋ Марко (рус. ген.)	455, 510, 534	
ИВЕЛИЋ Митар		202
ИВКОВИЋ Коста		13
ИВОШЕВИЋ Васо	364	
ИГЊАТЈЕВ Г.		
ИГЊАТОВИЋ Јаков		170, 173
ИГО Виктор		210
ИЛИЈА (гуслар)		13
ИЛИРИ	146	

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
ИЛИЋ Војислав		205
ИЛИЋ Драгутин		205
ИЛИЋ Спасоје		207
ИНОЋЕНТИЈЕ XI (папа)		91
ЈАКШИЋ Ђура		162
ЈАНОШ Краљевић		120
ЈАНЧИЋ Петар	380	
ЈАЧЕВ Марко	451, 498	
ЈАШОВИЋ Драгомир (иконописац)	483	
ЈЕВРЕЈИ		24
ЈЕЛИЋ Илија	232	
ЈЕЛУШИЋ Божена	237, 238	
ЈЕЛУШИЋ Синиша	424	
ЈЕНКО Даворин		28, 49
ЈЕНСЕН Алфред		51-56
ЈЕРГОВИЋ Фрањо		48, 49
ЈОВАНОВИЋ Војислав М.		113, 115
ЈОВАНОВИЋ Душан		48
ЈОВАНОВИЋ Змај Јован		193, 202, 206
ЈОВАНОВИЋ Јован (реф.)	178	
ЈОВАНОВИЋ Паја	411	
ЈОВАНОВИЋ Р.	81	
ЈОВИЋЕВИЋ Андрија		205, 207
ЈОВОВИЋ Василије	258, 259	
ЈОВОВИЋ Душан	300	
ЈОВОВИЋ Јеврем	178	
ЈОВОВИЋ Лука		205, 207
ЈОВОВИЋ Мило		206
ЈОКСИМОВИЋ Драгољуб	229	
ЈОНИН (рус. конзул)	71, 76, 81, 86, 89, 90	
ЈОСИП II (аустр. цар)		69
ЈОСИП Рус		266, 303
ЈОСИФ (калуђер)	453, 473, 481	
ЈУНГ К. Г.	424	284
ЈУНКОВИЋ Маро	470, 517	
ЈУНКОВИЋ Стијепо	483	
ЈУСУФ (тур. официр)		13, 14
КАВАЛИ Франђеско		91
КАДИЈА Владо	383	
КАДМО	146	
КАЖАНЕГРА Борис (игуман)	468, 490	

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
КАЖАНЕГРА Бранко Дики	237	
КАЖАНЕГРА Данило (Данило Паштровић, архимандрит)	496, 525-531	
КАЖАНЕГРА Илија Ј.	205	
КАЖАНЕГРА Јово (канцелијер)	449	277
КАЖАНЕГРА Лазар	175, 176	
КАЗАНОВА Ђакомо		75, 76, 77, 80, 81
КАИЗЛОВА Штокова Емилија	187	
КАЛАЂУРЂЕВИЋ Нико	237	
КАЛАЂУРЂЕВИЋ Стефан	439, 441	
КАЛАЊ Павле (игуман)	468	
КАЛЕЗИЋ Димитрије (игуман)	468	
КАЛИНИК (партијарх)	444	
КАЛМЕ Огистен		115
КАЉОСТРО		70
КАМЕНАРОВИЋ Ђиро	178	
КАПИСОДА Снепац Јовов	508	
КАПИЦИЋ Андрија	97	
КАРАЂОРЂЕ		120
КАРАМАТИЈЕВИЋ Пиво	400	
КАРАЦИЋ Вук С.	73, 262, 323, 325, 410, 411, 511	120, 220
КАРБУЛКА (проф.)		50
КАРДЕЉ Едвард	330	
КАРДУЧИ		205
КАРЕРА		188
КАЂАНСКИ Стеван Владислав		173
КАУНИЦ (аустр. канцелар)		75, 77
КВИРИНИ Франђеско	42	
КЕНТЕРА (братство)	525	
КЕНТЕРА Марко	464, 465	
КИНГСТОН (војвоткиња)		69
КЛАРА (турист.)		292, 294-298
КЛАУДИЈАН Клаудије		79
КНЕЖЕВИЋ Никола		13
КНЕЖЕВИЋ Никола (барјактар)		279
КНЕЖЕВИЋ Стеван (далм. владика)	449, 543	137
КОВАЉЕВСКИ Јегор	510	
КОВАЧЕВИЋ Драгутин	194	
КОВАЧЕВИЋ Иван Горан		
КОВАЧЕВИЋ Митар (поп)	77	
КОВАЧЕВИЋ Новица		194, 205
КОВАЧЕВИЋ Предраг	90, 232, 384	

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
КОВАЧЕВИЋ Филип Ј.	340	49, 165, 180, 182, 186, 187, 188, 189, 190, 194, 202, 203, 205, 214, 215, 218
КОВИЈАНИЋ Ристо	42, 97, 98	
КОЈОВИЋ Антун (дон)	148, 419, 461, 463, 465	131
КОЛАР Јан		31
КОЉЦОВ А. В.		52, 205, 207
КОНСТАНТИНОВИЋ Наталија		21
КОНТАРИНИ Луиђи		91
КОПРИВИЦА Филарет (игуман)		
КОРНАРО Ђовани		90, 94
КОСИЈЕРЕВАЦ Максим (игуман)	499, 500, 501, 502	
КОСТИЋ Лаза	9, 337, 339, 340	183, 187, 188, 193, 194, 198, 202, 206, 214
КОСТИЋ Милан	337	
КРАЈИШНИК Богдан		205
КРАЛ (аустр. инж.)		23
КРАЉЕВИЋ Венедикт	449, 501	
КРАЉЕВИЋ Стево	397	
КРГОВИЋ Љиљана	237	
КРЕЈЧИ Франо		209
КРИВОКАПИЋ Радомир		55, 205, 206
КРИВОШИЈАНИ	77, 513	
КРИЖИЦКИ Г. К.		55
КРКЛЕЦ Густав		22
КРКШИЋ Радич	442	
КРПАН Даница	156, 164	
КРСТИЋ Божидар	156	
КРТОЉАНИ	56, 77	
КРУЉ Урош	176, 205, 243	
КРУТА Петроније (игуман)	446	
КУБА Лудвиг		44
КУЗМАНОВИЋ (апотекар)		304
КУКУЉЕВИЋ Сакцински Иван	265, 497	
КУЉАЧА (братство)	202, 525	
КУЉАЧА Ђорђе (игуман)	452	
КУПРИН А. В.		209
КУСОВАЦ Шкрњо	28	
КУСТУДИЋ Селим	162	
КУЧИ	28, 30, 444, 529	33, 269
ЛАВРОВ П. А.	61	55
ЛАЗАРЕВИЋ Лаза		53

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
ЛАЗАРЕВИЋ Стефан (деспот)	42	
ЛАЗАРЕВИЋ Филип	367	
ЛАЗОВИЋ Алексије (сликар)	530, 531	
ЛАКИЋ Димитрије	430, 490	
ЛАКИЋ Зоран	394	
ЛАКИЋ Радоје	163, 173	
ЛАЛОШЕВИЋ Александар Ацо	383	
ЛАТАС Омер-паша	326	
ЛАТКОВИЋ Видо	63, 343	
ЛЕДЕНИЧАРИ	77	
ЛЕДИНЕК Соња	259	
ЛЕКА (капетан)	59	
ЛЕКИЋ Никола	341	
ЛЕНАУ Николаус		188
ЛЕОПАРДИ Ђакомо		188
ЛЕОПОЛД I (аустр. цар)		90, 108
ЛИБЕНВАЈН (LIEBENWEIN)		24
ЛИЈЕШЕВИЋ Душан	231, 421	
ЛИМАНДЕР		7
ЛИНДАУ Паул		207
ЛИХАЧЕВ Д. С.	35	
ЛОПИЧИЋ Ђорђе		226
ЛОРЕНЦИ Лоренцо		132
ЛОТ (сликар)		36
ЛУЈАНОВИЋ Петроније	325	
ЛУКАТЕЛИ Антон	400	
ЛУКЕТИЋ Владимир		313, 315
ЛУКЕТИЋ Драгица (рођ. Вуковић)		301, 323
ЛУКЕТИЋ Илија (канцелијер)	449	277
ЛУКЕТИЋ Лука		257, 258, 261, 281, 323
ЛУКЕТИЋ Милорад		262, 282, 315
ЛУКЕТИЋ Нина Александровна (рођ. Соловјова)		262, 263, 281, 303
ЛУКЕТИЋ Петар	156, 163, 174, 243	
ЛУКЕТИЋ Станица		306
ЛУКЕТИЋ Стеван		279
ЛУКЕТИЋ Стијепо		321
ЛУКЕТИЋ Томо	411	306
ЛУКЕТИЋ Шпиро	413	
ЛУКОВИЋ Нико (дон)	62, 63, 96, 98, 260	
ЛУПИС Антонио		84, 87, 88
ЛУТОВАЦ (др)		313
ЛУТОВЦИ	34, 35, 36	

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
ЉЕРМОНТОВ		52, 53, 188, 203, 207, 224
ЉУБИЋ Шиме		60
ЉУБИША Висарион (митрополит црногорски)	445, 541-546	130, 144
ЉУБИША Давид	413	
ЉУБИША Димитрије Митар		143, 144, 145
ЉУБИША Димитрије Митар (калуђер)	463, 464, 472	
ЉУБИША Еуфемија (Јефимија)		143, 145
ЉУБИША Катарина (рођ. Ђаконовић)		130
ЉУБИША Катина (рођ. Брдар)		130
ЉУБИША Крсто		277
ЉУБИША Лука		130
ЉУБИША Љубезна		143, 145
ЉУБИША Мило	242	
ЉУБИША Митар Луке		130, 143
ЉУБИША Никола Стијепов		130
ЉУБИША Сава (игуман)	446, 447, 458, 459, 461, 462	
ЉУБИША Софија (рођ. Ђеловић)		143
ЉУБИША Стефан Митров	216, 241, 238, 366, 414, 438, 465, 486	55, 59, 60, 119, 129-145
ЉУБОТА (потурчењак)		13, 14, 15
МАГЛАНОВИЋ Хијацинт		115, 116, 117
МАЖУРАНИЋ Иван		53, 55
МАЗУРЕВСКИ (рус. конзул)	510	
МАИНИ (племе)	71, 72, 75, 76, 77, 78, 87, 88, 90, 91, 199, 217, 241, 513, 545	152
МАКАРИЈЕ од Црне Горе (штампар)	485, 518	
МАЛЕРБ Франсоа		207
МАМАЈЕВ (проф.)	35, 36	
МАРИЈА (рус. царица)		49
МАРИЈА Тереза (аустр. царица)		75, 78
МАРКИЋЕВИЋ Ђорђе (игуман)	446, 447, 472	
МАРКИЧЕВИЋ Вуко	57	
МАРКИЧЕВИЋ Марко	57	
МАРКИШИЋ Нико	184	
МАРКОВИЋ Б.	375	
МАРКОВИЋ Душан	163	311
МАРКОВИЋ Крсто	372	
МАРКОВИЋ Мило	163, 184, 201	
МАРКОВИЋ Милош	237, 341	
МАРКОВИЋ Раде (глумац)		237

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
МАРКОВИЋ Радомир	163	
МАРКОВИЋ Светозар	338	174
МАРКОВИЋ Тада		34
МАРКОВИЋ Шпиро	161	
МАРМОН (маршал)	462, 511	
МАРНАВИЋ Јанко		120
МАРТИНОВИЋ Х.		39, 40, 42
МАРТИНОВИЋ Божо		268
МАРТИНОВИЋ Душан	259	
МАРТИНОВИЋ Ђорђе М.	341	
МАРТИНОВИЋ Иван	442	
МАРТИНОВИЋ Игњат		41
МАРТИНОВИЋ Јелена		50
МАРТИНОВИЋ Јово (бригадир)		197
МАРТИНОВИЋ Крсто (поп)		41
МАРТИНОВИЋ Лука	175	
МАРТИНОВИЋ Марко		41
МАРТИНОВИЋ Мило (сердар)		41
МАРТИНОВИЋ Милош		13, 14, 15
МАРТИНОВИЋ Нико Крстов		41, 42
МАРТИНОВИЋ Нико Симов	97, 99, 100, 232, 252, 256, 258, 283, 300, 301, 343, 390, 393	41, 285
МАРТИНОВИЋ Рајко	442	
МАСАРЕК	84	
МАСЛЕША Веселин	397	
МАСТРОЈЕВИЋ Дабижив	443	
МАТАВУЉ Симо	9, 337, 364, 381, 545	53, 157, 175, 180, 183, 187, 188, 193, 201, 202, 214, 215, 216, 217, 219
МАТКОВИЋ Анте	129, 370, 381	
МАЦЕДОНОВИЋ Кањош	60, 73	59-64, 119, 142, 162, 163
МАШНЕР-Веброва Л.	187	
МЕДАКОВИЋ Дејан	262	
МЕДАКОВИЋ Милорад	337	
МЕДИГОВИЋ Крсто	119, 135	
МЕДИГОВИЋ Мило	421	
МЕДИГОВИЋ Нико	119	
МЕДИН (пород.)	454	73, 265
МЕДИН Лука	136, 159	
МЕДИН Никола	154, 161, 163, 173, 184	
МЕДИН Саво	119, 137	
МЕДИН Томо		73- 81
МЕДОЈЕ (свештеник)	442	

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
МЕМО Никола	43	
МЕРИМЕ Проспер		113, 115, 119-121, 123, 124
МЕРЦ (ком. Космача)	84	
МИЈАЧ Иво		240
МИЈОВИЋ Милорад	503	
МИЈУШКОВИЋ Мирко		205
МИЈУШКОВИЋ Славко	54, 96, 97, 98, 99, 101, 461	60
МИКИЋ Татјана	260	
МИКОВИЋ Дионисије	14, 363, 364, 460, 466, 496, 498, 499, 501, 502, 504, 538	59, 205, 219-221
МИКОВИЋ Душан	197-198	
МИКОВИЋ Иво	164, 184	282
МИКОВИЋ Петроније	463, 464, 465, 467	
МИКОЛАШЕК Антон	149, 152, 153	
МИКУЛА Никола	159	
МИКУЛА Паво	419	
МИЛАКОВИЋ Димитрије	7, 9, 323, 325, 337	124, 166
МИЛАНОВИЋ Михаило		207
МИЛОВИЋ Драго	380	
МИЛОВИЋ Јефто	97, 98, 100	
МИЛОШ (војвода)		120
МИЛОШЕВИЋ Антон	96, 97, 101, 102	
МИЛОШЕВИЋ Милош	97, 98, 99, 100, 210, 232	
МИЛУНОВИЋ Мило		23-26
МИЛУТИНОВИЋ Јово		252
МИЛУТИНОВИЋ Коста	97	
МИЛУТИНОВИЋ Сарајлија Сима	323, 325	
МИЉАЈЕВ Алексеј	371	
МИЉАНОВ, Марко	28, 30, 328	
МИРКОВИЋ Милан		202
МИТРОВИЋ Владимир Владо	237, 238	
МИТРОВИЋ Јосиф	466	
МИТРОВИЋ Кирило (епископ)	419, 445, 450, 496, 547-549	
МИТРОВИЋ Слободан Бобо	423	
МИТРОВИЋ Стефан		225-229
МИТРОФАН Бан (митрополит црногорски)	77, 81, 87, 233, 546, 548, 549	21
МИХАИЛОВИЋ Божо	102, 479, 504	
МИХАИЛОВИЋ Георгије	263, 289	169, 212
МИЦКИЈЕВИЧ Адам		53, 113, 121, 188
МИЏОР Даро	115	
МИЏОР Петар (учитељ)	466, 487, 545	
МЛЕЧАНИ	41, 42, 47, 50, 53, 110, 200, 232, 439, 451, 474, 507, 509	59, 86
МОДЕСТИН Јосип	227	
МОКРИЊАНИ	77	
МОПАСАН Ги де		207
МОРАЧАНИ	510	
МРАЗИК Владимир	187	

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
МРВАЉЕВИЋ Радивоје	237	
МУЈЕЗИНОВИЋ Исет	400	
МУК Адолф	128, 129, 142, 370, 381	
МУКТАР-паша	27, 28	
МУРАТ (султан)	25	
МУТИБАРИЋ Јеротеј (епископ)	537, 541, 542	
МУШИКА Томашев (барјактар)	30	
МУШИЦКИ Лукијан	262	
МУШУРА (пород.)		237
МУШУРА Антун	155, 173	
МУШУРА Бојан	237	
НАДСОН		205, 224
НАКИЋЕНОВИЋ Јово	379	
НАКИЋЕНОВИЋ Сава	14, 45, 58, 372	
НАПОТНИК Михаил	266	
НАСТАСИЈЕВИЋ Момчило	329	
НЕДЕЉКОВИЋ Душан	398, 408	
НЕМАЊИЋ Милутин (срп. краљ)	477, 439	
НЕМАЊИЋ Стефан Урош (срп. краљ)	48, 439	
НЕНАДИЋ Иван Антун	280, 293	
НЕНАДОВИЋ Љубомир Љуба	325, 326, 327	50, 194, 202
НЕРУДА Јан		53, 209
НИКАЦ од Ровина в. ТОМАНОВИЋ Лазар		
НИКОЛА (војвода)		117, 118
НИКОЛА из Маина	280, 419	
НИКОЛАЈЕВИЋ Георгије	58	78
НИКОЛИНИ Франћеско		92, 93
НИКОЛИЋ Пивљанин Бајо	54	
НИКЧЕВИЋ Томица	300	
НИЧЕ		209
НОВАК Милошев	30	
НОВАКОВИЋ Божо	339	46, 49
НОВАКОВИЋ Васо	161, 163, 173	
НОВАКОВИЋ Вукота	443	
НОВАКОВИЋ Стојан	16, 82, 229, 232, 262	
НОВАКОВИЋ Хрвоје	443	
НОВЉАНИ	77	
НОДЈЕ Шарл		115, 123
ЊЕКРАСОВ		205
О. в. П.		25
ОБИЛИЋ Милош		60, 161
ОБРАДОВИЋ Доситеј	410, 508	
ОБРЕНОВИЋ Милош		120
ОГИНСКИ (гроф)		68, 69

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
ОГЊЕНОВИЋ Вида	461	
ОГЊЕНОВИЋ Милена		46
ОГЊЕНОВИЋ Шпиро		45, 46, 49
ОДАЛОВИЋ Глиго	380	
ОЛИВА Виктор		12
ОРЛОВИЋ (вл. секретар)	448, 512	
ОСТРОВСКИ Николај		299
ОСТРОЖИНСКИ-Утјешиновић Огњеслав		202
ПАВИЋ Милорад		124
ПАВИЋ Никола	398	
ПАВИЋЕВИЋ Мићун		17, 209
ПАВИЧИЋ Дашо	380	
ПАВЛЕ I (рус. цар)	458	
ПАВЛИНОВИЋ Миховил		155, 160
ПАВЛОВИЋ Ћорђе (монах)	534	
ПАВЛОВИЋ Илија	119, 137	
ПАВЛОВИЋ Инокентије (игуман)	466, 483	
ПАВЛОВИЋ Јован	9, 11, 13, 327, 330, 337, 339, 340, 545	160, 163, 165, 174 – 177, 179, 180, 183, 187-191, 193, 197, 198, 201, 203 213, 214, 218
ПАЈСИЈЕ (калуђер)	51	
ПАКТО (франц. ген.)	463,464	
ПАЛАЦКИ		31
ПАЛТАШИЋ (пород.)	280, 293	
ПАЉАРДИ Ћовани Марија		92, 102, 103
ПАРТЕНИ Доменико		91
ПАСКАЛ Блез	424	284
ПАСКОВИЋ Људевит	280, 293	
ПАУЛИЋ (пук.)	509	
ПАШТРОВИЋ (племе)	47, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 72, 73, 75, 77, 102, 106, 107, 110, 114, 116, 122, 200, 221, 231, 242, 409, 429, 437, 438, 439, 441, 442, 445, 446, 447, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 459, 461, 462, 463, 464, 468, 469, 473, 474, 475, 476, 481, 484, 485, 486, 488, 489, 491, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 505, 515, 516, 519, 522, 526, 534, 535, 539, 541, 542, 543, 545, 547	59, 60, 61, 69, 75, 78, 79, 81, 107, 111, 132, 161, 221, 257, 259, 275, 276, 277, 278
ПАШТРОВИЋ Алекса	442	

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
ПАШТРОВИЋ Никола	443	
ПАШТРОВИЋ Стефан	483, 515, 517	
ПЕЗАРО Леонард		92
ПЕЈОВИЋ Ђоко	300	20
ПЕЛАГИЋ Ваца	337, 341	302
ПЕРАЗИЋ Василије (игуман)	460, 467, 501	
ПЕРАЗИЋ Димитрије (игуман)	419, 496, 497, 498, 500, 501, 502, 504, 533, 535, 536, 537, 538, 539, 542	111
ПЕРАЗИЋ Мило	111, 114, 115, 201	
ПЕРАЗИЋ Митар	502	
ПЕРАЗИЋ Нико Лукин	119, 128, 138, 419	
ПЕРАЗИЋ Никола	238	
ПЕРАЗИЋ Симо	119, 121, 139	
ПЕРОВИЋ Лазар Т.		204, 205
ПЕРОВИЋ Перо	119, 140	
ПЕРОВИЋ Пуниша	397	
ПЕТАР I (руски цар)	455	
ПЕТКОВИЋ-Вилсон Ђорђе	382	
ПЕТРАНОВИЋ Герасим	11, 288, 359, 363, 450, 467, 538, 544, 548	
ПЕТРИЧЕВИЋ (потпук.)	55	
ПЕТРОВИЋ Божо	28, 29	
ПЕТРОВИЋ Василије (владика)	9, 12, 336	
ПЕТРОВИЋ Вељко		209
ПЕТРОВИЋ Данило (владика)	9	
ПЕТРОВИЋ Данило (књаз)		27, 28, 29
ПЕТРОВИЋ Мато	374	
ПЕТРОВИЋ Мико (барјактар)	30	
ПЕТРОВИЋ Милан	161, 169, 170, 413	
ПЕТРОВИЋ Милена (књагиња)	107	
ПЕТРОВИЋ Мирко (војвода)		41
ПЕТРОВИЋ Мирко (књаз)		20
ПЕТРОВИЋ Његош (династ.)	9, 10, 11, 444, 445, 525	29, 216
ПЕТРОВИЋ Његош Данило I	444, 499, 507, 525	
ПЕТРОВИЋ Његош Никола (принц)		20
ПЕТРОВИЋ Његош Никола I	328	19, 21, 27, 28, 29, 32, 43, 46, 49, 55, 135, 137, 148, 156, 160, 163, 167, 173 – 175, 179, 183, 186, 194, 201, 205, 206, 208, 214
ПЕТРОВИЋ Његош Петар (књаз)		259, 261
ПЕТРОВИЋ Његош Петар I	94, 335, 529	68, 69, 278

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
ПЕТРОВИЋ Његош Петар II	9, 332	13
ПЕТРОВИЋ Радмила С.	229, 232	
ПЕТРОВИЋ Сава (владика)	446, 526	
ПЕТРОВИЋ Стево		206
ПИЗАНИ Антонио (нотар)		59
ПИЈАДЕ Моша	129, 398, 400, 408	
ПИЋАН Војо	238	
ПИШЧЕВИЋ Александар		111
ПИШЧЕВИЋ Симеон		107- 112
ПЛАМЕНАЦ Илија	28, 30	
ПЛАМЕНАЦ Јован	341	
ПО Едгар		188
ПОБОРИ	54, 72, 77, 78, 79, 80, 87, 90, 91, 199, 432, 513, 514	132, 152
ПОДОЉСКИ Михајло	268	
ПОЉАЦИ		154
ПОП Мићо в. ПЕТРОВИЋ Стево		
ПОПЕР (муз.)		49
ПОПОВИЋ Бранко	162	
ПОПОВИЋ Вук		132
ПОПОВИЋ Вуколај	512	
ПОПОВИЋ Дрекаловић Марко Миљанов в. МИЉАНОВ Марко		
ПОПОВИЋ Ћ.	34	
ПОПОВИЋ Ристо		206
ПОПОВИЋ Саво Р. (барјактар)	30	
ПОПОВИЋ Светозар	260	
ПОПОВИЋ Симо	9, 34, 337, 338, 545	150, 160, 161, 165-167, 170, 172, 173, 174, 187, 202, 211, 212, 214
ПОПОВИЋ Томо	372	
ПОПОВИЋ-Липовац Јован		180, 182, 183, 186-188, 190, 194, 201, 202, 212, 214-218
ПОРТЕ Жан Батиста		115
ПОТЈОМКИН (рус. државник)	456, 457	110
ПОТОЊИН		41
ПРЕРАДОВИЋ Петар		53
ПРЕТНЕР Драгутин (изд.)		142
ПРЕШЕРН Франце		53
ПСЕУДО Скилак	146	
ПТОЛЕМЕЈ (географ)	147	
ПУЧАНОВИЋ Ламбро	442	

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
ПУШИЋ Илија	386	
ПУШКИН А. С.		52, 53, 113, 119, 120, 121, 123, 124, 126, 194, 205
РА(Д)ОСАВЉИЋ Никола	441	
РА(Д)ОСАВЉИЋ Радич	441	
РАВИЋ Ђено		202
РАДАНОВИЋ Јово	82	
РАДИЧЕВИЋ Бранко		53, 193
РАДИЧЕВИЋ Филип	14	
РАДНХУНКОВА Зденка		27
РАДОВИЋ Вукашин	342	
РАДОВИЋ Вуко	398, 400, 408	
РАДОВИЋ Ђуриша Јованов	34	
РАДОВИЋ Митар	119, 140	
РАДОВИЋ Перо Иванов	33	
РАДОИЧИЋ Владо	380	
РАДОЈЕВИЋ Вељко		203
РАДОЈИЧИЋ Власта	163	
РАДОМАН Ђуро	169, 173	
РАДОЊИЋ Јован (гувернадур)	97, 451, 498	69
РАДОСАВЉЕВИЋ Илија	300	
РАДОСАВЉИЋ Алекса	442	
РАДОСТИЋ Дабижив	443	
РАДОСТИЋ Стојан	442, 443	
РАДУЛОВИЋ С.		203
РАДУНОВИЋ В.	40	
РАЂЕНОВИЋ Данило	161, 163, 170, 172, 173	
РАЂЕНОВИЋ Иво	154	
РАЂЕНОВИЋ Милан		266
РАЂЕНОВИЋ Мило	149, 154, 184, 201	
РАЂЕНОВИЋ Митар	413	
РАЂЕНОВИЋ Нико	449	277
РАЈКОВИЋ (пород.)		237
РАЈКОВИЋ Никола Нико	156, 157, 161, 163, 170	266
РАЈНВАЈН Алекса	327, 328, 329, 342	
РАКИЋ Милан		209
РАМАДАНОВИЋ Милан	370	
РАМАДАНОВИЋ Перо		173, 177, 195
РАМОСИЋ (бег)	529, 530	
РАМПАЦЕТИ Антонио (штамп.)	515, 519	
РАТКОВИЋ Раде	423	
РАФАЕЛИ Трипо	154, 155	

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
РАФАИЛОВИЋ Василије (зограф)	481	
РАФАИЛОВИЋ Митар		267
РАФАИЛОВИЋ Петар	372	
РАЦКОВИЋ Никола	229	
РАЧЕТА Илија		152
РАЧЕТА Саво		187, 202
РЕЖЕВИЋ Никола (синдик)	464	
РЕЈ Леон	182, 183, 184, 186	
РЕХАКОВА Михела		27
РЕШЕТАР Милан		201
РИБАР Иван	373	
РИГЕР		11
РИМЉАНИ	146	
РИСТАНОВИЋ Милан	440	
РИСТИЋ Јован		135
РИСТИЋ Серафим	526	
РОВИНСКИ Павле Аполонович	9, 12, 16, 17- 20, 24, 252, 337	188, 203, 205, 207, 214
РОГАНОВИЋ – Црногорац Радоје		46, 202
РОДИЋ (ген.)	88, 89, 90	137, 148, 156
РОМАНОВ (династ.)	35	
РОСИ Алфред	178	
РОТКОВИЋ Радослав		98, 99, 129
РУБЕН (проф.)		36
РУБЕНС (сликар)		24
РУВАРАЦ	12	
РУС Андрија	452	
РУСИ	73, 462, 495, 511, 534	
РУСО		67
РУТКОВИЋ (ком. Будве)	91	
РУФИМ (црногорски владика)	483	
РУЦОВИЋ Гаврило	547	
РУЦОВИЋ Јован	55, 56	
САБЉАР Мијат	497	
САВА Инок – Дечанац	485, 515, 517, 519-521, 522, 525, 526	
САВА Свети	147, 444	
САВО са Ловћена		285-286
САЛУСТИЈЕ		141
САРДЕЛИЋ Рудолф	367	
СВАТОПЛУК		53
СЕГРЕДО Албано	440	

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
СЕКУЛОВИЋ Душан Ј.	371	
СЕКУЛОВИЋ Јован	365	
СЕКУЛОВИЋ Паун	30, 35	
СЕФЕРОВИЋ Лазар	386	
СИМОНИЧ Франц	265	
СИНА (барон)		36
СИНДИК Илија	232	
СЛОВЕНИ	94, 217, 147, 473, 475	31, 32, 34 – 36, 39, 51, 52, 107, 120, 121, 124, 135, 154, 156, 178
СЛОВИНИЋ Анте	161, 163, 164, 175, 178, 181, 182, 184, 371	305
СЛОВИНИЋ Слободан Бобо	423	
СМЕТАНА Б.		8
СОЈХЕР Елијас	169	
СОКРАТ		188
СОЛИМАНИ Зано		92
СОЛОВЈЕВ Александар	117, 228, 232, 494	
СРБИ	11, 51, 242, 244, 274, 411, 445, 452, 475, 529, 530, 535, 536, 538, 542, 548	107, 110, 120, 123, 135, 139, 140, 159, 167, 176, 178, 179, 219, 276, 295
СРДИЋ Ђорђе		174
СРЕДАНОВИЋ Б.		203
СРЗЕНТИЋ Васо-Глуви	121, 122, 398, 408	
СРЗЕНТИЋ Крсто	119, 122, 141	
СРЗЕНТИЋ Павле	113, 119, 121, 123, 124, 128, 130, 132, 135, 138, 139, 140, 141	
СТАНИЋ Војо	400	
СТАНИШИЋ (комесар)		308
СТАНИШИЋ Блажо		243
СТАНОЈЕВИЋ Глигор	98, 232	
СТАНОЈЕВИЋ Станоје	44, 227	
СТЕВАНОВИЋ Павле	298	
СТЕКЕТИ Лоренцо		203
СТЕФАН из Скадра (штамп.)	516	
СТЕФАНОВИЋ Иво		186
СТИЈЕПЧЕВИЋ Иво	98, 232	
СТЈЕПАН Византијски	146	
СТЈЕПЧЕВИЋ Јован	387	
СТОЈАНОВИЋ Глигор	97	
СТОЈАНОВИЋ Љубомир	479, 519, 526	
СТОЈАНОВИЋ Сретен		25

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
СТОЈИЋ Радомир	194	
СТРАТИМИРОВИЋ Ђурађ	147	
СТРАХИЊА из Будимље (поп и живописац)	479, 481, 482, 499	
СТРОГАНОВ Јегор (монах)	460, 461	
СТУЛИ Бернард	97	
СУБОТИЋ Ђуро	96, 99	
СУБОТИЋ Јелисавета		129
СУЋИЋ Душан М.	113, 114, 205	
СУЋИЋ Иво	114, 119, 126, 135, 142	
СУМАРОКОВ		188
СУНДЕЧИЋ Јован	9, 337, 338	27, 48, 159-161, 166, 170, 173, 174, 201, 205, 212, 214, 212
ТЕМЕЛ (кап.)	90	
ТЕОДОРИДЕС Клеант		45, 48
ТОДОРИЦА Митар	119, 143	
ТОЛИНГЕР Роберт		7, 21, 43, 45, 46, 48, 49, 50
ТОЛСТОЈ Л. Н.		52, 203, 209
ТОМАНОВИЋ Лазар	11, 12, 17, 20, 62, 96, 99, 106, 337, 339, 366	138, 158, 161, 165, 185, 186, 187, 188, 194, 197-203, 206, 207, 214
ТОМАНОВИЋ Роксанда	17, 18	
ТОМАШЕВИЋ Јован	121, 122, 124, 128, 129, 132, 135, 142, 312	
ТОМИЋ (конзул)	462, 511	
ТОМИЋ Јован	58	
ТОМИЋ Милутин		186
ТОМИЋ Павле	462	
ТОМОВИЋ Будо	397	
ТОНДИНИ	15, 252	
ТРИБЕР Морис		207
ТРУХЕЉКА Ђиро		78
ТУРГЕЊЕВ Иван		52, 174, 188
ТУРИЋ Ђурађ	442	
ТУРИЋ Никола	443	
ТУРЦИ	10, 12, 15, 27, 28, 29, 30, 31, 48, 49, 50, 53, 55, 59, 73, 98, 326, 439, 447, 451, 454, 455, 473, 485, 488, 494, 499, 522, 526, 528, 533	9, 13, 14, 15, 17, 33, 34, 39, 43, 79, 86, 87, 88, 95, 98, 116, 123
ЂАРКОВИЋ – Магазиновић Митар	456	
ЂИПИКО Иво	364	207, 219

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
ЂИРИЋ (ком.)		47
ЂИРКОВИЋ Станко	368	
ЂОРОВИЋ Светозар	364	205, 219
ЂУПОВИЋ Владимир	368	
ЂУПРИЛИЋ Нуман-паша	508	
ЂУФКА Коста		25
УБЉАНИ	77	
УЉАН		117
УРБАН Мато	184	
УХДЕ		24
ФАБРИС Вјекослав	173	
ФАБРИС Никша	156, 161, 163, 169, 172, 184, 194	
ФАЛИЈЕР (ген. провидур)	54	
ФАРЛАТИ Даниеле	439, 454	
ФАРНЕЗЕ Рануџо		91
ФИБИХ (композитор)		10
ФИЛИПОВИЋ Марко Н.	29	
ФИЛИПОВИЋ Франо (барон)		141
ФИЛОН из Библа	146	
ФИРДУСИ (перс. пјесник)		194
ФИШЕР (пук.)	86, 87	
ФОКЕНС		71
ФОНТАНА Петар	440	
ФОРИЕЛ Клод		115
ФОРТИС		123
ФОСКОЛО Леонард (генерал. провидур)		87
ФРАНОВИЋ А.	373, 398	
ФРАНОВИЋ Лука	113	
ФРАНЦУЗИ	184, 186, 449, 455, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 495, 502, 510, 511, 534	109, 110
ФРАЊО Јосиф (аустр. цар)	449	
ХАЈНЕ Хајнрих		203, 205, 207
ХАН (барон)	84	
ХАРМОНИЈА	146	
ХАУСХОВЕР (проф.)		36
ХЕРДЕР		113
ХОЛЕЧЕК Ј.	186	7,28, 31, 39, 42, 43, 205, 207
ХОМЕР		188, 203
ХОРАЦИЈЕ		140

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
ХОХОЛАУШЕК (чеш. писац)		43
ХРАБАК, Богумил	97	
ХРАНИЋ Косача Сандаљ	147	
ХРВАТИ	107, 152, 242, 244, 268, 274, 262	135, 295
ХРИСТОС	321, 442, 469, 480, 517, 520, 528, 530, 531, 545	24
ХУДЕЦ Ј.		28
ХУСЕЈИН (тур. паша)		13, 15
ЦАР Марко	364, 381	219
ЦИБУЛА Карел Ј.		29
ЦИГАНИ		116
ЦИЈАНИ Пјетро Андреа		89
ЦРМНИЧАНИ	55, 448, 535	
ЦРНОГОРЦИ	10, 13, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 53, 54, 72, 73, 92, 280, 307, 455, 462, 464, 495, 508, 509, 511, 528, 534	7, 9, 13, 14, 15, 24, 31, 32, 33, 39, 42, 43, 69, 70, 111, 124, 187, 200, 271, 296
ЦРНОГОРЧЕВИЋ Младен	58, 455, 504,	
ЦРНОЈЕВИЋ (династ.)	10, 12, 39, 40, 41, 45, 47, 147, 277, 290, 354, 439, 507	
ЦРНОЈЕВИЋ Ђурђе	321, 442, 485, 518	
ЦРНОЈЕВИЋ Иван	110, 200	
ЦРНОЈЕВИЋ Максим		188
ЦРНОЈЕВИЋ Стефан	42, 228	
ЧАКИЋ Ђуро	342	
ЧАРНОЈЕВИЋ Арсеније III	50, 525	41
ЧЕ Гевара		299
ЧЕЛАНОВИЋ Душан Ј.	381, 383	
ЧЕРМАК Јарослав	186	7, 31, 32, 39, 43, 271
ЧЕРНОЈЕВИЋ Давидовић Никола	510	
ЧЕСИ	149, 186, 337, 369	7, 12, 27, 31, 32, 44, 45
ЧИЛИКОВ Александар	505	
ЧУТУРИЛО Стево	339	
ЧУЧАК Лазар	164	
ЧУЧАК Саво	371	
ЧУЧКА Борис	238	
ЏОНИЋ Урош	298	
ШАБОВИЋ Миливоје	370	
ШАНТИЋ Алекса	364	202, 205, 206, 219

ОДРЕДНИЦА	КЊ. 1	КЊ. 2
ШАРИЋ Јован	362, 390	
ШАТОБРИЈАН Рене де		207
ШАФАРИК Јозеф	264	31, 60
ШАФАРИК Павле	262	
ШВИНД (SCHWIND)		24
ШЕВАЉЕВИЋ Андрија	379	
ШЕКСПИР В.		188, 194, 209
ШЕКУЛАРАЦ Божидар	440	
ШЕНФЕЛД (пук.)	86, 87, 88	
ШЕРОВИЋ Петар	96, 98, 101, 102, 178, 372, 440,	
ШЕСТОВ Л. И.	424	284
ШИЈАЧКИ Душан	298	
ШИЛЕР Фридрих		186, 188, 207
ШКЕРОВИЋ Никола	340	207, 209
ШМИДТ Антон	371	
ШОВРАН Марко	231, 232, 233	
ШОЉАГА Андрија Радов	502	
ШОЉАГА Васо		252
ШОЉАГА Нико		255
ШОЉАГА Раде Луке	119, 143	
ШОМЕТ де ФОСЕ Амаде		115
ШОПЕНХАУЕР		188
ШОЋ Перо	37, 254, 256, 291, 300	13, 20, 186, 209
ШОФРАН Стане Јоканова	79	
ШПАДИЈЕР Марко	258	
ШТИЉАНОВИЋ Стефан	47-52, 419, 439, 467, 496	
ШТРОСМАЈЕР Јосип Јурај	327	
ШТУМБЕРГЕР Мирослав	372	
ШЋЕПАН Мали	12, 13, 72, 508, 509	66, 75, 160
ШУКОВИЋ Радивоје	391	
ШУЛЕ Богослав		44
ШУЛЦ Антон		7, 27, 44, 46

Садржај

УМЈЕТНОСТ 5

ОПЕРА „ЦРНОГОРЦИ“ У ПРАГУ, „ЈОВАНА“
У ОСТРАВИ 7

ПРОЉЕТНИ ЦВИЈЕТ 19

НЕПОЗНАТЕ ФРЕСКЕ МИЛА
МИЛУНОВИЋА НА ЦЕТИЊУ 23

МУЗИКА ЗА ПЈЕСМУ „ОНАМО,
‘НАМО“ КРАЉА НИКОЛЕ, КОЈУ
ЈЕ КОМПОНОВАО ДАНИЛО
ПЕТРОВИЋ ЧУВА СЕ У ПРАГУ 27

ЧЕШКИ СЛИКАР ЗВЈЕЖИНА
И ЦРНА ГОРА 31

ЈЕДАН НЕПОЗНАТИ
ЦРНОГОРСКИ СЛИКАР 39

РОБЕРТ ТОЛИНГЕР НА ЦЕТИЊУ 43

ИСКРЕНИ ПРИЈАТЕЉ ЦРНОГОРСКОГ
НАРОДА АЛФРЕД ЈЕНСЕН 51

КЊИЖЕВНОСТ 57

КАЊОШ МАЦЕДОНОВИЋ –
МИТ ИЛИ СТВАРНОСТ 59

СТЕФАН ХАНИБАЛ ЗАНОВИЋ 65

ТОМО МЕДИН 73

КРСТО ИВАНОВИЋ – ПРИЛОГ
ХРОНОЛОГИЈИ ЖИВОТА 83

СИМЕОН ПИШЧЕВИЋ 107

МЕРИМЕ, ПУШКИН
И „ЦРНОГОРЦИ“ 113

ХРОНОЛОГИЈА ЖИВОТА И РАДА
СТЕФАНА МИТРОВА ЉУБИШЕ 129

ЉУБИША У ЦРНОГОРСКОЈ
ШТАМПИ 147

ЦРНОГОРСКИ КЊИЖЕВНИ ЧАСОПИСИ
1871-1918 165

ЗАБРАНА „ЦРНОГОРКЕ“
КАКО СУ УМИРАЛИ КЊИЖЕВНИ
ЧАСОПИСИ 211

ДИОНИСИЈЕ МИКОВИЋ 219

НИКОЛА ЉУБИША 223

СТЕФАН МИТРОВИЋ 225

ПРИЧЕ 231

СУКОБ НА „ШКОЉУ“ 233

ТАЈНЕ ЈЕДНОГ КУЋИШТА 237

АМАЈЛИЈА 245

17. АПРИЛ 1941. 251

ЗАПИС О ЋЕДУ ЈОВУ 257

ЗА БЕОГРАД, ДЕЦЕМБРА 1944. 265

МИТРОВДАН – МОЈА СЛАВА 275

САВОВА И МИРОВА ИСКУШЕЊА 285

СВЕ МОЈЕ ДИЈАГНОЗЕ 299

БАШТИНА 321

ПОГЛЕД СА СТРАНЕ Ријеч приређивача 325

ИМЕНСКИ РЕГИСТАР 330

Покровитељ издања

Наслов
КУЛТУРНА БАШТИНА II
Избор

Аутор
Др МИРОСЛАВ ЛУКЕТИЋ

<i>Издавачи</i>	<i>За издаваче</i>
ЈУ НАРОДНА БИБЛИОТЕКА БУДВЕ, Жртава фашизма 5б, Будва	Мила Баљевић
ПАШТРОВСКИ АЛМАНАХ, Будва	Немања Куљача
ШТАМΠΑР МАКАРИЈЕ, Београд	Дејан Мићић
<i>Главни и одговорни уредник</i>	Мила Баљевић
<i>Уредник издања и лектор</i>	Гордана Љубановић
<i>Корице</i>	Владимир Лукетић
<i>Припрема</i>	Александар Петровић
<i>Штампа</i>	ОБОДСКО СЛОВО, Подгорица
<i>Тираж</i>	200 примјерака

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-736-13-2 (књ. 2)
COBISS.CG-ID 38284816